ئەنۋەر سەمەد قورغان

ئۇيغۇرلارداننەسەبنامە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇرلارداننەسەبنامە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 978-7-228-13414-4
9 787228 134144 >
定价：20.00元

ئەنۋەر سەمەد قورغان

ئۇيغۇرلار دانىسى بىنام

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔家谱论：维吾尔文 / 安尼瓦尔·赛买提著 . --
乌鲁木齐：新疆人民出版社, 2010.6
ISBN 978-7-228-13414-4

Ⅰ. ①维… Ⅱ. ①安… Ⅲ. ①维吾尔族-家谱-研究-
中国-维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. ① K820.9

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2010)第 097182 号

责任编辑	阿合买提·买明·塔里米
责任校对	阿依古丽·沙比提，热娜古丽·阿布里米提
封面设计	艾来提
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
电　　话	(0991)2827472
邮政编码	830001
印　　刷	昌吉州升华印刷有限责任公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230 毫米　1/32
印　　张	8.25
版　　次	2010 年 6 月第 1 版
印　　次	2010 年 6 月第 1 次印刷
印　　数	1—3000
定　　价	20.00 元

مۇندەرىجە

بىرىنچى بۆلۈم نەسەبشۇناسلىق ھەققىدە 1
1. نەسەبشۇناسلىق، ئائىلە ۋە جەمەت 1
2. نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخى ۋە تەرەققىياتى 22
3. نەسەبشۇناسلىقتىكى تەتقىقات مەزمۇنلىرى 34
4. نەسەبشۇناسلىق ۋە يىلتىز ئىزدەش 38

ئىككىنچى بۆلۈم ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامىچىلىك 46
1. ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسى 46
2. ئۇيغۇرلاردا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشـ ـتۇرۇش بىلەن نەسەبنامە تۈزۈشنى بىرلەشـتۇرۇشـ ـنىڭ زۆرۈرلۈكى 56

ئۈچىنچى بۆلۈم نەسەبنامە ھەققىدە 59
1. نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، تەرەققىياتى ۋە ھەر قايسى مىللەتلەر نەسەبنامىلىرىدىن ئۈچۈرلار 59
2. نەسەبنامىلەرنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتى 73
3. نەسەبنامىلەرنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى 77
4. ئىلگىرىكى نەسەبنامىلەرنىڭ چەكلىمىلىكى 84
5. نەسەبنامە، نەسىلشۇناسلىق ۋە ئىرسىيەتشۇناسلىق ... 87

تۆتىنچى بۆلۈم نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ يوللىرى 98
1. نەسەبنامىنىڭ تۈرلىرى 98

2. نەسەبنامە تۈزۈشتە دائىم كۆرۈلىدىغان ئون خىل خاتالىق 102
3. نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى 108
4. نەسەبنامىدە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش سىستېمىسى 120
5. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى 131
6. جەمەت نىشانلىرى 140
7. نەسەبنامىنى تۈزۈشنىڭ قەدەم - باسقۇچلىرى 158
8. نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش، ساقلاش ۋە پايدىلىنىش 224

بەشىنچى بۆلۈم ئائىلە - جەمەت شەجەرىسى 231
1. شەجەرە ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى 231
2. شەجەرە ئىسخېمىسىدىن ئۆرنەكلەر 240

پايدىلانغان ماتېرىياللار 255

خاتىمە 257

بىرىنچى بۆلۈم نەسەبشۇناسلىق ھەققىدە

1. نەسەبشۇناسلىق، ئائىلە ۋە جەمەت

نەسەبشۇناسلىق ئائىلە - جەمەت زەنجىرىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلمىنىڭ نامى بولۇپ، ئۇ مەلۇم ئائىلىنىڭ ئەجدادلىرىنى ۋە ئەۋلادلىرىنى ئالاقىدار تارىخىي ئۇچۇرلار يارىدىمىدە ئېنىقلاش ئارقىلىق، تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان مەلۇم كىشىلەر توپىنىڭ بىيولوگىيەلىك، ئىرسىي ۋە ئائىلىۋى مۇناسىۋەت خەرىتىسى ياكى ئىسخېمىسىنى تۈزۈپ چىقىشتىن ئىبارەت مۇرەككەپ بىر مەشغۇلاتتۇر.

ياۋروپا تىللىرىدا «نەسەبشۇناسلىق» مەنىسىنى بېرىدىغان سۆز «گېنېئالوگىيە» (Genealogy)دۇر. بۇ سۆز «gen» ۋە «logy» دىن ئىبارەت ئىككى سۆزدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، بۇنىڭدا «gen» دېگىنى يىلتىز، مەنبە دېگەنلىكتۇر؛ «logy» بولسا «تەلىمات، ئىلىم» دېگەنلىكتۇر. بۇ ئىككى سۆز قوشۇلۇپ «Genealogy» بولغاندا، ئۇ بىرەر ئىش ياكى نەرسىنىڭ مەنبە - يىلتىزىنى سۈرۈشتە قىلىدىغان ئىلىم دېگەن مەنىدە كېلىدۇ. بۇ ئىلمىي ئىبارىنى ئۇيغۇر تىلى بويىچە «مەنبەشۇناسلىق» ياكى «يىلتىزشۇناسلىق» دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. دەرۋەقە، «گېنېئالوگىيە» ئىبارىسى كۆپ مەنىلىك سۆز بولۇپ، مۇناسىپ ھالدا ئۇ كەڭ مەنىدە ھەر قانداق بىر شەيئى ياكى ھادىسىنىڭ مەنبەسىنى سۈرۈشتۈرۈش ۋە ئىزدەش ئىلمىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، سېلىشتۇرما ئەدەبىياتتا بىر مىللەت ئەدەبىياتىدىكى چەت ئەل مەنبەلىك تەركىبلەر (جۈملىدىن باشقا مىللەت ئەدەبىياتىدىن كىرى-

گەن ئوبرازلار، ھېكايە ۋەقەلىكى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى، ژانىر - تۈرلەر ...) نىڭ مەنبەسىنى ئېنىقلاش تەتقىقاتى گېنېئالوگىيەلىك ياكى مەنبەشۇناسلىق بويىچە تەتقىقات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئىبارە تار مەنىدە قوللىنىلغاندا، ئۇ يەنە ئىككى خىل مەنىنى بىلدۈرىدۇ: بىرى، بىر جەمەت (ياكى ئائىلە) نىڭ كېلىپ چىقىشىنى شۇ جەمەتتىن چىققان شەخسلەرنىڭ ھەم باشقا ئەجدادلار-نىڭ ئىش ئىزلىرى ھەققىدىكى خاتىرىلەرگە ئاساسلىنىپ تۈرۈپ تەتقىق قىلىش ياكى ھەر بىر شەخس ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى ئۇنىڭ ئەجدادلىرىدىن قانداق داۋام قىلىپ كەلگەن دېگەننى تەتقىق قىلىشنى كۆرسىتىدۇ؛ يەنە بىرى، كىشىلەرنىڭ يىلتىز - ئەجداد-لىرىنى قانداشلىق زەنجىرى يۆنىلىشى بويىچە ئىزدەش، شەخس ياكى جەمەتنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىنى ئېنىقلاشنى كۆرسىتە-دۇ. چەت ئەل ئىلىم ساھەسىدە «Genealogy» ئىبارىسى بەزىدە مەنبەشۇناسلىق مەنىسىدە قوللىنىلسا، يەنە بەزىدە كونكرېت نە-سەبنامىلەرنى كۆرسىتىدىغان ئەھۋالمۇ بار. مەيلى نېمىلا بول-سۇن، «گېنېئالوگىيە» سۆزىنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق تەبىرى ئۇنى ئائە-لە تارىخى ئۇسۇلىدىكى تەتقىقات ياكى ھەر بىر كىشىنىڭ ئۆز يىل-تىزىنى ئىزدىشى دەپ ئىزاھلاشتۇر.

نەسەبشۇناسلىق ئىبارىسى مەنە ئېتىبارى بىلەن ئەجدادتىن ئەۋلادقا قەدەر قانداشلىق زەنجىرىنى ئىزدىمەك ياكى نەسەب زەن-جىرى ھەم ئائىلە شەجەرىسىنى تەتقىق قىلىماق دېگەن ئىككى خىل مەنىنى كېلىدۇ. كەڭرەك مەنىدە ئۇ نۇقتىلىق بىر جەمەت ياكى ئا-ئىلىنىڭ يىلتىزىنى ئىمكانقەدەر يىراق تارىخ ئىچىدىن ئىزدەشنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق تەتقىقات كۆپىنچە جەمەت ياكى ئائىلە تارى-خىنى ھەم جەمەت ئەنئەنىسىنى بىلىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يۇقىرىدا تىلغا ئالغىنىمىزدەك، نەسەبشۇناسلىقتا تەتقىق قى-لىنىدىغان تۈپ مەسىلە — نەسەب مەسىلىسىدۇر. ئۇنداقتا، نەسەب دېگەن نېمە؟ «نەسەب» ئىبارىسى ئەرەب تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا ئۆزلەشكەن سۆز بولۇپ، ئۇ ئىسىم بولۇپ كەلگەندە «ئۇرۇق - تۇغ-

قان»، «نىكاھ مۇناسىۋىتى» ۋە «قانداشلىق مۇناسىۋىتى» دېگەن مە-نىلەرنى بىلدۈرسە، پېئىل بولۇپ كەلگەندە «بىر-بىرىگە كىشىنىڭ ئەجداد يىلتىزىنى سۈرۈشتە قىلماق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۆز يەنە «نىسبەت بەرمەك»، «تەۋە دەپ بىلمەك» دېگەن مەنىلەردە تۇرلىنىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا «كېلىپ چىقىش»، «ئۇرۇق»، «جەمەت» ۋە «ئەجداد» دېگەن مەنىلەردە ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئىبارە بىلەن مۇ-ناسىۋەتلىك ھالدا يەنە ئۇيغۇر تىلىدا «نەسەبچىلىك» (نەسەب سۈ-رۈشتۈرۈش)، «نەسەبسىز» (نەسەبى تونۇلمىغان)، «نەسەبلىك» (نەسەبى ئابرۇيلۇق، ئەجدادلىرى مەشھۇر) قاتارلىق سۆزلەر تۇر-لىنىپ ئىشلىتىلىدۇ.

ناھايىتى ئېنىقكى، نەسەبشۇناسلىقتا تەتقىق قىلىنىدىغان ئا-ساسلىق مەسىلە — ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان بىر ئائىلە ياكى جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد ۋە ئەۋلادلىق مۇ-ناسىۋىتىنى ئېنىقلاپ چىقىشتىن ئىبارەت. بىر ئائىلە ياكى جەمە-تنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق تارىخىي مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىش ئارقىلىق يېزىلىدىغان ئائىلە - جەمەت تارىخى — نەسەبنامىدۇر. مۇناسىپ ھالدا ياۋروپا تىللىرىدا «Genealogy» ئىبارىسى يەنە «نەسەبنامە» دېگەن مەنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. نەسەبنامە ئوخشىمىغان مىللەتلەردە ئوخشىمىغان ئاملار بىلەن ئاتىلىدۇ، ھەتتا بىر مىللەت تىلىدا نەسەبنامىنىڭ ئوخشىمىغان ئاتىلىش شەكىللىرىمۇ بار. مەسىلەن، خەنزۇلاردا نەسەبنامە «家谱、族谱、世谱、宗谱、家乘、会通谱、支谱、房谱» قاتارلىق ئاملار بىلەن ئاتالسا، ئىنگلىز تىلىدىكى مىللەتلەردە نەسەبنامە «Genealogy» ياكى «Family Tree» (ئائىلە ياكى جەمەت دەرىخى مەنىسىدە) دەپ ئا-تىلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا بۇ سۆزنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن «تۆز بىتىك» دەپ ئاتالغانلىقى مەلۇمدۇر. بۇ يەردە «تۆز» ئىبارىسى «ئا-ئىلە» ياكى «جەمەت» دېگەن مەنىنى بىلدۈرسە، «بىتىك» ئىبارىسى ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك «پۈتۈك»، «كىتاب»، «يازما» مەنىلە-رىدە كېلىدىغان سۆزدۇر. ئۇنىڭدىن سىرت، نەسەبنامە مەنىسىنى

بىر بەدىغان يەنە سۆز «جورۇقچاي» ھازىر قوللىنىلماقتا. «جورۇقچاي» ئىبارىسىنىڭ قەدىمكى ئالتاي تىللىرىغا ئورتاق بىر سۆز ئىكەنلىكى مەلۇم. چۈنكى، موڭغۇل تىلىدا «جورۇخەي» دېگەن بىر سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ تۈپ مەنىسى «كالېندار»، «يىل ھېسابى» دېگەنلىكتۇر. بۇ سۆزنىڭ ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىشلىتىلىشىدىن بىز «بىر جەمەتنىڭ تارىخىنىڭ يىل ھېسابى» دېگەن مەنىنى چۈشەنگىنىمىزدە، ئۇنداقتا قەدىمدە ئۇيغۇرلاردىمۇ نەسەبنامىلەرنىڭ «جورۇقچاي» دەپ ئاتالغانلىقىغا جەزم قىلالايمىز.

نەسەبشۇناسلىق ئىلمىدە تەتقىق قىلىنىدىغان تۈپ مەسىلە قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەرنىڭ ئائىلىۋى مۇناسىۋەتى، يەنى ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، نەسەبنامىدە ئائىلە ياكى جەمەتتىن ھالقىغان كىشىلەرنىڭ ھەر خىل ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى مۇلاھىزە قىلىنمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن، ئائىلە ياكى جەمەت نەسەبشۇناسلىق ئىلمىدە ئالدى بىلەن چۈشىنىشكە تېگىشلىك بىر ئۇقۇم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئائىلە جەمئىيەتنىڭ ھۈجەيرىسى، ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن ئەڭ قەدىمىي، شۇنداقلا ئەڭ ئومۇميۈزلۈك مۇناسىۋەت دائىرىسى مۇناسىۋەتتۇر. ئائىلە نىكاھ مۇناسىۋىتى ۋە قانداشلىق مۇناسىۋەت ئاساسىدا شەكىللىنىدىغان ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ بىر خىل تەشكىلىي شەكلى بولۇپ، ئۇ مەنە ئېتىبارى بىلەن قارىغاندا ئۇرۇق تاق تۇرالغۇ، ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە ئەۋلاد قالدۇرۇشنى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى قىلغان بىر خىل ئىجتىمائىي گۇرۇھتۇر. ئوخشىمىغان جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتتە ئوخشىمىغان ئائىلە ئەنىسى شەكىللىنىدۇ، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن ئوخشىمىغان ئائىلە ئۆرپ ـ ئادىتى، ئائىلە ئەنئەنىسى ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى كېلىپ چىقىدۇ. ئىنسان تارىخىدىكى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بىر ـ بىرى بىلەن قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىچىك ئائىلىلەر

مەلۇم بىر جۇغراپىيەلىك رايوندا ئولتۇراقلىشىپ مەھەللىلەرنى شەكىللەندۈرگەن. يەنە بىر خىل ئەھۋالدا، بەزى ئائىلىدىكى ئەزالار ئۆز مەھەللىلىرىدىن ئايرىلىپ باشقا يۇرتلارغا كۆچۈپ كېلىپ، ئۆزلىرى بىلەن قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتى بولمىغان كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقاندا، ئۇلارنىڭ جەمەت ھەققىدىكى قاراشلىرى سىرتقى تەسىرگە مۇقەررەر ئۇچراپ تۇرغان ھەم ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بارغانچە سۇسلىشىپ كېتىكەن. بۇنداق يۇزلىنىش ھازىرقى زامانداكى چوڭ شەھەرلەردە تېخىمۇ گەۋدىلىك بولماقتا.

نەسەبشۇناسلار بىر جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋەتلىرىگە دىققەت قىلغان ۋاقىتتا، ئائىلىسىنى بىيولوگىيەلىك مۇناسىۋەت ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن تۇزۇلگەن بىر تور سۈپىتىدە تونۇيدۇ. دەرۋەقە، ھەربىر نەسەبشۇناس ئائىلە (جەمەت) نىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدە ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن سوئاللارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇلارغا جاۋاب بېرىشكە تىرىشىدۇ. ئۇنداقتا، ئائىلە ياكى جەمەتنى قانداق نۇقتىلاردىن چۈشىنىش مۇمكىن؟

1) ئائىلە ـــ يەككە شەخسلەردىن بىرلەشكەن گەۋدە.

ئائىلە ـــ جەمئىيەتنىڭ ئەڭ ئاددىي شەكلى، شۇنداقلا ھەر بىر يەككە شەخسنىڭ ھاياتي سەرگۈزەشتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى روي بېرىدىغان سورۇندۇر. ئەمما، بۇنداق سەرگۈزەشتىلەر شۇ شەخسكە ئائىت پاكىتلارلا بولۇپ بولماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى شۇ شەخسنىڭ ئۆزى ياشىغان دەۋر بىلەن بولغان تۇرلۇك مۇناسىۋەتلىرىنىڭ جەريانىدۇر. بىر ئائىلىدە ھەرخىل مۇناسىۋەتتىكى بىرقانچە كىشى بىللە ياشايدۇ، ئۇلار بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئالدى بىلەن ئۇلار يەككە ئادەمدۇر. بۇ يەككە ئادەملەرنىڭ ئۆز ئالدىغا تارىخىي سەرگۈزەشتلىرى بار بولىدۇ. ئۇلارنىڭ تارىخى ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنىڭ تارىخىنى تەشكىل قىلىدىغان تەركىب بولالايدۇكى، ئەمما ئائىلە ـ

سىنىڭ تارىخى ئۇلارغا ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. شۇڭا، ئائىلىدىكى ھەربىر كىشىنى يەككە گەۋدە دەپ تونۇپ، ئۇلارنىڭ ھاياتى سەرگۈزەشتلىرىنى يورۇتۇش — نەسەبشۇناسلىقتا ھەممىدىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان ئىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2) ئائىلە — تۇرالغۇنى مەركەز قىلغان تۇرمۇش ئەندىزىسى. بىر ئائىلىگە مەنسۇپ كىشىلەر مۇئەييەن بىر تۇرالغۇ دائىرىسىدە بىر — بىرىگە تايىنىپ ياشايدۇ. ئائىلىمۇ خۇددى ئادەمگە ئوخشاش بىر ھاياتىي جەريانغا ئىگە بولىدۇ، بۇ جەريانداۋ ئۇنىڭ كۆلىمى كېڭىيىدۇ ياكى تارىيىدۇ، شۇنداقلا قۇرۇلمىسىمۇ ئۆزگىرىدۇ. قەدىمكى دەۋرلەردە ئائىلىلەردە بىرقانچە بوغۇن① كىشى، ھەتتا ئۇرۇق — تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بىر تۇركۇم كىشىلەر بىللە ياشايتتى. يېقىنقى دەۋرلەردە ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئائىلىلەرنىڭ ئەندىزىسى ئاساسەن ئاتا — ئانا، پەرزەنت ۋە بوۋا — مومىدىن ئىبارەت ئۈچ بوغۇن بىللە ياشاشتىن ئىبارەت بولۇپ كەلدى. ئەمما، ھازىرقى دەۋردە مۇتلەق كۆپ ئائىلىلەر كىچىك ئائىلە ئەندىزىسىگە قاراپ يۈزلەنمەكتە.

3) ئائىلە — بىر خىل مەنىۋى، ئىجتىمائىي سىستېما.

ئائىلە شۇ مۇناسىۋەتكە ئىگە كىشىلەر ياشايدىغان تۇرالغۇ بولۇپلا قالماستىن، مۇھىمى ئۇ شۇ كىشىلەرنى ھېسسىي جەھەتتە بىر — بىرىگە باغلاپ تۇرىدىغان، بىر — بىرىگە قارىتا تۇرلۇك مەسئۇلىيەتلەرنى يۈكلەپ تۇرىدىغان سىستېمىدۇر. پسىخولوگىيە، ئىنسانشۇناسلىق ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق پەنلىرى ساھەسىدە يېقىنقى مەزگىللەردە ئىشلەنگەن تەتقىقاتلاردىن مەلۇم بولىدۇكى، ئائىلىنىڭ ئىچىدە مەۋجۇت بولغان ھەربىر — قىلىق ئەندىزىلىرى ۋە ھېسسىي تۇيغۇلار ئۇزاق داۋاملاشقاندىن سىرت، كېيىنكى ئەۋلادلارغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىمۇ تەكرار زاھىر بولىدۇ. ھەر بىر ئائىلە شۇنداق بىر سەينادۇركى، ئۇنىڭدا شەخسلەر ئۆزى ھەققىدىكى ۋە باشقىلار ھەققىدىكى ھېس — تۇيغۇلىرىنى يېتىلدۈرىدۇ ۋە پىشۇرىدۇ. بۇنداق ھېس — تۇيغۇلار ئۆز نۆۋىتىدە شۇ كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە قانداق رولنى ئويناىدىغانلىقىنى، قانداق سالاھىيەتنى تاللايدىغانلىقىنى، ھاياتىدىكى ئىشلارنى بېجىرىشتە قانداق مۇددىئا — مەقسەتلەرنى بېكىتىدىغانلىقىنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، ئائىلە — جەمئىيەتنىڭ ماددىي ھۈجەيرىسىلا ئەمەس، بەلكى يەنە مەنىۋى ھۈجەيرىسىدۇر.

ئائىلىنى مەنىۋى سىستېما دەپ قارىغاندا، مۇنداق تەرەپلەرنى ئويلىشىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ:

ئائىلىدىكى قارار چىقىرىش جەريانلىرى؛

ئائىلە جەمئىيەتكە قىلىپ بەرگەن خىزمەت — ساخاۋەت ئىشلىرى ۋە ئەمەلىي يارەملەر؛

ئائىلىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ تۈرى ۋە خاراكتېرى؛

ئائىلە دائىرىسىدە مەلۇم ھەربىر — قىلىق ئەندىزىلىرىنىڭ بىرقانچە بوغۇن كىشىلەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولۇشى؛

ئائىلىنىڭ شۆھرىتى ۋە شان — شەرىپىنىڭ مەنبەسى سۈپىتىدە قارىلىدىغان نەرسە؛

ئائىلە ئەنئەنىسى، ئائىلە ئەخلاقى ۋە ئائىلە پەرھىزلىرى؛

ئائىلىدىكى ئەر ۋە ئاياللار ھەم ئوخشىمىغان ياش قۇرامدىكى كىشىلەرنىڭ رولىرى ۋە مەسئۇلىيەتلىرى.

ئەلۋەتتە، بۇ يەردە نەسەبشۇناسلىقتا تىلغا ئېلىنىۋاتقان ئائىلە بىر تۇرالغۇدا بىللە ياشايدىغان، ئۇرۇق — تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە كىشىلەرنىلا كۆرسىتىپ قالماستىن، بەلكى مۇھىمى ئايرىم — ئايرىم تۇرالغۇلاردا ئولتۇراقلاشقان بولسىمۇ، بىر جەمەتكە تەۋە بولغان بارلىق تارماق ئائىلىلەرنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

4) ئائىلە — ئىقتىسادىي بىرلىك.

① بوغۇن ئىبارىسى بۇ كىتابتا «ئەۋلاد» ئىبارىسىنىڭ ئورنىغا ئىشلىتىلدى. چۈنكى، «ئەۋلاد» ئىبارىسى ئەرەبچىدە «پەرزەنتلەر» مەنىسىدىكى سۆز بولۇپ، ئۇ مەنە جەھەتتىن ئاتا ۋە ئانىنى بىرىنچى قاتلام (ياكى بوغۇن)، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئىككىنچى قاتلام (ياكى بوغۇن)، نەۋرىلەرنى ئۈچىنچى قاتلام (ياكى بوغۇن) ... دەپ يۆلگەندە تىلغا ئېلىنىدىغان قاتلام ياكى بوغۇننى كۆرسەتمەستىن، مەلۇم بىر شەخسنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرە — چەۋرىلىرىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ. بوغۇن بولسا يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مەنىنى بىلدۈرىدۇ — ئاپتوردىن.

ئائىلىلەر يەنە جەمئىيەتتىكى تاۋارلارنىڭ ۋە مۇلازىمەتلەرنىڭ ئىشلەپ چىقىرىلىشىغا ھەم ئىستېمال قىلىنىشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئىقتىسادىي بىرلىكتۇر. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئاساسەن ئائىلىلەردە ئىشلەپ چىقىرىلىدۇ، بىر قىسىم تاۋار (سودا - سېتىق مالىلىرى) مۇ ئائىلىلەر دائىرىسىدە ئىشلەپ چىقىرىلىدۇ. ئۇنىڭ دەۋرلەردىكى قول سانائىتىمۇ ئاساسەن ئائىلىلەرگە مەركەزلەشكەن، ھەتتاكى ئىلگىرىكى دەۋرلەردە نۇرغۇن ئائىلىلەر ئۆز - ئۆزىنى قامدايدىغان ئىقتىسادىي بىرلىكلەر ئىدى. سانائەت دەۋرى ۋە ھازىرقىدەك ئۇچۇر - تېخنىكا دەۋرىدىمۇ ئائىلىلەر ھېلىمۇ مۇھىم ئىقتىسادىي ئورگان بولۇپ تۇرماقتا.

ئائىلىدە چىقىرىلغان تۇرلۇك قارارلار ئائىلە ئەزالىرىنىڭ جەمئىيەتتە قانداق كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئائىلە ئەزالىرى شۇغۇللانغان كەسىپلەر يەنە كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭمۇ شۇ كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىشى نەتىجىسىدە ئىزچىللىققا ئىگە بولىدۇ. ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ بىر جايدىن يەنە بىر جايغا يۆتكىلىشىدە ئائىلە ھەل قىلغۇچ ئامىل سۈپىتىدە رول ئوينىغاندىن باشقا، ئائىلە قۇرۇلمىسىمۇ مۇشۇنىڭغا مۇناسىپ رەۋىشتە ئۆزگىرىدۇ.

5) ئائىلە ـــ مەدەنىيەتنىڭ بۆشۈكى.

ئائىلە ـــ كىشىلەرنىڭ قىممەت قاراشلىرى، پوزىتسىيە ۋە مەۋقەلىرى، ئارزۇ - ئۈمىدلىرى پەيدا بولۇپ يېتىلىدىغان ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈلىدىغان بىر جايدۇر. ئائىلىدە كىشىلەرنىڭ دۇنيا قاراشلىرىنىڭ يېتىلىشى خېلى ئۇزاق بىر جەريان بولۇپ، ئائىلە بۇ جەھەتتە مەكتەپ، ئىش ئورنى ۋە ھەرخىل ئىجتىمائىي سورۇنلاردىنمۇ چوڭراق رول ئوينايدۇ. ئائىلىلەر مەدەنىيەتنىڭ داۋاملىشىشىدا زۆرۈر بولغان نېگىزلىك قاراشلارنى ئۆزىدىكى كىشىلەرگە سىڭدۈرگەندىن سىرت، ھەربىر كىشىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىغا قانداق قارىشىنىڭ يوللىرىنىمۇ ئۆگىتىدۇ.

نەسەبشۇناسلىقتا ئائىلىۋى مەدەنىيەت ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ بىر-بىرىدىن قانداق پەرقلىنىدىغانلىقىغا ۋە ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىغا دىققەت قىلىنىدۇ.

نەسەبشۇناسلار (جەمەت تارىخچىلىرى) ئۆز تەتقىقاتلىرىنى ئائىلىنىڭ يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن بەش خىل تەرىپىدىن خالىغان بىر تەرەپكە مەركەزلەشتۈرۈشى مۇمكىن.

ئائىلىنى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان قانچە بوغۇن كىشىنىڭ ئورتاق ياشايدىغانلىقى نۇقتىسىدىن مۇنداق ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

بىرى، يادرو ئائىلە. بۇ بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىدىنلا تەشكىل تاپىدىغان ئائىلىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنى يەنە مىكرو ئائىلە دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇ. يەنە بىرى، كېڭەيگەن ئائىلە. بۇ بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ توي قىلغان پەرزەنتلىرى (جۈملىدىن پەرزەنتلىرى ۋە ئىككىنچى، ئۈچىنچى، ... ئەۋلادلىرى) دىن تەشكىللەنگەن ئائىلىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ئائىلە ئەندىزىسىدە بىر قانچە يادرو ئائىلىلەر قانداشلىق مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن بىر ئۆمۈر بىللە ياشايدۇ. ئەگەر تارماق يادرو ئائىلىلەر كېڭەيگەن ئائىلىدىن ئايرىلىپ كەتسە، ئۇنداقتا بۇ كېڭەيگەن ئائىلە بولمايۋ قالىدۇ. مۇشۇنداق كېڭەيگەن ئائىلىلەرنى كىچىك جەمەت دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

«جەمەت» ئەرەبچە ئاتالغۇ بولۇپ، «توپ»، «بىر يەرگە توپلانغان كىشىلەر» دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە. جەمەت تار مەنىدە قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن بارلىققا كەلگەن بىر توپنى كۆرسىتىدۇ. قەدىمكى تۈرك تىلىدا «جەمەت» ئىبارىسى بىلەن تەڭداش «باغ» ۋە «ئوغۇش» دېگەن ئاتالغۇ بار بولۇپ، بۇ ئىبارىلەر ئۇيۇق - تارلاق مەڭگۈ تېشى ۋە باشقا مەڭگۈ تاشلاردا ئۇچرايدۇ. ئىسلامىيەتتىن كېيىن بۇ سۆزلەر ئورنىغا «جەمەت» سۆزى ئالمىشىپ كەڭ ئىشلىتىشكە سازاۋەر بولدى.

ئائىلە قۇرۇلمىسى ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئائىلە

ئەزالىرىنىڭ ئۆزلۈكسىز تۇغۇلۇشى ۋە چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، ئائىلىنىڭ قۇرۇلمىسىدا كېڭىيىش ۋە چوڭىيىش يۈزلىنىشى بار-لىققا كېلىدۇ. ئادەتتە نۇرغۇن ئائىلىلەرنىڭ قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن تەشكىل تاپقانلىقى تۈپەيلىدىن جەمئىيەتتە ئاساسەن ئاتا تەرەپ قان سىستېمىسىغا تەۋە ئائىلىلەردىن تەشكىللەنگەن ئائىلىلەر توپىنى كۆرسەتكەن. ھازىر ئانا تەرەپ قان سىستېمىسىغا تەۋە ئائىلىلەرنىمۇ جەمئىيەت دائىرىسىدە ھېسابلايدىغان يۈزلىنىش بارلىققا كەلمەكتە. جەمئىيەتنىڭ شەكىللىنىشى ئۇچۇن بىر قانچە ئامىل زۆ-رۈر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى، قانداشلىق ئامىلى، يەنى جەمئىيەتكە تەۋە ھەر بىر تارماق ئائىلىدىكى ئەر جىنسلىق كىشىلەر ئورتاق ئەجدادقا ئىگە بولۇش؛ يەنە بىرى، يەر ئامىلى، يەنى قانداشلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە ئائىلىلەر بىر يەر (يەنى بىر مەھەللە) دە تۇپ-لىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇش؛ ئۇچىنچى بىرى، ئورتاق بىر رەھبەر، مۇناسىپ تەشكىلىي ئاپپاراتى، ئورتاق پائالىيەت سورۇ-نى، ئورتاق مال ـ مۈلۈك، قائىدە ـ تۈزۈم ھازىرلانغان بولۇش. مانا مۇشۇنداق ئامىللار ھازىرلانغاندىلا ئاندىن جەمئىتىنى ئىبارەت بۇ ئىجتىمائىي گەۋدە نورمال مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. جەمئى-يىتىمۇ ئوخشىمىغان ئەندىزىسى بار بولىدۇ. جەمئىت ئىچىدىكى تارماق ئائىلىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، مەدەنىيىتى ۋە ئەنئەنىسى ئارقىلىق جەمئىتىنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆرپ ـ ئادىتى، ئەنئەنىسى ۋە مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىل-لە، جەمئىت ئىچىدە قانداشلىق، ئۇرۇقداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋى-تىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرىنى ئاتاشتا قوللىنى-دىغان مۇرەككەپ ئاتاق سۆزلىرى بار بولىدۇ.

ئائىلە بىلەن جەمئىت زىچ مۇناسىۋەتكە ئىگە. جەمئىت بىلەن ئائىلىنىڭ مۇناسىۋىتىدە، ئائىلە كونكرېت ئەمەلىي گەۋدە بولۇپ، ئۇ يەنە نۇرغۇن تەرەپلەردە جەمئىتىنىڭ باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلى-دۇ. ھازىر نۇرغۇن مىللەتلەردە جەمئىتىنىڭ قۇرۇلما شەكلى خېلىلا

سۇسلىشىپ كەتكەن، ئۇ پائالىيەتتىن خېلى بۇرۇنلا توختىغان. ۋاھالەنكى، ئائىلە ھېلىھەم ناھايىتى ئېنىق ۋە كونكرېت مەۋجۇت-تۇر. بۇنىڭدىن شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئائىلە بولسا جەمئى-يەتنىڭ ھۈجەيرىسى ۋە تەشكىلىي قىسمى، جەمئىت بولسا پەقەت بىر خىل مۇھىم ئىجتىمائىي ھادىسىدۇر. نەسەبشۇناسلىقتا ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بىر قانچە بوغۇن كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋىتى مۇلاھىزە قىلىنغاندا، ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ئائىلىۋى مۇناسىۋىتىدە جەمئىتىنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئالاھىدىلىك-لىرى بار ياكى يوق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قانداشلىق مۇناسە-ۋەتكە ئىگە بولغان ئائىلىلەرنىڭ توپى جەمئىت سۈپىتىدە قارىلە-دۇ. قانداشلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە بولغان تارماق ئائىلىلەر جۇغرا-پىيەلىك ئورۇن جەھەتتە بىر جايدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشمىغان ھەمدە ئۇلارنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكىدەك ئورتاق ئىقتىسادىي قۇ-رۇلمىسى بولمىغان ئەھۋالدىمۇ، ئۇلار يەنە ئوخشاشلا بىر جەمئىت سۈپىتىدە تەتقىق قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، نەسەبشۇناس-لىقتا بىر جەمئىتىنىڭ تارىخىدىكى كونكرېت تارىخىي پاكىتلاردىن كۆرە، جەمئىتىنىڭ ئوخشىمىغان ۋاقىت ۋە ئورۇندا قانداق ئۆزگە-رگەنلىكىگە كۆپرەك دىققەت قىلىنىدۇ.

ھەرقانداق بىر يادرو ئائىلە ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنتلەردىن تەشكىل تاپىدۇ. بۇ بارلىق جەمئىتلەردىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ ئاساسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. يادرو ئائىلە ئىككى خىل ئوخشاش بولمىغان مۇناسىۋەتتىن شەكىللىنىدۇ، يەنى ئاتا ـ ئانا بولغۇچى ئەر ـ خوتۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى نىكاھ مۇناسىۋىتى ۋە ئاتا ـ ئانا بىلەن پەرزەنت ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسە-ۋەت. نىكاھ مۇناسىۋىتى نىكاھ (توي) ئارقىلىق شەكىللىنىدىغان قانۇنىي مۇناسىۋەت بولۇپ، نىكاھ ئارقىلىق بىر ئەر ئۆزىنىڭ خوتۇنى بىلەن نىكاھ مۇناسىۋىتىنى ئورنىتىپلا قالماستىن، بەل-كى شۇ ئايالنىڭ ئاتا ـ ئانىسى، قېرىنداشلىرى بىلەنمۇ مۇناسە-ۋەت ئورنىتىدۇ. ئەمما، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن

بولغان مۇناسىۋەتنى بىيولوگىيەلىك قانداشلىق مۇناسىۋەت بو-
لۇپ، بۇ نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئوخشاش بۇزۇۋەتكىلى بولمىدىغان
مۇناسىۋەت ئەمەستۇر. ئەلۋەتتە، قانداشلىق مۇناسىۋىتى مەلۇم
دەرىجىدە نىكاھتىن ئىبارەت قانۇنىي مۇناسىۋەتكە ئاساسلىنىدە-
غان بولغاچقا، ئۆزئارا نىكاھلانغان ئاتا ـ ئانىدىن تۇغۇلغان پەر-
زەنتلەر نىكاھ مۇناسىۋىتى ئورناتمىغان ئاتا ـ ئانىدىن تۇغۇلغان
پەرزەنتلەردىن سالاھىيەت جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ.

نۇرغۇن جەمەتلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنمىغان ئائىلە
دائىرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ ئۇچىنچى شەكلى ـــ
يالغان تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بولۇپ، بۇ كىشىلەر بىلەن ئۇلار
بېقىۋالغان پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى،
تۇتۇق ئاتا ـ تۇتۇق ئانىلار بىلەن تۇتۇق پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدە-
كى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى، قول بېرىشىپ ياكى قەسەمياد قە-
لىشىپ شەكىللەندۈرگەن قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت قاتارلىقلارنى
ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى مۇھىم بىر تەرەپ ـــ ئائىلە-
لەرنىڭ كۆلىمى، قۇرۇلمىسى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتى ھەم مەدەنىيىتە-
نى بىلىشتۇر. تارىختىن بۇيان ئىنسانلار جەمئىيىتىدە ئائىلىلەر
ئۇرۇق بويىچە توپلىشىپ ياشايدىغان ھالەتتىن جەمەت بويىچە بىر
چوڭ ئائىلىدە ياشايدىغان ھالەتكە، ئاندىن بوۋا ـ موما، ئاتا ـ ئانا
ۋە پەرزەنتلەر بىللە ياشايدىغان ئائىلىدىن ھازىر تېز سۈرئەتتە
ئومۇملىشىۋاتقان ئاتا ـ ئانا بىلەن پەرزەنتلەرلا بىللە ياشايدىغان
ئائىلىگە ئۆزگىرىپ كەلدى ھەم ئۆزگەرمەكتە. يۇقىرىدىكى ھەر-
بىر ئائىلە ئەندىزىسىدە ئائىلە ئەزالىرىنىڭ مۇناسىۋىتى، ئىش-
لەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتىكى ھەمكارلىق، ئىقتىسادنى باشقۇرۇش
ۋە ۋارىسلىق، نىكاھلىنىش ۋە نىكاھلانغاندىن كېيىنكى تۇرال-
غۇ... قاتارلىقلارنىڭ قۇرۇلمىسى بىر ـ بىرىدىن مەلۇم جەھەت-
لەردە پەرقلىنىدۇ. ئائىلە قۇرۇلمىسىدا ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان ئائى-
لە كۆلىمىنىڭ كۇنسايىن تارىيىشى، جەمەت ئەزالىرى ئوتتۇرىسى-

ىدىكى ھەمكارلىق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئازىيىپ بېرىشى، نىكاھلا-
غان پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا ـ ئانىلاردىن ئايرىلىپ تۇرۇشى... ھازىر-
قى دەۋردىكى كۆرۈنەرلىك بىر يۇزلىنىش بولسا كېرەك.

دېمەك، نەسەبشۇناسلىقتا ئېنىقلىنىدىغان مۇھىم ئىشلارنىڭ
بىرى بىر جەمەتتە ئوخشىمىغان دەۋرلەردە بىر ئائىلىدە قانچىلىك
(نەچچە بوغۇن) كىشىنىڭ بىللە ياشىغانلىقى مەسىلىسىدۇر. تۆ-
ۋەندىكى تىزىملىكتە بىر ئائىلىدە بىللە ياشاش مۇمكىنچىلىكى
بولغان كىشىلەر كۆرسىتىلگەن.

(1) ئاتا (2) ئانا (3) ئوغۇل (4) قىز (5) بوۋا (6) موما
(7) تاغا (8) ھامما (9) دوست (10) ئۆيدىكى مۇلازىملار (11) ئە-
جارە ئېلىپ تۇرغۇچىلار (12) تۇغقان بولمىغان باشقا كىشىلەر.

بىر ئائىلىنىڭ كۆلىمى ۋە قۇرۇلمىسىنى چۈشىنىش شۇ ئا-
ئىلىدىكى كىشىلەر يولۇققان ئەھۋاللارنى ھەمدە شۇ ئائىلىنىڭ
تۇرمۇش ئەندىزىسىنى بىلىشنى يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ.
مەسىلەن، بىر ئائىلىدە مۇلازىمنىڭ بار ـ يوقلۇقىدىن شۇ ئائە-
لىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا ھۆكۈم قىلىش مۇمكىن. پەرزەنت-
لەرنىڭ سانى، ئۇلارنىڭ تۇغۇلۇش تەرتىپى، ئائىلىدىكى ئۆي (خا-
نە) لەرنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى... قاتارلىقلارنىڭ ئائىلە ھاياتىغا
كۆرسىتىدىغان تەسىرىمۇ زور بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، پىسخولوگىلار
چوڭ ئائىلىلەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بالىلار بىلەن كىچىك ئائىلە-
لەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بالىلارنىڭ خاراكتېر ـ مىجەزلىرىدە بەل-
گىلىك پەرقلەرنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. شۇنداقلا يەنە،
پەرزەنتلەر ئۆي ئايرىغاندىن كېيىن ئاتا ـ ئانىلىرى بىلەن قوشنا
بولۇپ تۇرۇشى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئائىلىلىرىنىڭ بىر ـ
بىرىگە يېقىن ياكى يىراق بولۇشىنىڭمۇ ئائىلىۋى تۇرمۇشنىڭ ئەن-
دىزىسىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرى چوڭ بولىدۇ. دېمەك، نەسەب-
شۇناسلار ئائىلە قۇرۇلمىسى ۋە ئائىلىۋى تۇرمۇش ئەندىزىسى
ئۇستىدىمۇ ئىزدىنىشى زۆرۈر.

ئائىلە ياكى جەمەت ئۇستىدە ئىزدەنگەندە ئائىلە ئۆرپ ـ ئا-

دىتى ۋە ئائىلە مەدەنىيىتىمۇ ئوخشاشلا مۇھىم تېمىلار بولۇپ هېسابلىنىدۇ. هەر بىر ئائىلىنى ياكى جەمەتنى ئىچكى تەشكىلىي شەكلى، دۇنيا قارىشى ۋە خاس مەدەنىيىتى بار بولغان بىر كىچىك جەمئىيەت دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئائىلە مەدەنىيىتىنىڭ نېگىزلىك تەرەپلىرى هەر بىر ئائىلىنىڭ ئۆز ئىرسىيىتىگە ياكى مۇھىتىغا لايىق رەۋىشتە شەكىللەندۈرگەن ئەقىدىسى، هەربىر ـ قىلىقى، ئادەتلىرى، ياشاش تەرزى (تۇرمۇش ئۇسۇلى) دىن ئىبارەت. هەر بىر ئائىلىنىڭ مەدەنىيىتى نوقۇل ماددىي تەرەپلەردە گەۋدىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە مەنىۋى ۋە ئىرسىي تەرەپلەردە تېخمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ.

هەربىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ ئۆزىگە لايىق ئۆرپ ـ ئادىتى بولىدۇ. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، ئائىلە (جەمەت)نىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى هەربىر ئائىلە (جەمەت) قىلىدىغان ئىشلارنىڭ هەممىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ هەر بىر ئائىلىنىڭ كۈندىلىك هاياتىغا بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تەپسىلىيرەك قىلىپ ئېيتساق، ئائىلە (جەمەت) ئۆرپ ـ ئادىتى كۆپ تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن.

هەر بىر ئائىلە (جەمەت)نىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىسى بار بولىدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئەنئەنىسىگە سېلىشتۇرغاندا، ئائىلە ئەنئەنىسى ئاددىي، ئەمما كونكرېت بولىدۇ. ئەنئەنە ـــ بەرپا قىلىنغان ئادەت ۋە پائالىيەتلەر بولۇپ، بەزى پائالىيەتلەرنى بەلگىلىك چاغلاردا تەكرار قىلىش ئەنئەنە بولۇپ مۇقىملىشىدۇ. ئۇ ئائىلىنىڭ مەدەنىيىتىدىن، بوۋا ۋە مومىلاردىن ۋە باشقا ئائىلە ئەزالىرىدىن كېلىدۇ ياكى شۇلارنىڭ تەسىرىدە يېتىلىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ساقلاشقا ئادەتتە ئاتا ـ ئانىلار، بالىلار، بوۋا ـ مومىلار ۋە باشقا ئائىلە ئەزالىرى، باشقىچە ئېيتقاندا، هەر بىر ئائىلە ئەزاسىدىن تەشكىل تاپىدىغان توپ مەسئۇل بولىدۇ. يۇقىرىدىكى كىشىلەر ئائىلە ئەنئەنىسىنى ياراتقۇچى، ساقلىغۇچى ۋە تەرەققىي قىلدۇرغۇچى بولۇپلا قالماستىن، يەنە

شۇ ئەنئەنىنى ئۇستىگە ئالغۇچىلار بولۇپ سانىلىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسى بىر ئائىلىدىكى ئاتا ۋە ئانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئائىلە ئەزالىرى ئۆز جەمەتىگە ۋە ئۆز مىللىتىگە خاس بولغان ئەنئەنىلەرنى ساقلىسا، شۇنىڭ بىلەن بىللە نىسپىي مۇقىم شەكىلدە مەلۇم خىلدىكى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرسىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋېرىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسى ئائىلىۋى بىرلىكنى قوۇرۇشنىڭ ئاساسى بولىدۇ، شۇنداقلا ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى هېسسىياتنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇشقا كۆپ كۈچ كەتمىسمۇ، ئۇ سەۋەبلىك ئائىلىۋى هايات مەنىلىك بولىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسىگە تەئەللۇق پائالىيەتلەر بەلەن مەشغۇل بولۇپ تۇرغاندا، ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىشىش قويۇقلىشىدۇ، هېسسىيات كۈچىيىدۇ، ئورتاق ئەسلىمىلەر كۆپىيىدۇ . ئائىلە ئەنئەنىسى مۇشۇنداق شەكىلدە مەۋجۇت بولىدۇ هەم ئائىلە مەدەنىيىتىنىڭ مۇهىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلىنىدۇ.

يۇقىرىقى بايانلاردىن بىز بىر مەسىلىنى، يەنى هەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيىتى بار بولىدۇ، دېگەنىنى بىلىۋالىمىز. ئۇنداقتا، «ئائىلە مەدەنىيىتى» دېگەن نېمە؟ ئائىلە مەدەنىيىتى ـــ مەدەنىيەتنىڭ ئالاهىدە بىر خىل شەكلى بولۇپ، ئائىلىلەرنىڭ قائىدە، نىزام، ئادەت، پائالىيەت، ئەقىدە ـ ئىشەنچ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نۇقتىلاردىن ئۆز ـ ئۆزىنى تەشكىل قىلىشتىكى ئۆزگىچە شەكلىنى كۆرسىتىدۇ. ئېتنىك مەدەنىيەت ۋە مىللىي مەدەنىيەت ئائىلىلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەمما، هەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيىتى بار بولىدۇ. مەدەنىيەتتە هامان هەر خىل پەرقلەر ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ. ئائىلىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت جەهەتتە پەرقلىق بولۇشى بىلەن بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بىز مىللىي مەدەنىيەتنىڭ خاسلىقلىرىدىن زوقلانغىنىمىزغا ئوخشاش، ئائىلىلەرنىڭمۇ مەدەنىيەتلىرىنىڭ پەرقلىق بولۇشىدىن زوقلىنىمىز.

ئۇنداقتا، ئائىلە مەدەنىيىتى قانداق تەرەپلەرنى كۆرسىتىدۇ؟ بۇنىڭدا تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا نەزىرىمىزنى ئاغدۇرساق بولىدۇ:

▲ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ قايسى تەرىپىنى بەكرەك ياخشى كۆرىدىغانلىقى

▲ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرى ئۈستىدىكى نىشانى، يەنى ئۆز پەرزەنتلىرى قانداق ياشىغاندا ياخشى بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرى

▲ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ھاياتىدا قىلىشقا تېگىشلىك ئەڭ زور ئىشى ھەققىدىكى قاراشلىرى

▲ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئائىلىسى توغرىسىدىكى ياخشى كۆرىدىغان ئەسلىمىلىرى

▲ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۆلچەملىك ئاتا ـ ئانا ھەققىدىكى قاراشلىرى ۋە ئەمەلىيەتلىرى

▲ ئائىلىدىكى ئۆزگىچە قائىدە ـ تۈزۈملەر

▲ بىر ئائىلىدىكى ئەزالارنىڭ دوستلىرى ۋە دوست تۇتۇشىتىكى ئۆلچەملىرى

▲ بىر ئائىلىنىڭ قىزىقچىلىقلىرى ھەم ئۆزگىچە ھەۋەس ـ ئىشتىياقلىرى

▲ بىر ئائىلىدىكى كىشىلەر ياقتۇرۇپ قاتنىشىدىغان مەدەنىي پائالىيەتلەر

▲ بىر ئائىلىدىكى ئەزالار ئۆز ئەجدادلىرىدىن ئالغان قىمەت قاراشلىرى ۋە ئىشەنچ ـ ئەقىدىلەر

▲ ئائىلىلەردە شەخسلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى

▲ ئائىلىلەردە شەخسلەر مەشغۇل بولغان ئاساسلىق پائالىيەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ پۇرسەتلىرى؛

▲ ئائىلىدە ئىقتىسادىي كىرىمنىڭ تەقسىم قىلىنىش ئەھۋالى

▲ ئائىلىدىكى ئىش تەقسىماتى

▲ پەرزەنتلەرگە ئوخشىمىغان دەۋرلىردە يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنىڭ ئەھۋالى

▲ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ بىكار ۋاقىتلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئۇسۇلى

▲ ئائىلىدىكى ئايالىلار ۋە قىزلارنىڭ ئورنى ۋە ئاساسلىق پائالىيەتلىرى

▲ ئائىلىدىكى ئىشلەپچىقىرىش، ھۈنەر ـ كەسىپلەر

▲ ئائىلىدىكى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنىڭ تىزگىنلىنىشى

▲ ئائىلە كىرىمى (يەنى ئىقتىسادى)نىڭ باشقۇرۇلۇشى

▲ ئائىلىدىكى ئەزالارنىڭ نىكاھلىنىش ئۇسلۇبى

▲ ئائىلىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان دائىملىق مۇراسىملار (توي مۇراسىمى، ماتەم مۇراسىمى ۋە باشقا كىچىك مۇراسىملار)

▲ نىكاھتىن ئاجراشقان ياكى بويتاق ـ تۇل قالغانلارنىڭ ئائىلىدىكى ئورنى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى

▲ ئائىلىدىكى چوڭ پىلانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەمەلىيلىشىش ئەھۋالى

▲ ئائىلىدىكى مىراسخورلۇق تۈزۈمى ۋە ۋارىسلارنىڭ ئەھۋالى

▲ ئائىلىنىڭ خۇسۇسىي ئىشلىرى ۋە ئۇلارنىڭ سىر سۆپىتىدە ساقلىنىش مەسىلىسى

▲ ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

▲ ئائىلە قۇرۇلمىسىدا يۇز بەرگەن ئۆزگىرىش (يەنى چوڭ جەمەت بويىچە ياشاشتىن يەككە، تارقاق ئائىلىلەرگە بۆلۈنۈش يا كى تارقاق ئائىلىلەردىن جەمەتنىڭ پەيدا بولۇشى)

يۇقىرىقىلاردىن سىرت، ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەت مەلۇم ئەھمىيەتلىك كۈنلەرنى ياكى ئىشلارنى ئۆزىگە لايىق شەكىللەر بىلەن تەبرىكلەيدۇ؛ ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ بالىلارغا ئـ

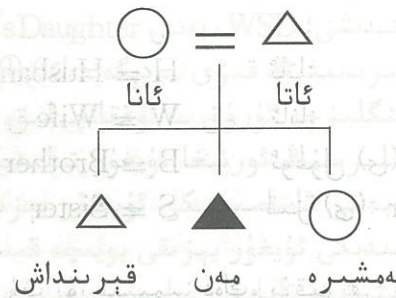
سىم قويۇشتا خاس مەۋقەسى بار بولىدۇ؛ بەزى ئائىلە ياكى جەمەت-
لەرنىڭ خۇسۇسىي قەبرىستانلىقى بار بولىدۇ؛ ئائىلىۋى غىزالار
ۋە ئۇلارنى تەييارلاش ئۇسۇلى، ئائىلىۋى ئويۇن - تاماشىلار، ئائە-
لىۋى سەيلە - سایاھەتلەر، بۇۋا ۋە مومىلارغا ئائىت ھېكايەتلەر ...
قاتارلىقلارمۇ ئائىلە مەدەنىيىتى دائىرىسىدىكى ئىشلاردۇر. دې-
مەك، يۇقىرىدىكى نۇقتىلار نەسەبشۇناسلىق بويىچە ئائىلە ئۇس-
تىدىكى ئىزدىنىشتە سەل قاراشقا بولمايدىغان نۇقتىلاردۇر.

ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى شەكىل (يەنى دې-
ياگرامما، ئىسخېما) ئارقىلىق تەسۋىرلەش ئۇنى تىل بىلەن تەس-
ۋىرلىگەنگە قارىغاندا تولىمۇ قولايلىق ئۇسۇل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق
مۇناسىۋەتلىرىنى ئەجداد - ئەۋلادلىق پەرقى ۋە تەرتىپى، قانداش-
لىق ياكى نىكاھ مۇناسىۋەتلىرى نۇقتىسىدىن بىر كۆرۈپلا چۈ-
شىنەلەيدۇ. مەسىلەن، توپ ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى
دائىرىسىدىكى «ئاتا»، «ئانا»، «ئەر»، «خوتۇن»، «قېرىنداش» (ئاكا -
ئۇكا)، «ھەمشىرە» (ئاچا - سىڭىل)، «ئوغۇل»، «قىز» قاتارلىق
ئاتالغۇلارنى ۋە شۇ ناملار بىلەن ئاتالغان شەخسلەرنىڭ مۇناسىۋە-
تىنى ئېنىق ۋە توغرا ئاتىغىلى ھەم چۈشەنگىلى بولغىنى بىلەن،
مۇرەككەپ ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىدىكى ئالاقىدار
ئادەملەرنىڭ ناملىرىنى دەل ۋە ئېنىق ئاتاش ھەم چۈشىنىش قە-
يىن بولىدۇ. شۇڭا، مۇشۇنداق مۇناسىۋەتلەرنى ئىپادىلەشكە ئىس-
سانشۇناسلىق ئىلمىدە بىر قاتار سىمۋوللۇق بەلگىلەر، شەكىللەر
ۋە قىسقارتىلغان ئىبارىلەر قوللىنىلاشتۇرۇلۇپ بېكىتىلگەن.

ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىدە ئوخشىمىغان تەرىپىلەرنىڭ
بولىدىغانلىقىنى ئويلاش كېرەك. بۇنىڭدا جىنس پەرقى بىر نۇقتا
بولسا، بوغۇن يەنە بىر مۇھىم نۇقتىدۇر. يەنە قان قېرىنداشلىق
مۇناسىۋىتى بىلەن نىكاھ مۇناسىۋىتىمۇ ھەم پەرقلەندۇرۇلۇشى
زۆرۈر. بىيولوگىيە ئىلمىدە ئەر جىنسلىقلار ئۇچۇن مۇرىخ، يەنى
مارس يۇلتۇزى (Mars) نىڭ بەلگىسى ♂، ئايال جىنسلىقلار ئۇ-

چۇن زۆھرە، يەنى ۋېنېرا يۇلتۇزى (Venus) نىڭ بەلگىسى ♀
ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن، بۇلار ئىشلىتىشكە قولايسىزراق بولغاچقا،
ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىدە ئۇلارنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ
قولايلىق بەلگىلەر ئىشلىتىلىدۇ.

ئائىلە مۇناسىۋىتى (ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى)
دائىرىسىدىكى كىشىلەر مەلۇم شەخس (يەنى ئەر ياكى ئايال
جىنسلىقى ئېتىبارغا ئېلىنمىغان «مەن») نۇقتىسىدىن قارا ئۇچ
بۇلۇڭ بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. چۇنكى، «ئاتا» دەپ ئاتالغان بىر
كىشى يەنە ئۆز نۆۋىتىدە باشقىلارغا نىسبەتەن بىر «ئوغۇل
پەرزەنت»، «قېرىنداش» (ئاكا ياكى ئۇكا) ھەم «تاغا» بولۇشى
مۇمكىن. شۇڭا، «ئاتا» دەپ ئاتىلىۋاتقان كىشىنىڭ مەلۇم
ئىسخېمىدا شۇنداق ئاتىلىشى ئۇنىڭ «مەن» بىلەن بولغان
مۇناسىۋىتىگە باغلىق بولىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، «مەن» نىڭ
ئائىلىدىكى باشقا ئەزالار بىلەن بولغان قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى
مۇنداق ئىپادىلەشكە بولىدۇ:

يۇقىرىقى ئىسخېمىدىن بىر ئاتا ۋە بىر ئاندىن ئۇچ پەر-
زەنتنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى، «مەن» نىڭ پەرزەنتلەر ئىچىدىكى ئىك-
كىنچىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىر ئاچىسى ۋە بىر ئىنىسىنىڭ
بارلىقىنى ئوڭايلا بىلگىلى بولىدۇ.

خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق ئىلمىدە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇ-

ناسۇتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدىغان ئىسخېمىنىڭ كىچىك، ئىخچام بولۇشى كۆزدە تۇتۇلۇپ، بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرىغا قىسقارتىلغان شەكىللەر مۇقىملاشتۇرۇلغان. بۇ خىل قىسقارتىشنىڭ ئىنگلىز تىلىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ئىككى خىل ئەندىزىسى بار:

بىرى، ئىنگلىز تىلىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرىنىڭ دەسلەپكى ئىككى ھەرپىنى ئىشلىتىش. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

ئەر:	Hu = Husband	ئاتا:	Fa = Father
خوتۇن:	Wi = Wife	ئانا:	Mo = Mother
قېرىنداش:	Br = Brother	ئوغۇل(ى):	So = Son
ھەمشىرە:	Si = Sister	قىز(ى):	Da = Daughter

يەنە بىرى، قىسقارتىلغان ئاتالغۇلارنىڭ ئەڭ ئىخچام بولۇشىدەك زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرىنىڭ دەسلەپكى بىر ھەرپىنى ئىشلىتىش. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

ئەر:	H = Husband	ئاتا:	F = Father
خوتۇن:	W = Wife	ئانا:	M = Mother
قېرىنداش:	B = Brother	ئوغۇل (ى):	S = Son
ھەمشىرە:	S = Sister	قىز (ى):	D = Daughter

خۇددى كۆرۈپ تۇرغىنىمىزدەك، يۇقىرىقى قىسقارتىش شەكلىدە ئوغۇل (Son) بىلەن ھەمشىرە (Sister) گە بىرلا «S» ھەرپى ئىشلىتىلىدىغان بولغاچقا، ھەمشىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «S» ھەرپى ئورنىغا «Z» ھەرپى ئىشلىتىلىدۇ. ئەمما، بۇنىڭدىن ئەجداد - ئەۋلادلىق پەرقىنىڭ قىسقارتىلغان شەكىللەردە ئەكس ئېتىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەمشىرە ئۇچۇن «S» نى، «ئوغۇل» ئۇچۇن «s» نى، قىز ئۇچۇن «d» نى ئىشلىتىدۇ.

يۇقىرىقىلار ئەلۋەتتە يادرو ئائىلە دائىرىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلىدۇر. چوڭ ئائىلە ياكى جەمەت دائىرىسىدىكى بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ نامىلىرىنىڭ ھەرقايسى مىللەت تىللىرىدا قانداق ئاتىلىشى (خۇددى «تاغا»، «ھامما»، «بوۋا»، «يەڭگە»، «نەۋرە»، «جىيەن» ...دېگەندەك)دىن قەتئىينەزەر، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدىغان شەكىل (ئىسخېما) دە مەزكۇر نامىلار ئىشلىتىلمەستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ كونكرېت مۇناسىۋىتىنى ئېنىق بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن، بۇنىڭدا «تاغا» ئاتالمىسى ۋە ئۇنىڭ قىسقارغان شەكلى (مەسىلەن، u - uncle) ئىشلىتىلمەستىن، بەلكى «دادىنىڭ ئىنىسى» ياكى «دادىنىڭ ئاكىسى» ۋە ياكى «ئانىنىڭ ئاكىسى» ياكى «ئانىنىڭ ئىنىسى» دېگەن ئاتالمىلار ۋە ئۇلارنىڭ قىسقارتىلغان شەكىللىرىنىڭ بىرىكمىسى ئىشلىتىلىدۇ (خۇددى FB، يەنى Father'sBrother — دادىنىڭ قېرىندىشى؛ DS، يەنى Daughter's Son — قىزىنىڭ ئوغلى؛ FFB، يەنى Father'sFather'sBrother — ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنىڭ قېرىندىشى؛ WSD، يەنى WifesSister'sDaughter — خوتۇننىڭ ھەمشىرىسىنىڭ قىزى ...دېگەندەك).①

يۇقىرىقى ئىنگلىزچە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرىنىڭ قىسقارغان شەكىللىرىنىڭ ئورنىغا ئۇيغۇر تىلىدىكى ئاتالمىلارنىڭ ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى ياكى لاتىن ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى بويىچە قىسقارتىلغان شەكىللىرىنى ئىشلىتىشكە تامامەن بولىدۇ. مەسىلەن، «ئاتا» ئۇچۇن «ئا» ياكى «A» نى، «ئانا» ئۇچۇن «ئان» ياكى «An» نى، «ئوغۇل» ئۇچۇن «ئو» ياكى «O» نى، «قىز» ئۇچۇن «ق» ياكى «Q» نى، «ھەمشىرە» ئۇچۇن «ھ» ياكى «H» نى، «قېرىنداش» ئۇچۇن «قې» ياكى «Qe» نى، «ئاتىنىڭ ئىنىسىنىڭ قىزى» ئۇچۇن «ئا.ئى.ق»

① ئېرنېست .ل. چوسكي: «ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى ئانالىزى قوللانمىسى»، ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېت نەشرىياتى، 1983 - يىلى ئىنگلىزچە 2 - نەشرى، 11 ~ 13 - بەتلەر.

ياكى «AIQ» نى ... ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

بالىلار ئۆزى تەۋە بولغان مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتـ
ـدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ھەم مۇشۇنداق ئۇ ـ
رۇق ـ تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرىنى تۇغۇلغاندىن تارتىپلا ئۆگـ
ـنىشكە باشلايدۇ. ئۇلار دەسلەپتە ئۆگىنىدىغان سۆزلەر كۆپىنچە
ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرى بولىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق
ئاتالمىلىرى بالىلارنىڭ ھەربىرىدە ـ قىلىقىغا نىسبەتەن مۇھىم
يېتەكچى ئامىلغا ئايلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى مەلۇم مۇناسىۋەتلەر
تورى دائىرىسىگە قويۇپ، ئۆز سالاھىيىتىنى تونۇشىغا ياردەم
بېرىدۇ.

2. نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخى ۋە تەرەققىياتى

نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ۋە ئۇنىڭغا ئالاقدار ئىزدىنىشلەر تو ـ
لىمۇ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، ھەتتا ئۇنىڭ تارىخى تارىخشۇناسلىق
ئىلمىنىڭ تارىخىدىنمۇ ئۇزۇندۇر. ھەقىقەتەن، ناھايىتى بۇرۇنقى
دەۋرلەردىلا كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى
ئۇلارنى ئەسلەش يۇزىسىدىن ھەم ئۇنى كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلىرىغا
بىلدۈرۈش ئۈچۈن يېزىپ قالدۇرۇپ ساقلىغان. مۇشۇنداق ئەجداد
يىلتىزىنى سۈرۈشتۈرۈش قەدىمكى جەمئىيەتتە بىر دەك مەۋجۇت
بولغان، شۇنداقلا ھازىرقى زامانىدىمۇ يەنىلا داۋام قىلماقتا.

قەدىمدىن تارتىپلا ئىنسانلار ئۆزلىرى ھەققىدە ھەر تۈرلۈك
خاتىرىلەرنى قالدۇرۇشنى ئويلىغان. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرى ـ
ـدىكى ئىپتىدائىي تام رەسىملىرى، قەبرە تاشلىرى قەدىمكى ئىـ
ـنسانلارنىڭمۇ ئۆزلىرىدىن كېيىنكىلەر تەرىپىدىن ئەسلىنىپ تۇ ـ
رۇش ئىشىنى ئويلاشقانلىقىنى دەلىللەيدىغان پاكىتلاردۇر. قەدىم ـ
كى زامانىدىكى يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى ئۆزلىرىنىڭ كېيىپ
چىقىشىنى ئاللىقانداق ئىلاھلارغا باغلىغان بولسا، مىللەت ياكى
ئۇرۇق كاتېگورىيەسىدە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ كېيىپ چىقىشىنى

بىز ھازىر «توتېم» دەپ چۈشىنىۋاتقان مەلۇم خىلدىكى ھايۋانلارغا
باغلىغان.

نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخىنى قاچاندىن سۈرۈشتۈرۈش مۇم ـ
كىن؟ ئېنىقكى، «زەبۇر» دىكى مەزمۇنلار ئىچىدىن مۇشۇنىڭغا ئا ـ
ئىت بەزى ئۇچۇرلارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، قەدىمكى
ئىسرائىللار (يەھۇدىيلار) ئۇچۇن جەمەت زەنجىرىنى بىلىش مۇ ـ
ھىم ئىش ئىدى. چۈنكى، يەھۇدىي ئەرلىرى رابىي (موللا) بولۇش
ئۇچۇن ئۆزلىرىنىڭ مۇسا پەيغەمبەرنىڭ قېرىنداشى ھارۇن پەي ـ
غەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا مۇھتاج ئىدى.
مۇناسىپ ھالدا «زەبۇر»نىڭ «ئاۋۋالقى تارىخ كىتابى»نىڭ ئالدىنقى
سەككىز بابىدا ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ ئىبراھىم پەيغەم ـ
بەرگىچە بولغان كىشىلەرنىڭ نەسەب خاتىرىسى يېزىلغان. شۇڭا،
«زەبۇر» نىڭ «ئاۋۋالقى تارىخ كىتابى» نىڭ 9 ـ باب 1 ـ بۆلۈكىدە
شۇنداق ئېيتىلىدۇ: «ئىسرائىللارنىڭ ھەممىسى نەسەبنامىدە يې ـ
زىلىپ، ئىسرائىل پادىشاھلىرىنىڭ كىتابىدا پۈتۈلدىلەر.»

قەدىمكى رىملىقلار ئاقسۆڭەك جەمەتتىن بولغان كىشىلەرنى
ئاددىي پۇقرالاردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۇن نەسەب تەتقىقاتى بىلەن
شۇغۇللانغان. ئۇلار ئەر جىنسىلىق ئەۋلادلارغا شەخس ئىسمى، فا ـ
مىلە ۋە ئۇرۇق ناملىرىدىن ئىبارەت ئىككى ياكى ئۈچ ئىسىم قويغان
تۇنجى خەلقتۇر.

قەدىمكى يۇنانلىقلارنىڭ نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش
تارىخىمۇ ئۇزاق بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يۇنان دىنىدىكى
ئىلاھلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئارقىلىق يۇقا ـ
رى ئىجتىمائىي ئورۇننى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۇن نەسەب تەتقىقا ـ
تى بىلەن شۇغۇللانغان. قەدىمكى يۇنانىدا نەسەبشۇناسلىق مىلادىيە
5 ـ ئەسىردىن باشلاپلا خېلى مۇھىم ئورۇنغا ئىگە بولغان بولۇپ،
ھازىرقى زامان نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە قارا ـ
غاندا ئۇ قانچىلىك ئىلمىي بولمىغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ
ھەقتىكى ماتېرىياللار قەدىمكى يۇنانىنىڭ ئېپىك شېئىرىيەت نە ـ

مۇنىلىرىدە كۆپ ئۇچرايدۇ.

قەدىمكى ئاسسۇرىيەلىكلەرمۇ مىخ يېزىقتىن پايدىلىنىپ لاي تاختىلار ئۈستىگە نەسەب خاتىرىلىرىنى پۈتۈپ قالدۇرغان. قەدىمكى مىسىرلىقلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ پىرئەۋنلىرى ۋە سۇلالىلىرى ھەققىدە كۆپلىگەن خاتىرىلەرنى قالدۇرغان. «سۇلالە» (Dynasty) ئەرەبچە «زەنجىر» دېگەنلىك بولۇپ، بۇ بىر جەمەتكە تەۋە كىشىلەر ياكى ھاكىملار قۇرغان ھاكىمىيەتلەرنىڭ زەنجىرى دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ.

ئىنكا ئىندىيانلىرى ئۆزلىرىدە يېزىقنىڭ بولمىغىنىغا قارىماي نەسەب خاتىرىسى ساقلاشقا ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەن. ئامېرىكا قىتئەسىنىڭ تىنچ ئوكيان قىرغاقلىرىدا مىلادىيە 5 ـ ئەسىردە ياشىغان توققۇز مىليون ئىنكا ئىندىيانلىرى ئۆزلىرىنىڭ پادىشاھلىرىنىڭ قۇياشنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن. شۇڭا، پادىشاھلار مۇلكىي ئەمەلدارلارنى ئوغۇللىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئىچىدىن تاللاپ بېكىتكەن. پەقەت ساپ نەسىلىلىك (يەنى شاھلارنىڭ بىۋاستە ھەم گۇمانسىز پەرزەنتلىرى) ئىنكالارلا مۇھىم سىياسىي، دىنىي ۋە ھەربىي خىزمەتلەرگە قويۇلغان. شىمالىي ئامېرىكىدا ياشايدىغان ئىندىيانلارنىڭ توتېم تۇۋرۇكلىرىنىڭ ئۈستىگە بەزىدە نەسەب خاتىرىلىرى ئويۇلغان بولۇپ، بۇ تۇۋرۇكلەر ئىندىيانلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى ئېنىقلاش ئىشلىرىدا خۇددى ياۋروپالىقلارنىڭ نىشانلىرىغا ئوخشاشلا مۇھىم رول ئوينايدۇ. توتېم تۇۋرۇكلىرىگە نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ ئويۇلۇشى ئەلۋەتتە توتېمنىڭ مەلۇم جەمەتىنىڭ كېلىپ چىقىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھايۋان ياكى ئۆسۈملۈك بولۇشىدەك ئالاھىدىلىككىگە ماس كېلىدۇ.

ئوتتۇرا ئەسىردىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى نەسەبشۇناسلىقتا شۇنداق بىر نۇقسان ساقلانغان: ئۇ بولسىمۇ، نەسەب خاتىرىلىرىدە قويۇق ئەپسانىۋى تۈس بولغان، ھەتتا رېئال تارىخ ئەپسانىۋى تەركىبلەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن. شۇ سەۋەبتىن، يىراق قەدىمكى زاماندىكى نەسەب خاتىرىلىرى زىددىيەتلىك ۋە ئىشەنچسىزدۇر.

ئوتتۇرا ئەسىردە ياۋروپادا ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى سىياسىي جەھەتتە بارغانسېرى چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇشقا باشلىغان. بۇنداق ئەھۋال ياۋروپادا يەرلەرگە بولغان ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا قالسا بولىدىغانلىقىدەك قانۇن ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىن تېخىمۇ كۈچەيگەن. ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سالاھىيەتلىرى ئۇلارنىڭ ئالغان تەلىم ـ تەربىيەسى ۋە جۇغلىغان مال ـ مۈلكىگە باغلىق بولماستىن، ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەر دەرىجىدىكى ئاقسۆڭەكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىنلا ئاقسۆڭەك ۋە ئېسىل نەسەبلىك كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش ۋە قوغداش ئۈچۈن نەسەب خاتىرىلىرىگە ئېھتىياجلىق بولغان.

ياۋروپادا تۇنجى قېتىم ئەنگلىيەدە پادىشاھ ھېنرى VIII ھەر بىر ئادەمنىڭ خىرىستىيانلاشتۇرۇلغان ۋاقتى، توي قىلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتىنى تىزىملاپ ساقلاش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەندىن تارتىپ، ئەنگلىيەدە شۇ خىلدىكى خىزمەتلەر تولۇق دېگۈدەك ئىشلەنگەن. نەتىجىدە، ھازىرقى ئىنگلىزلارنىڭ 1500 ـ يىللاردىن 1837 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ياشىغان ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشى تولۇق ماتېرىيال ئاساسىغا ئىگە بولغان. شۇ دەۋرلەردە يەنە گېرمانىيەدىمۇ پۇقرالارنىڭ ھايات خاتىرىسىنى يېزىپ قالدۇرىدىغان ئەنئەنە بارلىققا كەلگەن. بۇنىڭ تەسىرىدە سىكاندىناۋىيە ئاراللىرىدىكى دۆلەتلەردىمۇ شۇ خىل ئەنئەنە بارلىققا كەلگەن. ياۋروپادا خېلى ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن تارتىپلا مەلۇم دىنىي رايون (يەنى مەلۇم بىر چېركاۋغا بېرىپ ئىبادەت قىلىدىغان كىشىلەر توپلاشقان رايون) بىرلىكى بويىچە شۇ رايوندىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى (تۇغۇلۇش، خىرىستىيانلاشتۇرۇلۇش ۋە ۋاپات بولۇشىغا ئائىت خاتىرىلەر)نى چېركاۋ پوپلىرى يېزىپ ئارخىپلاشتۇرىدىغان ئەھۋال داۋاملاشقان. بۇ غەربلىكلەرنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى ئىزدەش ئۈچۈن مۇھىم ماتېرىيال مەنبەسى بولۇپ

قالغان.

ياۋروپالىقلار ئامېرىكا قىتئەسىنى ئىستېلا قىلغاندىن كېيىن، ئامېرىكىلىقلار ئەجدادلىرىنىڭ ئاشۇ خىل ئەنئەنىسىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان. شەخسلەر ھەققىدىكى خاتىرىلەر ئوخشاشلا چېركاۋلار تەرىپىدىن يېزىلىپ ساقلانغان. ھەتتا ئامېرىكىدا 1632 ـ يىلىلا شەخسلەرنىڭ ھاياتىغا ئائىت مۇھىم خاتىرىلەرنى يېزىپ ساقلاشقا دائىر قانۇن ماقۇللانغان. ياۋروپادا قول يازما، باسما نەسەبنامىلەر ۋە نەسەب خاتىرلىرىنى توپلاش 16 ـ ئەسىردىلا باشلانغان. مەسىلەن، شۇ دەۋردە دۇگدالې (Dugdale) ئىسىملىك بىر كىشى ئەنگلىيەدە مەرتىۋىگە ئىگە بارلىق ئائىلە ـ جەمەتلەرنىڭ نەسەبنامىلىرىنى توپلاپ نەشر قىلغان، شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر قانچە ئەسىر ئىچىدە شۇ خىلدىكى خىزمەتلەر كۆپ ئىشلەنگەن.

دۇنيادا تۇنجى نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتى 1843 ـ يىلى ئەنگلىيەدە قۇرۇلغان، ئارقىدىنلا 1854 ـ يىلى ئامېرىكىدا يېڭى ئىنگلاند نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتى قۇرۇلغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەسىدىكى ھەممە دۆلەتتە دېگۈدەك نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى قۇرۇلۇپ، تەشكىللىك ئەجداد ئىزدەش ۋە نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشتەك ئەنئەنە شەكىللەنگەن.

1970 ـ يىللاردا غەربتە كەڭ تارقالغان قىزغىنلىقنىڭ بىرى، شۇبھىسىزكى، نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى ئارقىلىق «يىلتىز» ئىزدەشتۇر. ئالېكس خالېي (Alex Haley) 1976 ـ يىلى نەشر قىلدۇرغان «يىلتىز» ناملىق رومانىدا ئىپادىلەنگەن ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ غەربىي ئافرىقىدىن ئامېرىكا قىتئەسىگە ئېلىپ كېلىنىش، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ھۆرلۈكتىن قۇللۇققا چۈشۈش، قۇللۇقتىن يەنە ھۆرلۈككە چىقىش، ئۇلارنىڭ ئامېرىكىدا ئاۋۇپ كۆپەيىش سەرگۈزەشتىلىرى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاپتورنىڭ ئۆز ئەجدادلىرى بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەتنى

قىزىش ۋە ئېتىراپ قىلىش ئاساسىدا كەلگۈسىگە يۈزلىنىش روھى دۇنيادا زور تەسىر قوزغاپ، غەربتە يىلتىز ئىزدەشنىڭ بىر خىل ئومۇميۈزلۈك ھەرىكەتكە ئايلىنىشىغا تۈرتكە بولدى. نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى، نەسەب تەتقىقاتى مەركەزلىرى كۆپلەپ بارلىققا كەلدى. جەمەت (ئائىلە) تارىخى بىر دەرس سۈپىتىدە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تارىخ فاكۇلتېتلىرىدا ئارقا ـ ئارقىدىن تەسىس قىلىندى. 1970 ـ يىللارنىڭ باشىدا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ئالىي مەكتەپلەردە دەرس سۈپىتىدە بارلىققا كېلىپ، 1980 ـ يىلىغىچە 400 ئالىي مەكتەپتە بۇ دەرس ئۆتۈلدى. 1976 ـ يىلى ئامېرىكىدا «جەمەت تارىخى ژۇرنىلى» (Jornal of Family History) نىڭ نەشر قىلىنىشى نەسەبشۇناسلىقنىڭ مۇستەقىل ئىلىم بولۇپ شەكىللىنىۋاتقانلىقنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدى.

19 ـ ئەسىردە ياۋروپالىقلارنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي ئامېرىكا قىتئەلىرى ۋە ئاۋستىرالىيەنى ئىستېلا قىلىشىغا ئەگىشىپ، نەسەبشۇناسلىق يەنمۇ يۇكسەلدى. ئەمما، 20 ـ ئەسىر ھەقىقىي مەنىدىكى ئاۋام خەلقنىڭ نەسەب خاتىرلىرىنى يېزىپ قالدۇرىدىغان بىر دەۋر بولدى. 1911 ـ يىلى ئەنگلىيەدە تۇنجى بولۇپ نەسەبشۇناسلار جەمئىيىتى (Societe geneologists) قۇرۇلدى. 1968 ـ يىلى نەسەبشۇناسلىق پىرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قىلىش ۋە كىشىلەرنى شۇ بويىچە تەربىيەلەش مەقسەت قىلغان نەسەبشۇناسلار ۋە نەسەب خاتىرىسىنى ۋاكالىتەن يېزىپ خاتىرلىگۈچىلەر جەمئىيىتى (of Geneologists and Record Agents Association) قۇرۇلدى. 1970 ـ يىلىدىن كېيىن ئەنگلىيەدە نەسەبنامە جەمئىيىتى ياكى ئائىلە تارىخى ئۈيۈشمىلىرى نامىدىكى نۇرغۇن ئورگانلار ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كەلدى ھەمدە تېزلا ئىنگلىز تىللىق خەلقلەر ئارىسىدا ئومۇملاشتى.

غەربتە 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يۈزلىگەن نەسەب خاتىرىلىرى ۋە نەسەبشۇناسلىققا بېغىشلانغان ئەسەرلەر نەشر قىلىندى. ئامېرىكىدا نەسەبشۇناس-

لىق تەتقىقاتى ساھەسىدىكى مۇھىم ئەسەر ــ «ئامېرىكا نە-
سەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ بەرپاچىسى» دەپ تەرىپلىنىدىغان دو-
نالد لىنېس جاكوبۇسنىڭ «ئىختىيارىي ۋە كەسپىي نەسەبشۇ-
ناسلىق» (Genealogy as Pastime and Profession) ناملىق كىتا-
بى 1930 ــ يىلى نەشر قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن ياۋروپا ۋە ئا-
مېرىكىدا نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ نەزەرىيەسى ۋە ئۇسۇللىرىنى
شەرھلەيدىغان نۇرغۇن تەتقىقات نەتىجىلىرى بارلىققا كەلدى.

20 ــ ئەسىردە دۇنيادا نۇرغۇنلىغان نەسەبشۇناسلىق جەمئى-
يەتلىرى، ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى. بۇ جەمئىيەتلەرنىڭ قۇرۇلۇ-
شىدىكى تۈپكى مۇددىئا ــ كىشىلەرنى جەمەت تارىخى ئۇستىدە
ئىزدىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىش بويىچە ئۇچۇر، مېتود ۋە باشقا
ياردەملەر بىلەن تەمىنلەش ئىدى. ھەرقايسى نەسەبشۇناسلىق جەم-
ئىيەتلىرى ئۆزلىرىنىڭ قەرەللىك ژۇرناللىرىنى نەشر قىلىپ
تارقىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردىكى
كىشىلەرگە ئائىت نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلىدى. نەسەبشۇنا-
لىق يىغىنلىرى ۋە كۇرسلىرى كۆپلەپ ئېچىلىپ، تەشكىللىنىپ
تۇردى. ئامېرىكا ۋە كانادادا خېلى ئىلگىرىلا ھەربىر ئىشتات ۋە
ئۆلكىدە نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى قۇرۇلغان ۋە ھەربىر شە-
ھەر ياكى رايوندا شۇبە جەمئىيەتلەر تەسىس قىلىنغان بولۇپ،
ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا نەشر ئەپكارلىرى ۋە تور بېكەتلىرى بار.

ئىستاتىستىكىلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، 2005 ــ يى-
لىغىچە دۇنيادا قۇرۇلغان نەسەبشۇناسلىققا ئائىت تور بېكەتلىرى
ئىككى مىليونغا يەتكەن بولۇپ، بۇلارنىڭ بەزىسى نەسەبشۇناسلىق
جەمئىيەتلىرىنىڭ تور بېكەتلىرى بولسا، يەنە بەزىسى شەخسلەر-
نىڭ نەسەب خاتىرىسى ھەققىدىكى تور بېكەتلىرىدۇر. يەنە بەزىلە-
رى نەسەبشۇناسلىق شىركەتلىرىنىڭ سودا خاراكتېرىدىكى تور
بېكەتلىرى بولسا، يەنە بەزىلىرى نەسەبنامە يۈمشاق دېتاللىرىنى
لايىھەلەيدىغان ۋە ساتىدىغان شىركەتلەرنىڭ تور بېكەتلىرىدۇر.

غەرب نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىدىكى يەنە بىر

ئەھمىيەتلىك ئىش ــ نەسەبشۇناسلىقنىڭ ئالىي مەكتەپلەردە
دەرس سۈپىتىدە تەسىس قىلىنىشىدۇر. ئامېرىكىدا نەسەبشۇناس-
لىق دەرسى 1912 ــ يىلى ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئۆتۈلۈشكە باشلا-
غان، يەنى بىر بىگھام ياڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتى ۋە
ماڭارىپ فاكۇلتېتىدا 1912 ــ يىلىدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە
نەسەبشۇناسلىق دەرسى ئىزچىل ئۆتۈلۈپ كەلمەكتە. بۇ ئۇنىۋېر-
سىتېتتا نەسەبشۇناسلىق دەسلەپتە تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرى
ئوقۇشقا تېگىشلىك زۆرۈر دەرس قىلىپ بېكىتىلگەن. 1970 ــ
يىللاردىن كېيىن بۇ كەسىپ بويىچە نۇرغۇن ماگىستىر ئاس-
پىرانتلار ۋە بىر قىسىم دوكتور ئاسپىرانتلار تەربىيەلىنىپ
چىققان. نەسەبشۇناسلىق رەسمىي كەسىپ سۈپىتىدە تەسىس قە-
لىنغاندىن كېيىن، بۇ كەسىپ قارىمىقىدا مۇنداق دەرسلەر تەسىس
قىلىنغان:

(1) نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدىن ئاساس
(Basic Genealogical Research)

(2) نەسەبشۇناسلىق ئىلمىگە كىرىش
(Introduction to Genealogy)

(3) ۋەسىقەشۇناسلىق (Paleography)

(4) ئارخىپشۇناسلار ۋە نەسەبشۇناسلار ئۈچۈن لاتىن تىلى
(Latin for Archivists and Genealogists)

(5) جەمەت تارىخى تەتقىقاتى ۋە يېزىقچىلىقى
(Research and Writing Family History)

(6) ئائىلە تارىخى جەمئىيەتشۇناسلىقى
(Historical Sociology of the Family)

(7) نەسەبشۇناسلىق ۋە ئائىلە
(Genealogy and the Family)

20 ــ ئەسىردىن بۇيان دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەردە نەسەبشۇ-
ناسلار ئىلمىي جەمئىيەت بولۇپ ئۇيۇشۇشقا باشلىدى. جۈملىدىن
غەربتىكى ھەممە دۆلەتلەردە دېگۈدەك دۆلەتلىك نەسەبشۇناسلىق

جەمئىيەتلىرى، شۇنداقلا ھەر قايسى ئۆلكە ۋە رايونلاردا تارماق نە-
سەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى قۇرۇلدى. دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدە-
مۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان نۇرغۇن جەمئىيەتلەر بار بولۇپ، ئۇلار
مەلۇم رايون ياكى دۆلەتلەرنى بىرلىك قىلغان ھالدا بىر گەۋدە بولۇپ
ئۇيۇشقان. ئاز ساندىكى كەسپىي نەسەبشۇناسلارنىڭ نەسەبشۇناسلىق
ئۇستىدىكى خاس ئىزدىنىشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، نەسەبشۇ-
ناسلىق ھازىرقى دەۋردە دۇنيادىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل
ئېچىش خاراكتېرىدىكى پائالىيىتىگە ئايلانغان.

نۆۋەتتە، خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە يېڭىدىن
باش كۆتۈرۈۋاتقان تەتقىقاتلارنىڭ بىرى ئىرسىي نەسەبشۇناسلىق
(Genetic Genealogy) تۇر. ئىرسىي نەسەبشۇناسلىق ئەنئەنىۋى
نەسەبشۇناسلىق بىلەن ئىرسىيەت ئىلمىنى بىرلەشتۈرۈشتىن
ھاسىل بولغان يېڭىچە بىر ئىلىم بولۇپ، ئۇنىڭدا نەسەبشۇناسلىق
بويىچە DNA سىنىقى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، شەخسلەر ئوت-
تۇرىسىدىكى ئىرسىي تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ دەرىجىسى
بېكىتىپ چىقىلىدۇ. ھەر بىر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدىكى DNA
تەركىبىدە ئۇلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىدىن ئۆزگەرمەي يېتىپ
كەلگەن نۇرغۇن ئۇچۇرلار بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، DNA ئۇستە-
دىكى ئانالىزلار نەسەب تەتقىقاتىدا ئىشلىتىلىش قىممىتىگە ئە-
گە بولىدۇ. نەسەبشۇناسلار DNA ئانالىزى ئارقىلىق ئىككى
شەخسنىڭ مەلۇم ساندىكى بوغۇن ئىچىدە ئۆزئارا ئورۇق ـ تۇغ-
قانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىش-
دۇ. ھازىر غەربتە كىشىلەرنىڭ مەزكۇر تېخنىكا ئارقىلىق ئۆز
ئەجدادلىرىنى ھەم ئۆزلىرى بىلەن ئورۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇنا-
سىۋىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنى ئىزدەش يۈزلىنىشى بارغانسې-
رى كۈچەيمەكتە.

جۈڭگودا قەدىمدىن تارتىپلا بىر قاتار سۇلالىلەر ھاكىمىيەت
يۈرگۈزگەن بولۇپ، بۇ سۇلالىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ نامى ئۇلار-
نى قۇرغۇچى شاھلارنىڭ فامىلىسى بىلەن ئاتالغان. خەنزۇلارنىڭ

دىنىي چۈشەنچىسىدە ئەجدادلارغا تېۋىنىش مۇھىم ئورۇندا تۇرغان
بولۇپ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئېنىقلىشى
ئۆز نۆۋىتىدە دىنىي ئېتىقاد تۈسىنى ئالغان ئىشقا ئايلانغان.
كۈڭزى تەلىماتىدا كىشىلەرنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىغا چوقۇنۇشى
ئالاھىدە تەكىتلەنگەن. نەتىجىدە، خەنزۇلاردا نەسەب ئېڭى كۈچە-
يىپ، نەسەب خاتىرىسى قالدۇرىدىغان ئەنئەنە ناھايىتى ئىلگىرىلا
شەكىللىنىپ بولغان. دۇنيادا بىر قەدەر بۇرۇن نەسەبنامە يېزىش
ئەنئەنىسىنى شەكىللەندۇرگەن مىللەت بولغان خەنزۇلاردا نەسەبـ
نامىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىنى چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋر-
لەرگە سۈرۈشكە بولىدۇ. جۇملىدىن جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ھۆكۈ-
مەتنىڭ نەسەبنامە تۈزۈشى تۈزۈمگە ئايلانغان ھەم بىر قىسىم نە-
سەبنامىلەر بارلىققا كەلگەن. تاڭ سۇلالىسى ۋە مىڭ، چىڭ سۇلا-
لىلىرى دەۋرىدە نەسەبنامىچىلىك زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىپ،
مەخسۇس نەسەب تەتقىقاتىغا بېغىشلانغان كۆپلىگەن ئەسەرلەر بار-
لىققا كەلگەن. خەنزۇلاردا ھازىرغىچە مەلۇم بولغان ئەڭ بۇرۇنقى
نەسەب خاتىرىسى چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋردە يېزىلغان
«نەسەبنامە» («世本») بولۇپ، ئۇنىڭدا خۇاڭدىدىن تارتىپ تاكى
ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئاقساقاللار، بەگلەر ۋە ئەئيانلارنىڭ نەسەبى
توپلانغان. ئۇ خەنزۇ نەسەبنامە تەرەققىياتىنىڭ باشلانمىسى دەپ
قارالماقتا.

جۇڭگودا نەسەبنامىچىلىكنىڭ تارىخى بەك ئۇزاق بولۇپ، ھا-
زىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان نەسەبنامىلەر ئاساسلىقى مىڭ، چىڭ
سۇلالىلىرى دەۋرى ۋە كېيىنكى دەۋرلەردە يېزىلغان نەسەبنامە-
لەردۇر. ئەلۋەتتە، جۇڭگودا يېتىپ كەتكەن ھەم كۆيدۇرۇۋېتىلگەن
نەسەبنامىلەرنىڭ سانىمۇ نۇرغۇن. 1984 ـ يىلى دۆلەتلىك ئارخىپ
ئىدارىسى، مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى، مائارىپ مىنىستىرلىقى، ئىج-
تىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى قاتارلىق ئورۇنلار كۆپ قېتىم ئوقۇ-
تۇرۇش چىقىرىپ، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردىكى ئارخىپخا-
نىلار، مۇزېيلار، مەدەنىيەت يۇرتلىرى، كۈتۈپخانىلار، ئالىي مەك-

تەپلەر ھەم تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ كۈتۈپخانىلىرىدىن ئۆزلىرىدە ساقلىنىپ تۇرغان نەسەبنامە ۋە نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ تىزىملىكىنى يوللاشنى تەلەپ قىلدى. كېيىن يوللانغان نەسەبنامە تىزىملىكىلىرى ئاساسىدا «جۇڭگو نەسەبنامىلىرى ئومۇمىي مۇندەرىجىسى» تۈزۈلدى. مەزكۇر مۇندەرىجىگە كىرگۈزۈلگەن نەسەبنامە تىزىملىكىلىرىگە قارىغاندا، جۇڭگودا يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئورۇنلاردا جەمئىي 18 مىڭ 224 پارچە نەسەبنامە ۋە نەسەب خاتىرىسى ساقلانغان. ئۇنىڭدىن باشقا، يۇقىرىقى مۇندەرىجىدىن چۈشۈپ قالغان ۋە خەلق ئارىسىدا ساقلىنىپ تۇرغان نەسەبنامىلەرنى قوشقاندا، جۇڭگودا ھازىر تەخمىنەن 38 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق نەسەبنامە ۋە نەسەب خاتىرىسى بار. بۇ نەسەبنامىلەر جەمئىي 251 فامىلىلىك جەمەتنىڭ تارىخىغا تۇتىشىدىغان بولۇپ، جەمئىي 5 - 256 بۆلۈم، 24 مىڭ 562 جىلد كېلىدۇ.

جۇڭگودا 20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدىن كېيىن، ئىلىم ئەھلىلىرى نوپۇسشۇناسلىق، تۇغۇت ئىلمى، ئىرسىيەتشۇناسلىق قاتارلىق يېڭى ئىلىملەر نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ، نەسەبنامىلەرنىڭ قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۈردى ھەمدە نەسەب ماتېرىياللىرىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. نەسەبنامە تەتقىقاتى تارىخشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن قىزغىنلىق سەۋەبىدىن يۇكسىلىشكە سازاۋەر بولدى. جۇملىدىن، تارىخشۇناسلىقتا يېقىنقى زامان تارىخچىلىرىنىڭ سىياسىينى مەركەز قىلىدىغان تارىخ تەتقىقاتى ئەنئەنىسى تەدرىجىي پاچاقلىنىپ، ئىنسانىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى مۇناسىۋەتلىرىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈشتەك يېڭى يۈزلىنىش شەكىللىنىش بىلەن تارىخشۇناسلار ھۆكۈمەت تارىخنامىلىرى ئىچىدىن تارىخىي پاكىتلارنى ئىزدەشكە ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىخىي ماتېريالارنى توپلاشنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتتى. يېڭى دەۋردىكى تارىخشۇناسلار ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلار ۋە ھەرقايسى جايلاردىن بايقالغان تارىخىي مەلۇماتلارنى توپلاش ۋە تەتقىق قىلىشقا

ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدىغان بولدى. بۇ ۋەجدىن نەسەبنامىلەر جەمەتلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدا يېزىلغان، ئاشكارا ئېلان قىلىنمىغان تارىخىي خاتىرە بولۇش سۈپىتىدە، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ دىققەتىنى بەك جەلپ قىلدى. شۇڭا، ئېيتىشقا بولىدۇكى، تارىخشۇناسلىق قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشى نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىشنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنىڭ بىۋاستە سەۋەبى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىن كېيىن جۇڭگودىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى تېخىمۇ گۈللەندى. جۇڭگو نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ گۈللىنىشىگە يۈزلەنگەنلىكىنىڭ ئالامەتلىرى شۇكى، جۇڭگودا «جۇڭگو نەسەبشۇناسلىق تەتقىقات جەمئىيىتى» 1981 ـ يىلى 8 ـ ئايدا رەسمىي قۇرۇلۇپ، ھازىرغىچە كۆپ قېتىم ئىلمىي يىغىنلارنى ئۆيۇشتۇردى ھەمدە 1989 ـ يىلى 12 ـ ئايدا «نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى» ناملىق ئىلمىي ژۇرنالنى چىقىرىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ جەمئىيەت ۋە باشقا تەتقىقات ئورۇنلىرى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا قارىتىلغان كۆپ قېتىملىق ئىلمىي يىغىنلارنى ھەم ئىلمىي پائالىيەتلەرنى ئۆيۇشتۇردى. جۇڭگودىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ يېڭى يۈزلىنىشلىرىدىن بىرى شۇكى، يېقىنقى يىللاردا جۇڭگودا نەسەبشۇناسلىق نەزەرىيەسىنى تونۇشتۇرىدىغان ياكى مەخسۇس مەلۇم فامىلىلىك جەمەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئاشكارىلاپ، ئوخشاش فامىلىلىك كىشىلەرنى جەلپ قىلىدىغان تور بېكەتلىرى كۆپلەپ بارلىققا كەلدى.

نەسەبنامىلەر ئىنسان تارىخىنىڭ ئۈزۈلمەي داۋام قىلغانلىقىنىڭ تارىخىي سىمۋولى بولۇش بىلەن، ئۇ ھەقتىكى ئىزدىنىش ئىنسانلارنىڭ ئەجداد يىلتىزىنى سۈرۈشتۈرۈپ بىلىش مەقسىتىنى مەنبە قىلغاندىن سىرت، يەنە كىشىلەرنىڭ نەسەبنامىلەرنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يېتىشىنىمۇ مۇھىم سەۋەب قىلىدۇ. قەدىمكى نەسەبنامە تەتقىقاتىنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن نەسەبنامە ئۇستىدىلا چەكلەنگەن، جۇملىدىن نەسەبنامىلەرنىڭ يېزىلىشى ھەم نەسەبنا-

مىلەرنىڭ تەرەققىيات تارىخىنى يورۇتۇش بىلەن چەكلەنگەن.

دۇنيادىكى قىسمەن ئەل ۋە خەلقلەردە، نەسەبنامە تەتقىقاتى سا-
ھەسىدىكى نەتىجىلەرنى مۇنداق ئۈچ تەرەپتىن كۆرۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچى، قەدىمدىن قېلىپ قالغان نەسەب ماتېرىياللىرى كۆپلەپ توپلاندى ۋە رەتلەندى.

ئىككىنچى، نەسەبنامە ئۇستىدىكى خاس تەتقىقاتلار قانات يا-
يدۇرۇلۇپ، بىر قاتار نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى.

ئۈچىنچى، نەسەبنامىلەرنى ھەر قايسى ساھەلەردە قوللىنىش ۋە تەتبىق قىلىش ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەر ئېلىپ بېرىلدى. نو-
پۇس ئىستاتىستىكىسى، مىللەتشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىقتىساد تارىخى، قانۇن - تۈزۈم تارىخى ... قاتارلىق ئىلىملەر ساھەسىدە نەسەب ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىش دىققەتكە سازاۋەر ئىشقا ئايلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئۇنۇمگە ئېرىشكەن ساھە جەمئىيەت تارىخى تەتقىقاتى بولدى. نەسەبنامە تەتقىقاتى قانات يا-
يغان مىللەتلەردە قەدىمدىن بۇيانقى ئائىلە، ئۇرۇق، فامىلە، قەدىم-
كى قائىدە - يوسۇن ۋە ئۆرپ - ئادەتلەر ھەم ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت قاتارلىقلار ئۇستىدىكى تەتقىقاتلاردا نەسەب خاتىرلىرىدىن كەڭ پايدىلىنىلدى.

3. نەسەبشۇناسلىقتىكى تەتقىقات مەزمۇنلىرى

خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە نەسەبشۇناسلارنىڭ ئوخشىمىغان مەقسەتتە نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈش مۇمكىن. بەزى كىشىلەر نوقۇل قىزىقىش نۇقتىسىدىن ئۆز ئائىلىسىنىڭ (ياكى جەمەتىنىڭ) نەسەبى ئۈس-
تىدە ئىزدىنىدۇ. بەزىلەر مال - مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن قانۇنىي ئاساس تېپىش مەقسىتىدە ئائىلە كېلىپ چىقىشى ئۇستىدە ئىزدىنىدۇ. بەزىلەر بۇ ئارقىلىق قانداش جەمەت ئىچى-

دىكى ئورنىنى بىلىشنى ئىزدەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بەزى كە-
شىلەر ئاجرىشىش ياكى بېقىۋېلىش سەۋەبىدىن تەۋەلىكى نامەلۇم بولغان ئەجدادلىرى ياكى ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەب تەۋەلىكىنى بە-
لىش ئۈچۈن نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ، دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان نەسەبشۇناسلىق جەھەتتىكى تەتقە-
قاتلارنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنى ئۇ-
نىڭ ئوبيېكتى جەھەتتىن ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ: بىرى، نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ئۇستىدىكى ئۇل خاراكتېرلىك تەتقىقات ۋە ئىزدىنىشلەر. بۇ ھەقتە ھازىرغىچە دۇنيا مىقياسىدا خېلى كۆپ نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. ئەمما، ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى نە-
سەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ سەۋىيەسى ۋە قولغا كەلتۈرۈلگەن نە-
تىجىلەر ئوخشاش ئەمەس. يەنە بىرى، نەسەبنامە ياكى جەمەتىنىڭ يازما تارىخى ئۇستىدىكى تەتقىقات. بۇ جەھەتتە ئىشلەشكە تېگىش-
لىك خىزمەتلەر نەسەبشۇناسلىق جەھەتتىكى نەزەريەۋى تەتقىقات ساھەسىدىكىدىنمۇ كۆپتۈر. يۇقىرىقى ئىككى تەرەپتىكى تەتقىقات كونكرېت ھالدا تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

- نەسەبشۇناسلىقنىڭ كېلىپ چىقىشى
- نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى
- نەسەبشۇناسلىق بىلەن ئىرسىيەتشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبشۇناسلىق بىلەن تارىخشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبشۇناسلىق بىلەن تەزكىرەشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبشۇناسلىق بىلەن نوپۇسشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبشۇناسلىق بىلەن فامىلىشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبشۇناسلىق بىلەن باشقا ئىلىملەرنىڭ مۇناسىۋىتى
- ھەر قايسى دۆلەت ۋە مىللەتلەردىكى نەسەبشۇناسلىق جەھەتتىكى تەتقىقاتلارنىڭ ئەھۋالى
- نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدا ساقلانغان مەسىلىلەر
- نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى

- نەسەبنامىنىڭ قىممىتى
- نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى
- نەسەبنامىدە ئەجدادلارغا نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى
- ئائىلە ئۇچۇر جەدۋىلى
- جەمەت نىشانلىرى
- نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ قەدەم - باسقۇچلىرى
- نەسەبنامىنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش
- شەجەرە تۈزۈشنىڭ يوللىرى
- نەسەبنامىلەر بىلەن مىللەت تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبنامىلەردە ئىپادىلەنگەن مىللەتنىڭ قەدىمكى ئۆرپ - ئادەت ۋە مەدەنىيىتى
- نەسەبنامىلەرنىڭ تەزكىرىچىلىك بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى
- نەسەبنامىلەر بىلەن مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبنامە بىلەن مىللىي مائارىپ تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبنامە بىلەن دىنىي ئېتىقاد تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى
- نەسەبنامىلەردىكى كۆچۈش - ئولتۇراقلىشىشقا ئائىت بايانلارنىڭ مىللەت تارىخىدىكى رولى
- بىر مىللەت دائىرىسىدىكى بارلىق نەسەب خاتىرىلىرىنى يىغىپ توپلاش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇش
- ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى سېلىشتۇرما
- ئايرىم بىر جەمەت نەسەبنامىسى ئۇستىدىكى كونكرېت مۇلاھىزە
- ئائىلە ياكى جەمەت ئارخىپىنى تۈزۈش ۋە ساقلاش
- نوپۇس ھۆججەتلىرىنى ئېنىقلاش ۋە تەتقىق قىلىش
- سوتقا ئالاقىدار قانۇنىي ھۆججەتلەر تەتقىقاتى
- كۆچمەنلەر تەتقىقاتى
- خىزمەت ۋە ياللىنىشقا ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى

- ئائىلە ياكى شەخسلەرنىڭ كىرىمىگە ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى
- شەخسلەر ياكى جەمەتلەر ئىلكىدىكى يەر - زېمىنغا ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى
- نىكاھ ۋە تويغا ئائىت تەتقىقات
- ھەربىيگە قاتنىشىشقا ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى
- ئىجتىمائىي سۇغۇرتا ھۆججەتلىرى
- ئىنتېرنېت تورى نەسەبچىلىكى
- جەمەت تارىخىغا ئائىت ماتېرىيال ۋە ھۆججەتلەرنى تەتقىق قىلىش پىرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرى
- فامىلە تەتقىقاتى
- جەمەت نىشانلىرى تەتقىقاتى
- بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەسلىي نەسەبى ۋە كېيىنكى ئائىلە مۇناسىۋىتى ئۇستىدىكى تەتقىقات ...

ئەلۋەتتە، يۇقىرىقى مەزمۇنلار ئىچىدە يەنە ئىنچىكە تارماقلارمۇ بار بولۇپ، بۇ نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ چوڭقۇرلىشىشغا ئەگىشىپ كۇنسايىن كۆپىيىدۇ ۋە ئىنچىكىلىشىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، DNA تېخنىكىسىنى قوللىنىپ مەلۇم شەخسلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى ئېنىقلاش، ئىنتېرنېت توربىدا نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش قاتارلىقلارمۇ نۆۋەتتىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدا ئوتتۇرىغا چىقىقان قىزىق نۇقتىلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

يۇقىرىقى ساھەلەرنى ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامەشۇناسلىق تەتقىقاتىغا تەتبىقلىغاندا ئەلۋەتتە زور ئۇنۇمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇيغۇر نەسەبنامەشۇناسلىقىدا مۇناسىپ رەۋىشتە ئەجدادلار ئىلگىرىكى دەۋرلەردە يېزىپ قالدۇرۇلغان خاتىرىلەر، تارىخلار، تەزكىرىلەر ئىچىدىن جەمەت نەسەبنامىلىرىگە ئالاقىدار مەزمۇنلارنى تەتقىق قىلىشقا، خەلق ئارىسىدا ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان نەسەب خاتىرىنى يىغىپ - توپلاش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇشقا، نەسەبنامە-

لەردە ئىپادىلەنگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، مەدەنىيىتى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، جەمئىيەت تۈزۈلمىسى، كۆپىيىش ئەھۋالى، ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالى، جەمەتلەردىن چىققان مەشھۇر شەخسلەر، جەمەتلەرنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا داۋاملاشقان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرى... نى نۇقتىلىق تەتقىق قىلىشقا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تەزكىرىلىرى ۋە نەسەبنامىلىرىنىڭ قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى، ئۇيغۇر نەسەبنامىلىرى بىلەن باشقا خەلقلەر نەسەبنامىلىرىنىڭ ئوخشاشلىقى ۋە پەرقى ... نى نۇقتىلىق تۈتۈپ مۇلاھىزە قىلىشقا بولىدۇ.

4. نەسەبشۇناسلىق ۋە يىلتىز ئىزدەش

ئۆز يىلتىزىنى ئىزدەش ئادەمنىڭ تۇغما خىسلىتىدۇر. «مەن كىم»، «مەن قەيەردىن كەلگەن»، «مەن قەيەرگە كېتىمەن» ... دېگەندەك مۇشۇنداق سوئاللار تارىختىن بېرى سانسىز مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپلارنى باش قېتىنچىلىقىغا سالغان ھەمدە ساقسىز ئاۋامنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغاندى.

مەشھۇر ئىلىم ساھىبى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پروفېسسورى تاڭ يىجې شۇنداق قارايدۇكى، بۈگۈنكى دۇنيادا ئىككى خىل پىكىر ئېقىمى بار: بىرى، «يەر شارى ئېچىكى»، يەنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن پۈتۈن دۇنيانىڭ ئالاقىسى قاتناشنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى، ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن ئورتاق مەسىلىلەرنىڭ (مەسىلەن، مۇھىت، ئېكولوگىيە، دۇنياۋى سودا...) كۈنسايىن كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ بارغانسېرى قويۇقلاشتى. ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر دۆلەت تەرەققىياتنى كۆزلەشتە دۇنيانىڭ ئومۇمىي مەدەنىيەت ئېقىمىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى بارغانسېرى تونۇپ يەتتى. يەنە بىرى، «يىلتىز ئىزدەش ئېچكى»، بۇ ھەربىر مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ ئۆز مەدەنىيىتى ئىچىدىن ئۆزىنى قوتقۇزىدىغان، تەرەققى

ياتقا تۇرتكە بولىدىغان رېتسىپ ئىزدەش قىزغىنلىقىدىن ئىبارەت. بۇ ئىككى خىل ئاڭ دەل مەدەنىيەتنىڭ دەۋرىي ئالاھىدىلىكى ۋە مىللىيەتلىك مەسىلىسىدۇر①.

1976 ـ يىلى ئامېرىكىلىق نېگىر يازغۇچى ئالېكس خارروننىڭ كاتتا رومانى «يىلتىز» مەيدانغا كېلىپ، پۈتۈن دۇنيادا زور غۇلغۇلا قوزغىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا پەيدا بولغىنى يەر شارى يۈزىدە كۆتۈرۈلگەن بىر قېتىملىق «يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقى» بولدى. ئەسىر ئاخىرىنىڭ يېقىنلاشقىغا ئەگىشىپ، بۇنداق قىزغىنلىق بارغانسېرى ئەۋج ئالدى. ياۋروپادىن ئاسىياغىچە، ئافرىقىدىن ئامېرىكا قىتئەسىگىچە، ئامېرىكىدىكى خەنزۇلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان «تاڭلىقلار كوچىسى» دىن تارتىپ ئىندىئانلارنىڭ قەبىلىلىرىگىچە ... ئىنسانلار ھەممىلا جايدا يىلتىز ئىزدىدى.

ئامېرىكىدا يىلتىز ئىزدەش ماركا توپلاش ۋە كونا پۇل ـ تەڭگىلەرنى يىغىشتىن قالسىلا ئوچىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان مودا پائالىيەتكە ئايلاندى. 1988 ـ يىلى ئامېرىكا پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى «بىر تۇپ ئائىلە شەجەرىسى (دەرىخى) تىكىلەيلى» دېگەن تېمىدا كەڭ كۆلەملىك پائالىيەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ياشلارنىڭ خەت ئالاقە قىلىش يولى بىلەن ئائىلە تارىخىنى چۈشىنىشكە، ئەجدادلىرىنىڭ يوقاپ كېتەي دەپ قالغان ئىزلىرىنى ئىزدەشكە، شۇ ئارقىلىق ئامېرىكىدىكى بىر قانچە ئەۋلاد كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە رىغبەت ۋە ئىلھام بەردى. بۇ پائالىيەت نەتىجىسىدە پوچتا يوللانمىلىرى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا تېز كۆپىيىپ، پوچتا ئىدارىلىرى بۇنىڭدىن نۇرغۇن مەنپەئەتكە ئېرىشتى. 1992 ـ يىلى نيۇيوركتا ئۆتۈرۈلغان «ئائىلە تارىخى يەرمەنكىسى» نۇرغۇن يەھۇدىي، ئېرلاند، ۋېلس قان سىستېمىسىغا تەۋە زاتلارنى جەلپ قىلدى. بۇ

① «شىنخۇا تەرجىمىلىرى» نىڭ 1994 ـ يىللىق 8 ـ سانىدىن ئېلىندى.

يەرمەنكىگە نۇرغۇن ئادەم قاتنىشىپ، تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن هالەت شەكىللەندى. تەدرىجىي كۈچىيىپ بارغان مۇناق يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقى نەسەبشۇناسلىققا ئىخلاس قىلىدىغان بىر تۈركۈم زاتلارنى نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ھەر قايسى كۈتۈپخانىلارغا بېرىپ تارىخىي ماتېرىياللارنى ئىزدەشتى، شۇنداقلا ئىزى ئۆچەي دەپ قالغان كونا قەبرىستانلارغا بېرىپ ئەجدادلىرىغا ئالاقىدار ئىنچىكە پاكىتلارنى توپلاشتى. باشقىلارغا ۋاكالىتەن ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنى ئىزدەشىپ بېرىدىغان كەسپىي شىركەتلەر ھەم تور پونكىتلىرى ۋۇجۇدقا چىقىپ، خېرىدارلارنى كۈچلۈك جەلپ قىلدى.

ئاۋسترالىيەدىمۇ ئامېرىكىدىكى يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقىغا ئەگىشىپ، نەسەب سۈرۈشتۈرۈش دولقۇنى ئەۋج ئالدى. نەسەب سۈرۈشتۈرۈش ۋە نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان ھەۋەسكە ئايلاندى. نەسەبنامە ئارقىلىق يىلتىزىنى ئىزدەشنىڭ مەقسىتى گەرچە ھازىرقى زامانداىكى ئاۋسترالىيەلىكلەر بىلەن ئەنگلىيەلىكلەرنى باغلاشتىن ئىبارەت بولسىمۇ، ئەمما بۇگۈنكى ئاۋسترالىيە ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇنداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش كىشىلەرگە ھامان شان ـ شەرەپ ئېلىپ كېلەتتى. ئاۋسترالىيەدىكى نەسەبنامە ئىلمىي جەمئىيىتى دۇنيادىكى ئوخشاش خىلدىكى تەشكىلاتلار ئىچىدە كۆلىمى ئەڭ چوڭ جەمئىيەت بولۇپ، مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ رەئىسى نىك ۋانگېرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆزگىرىۋاتقان، پارچىلىنىۋاتقان ۋە يىمىرىلىۋاتقان بۈگۈنكى جەمئىيەتتە، نەسەبنامە ئادەمگە كۈچلۈك تەۋەلىك تۇيغۇسىنى ئاتا قىلىدىكەن.

يىلتىز ئىزدەش ـــ مۇشكۇل بىر ئىش بولۇپ، ئۇ بىلىم، ئەقىدە، تەۋرەنمەس ئىرادە تەلەپ قىلىدۇ. ئويلاپ باقايلى، مۇرەككەپ تارىخ ئىچىدىن مەلۇم جەمەتنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق، قان قېرىنداشلىق زەنجىرىنى تېپىپ چىقىش ـــ مۇشكۇلاتنىڭ مۇشكۇلاتىدۇر. ئەگەر ئەجدادتىن ئەۋلادقا تەرتىپلىك، مۇكەممەل ۋە

ئېنىق جەمەت نەسەبنامىسى بار بولغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ ئانچە تەس ئىش بولماسلىقى مۇمكىن. بىراق، ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇكى، كۆپ قىسىم مىللەتلەردىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم ئائىلىلەردە ئەجدادلىرىدىن قېلىپ قالغان مۇكەممەل نەسەبنامە يوق دېيەرلىكتۇر. نەسەبنامە ـــ يىلتىز ئىزدەشنىڭ ئەڭ قولاي، بىۋاستە يولى، شۇنداقلا يىلتىز ئىزدەشتە پايدىلىنىش قىممىتى ھەممىدىن ئۇستۇن قامۇس بولسىمۇ، ئەمما ھەر خىل بالايىئاپەتلەر، شۇنداقلا جەمەتلەر ۋە ئائىلىلەرنىڭ خاراب بولۇشى سەۋەبىدىن، نۇرغۇن نەسەبنامىلەر ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكەن. بۇ يەردە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان بىر مەسىلە شۇكى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئېلىمىزدە خەنزۇ خەلقىنىڭ تارىختىن بۇيان ساقلاپ كەلگەن نۇرغۇن نەسەبنامىلىرى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. ئۇيغۇرلاردا ساقلىنىپ كەلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلەرمۇ بۇ «ئىنقىلاب» زىيانكەشلىكىدىن خالىي بولالمىغانىدى. روشەنكى، بىر ئائىلە ياكى بىر ئادەمنىڭ تىرىشچانلىقىغا تايىنىپ مەلۇم جەمەتنىڭ يىلتىزىنى ئىزدەش ھەم جاپالىق، ھەم ئۇنۇمسىز ئىش بولۇپ قالىدۇ. بۇ ۋەجدىن ھەر قايسى جايلاردىكى يىلتىز ئىزدىگۈچىلەرنىڭ كېلىشىش ئاساسىدا فامىلە (ئەجداد جەمەتنىڭ نامى)نى لىنىيە قىلىپ بىرلىشىش، ھەمكارلىشىش يولىغا مېڭىشىغا توغرا كېلىدۇ، بولۇپمۇ يۇرتىدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرىلا ئايرىلىپ كەتكەن، ئۆز يۇرتىدىكى جەمەتداشلىرى بىلەن جەم بولۇش ئارزۇسىدىكى كىشىلەر ئۇچۇن تېخىمۇ شۇنداق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇ ئۇسۇل خەنزۇلار جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە تەشكىل قىلغان يىلتىز، ئەجداد مەدەنىيىتىنى ئىزدەشنى تۈپ مەقسەت قىلغان خەلق تەشكىلاتلىرى ـــ جەمەتداشلار ئۇيۇشمىسى ياكى فامىلداشلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ رويابقا چىقىشىدىكى ئاساسىي يول بولغان. يىلتىز ئىزدەش تولۇق ئەھمىيەتكە ئىگە مەدەنىيەت پائالىيىتى ياكى مەدەنىيەتنى ئېتىراپ قىلىش ـ قىلدۇرۇش پائالىيىتىدۇر. «ھەر دەرەخنىڭ يىلتىزى بو-

لىدۇ، ئېقىنىنىڭمۇ مەنبەسى بولىدۇ». ئۇيغۇرلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، يىلتىزنى ئىزدەش، ئەجدادلىرىنى تەپىۋىلىش نۆۋەتتە مىللەت دائىرىسىدە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا تېگىشلىك ئىش بولۇپ، ئۇ ھەم ئۇيغۇرلارنىڭ زور ئۇيۇشۇش كۇچىنىڭ مەنبەسىنى ئېنىقلاش، شۇنداقلا مىللىي مەدەنىيەتنىڭ قۇۋۋەتىنى كۇچلەندۇرۇشنىڭ ئۇ-نۇملۇك يولىدۇر. بۇ جەھەتتە خەلقنىڭ يىلتىز ئىزدەش پائالىيەتلىرىدىن تولۇق ئۇرنەك ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. نۆۋەتتە، خەز-رۇلار دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا قۇرغان فامىلداشلار ئۇ-يۇشمىلىرى ئىككى خىل شەكىلدە مەۋجۇت بولماقتا. بىرى، ئەس-لىدە يېقىن قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان بىر نەچچە فا-ملىلىكلەر بىرلىشىپ قۇرغان نەسىلداش تۇغقانلار ئۇيۇشمىلە-رى؛ يەنە بىرى بولسا بىر فامىلىگە مەنسۇپ بارچە كىشىلەر تەش-كىل قىلغان فامىلداشلار ـ جەمەتداشلار ئۇيۇشمىلىرىدۇر.

دۇنيادىكى بەزى مىللەتلەرنىڭ يىلتىز ئىزدەش، ئەجدادلىرد-نى سۇرۇشتۇرۇپ تېپىش پائالىيەتلىرىنىڭ تۇڭەندىكىدەك بىر قانچە شەكلى بار:

بىرىنچى، فامىلداشلار ۋە نەسەبداشلار ئۇيۇشمىلىرىنى قۇ-رۇش: بۇنىڭدىكى مەقسەت ئوخشاش فامىلىلىك كىشىلەرنىڭ ئۇز ئەجدادلىرىنى سۇرۇشتۇرۇش، ئۇلارنى خاتىرىلەش، ئىچكى ئۇيۇ-شۇشچانلىقىنى ئاشۇرۇش ۋە بىللە تەرەققىي قىلىشنى كۇزلەشتىن ئىبارەت.

ئىككىنچى، كۇپ فامىلىلىكلەرنىڭ ئورتاق ئۇيۇشمىلىرىنى قۇرۇش: بۇنىڭدىكى مەقسەت، بىر نەچچە، ھەتتا ئون نەچچە فامە-لىنىڭ ناھايىتى قەدىمكى زاماندىكى مەلۇم بىر فامىلىدىن شاخ-لىنىپ چىققانلىقىغا دائىر تارىخىي ھۇججەتلەرگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ، يىلتىزنى تېخىمۇ يىراق ئۇتمۇشتىكى مەلۇم ئورتاق فا-مىلىدىن ئىزدەش، شۇنداقلا فامىلىلەر ئارا ئىتتىپاقلىق، ئۇيۇ-شۇشچانلىقىنى كۇچەيتىشتىن ئىبارەت.

ئۇچىنچى، ئوخشاش فامىلىلىكلەر ئارا زىيارەت: بۇنىڭدىكى

مەقسەت يىلتىز ـ ئەجدادىنى ئىزدەش ئارقىلىق، ئورتاق جەمەتنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى كۇچەيتىش، ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقىنى ئىلگىرى سۇرۇش، ئورتاق تەرەققىياتنى كۇزلەشتىن ئىبارەت.

بىر فامىلىگە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ ھازىرقى زامان-دىكى كىشىلەرنىڭ بىر تۇنجى ئەجدادتىن چىققانلىقىغا ھۇكۇم قىلغىلى بولمايدۇ، بولۇپمۇ ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى پادىشاھ ـ خانلار، بەگلەر ۋە باشقا مەشھۇر شەخسلەر ئىشلەتكەن فامىلە ياكى فامىلىگە يېقىن نام ـ بەلگىلەرنى ئىشلەتكەن ھازىرقى زامان كىشىلىرى بىلەن ئاشۇ پادىشاھ ـ خان، بەگ ۋە مەشھۇر شەخسلەر ئوتتۇرىسىدا چوقۇملا باغلىنىش بار دەپ ئېيتقىلى بولمايدۇ. بىراق، كىشىلەر ئۇز فامىلىلىرىنى يۇقىرىقىدەك كىشىلەرنىڭ فامىلىلىرى بىلەن ئاتاش ئارقىلىق، ئۇزلىرىنى تارىختىكى مەش-ھۇر زاتلار بىلەن باغلاشنى بەكرەك ياخشى كۇرىدۇ، ئۇنداقتا زادى نېمە ئۇچۇن مۇشۇنداق بولىدۇ؟ فرېئودنىڭ قارىشىغا ئاساسلان-غاندا، ئادەمنىڭ ھەر بىر ئىشنى قىلىشتىكى مۇددىئاسى ئىككى نەرسىدىن مۇستەسنا ئەمەس، بۇنىڭ بىرى، جىنسىي غىدىقلىنىش (جىنسىي ئىستەك)، يەنە بىرى بولسا، ئۇلۇغلۇققا ئىنتىلىش. بىزچە، ئىنسان ماھىيىتىدىكى ئەڭ تەخىرسىز تەلەپ ـ ئېتىراپ قىلىنىشنى ئارزۇ قىلىش، يەنى ئۇزىنىڭ كىشىلەرنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى تارتىشنى، كىشىلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىش ۋە ماختىلىشنى ئارزۇ قىلىشتىن ئىبارەت. كىشىلەر دائىم ئۇز-لىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى پەۋقۇلئاددە بىر يىلتىزغا باغلاشنى ياقتۇرىدۇ. ناۋادا، ئۇزلىرى بىلەن تارىختىكى مەلۇم مەشھۇر شەخس ئوتتۇرىسىدا قانداشلىق مۇناسىۋىتى بارلىقىنى بايقاپ قالسا، ھامان بۇنى ئىلگىرىلەپ ئىسپاتلاشقا تىرىشىدۇ ھەم بۇ-نىڭدىن پەخىر ھېس قىلىدۇ. شۇنداق بولغاچقا بىز ھامان ئۇز ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇلۇغ كىشىلەردىن بولۇپ قېلىشىنى ئۇمىد قىلىمىز، ئۇلارنىڭ فامىلە، لەقەم، تەخەللۇسىنى ئۇزىمىزگە فا-مىلە قىلىپ قوللىنىمىز. گەرچە بۇنداق ئارزۇ بەك سۇبيېكتىپ

بولسمۇ، ئەمما بۇنىڭدا ئەكس ئېتىدىغىنى كۆچلۈك ئۇيۇشچانلىق تۇيغۇسى ۋە ئۆزىنى ھۆرمەتلەش تۇيغۇسىدىن ئىبارەت.

ھەر قانداق بىر مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسچانلىق خۇسۇسىيىتى بولىدۇ. مەدەنىيەت تىنچ، تۇرغۇن ھادىسە ئەمەس، بەلكى، ھەربىر كىشىلىك ھادىسە، شۇنداقلا ئادەم بىلەن ئادەمنىڭ، ئۆتكەن دەۋرلەر بىلەن كەلگۈسى دەۋرلەرنىڭ، قوۋملار بىلەن قوۋملارنىڭ، جامائەت بىلەن جامائەتنىڭ ئورتاق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش مۇناسىۋەتلىرىگە سىڭىپ، ئۆتۈشۈپ كەتكەن بىر خىل ئىجتىمائىي پائالىيەت جەريانىدۇر. ھەر بىر ئادەم ئۆتكەنكى ئەجدادلاردىن قالغان تارىخىي مىراسلارغا ئېھتىياجلىق بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇنى كەلگۈسى ئەۋلادلارغا مىراس قىلىپ قالدۇرۇش ئارقىلىق، مەدەنىيەتنى ئىزچىللىققا ئىگە قىلىشقىمۇ موھتاج بولىدۇ. ھەر بىر جەمئىيەت، مىللەت ۋە قوۋم مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە تۇختاۋسىز ۋارىسلىق قىلىدۇ، شۇنداقلا ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئاساسىدا يېڭى مەدەنىيەتنى بەرپا قىلىدۇ، تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدە شەكلى سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ئىلە ـ جەمەت مەدەنىيىتى ئىلگىرىكى ئۇزاق ئەسىرلەر مابەينىدە ھەر بىر ئۇيغۇرغا چوڭقۇرتەسىر كۆرسىتىپ كەلدى. ئائىلە ـ جەمەت مەدەنىيىتىگە جەمەتلەرنىڭ پەيدا بولۇش، گۈللىنىش، زاۋاللىققا يۈز تۇتۇش ... تەك تارىخىي قىسمەتلىرى سىڭىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ ھەر قايسى جەمەت، ئائىلىلەرنىڭ ئورتاق مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئوخشىمىغان نامىلارنى بەلگە قىلغان جەمەتلەرنىڭ نۇرغۇن جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى ئوخشىمىغاچقا، ئۇ جەمەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ مەزمۇنلىرىمۇ مۇناسىپ رەۋىشتە پەرقلەرگە ئىگە بولدى. ئەمما، تۇرلۇك تارىخىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ جەمەت مەدەنىيىتى ھەر خىل ئاممىلارنىڭ تەسىرىدە تەدرىجىي ئاجىزلىشىپ ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىدىكى جەمەتچىلىك ئېڭى مۇناسىپ دەرىجىدە سۇسلىشىپ كەتتى. نەتىجىدە، زامان، تەرەققىياتىنىڭ ئەگىشىپ تەرەققىي قىلىشىغا تېگىشلىك بولغان جەمەت نەسەبنامىسى، جەمەت فامىلە بەلگىلىرى، جەمەت شەجەرىسى، جەمەت قەبرىستانلىقى، جەمەت ئادەت ـ يوسۇنلىرى ... قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان جەمەت مەدەنىيىتى يىمىرىلىپ، ئۇ ئاددىي ۋە كىچىك كۆلەمدىكى ئائىلىلەرگە چېچىلىپ كەتتى. ئاخىرىدا ئاساسەن خەلقنىڭ ئومۇمىي مەدەنىيىتىگە ئايلىنىپ كەتتى.

قائىدە بويىچە مۇلاھىزە قىلغاندا، جەمەت مەدەنىيىتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە جىددىي تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىش. چۈنكى، جەمەت مەدەنىيىتى ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولغان مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە سانسىز ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ھەم ئەنئەنىۋى ئادىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ تارىخنىڭ ئۇزاقلىقى، مەزمۇننىڭ موللۇقى بىلەنمۇ ئۇيغۇر خەلقنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ سانىلىدۇ.

ئىككىنچى بۆلۈم ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامىچىلىك

1. ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسى

ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپلا ئۆز تارىخى (مىللەت تارىخى)نى تۇرلۇك شەكىللەردە خاتىرىلەپ قالدۇرغان. يىراق قەدىمكى دەۋرگە تەئەللۇق بولغان قىيا تاش رەسىملىرى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەدىمكى دەۋرلىرىدىكى تارىخىنىڭ ئەينى تەسۋىرى بولغان بولسا، كېيىنكى دەۋردىكى مىڭئۆيلەردىكى تام رەسىملىرى ئەجدادلىرىمىزنىڭ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرلەردىكى تارىخىنىڭ ئەينەن تەسۋىرلىرىدۇر. ئىسلامىيەتتىن كېيىن بارلىققا كەلگەن نۇرغۇن تەزكىرە، تارىخ، شەجەرە ۋە باشقا تۇرلۇك قول يازما - ۋەسىقىلەرمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز تارىخىنى خاتىرىلەشنىڭ ئوخشىمىغان شەكىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمما، يۇقىرىقىلار مىللەت ياكى يۇرت تارىخى كاتېگورىيەسىگە مەنسۇپ بولۇپ، بىز بۇ يەردە مۇلاھىزە قىلىۋاتقان ئائىلە - جەمەتنىڭ تارىخى ياكى ئائىلە - جەمەتتىكى ھەر بىر يەككە شەخسنىڭ خۇسۇسىي تارىخى (تەرجىمىھالى) ئەمەس. جەمەت تارىخى نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئەجدادلىرىمىز ئۇرۇق - قەبىلىچىلىك دەۋرلىرىدە ھەر بىر ئۇرۇق (يەنى جەمەت)نىڭ تارىخىنى مەلۇم شەكىللەر بىلەن خاتىرىلەپ قالدۇرغان. بىز يېزىق ئىشلىتىشتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلاردا ھەر بىر ئۇرۇق (ياكى جەمەت)نىڭ ئۆز تارىخىنى قانداق شەكىللەر ئارقىلىق قالدۇرغانلىقىغا ئېنىق ھۆكۈم قىلالمىساقمۇ، ئەمما يېزىق قوللانغاندىن كېيىنكى دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن تۇرلۇك ئالامەتلەردىن بۇنداق ئەنئەنىنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلۈۋالالايمىز. ئىپتىدائىي دەۋرلەردىكى ئۇرۇقداشلىق تۇزۇمىدە ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىسىنىڭ بارلىقى مەلۇم. بۇنداق ئەنئەنىلەرنى ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆزىگە خاس تەمىنىڭ بولىدىغانلىقى، ئۇرۇقنىڭ شۇ توتېم قىلىنغان ھايۋان ياكى نەرسىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىدىغانلىقى، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆزىگە خاس بەلگە، تامغا ۋە نىشانلىرىنىڭ بولىدىغانلىقىدەك ئەھۋاللاردىن بىلگىلى بولىدۇ. دەرۋەقە، قەدىمكى دەۋرلەردە ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭمۇ ئۇرۇقداشلىق تۇزۇمىگە خاس بولغان بىر قاتار ئەنئەنىلىرى بولغان. بۇنداق ئەنئەنىلەر ھەققىدە ئىلىم ئەھلىلىرى كۆپ خىل قىياس ۋە پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭدىن سىرت، قەدىمكى ۋەسىقىلىرىمىزدىن بەزىلىرىدە بۇنداق ئەنئەنىگە ئائىت خاتىرىلەرمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، قەدىمدە ئۇيغۇرلاردا ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆز ئالدىغا نامى بار، مەلۇم تېررىتورىيەسى بولغان، ئۇلار مەلۇم ھايۋان (جۈملىدىن قۇشلار)نى ئۆزىنىڭ ئۇرۇق نىشانى قىلغان، شۇ ھايۋانلارنىڭ نامى بەزىدە شۇ ئۇرۇقلارنىڭ نامى بولاتتى، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئىلكىدىكى چارۋا - ماللارغا باسىدىغان ئۆزىگە خاس تامغىلىرى بولغان، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆزىنى باشقا ئۇرۇقتىن پەرقلەندۈرىدىغان نىشان - بەلگىلىرى بولغان، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ باشقا ئۇرۇقلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەردە رىئايە قىلىدىغان نىزاملىرى، ئۇرۇق ئەزالىرىنىڭ بويسۇنۇشقا تېگىشلىك قائىدىلىرى ھەم كۈندىلىك تۇرمۇشتا شەكىللەندۈرگەن ئۆرپ - ئادەتلىرى بولغان. قەدىمكى ۋەسىقىلەردىن «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» تىكى مەلۇماتلارغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇنىڭدا قەدىمكى ئوغۇز ئۇرۇقلىرىدىن 22 ئۇرۇقنىڭ خاس نامى، تامغا - بەلگىلىرى خاتىرىلەنگەن. ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى بەزى ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردىمۇ مەلۇم ئۇرۇقلارغا مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ بەزى ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇماتلار بار.

ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلاردا «ئائىلە»

ئۇقۇمى «ئارقاغۇن» سۆزى بىلەن ئىپادىلىنەتتى. بۇ بەزىدە بىر ئاتا ياكى بىر ئۇرۇقنىڭ بېشى بىلەن چېتىشلىق بولغان، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بارلىق كىشىلەر توپىنى كۆرسىتەتتى. ئارقاغۇن دائىر بىر ئىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەردە ھەر بىر كىشىنىڭ باشقا كىشىلەر بىلەن بولغان باغلىنىشقا ئاساسلانغان ئاتالمىلىرى بار ئىدى. مەسىلەن، «ئوغۇل»، «قىز»، «ئىنى»، «ئاچى» (قېرىنداش ياكى تاغا مەنسىدە)، «ئاكا»، «ئاپا» (ئاچا مەنسىدە)، «سىڭىل» (سىڭىل مەنسىدە)، «ئاتى» (جىيەن ئوغۇللار مەنسىدە)، «كالىن» (كېلىن مەنسىدە)، «ئۆگ» (ئۆگەي ئانا مەنسىدە) ... دېگەندەك.

قەدىمكى ئۇيغۇرلار (ۋە باشقا تۈركىي تىللىق قوۋملار)دا جەمەتنىڭ بىر قانچە خىل ئاتىلىشى بار بولۇپ، ئۇلار «ئىنىيۇگۇن»، «ئوغۇش»، «باغ»، «ئۇرۇق ئوق»، «تەگ» لەردۇر. بۇلار ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىدىكى ئۇرۇق ياكى جەمەتلەرنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، بۇ بىرلىكلەر دائىر ئىدە بىر قاتار ئورتاق ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىلغاندىن تاشقىرى، يەنە مۇئەييەن «تۆرۈ» (قانۇن - تۈزۈم) لەر بار بولاتتى. بۇ تۆرۈلەر ئۇرۇق ياكى جەمەت دائىر ئىدىكى پائالىيەتلەرنىڭ نورمال ئېلىپ بېرىلىشىنىڭ مۇھىم كاپالىتى ئىدى. شۇ دەۋرلەردە يەنە ھەر بىر ئۇرۇق ياكى جەمەتنىڭ ئۆزىگە تەۋە مۇقىم يايلىقى، تۇرالغۇسى، ئورتاق مال - مۈلكى، نىسپىي مۇقىم نامى (فامىلە تۇسىدىكى نام‌لار) ۋە تۇغ - نىشانلىرى بار بولاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قەدىمكى ئۇيغۇر ئەجدادلىرىدىمۇ كۆچلۈك جەمەتچىلىك ئېڭى ۋە ئەنئەنىسىنىڭ مەۋجۇت بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئامىللاردۇر.

ئىسلام دىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قەبىلىچىلىك ھاياتىدىن قۇتۇلۇشىغا، بىر پۈتۈن مىللەتنى ئېتنىك گەۋدىسىنى، مۇقىم تۇرمۇش ئەندىزىسىنى شەكىللەندۈرۈشىگە زور دەرىجىدە تۈرتكە بولدى. بۇ ھەم باشقا تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇيغۇرلاردا قاراخانىيلار دەۋرىدىن باشلاپلا قەبىلە ۋە ئۇرۇق بويىچە ياشاش ئەندىزىسى يە-

مىرىلىشكە باشلىدى. بۇنىڭ ئورنىنى بولسا مەھەللىلەر ۋە يەككە ئائىلىلەر بويىچە ياشايدىغان دېھقانچىلىق ئىگىلىكىگە خاس تۇرمۇش شەكلى ئالدى. ئەمما، مەھەللە ۋە يۇرتلارنىڭ شەكىللىنىشى ھامان بىر ئۇرۇق ياكى بىر جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنىڭ تەدرىجىي ئاۋۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، يۇرت ۋە مەھەللە بويىچە ياشاش ئەندىزىسى ئىلگىرىكى جەمەتچىلىك ئېڭىنى سۇسلاشتۇرۇۋەتتى يوق، لېكىن يوقىتالمىدى. ئەمەلىيەتتە بۇنداق جەمەتچىلىك ئېڭىنى يوقىتىش ياكى ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ھەم بۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئىسلام دىنىمۇ «مۇسۇلمانلار بىر - بىرىگە قېرىنداش» دېگەن ئىدىيەنى تولۇق ئالغا سۈرگەچكە، مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار نەزىرىدە جەمەتچىلىك ئېڭى مەھەللە ۋە يۇرت چۈشەنچىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى. ئىسلام دىنىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارا ئىزدىشىش، ياخشىلىقنى ئالدى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلارغا قىلىش ھەققىدىكى تەشەببۇسلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن داۋاملىشىپ كەلگەن جەمەتچىلىك ئەنئەنىسىگە ماس كەلدى. مەسىلەن، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىدە شۇنداق دېيىلىدۇ: «تۇغقاندارچىلىقىڭلارنى بىلگۈدەك دەرىجىدە نەسەبلىرىڭلارنى بىلىۋېلىڭلار. چۈنكى، سىيلە - رەھىم (تۇغقاندارچىلىقنى ئۇلاش) تۇغقانلارنىڭ مۇھەببىتىنى پەيدا قىلىدۇ، مالنى كۆپەيتىدۇ، ئۆمۈرنىڭ ئۇزىرىشىغا سەۋەب بولىدۇ» (تىرمىزي رىۋايەت قىلغان ھەدىس). نەتىجىدە، ئۇيغۇرلاردا يازما شەكىلدە نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش ئىشىنىڭ كەڭ ئومۇملىشىشىغا تولۇقلىما سۈپىتىدە، ئاغزاكى شەكىللەردە نەسەب خاتىرىسىنى سۈرۈشتۈرىدىغان ۋە ئومۇملاشتۇرىدىغان ئەنئەنە ئۇزۇلۇپ قالمىدى.

ئۇيغۇرلار تارىختىن بېرى نەسەبنامە يېزىپ قالدۇرۇش ئەنئەنىسىنى كەڭ كۆلەمدە شەكىللەندۈرۈپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما نەسەب خاتىرىسىنى ساقلاش ۋە داۋام قىلدۇرۇشنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسۇللىرىمۇ بولغان. ئۇيغۇرلاردا ھەر بىر ئائىلىدە چوڭلار

پەرزەنتلىرىگە ئەجدادلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەيدۇ، پەرزەنتلەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولغان ئاللىقانداق ئالامەتلەرنىڭ قايسىدۇر بىر ئەجداددىن قالغانلىقى ھەققىدە ئىسپاتلار كەلتۈرۈشىدۇ، پەرزەنتلەرگە ئۆز ئەجدادلىرىدىن بەزىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى قويۇشىدۇ، ئاتا - بوۋىلاردىن قالغان مەلۇم تەۋەررۈك بۇيۇملارنى پەرزەنتلەرگە تونۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بۇنداق تەۋەررۈكلەرنى قەدىرلەپ ساقلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يىتىم مۇراسىملىرىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى بارلىكى كىشىلەرنى تەكلىپ قىلىش ئارقىلىق، پەرزەنتلىرىگە نەسەبداشلىق مۇناسىۋىتىنى بىلدۈرىدۇ، ھېيت - بايراملاردا پەرزەنتلەرنى ئۇرۇق - تۇغقانلارغا تونۇشتۇرۇش مەقسىتىدە تۇرلۈك پەتىلەرگە باشلاپ بارىدۇ. ئۇيغۇرلاردا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش پائالىيەتلەردە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەر جەمەتچىلىك ئېڭىنى كۈچلۈك ئىپادىلەيدۇ.

ئۇيغۇرلاردا نەسەب سۈرۈشتۈرۈش ۋە نەسەبنامە قالدۇرۇشنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇيغۇرلاردا ئاياللارنىڭ جەمئىيەتتىكى ۋە ئائىلىدىكى ئورنى باشقا خەلقلەر ئاياللىرىغا قارىغاندا بىر قەدەر ئۇستۇن بولۇپ كەلگەچكە، شۇنداقلا ئاياللار قەدىرلەنگەچكە، ھەر بىر ئائىلىدە نەسەب سۈرۈشتۈرۈشتە ئاتا ۋە ئانا تەرەپنىڭ ئەجدادلىرىنى تەڭ سۈرۈشتۈرىدىغان، نەسەب خاتىرىلىرىنى قالدۇرغاندىمۇ ئاتا جەمەتىنىڭ نەسەب خاتىرىسىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمايدىغان بىر ئەنئەنە مەۋجۇت. بۇنداق ئەنئەنە نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى بار باشقا مىللەتلەردە كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋال بولۇپ، بۇ ئالاھىدىلىكنى بۇنىڭدىن كېيىنكى نەسەبنامە يېزىش ئىشلىرىدا ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا بىر جەمەتتىكى كىشىلەر ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى قانداق شەكىللەردە خاتىرىلەپ كەلگەن؟ يىلتىز ئېڭىنى قانداق يوللار ئارقىلىق ئىپادىلەپ كەلگەن؟ بىزچە، بۇ جەھەتتە

تۆۋەندىكىدەك شەكىل ۋە يوللار ئۇيغۇرلاردا ئومۇميلىققا ئىگە.

1) ئەجدادلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قويۇش. يەنى بوۋىلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئوغۇل نەۋرە ياكى ئەۋرىلەرگە، مومىلارنىڭ ئىسىملىرىنى قىز نەۋرە ياكى ئەۋرىلەرگە قويۇش. بۇنىڭدا ئاتا تەرەپ ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرى بىلەن ئانا تەرەپ ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرى ئوخشاشلا ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ.

2) جەمەت قەبرىستانلىقلىرىنى بەرپا قىلىش. ئىلگىرى بىر قىسىم جەمەتلەردە كىشىلەر ۋاپات بولغاندا تاللانغان مەلۇم ئورۇنغا دەپنە قىلىنىش نەتىجىسىدە، جەمەت قەبرىستانلىقى پەيدا بولغان. قەدىمكى كۆپىنچە قەبرىستانلارنىڭ جەمەت قەبرىستانلىقلىرى ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىش مۇمكىن. ھازىرقى دەۋردىمۇ ئۇرۇق - تۇغقانلار ۋاپات بولغاندا يېقىن (ياكى تۇتاش) قەبرىلەرگە دەپنە قىلىنىدىغان ياكى دادىلارنىڭ قەبرىلىرىگە ئوغۇللىرى، ئانىلارنىڭ قەبرىلىرىگە قىزلىرى دەپنە قىلىنىدىغان، كىشىلەر «ئاتا - ئانام - نىڭ قەبرىسىدە ياتىمەن» دېگەننى ئارزۇ قىلىدىغان ئەھۋال بار.

3) ئەجدادلىرىنىڭ ئۆي - ماكانلىرىنى گۈللەندۈرۈش ئارزۇسىدا بولۇش. ئۇيغۇرلاردا نۇرغۇن كىشىلەر ئاتا - ئانىسىدىن قالغان ئۆي - ماكانلارنى قەدىرلەپ، ئەجدادلارنىڭ كونا جايلىرىنى پات - پات يوقلاپ، ئۆي - ماكانغا ۋارىسلىق قىلىدىغان پەرزەنتلەر (كۆپىنچە كەنجى ئوغۇل) غا مىراس تەقسىماتىدا كەڭچىلىك قىلىپ... ئەجدادلارنى مەنۇى جەھەتتە ئەسلەيدۇ ۋە ئۇلارغا بولغان نەسەبداشلىق مۇناسىۋىتىنى تەكىتلەيدۇ.

4) ئائىلىدە بولىدىغان ھەرخىل مۇراسىملار — توي مۇراسىمى ۋە ماتەم مۇراسىملىرىدا جەمەت دائىرىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلارنى ئاساس قىلغان جامائەت يىغىش. ئۇيغۇرلاردا كىشىلەر ئائىلىدە توي - تۆكۈن ياكى ئۆلۈم - يىتىمغا ئوخشاش ئىشلار يۈز بەرگەندە، بۇنداق پائالىيەتكە قاتنىشىدىغان جامائەتنى ئالدى بىلەن ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەردىن تەشكىل قىلىشنى ئەۋزەل بىلىدۇ. بۇنداق

ئەھۋالدا، مەزكۇر مۇراسىملار ئەمەلىيەتتە جەمەتچىلىك ئېڭىنى يۇكسەلدۇرۇشنىڭ مۇھىم سورۇنىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

5) جەمەت ئىچىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارا ئىناھلىنىشنى تەشەببۇس قىلىش. ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيانقى تويلىشىش ئادىتىدىكى كۆرۈنەرلىك بىر ئەھۋال — ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارا تويلىشىشنى تەشەببۇس قىلىشتۇر. كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار پەرزەنتلىرىنى ئۆيلەش ياكى ياتلىق قىلىشتا، ئائىلە مۇلكىنىڭ چېچىلىپ ياكى بۆلۈنۈپ كەتمەسلىكى، كېيىنكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ چىڭىشى ۋە باشقا سەۋەبلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، لايىقىنى ئالدى بىلەن ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بار كىشىلەر دائىرىسىدىن تاللاشقا ئېتىبار بېرىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلار ئىچىدە لايىق تېپىلمىغاندا، ئاندىن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى يوق كىشىلەرگە مۇراجىئەت قىلىدۇ.

6) ئەجدادلارنىڭ تەۋەررۈك بۇيۇملىرىنى قەدىرلەپ ساقلاش ۋە ئىشلىتىش. ئۇيغۇرلاردا كىشىلەر ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان ھەر خىل تەۋەررۈك بۇيۇملار، جۈملىدىن كىيىم - كېچەك، ئاش-خانا سايمانلىرى، تۇرمۇش جابدۇقلىرى، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى، زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى ... قاتارلىقلارنى ئەتىۋارلاپ ساقلايدۇ ياكى ئىشلىتىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنى يەنە ئۆز پەرزەنتلىرىگە تەۋەررۈك سۈپىتىدە قالدۇرۇشنى ئويلايدۇ. بۇنداق ئادەت ئەمەلىيەتتە جەمەتچىلىك ئېڭىنىڭ ئۆزگىچە بىر ئىپادىسى بولۇپ سانىلىدۇ.

7) ئەجدادلار ھەققىدە پەرزەنتلەرگە ھېكايە سۆزلەش. ئۇيغۇرلاردا كىشىلەر كۆپىنچە ئەجدادلار ھەققىدە پەرزەنتلىرىگە ھېكايە سۆزلەپ بېرىدۇ. بۇنداق ھېكايىلەر ئەجدادلارنىڭ يۇرتلىرى، ئۇلار بېشىدىن كەچۈرگەن ئالاھىدە ياكى قىزىقارلىق سەرگۈزەشتىلەر، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى ... ھەققىدە بولىدۇ. بۇ ھېكايىلەردىن پەرزەنتلەر ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ھەم ئۆزلىرى بىلەن بولغان ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى ھەققىدە چۈشەنچىگە ئىگە بولىدۇ، شۇنداقلا كېيىنكى كۈنلەردە بۇ ھېكايىلەرگە بىرلەشتۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ سەرگۈزەشتلىرىنى ئەۋلادلىرىغا سۆزلەش بىلەن ئۇلارغا جەمەت تارىخى ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ.

ئائىلە ياكى جەمەت نەسەبنامىسى يېزىپ قالدۇرۇش، دۇنيادىكى ھەممە مەرىپەتلىك مىللەتلەردىكى ئومۇميۈزلۈك ئەنئەنە ھېسابلىنىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە تۈزۈش يىراق تارىخقا تۇتىشىدىغان ئەنئەنىدۇر. بىز تۈرك ۋە ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ ئىش ئىزلىرى خاتىرىلەنگەن مەڭگۈ تاش ئابىدىلىرىنى تۈرك قاغانلىقى ۋە ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ قىسمەن قاغانلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىسى دەپ چۈشىنىمىز. قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدىن كېيىن، ئۇيغۇرلاردا تەزكىرە - تەرجىمھال يېزىش ئەنئەنىسى باش كۆتۈردى. نۇرغۇن تەزكىرىلەر كاتتا پادىشاھلار، ئۇلۇغ ئالىم - ئۆلىمالار، ئەدىبلەر، ئەۋلىيا - ئەنبىيالارنىڭ نەسەبىنى خاتىرىلەشكە بېغىشلاندى. «تارىخي ھەمدي» كەبي تارىخنامىلەر مەلۇم ئۇلۇغ شاھلارنىڭ نەسەبىنى ئادەم ئەلەيھىسسالامغىچە سۈرۈشتەك نەسەبشۇناسلىق مەزمۇنى بىلەن خاراكتېرلەندى. تېخىمۇ جانلىق دەلىل شۇكى، ھازىر قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا تارىخى 500 يىلغا يېتىدىغان، خاتىرىلەنگەن ئادەم سانى 1000 دىن ئاشىدىغان، شۇنداقلا مۇكەممەل ئائىلە شەجەرىسى قوشۇمچە قىلىنغان نەسەبنامە (جورۇقچاي) لەر ساقلانماقتا ۋە داۋام قىلدۇرۇلماقتا. ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە يېزىش قەدىمكى دەۋرلەردە خان جەمەتى، ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسى ۋە ئاز ساندىكى قەلەمدارلار ئارىسىدىلا چەكلەنگەن ئەنئەنە بولغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە ئۆزلۈك تونۇشنىڭ كۈچلۈك، ئائىلە تارىخىنى مىللەت تارىخىنىڭ بىر تەركىبى ھېسابلايدىغان، نەسەبنامە ئارقىلىق ئۆتمۈشنى كەلگۈسىگە ئۇلاشتەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئويغانغان كىشىلەر دائىرىسىدە داۋام قىلدۇرۇلماقتا. شۇڭا، ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى تارىخى ئۇزۇن بىر ئىش بولۇپ سانىلىدۇ.

ئۇيغۇرلاردىن خەنزۇ مىللىتىگە تۇرلۇك تارىخي سەۋەبلەر

تۇپەيلىدىن قوشۇلۇپ كەتكەن جەمەتلەر خەنزۇ مىللىتىنىڭ كۆچ-لۈك جەمەتچىلىك ئېڭىنىڭ ۋە نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇلارمۇ ئېسىل نەسەبنامىلەرنى يېزىپ قالدۇرغان. ھازىر تارىخىي ۋەسىقە سۈپىتىدە ساقلىنىۋاتقان، ھەتتا داۋام قىلدۇرۇلۇۋاتقان نەسەبنامىلەردىن يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئوردىدا خىزمەت قىلغان سېلىنگا جەمەتىنىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى شىي ۋېنجىنىڭ شۇ دەۋردىكى خەنزۇ تارىخچىسى ئوۋياڭ شۈەنگە مىلادىيە 1358 - يىلى ھاۋالە قىلىپ يازدۇرغان ھەم شۇ چاغدا «گۈيجەي توپلىمى» غا كىرگۈزۈلگەن «قۇجۇلۇق شىي (سېلىنگا) جەمەتىنىڭ تەزكىرىسى»، «تاڭنامە»، «لياۋ سۇلالىسى تارىخى»، «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» ۋە تاڭ، سۇڭ، لياۋ، يۈەن سۇلالىسى دەۋرلىرىدە يېزىلغان باشقا تارىخنامىلەردە خاتىرىلەنگەن ئۇيغۇر شەخسلىرى ۋە جەمەتلىرىنىڭ تەزكىرىسى، مەسىلەن، «يۈەن سۇلالىسى تارىخى. سەييىد شەمسىددىن تەزكىرىسى»، شەندۇڭدا ساقلىنىۋاتقان «سەي (سەييىد) جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى»، خۇنەن-دىكى «جيەن» فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىدىن دېرەك بېرى-دىغان مۇھىم ماتېرىيال — «خەلىل باشى سانغۇننىڭ قەبرە ئابى-دىسى» قاتارلىقلار مەشھۇرراقتۇر[1]. بۇ نەسەبنامىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ئولتۇراقلىشىش ۋە ئاۋۇش تارىخىدىن مەلۇ-مات بەرگۈچى بىرىنچى قول ماتېرىياللار بولۇش سۈپىتىدە، بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىسىنىڭ تامامەن بار ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇرلاردىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ نەسەب خاتىرلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ ھەقىقەتەن پايدىلىق ئەمگەك ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا

① ئەۋزەر سەمەد قورغان: «ئۇيغۇرلاردا فامىلە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى، 106 - 141 - بەتلەر.

نەسەبشۇناسلىق بويىچە بەزى خىزمەتلەر ئىشلەندى. بۇ خىزمەتلەر ئىچىدە جەمەت تارىخى ئوستىدە ئىزدىنىش، جەمەت نەسەبنامىسى-نى يېزىش ۋە فامىلە قوللىنىش ئارقىلىق جەمەتچىلىك تۇيغۇسى-نى كۈچەيتىش ئالاھىدە كۆرۈنەرلىك بولدى. مەسىلەن، 1996 - يىلىدىن ئېتىبارەن، «تارىم غۇنچىلىرى» ژۇرنىلى «يىلتىزىم» ناملىق سەھىپە ئېچىپ، ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى بىلىش، ئېنىقلاش ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئائىلە نەسەبنامىسىنى تۈزۈشكە رىغبەتلەندۈردى. نەتىجىدە، نۇرغۇن با-لىلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنى ئۆزى بىلەلىگەن دائىرىدە قىس-قىچە تونۇشتۇرۇش بىلەن، ئۆزلىرىنىڭ قىزغىن تارىخ تۇيغۇسىنى ئىپادىلىدى. بالىلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى ساناپ چىقىشىنى سىستېمىلاشتۇرۇۋېلىشقا يارەدەم بېرىش مەقسىتىدە، مۇئەللىپ مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1997 - يىللىق 12 - سانىدا «نەسەبنامە تۈزۈش-نىڭ بىر قانچە ئىسخېمىسى» ناملىق ماقالىنى سەبىيلەرنىڭ مەن-پەئەتلىنىشىگە سۇندى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، مۇئەللىپ بىر قە-سىم ياشلار بىلەن بىرلىكتە 2001 - يىلى 1 - ئاينىڭ 9 - كۈنى «ئۇدۇم نەسەبنامە مۇلازىمەتخانىسى» نى قۇرۇپ، نەسەبنامە تۈزۈش-نىڭ زۆرۈر قائىدىلىرى، ئەھمىيىتى توغرىسىدا سۆھبەت ۋە تەر-غىبات ئېلىپ بارىدى ۋە بەزى جەمەتلەرنىڭ نەسەبنامىلىرىنى يې-زىشىغا كۆرسەتمە بەردى. مۇئەللىپ يەنە 2002 - يىلى نەشر قىلدۇرغان «ئۇيغۇرلاردا فامىلە» ناملىق كىتابىنىڭ «جەمەت ئا-ئىلە، نەسەبنامىسى» ناملىق بۆلۈكىدە نەسەبشۇناسلىقنىڭ تەتقىقات مەزمۇنى، نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ زۆرۈر قائىدىلىرى ۋە شەجەرە ئىسخېمىلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇردى. يۇقىرىقىدەك خىزمەتلەر نەسەبشۇناسلىقنىڭ ئۇيغۇرلاردا بىر ئىلىم سۈپىتىدە رويابقا چە-قىشقا باشلىغانلىقىنىڭ، نەسەبنامىچىلىكنىڭ ئىلمىي رەۋىشتە تەشكىللىك ھالەتتە تەتقىق قىلىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى بولۇپ ھې-سابلىنىدۇ.

يېقىنقى مەزگىللەردە ئۇيغۇرلاردا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى توغرىسىدا ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان بىر يېڭى يۈزلىنىش ئىنتېر

توری ئارقىلىق نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە نەسەب-شۇناسلىق بويىچە مۇلازىمەت قىلىشنىڭ بارلىققا كېلىشىدۇر. 2000 - يىللاردىن كېيىن، بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردا ئۇيغۇر ئىنتېر تورچىلىقىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە كەسپلىشىشگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇرلاردا تۇنجى نەسەبنامە توری www.neseb.org ۋە yuksel.blogbus.com مەيدانغا كەلدى. ئىشىنىمىزكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنتېر تورچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ كۇنسايىن كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇر تور نەسەبشۇناسلىقىمۇ مۇناسىپ تەرەققىياتلارغا ئېرىشكۇسى.

2. ئۇيغۇرلاردا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن نەسەبنامە تۇزۇشنى بىرلەشتۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكى

بىر مىللەتنىڭ ئۇرۇق، قەبىلە - قوۋمدىن تەشكىللىنىپ، زورىيىپ، مۇكەممەل مىللەتكە ئايلىنىش تارىخى بولغىنىدەك، مىللەتنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك بىرلىكى بولغان ئائىلىنىڭمۇ بىر جۈپ ئەر - ئايالدىن پەيدا بولۇپ، كۆپىيىپ چوڭ جەمەتكە ئايلىنىش تارىخى بولىدۇ، شۇنىڭدەك ھەر بىر مىللەتنىڭ يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن تارىخى بولغىنىدەك، بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن تارىخى، نەسەبنامىسى بولۇشى كېرەك. بۇ — مەرىپەتلىك جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان ھەر بىر كىشىنىڭ ئەقەللىي بۇرچى بولۇپ سانىلىدۇ.

ئائىلە — جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك بىرلىكى بولۇپ، ئۇ ئۆز ئالدىغا كىچىك جەمئىيەتتۇر. ئائىلە نىكاھ ۋە قانداشلىق مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن شەكىللىنىدىغان، ئۇزلۇكسىز پارچىلىنىپ، شاخلىنىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، مۇئەييەن قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان بارلىق ئائىلە ۋە شۇ ئائىلىلەرنىڭ ئەزالىرى بىر جەمەتنى تەشكىل قىلىدۇ. شۇڭا، ئائىلە تارىخى ئەمەلىيەتتە قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە جەمەتنىڭ تارىخىدۇر.

شۇنى چۈشىنىشىمىز كېرەككى، ھازىر ئۇيغۇرلار ئۇچۇن مەرىپەتلىك مىللەتلەر بىلەن تەڭ قەدەمدە مېڭىش، ھەر بىر پائالىيەت ۋە ھەرىكەتتە ئويغارلىقنى ئىپادىلەش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مىللىي خاسلىقنى يوقىتىپ قويماسلىق، ئەۋلادلارغا كۇچلۇك يىلتىز تۇيغۇسىنى بەخش ئېتىشتە، جەمەت نەسەبنامىسى يېزىش ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۇرۇشتىن ياخشىراق چارە بولمىسا كېرەك. دېمەك، بۇ نۆۋەتتە زۆرۈرىيەتكە ئايلانغان ئىشلارنىڭ بىرىدۇر. ھازىرقى زامان مىللەتلىرىدە ھەر بىر ئائىلىدە دېگۈدەك شۇ ئائىلە ۋە شۇ ئائىلە تەۋە بولغان جەمەتنىڭ نەسەبنامىسى بار. ئۇلار نەسەبنامىلىرىنى مىللەت تارىخىنىڭ بىر تارمىقى سۈپىتىدە تونۇيدۇ، ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشتىكى ئېسىل دەرسلىك قىلىدۇ، جەمەتداشلار ئارا ئىتتىپاقلىقنى، ئۇيۇشقاقلىقنى كۇچەيتىشنىڭ ۋاستىسى دەپ بىلىدۇ، نىكاھ ۋە ئائىلە مۇناسىۋەتلىرىنى تەڭشەيدىغان ماتېرىيال سۈپىتىدە قەدىرلەيدۇ. تېخىمۇ مۇھىم بىر تەرەپ شۇكى، جەمەت نەسەبنامىسى ھامان مەلۇم فامىلە تارىخىدۇر. نەسەبنامە — فامىلە ۋە ئۇنى قوللانغۇچى جەمەتداشلارنىڭ تارىخىي ئاساسىدۇر. فامىلە قوللىنىدىغان مىللەتلەردە ھامان شۇ فامىلىنىڭ پەيدا بولۇشىدىن تارتىپ شۇ فامىلىلىك جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئاۋۇشقىچە بولغان جەريان ئەكس ئەتتۇرۇلگەن نەسەبنامە بولىدۇ. فامىلە قوللىنىش ئەنئەنىسىگە ئىگە مىللەتلەر فامىلە قوللىنىش بىلەن نەسەبنامە تۇزۇشنى بىرلەشتۇرۇپ قارايدۇ. فامىلە قوللىنىشتا نەسەبنامىنى يازما ئاساس قىلسا، نەسەبنامە يېزىشتا فامىلىنى ئۆلچەم قىلىدۇ. ئۇيغۇرلاردا فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش توغرىسىدا نۇرغۇن ئىلىم ئەھلىلىرى ئەھمىيەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن سىرت، بەزى لايىھەلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بىر مىللەتتە فامىلە ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۇرۇش پۇتۇنلەي مۇمكىن، ئەمما فامىلە قوللىنىش ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۇرۇشتە، نەسەبنامە مۇھىم يېزىق ئاساسى قىلىنىشى لازىم. چۇنكى، فامىلە قانداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن باغلانغان

بىر پۈتۈن جەمەتنىڭ ئومۇمىي بەلگىسىدۇر. نەسەبنامە بولسا شۇ بەلگىنى ئېتىراپ قىلغان ۋە ئىشلەتكەن بارلىق كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنىڭ خاتىرىسىدۇر. فامىلە قوللىنىشنى تەدرىجىي ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئائىلە نەسەبنامىسى تۈزۈپ چىقىش بىرىنچى قەدەم قىلىنسا، ئۈنداقتا شۇ نەسەبنامىدە خاتىرىلەنگەن بارلىق كىشىلەرنىڭ مەلۇم بىر تاللانغان فامىلىنى قوبۇل قىلىشىنى تېزلەتكىلى ھەمدە فامىلە قوللىنىشتا كېلىپ چىقىدىغان شەخسىي ئىختىيارىيلىقنى تۇغەتكىلى بولىدۇ. ئۈنىڭ ئۈستىگە مەلۇم نەسەبنامە چوقۇم مەلۇم فامىلە بىلەن ئاتالشى زۆرۈر بولىدۇ. مىسال ئالساق، مەلۇم كىشى ئۆزىنىڭ جەمەتىدە مەلۇم بىر ئورتاق نامىنىڭ (فامىلىنىڭ، لەقەمنىڭ) بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۆزى مۇۋاپىق دەپ ئويلىغان بىر سۆزنى فامىلە قىلىپ ئىشلەتمەكچى بولغىنىدا، ئۈنىڭ تاللىغان فامىلىسىنى باشقا جەمەتداشلارنىڭ قوبۇل قىلىشىدا مەسىلە كۆرۈلۈشى مۇمكىن. ئەگەر ئۆز ئائىلىسىدىنلا باشلاپ قوللانماقچى بولسا، ئۈنداقتا بۇنداق فامىلىنىڭ ئەجدادلار ئەنئەنىسىنى داۋاملاشتۇرۇشتىكى رولى ئاجىز بولۇشى، قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى داۋاملاشتۇرۇشقا پايدىسى كۆپ بولماسلىقى مۇمكىن. چۈنكى، فامىلە ئادەتتىكى نام بولماستىن، مۇھىمى قانداشلىق، قېرىنداشلىق مەنىلىرىنى ئۆزىگە يۈكلىگەن نامدۇر. شۇڭا، ئۇنى نۆۋەتتىكى تۇغۇلىدىغان ياكى ھايات ئەۋلادلاردىن باشلىغاندىن كۆرە، نىسبەتەن يىراقتىن داۋاملاشتۇرۇپ كېلىش مۇۋاپىقراق. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، نەسەبنامە تۈزۈش يولى بىلەن پۈتۈن جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئورتاق فامىلىسىنى بېكىتىپ چىقىش — فامىلە قوللىنىشنى قېلىپلاشتۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرىدىن بىرى بولۇپ قالىدۇ. دېمەك، ئۇيغۇرلاردا فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن جەمەت نەسەبنامىسىنى تۈزۈشنى بىرلەشتۈرۈش ئەمەلىي ۋەمنپەئەتلىك تەدبىردۇر.

ئۈچىنچى بۆلۈم نەسەبنامە ھەققىدە

1. نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، تەرەققىياتى ۋە ھەر قايسى مىللەتلەر نەسەبنامىلىرىدىن ئۈچۈرلار

نەسەبنامە ئىنسانلارنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى مەركەز قىلغان ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتلىرىنىڭ خاتىرىسى، ناۋادا شەخس بىلەن كوللېكتىپنىڭ مۇناسىۋىتى نۇقتىسىدا تۇرۇپ كۆزەتسەك، ئۇنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىنىڭ تولىمۇ ئۇزاقلىقىنى پەرەز قىلالايمىز. ھازىرقى زامان ئىنسانشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىنسانلار مەرپىەت دەۋرىگە كىرىشتىن بۇرۇنلا، قانداشلىق مۇناسىۋىتى ئىنسان گۇرۇھلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى، ئەڭ مۇھىم تەشكىللىنىش ئاساسى بولغان. ئىنسانلاردا ئەڭ بۇرۇن بارلىققا كەلگەن توپلار «توپلىشىپ ياشايدىغان» گۇرۇھلاردىن ئىبارەت بولۇپ، شۇ ئىپتىدائىي توپلاردا كىشىلەر ئەڭ بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ ئانىلىرىنىلا بىلىپ، ئاتىلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن. تەخمىنەن بۇنىڭدىن يۈز نەچچە مىڭ يىللار بۇرۇنقى دەۋرلەرگە كەلگەندە ئىنسانلاردا ئىپتىدائىي ئۇرۇق تۈزۈمى بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. قەدىمكى ئىنسان توپلىرى بىر قانچە كىچىك گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىشقا باشلىغان، ئۇلار ئايرىلغانسېرى پەرقلىرى شۇنچە ئىنچىكىلىشىپ بارغان. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق پەرقىنى بىلدۈرگەن ۋە شۇ بويىچە ئۇيۇشقان ئىنسان توپلىرىمۇ بارلىققا كەلگەن. قانداشلىق ۋە قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى كۇنسايىن ئېتىبارغا ئېرىشىدىغان بولغان. چۈنكى، بۇنداق قانداشلىق مۇناسىۋىت

كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە بەھرىمەن بولىدىغان ئىجتىمائىي ئور-
نى، مال - مۈلكى، سىياسىي ھوقۇقى ھەم نىكاھ ئىشلىرىنىڭ
ئاساسى بولۇپ قېلىشقا يۈزلەنگەن. قانداشلىق مۇناسىۋەتنىڭ
مۇنداق ئېتىبارغا ئېرىشىشى كېيىنكى دەۋرلەردە يېزىلغان نە-
سەبنامىلەرنىڭ يادرولۇق مەزمۇنىنىڭ بىخلىرى بولۇپ ھېسابلە-
نىدۇ.

قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتنى پەرقلەندۈرۈش ۋە ئەجداد -
ئەۋلادلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئېتىراپ قىلىشنىڭ تەقەززاسى نە-
سەبنامىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ نېگىزىدۇر. ئەڭ دەسلەپتە
ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا قەدەر داۋاملاشقان ئەجداد - ئەۋلادلىق
تەرتىپى ھەقىقىدىكى ئۇچۇرلار ئاغزاكى شەكىللەردە ئەۋلادلارغا
يەتكۈزۈلگەن. دېمەكچىمىزكى، يېزىق بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنقى
دەۋرلەردە نەسەب ھەققىدىكى ماتېرىياللار ئېغىز ئارقىلىق
ساقلانغان، تارقىتىلغان، كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈلگەن. باشقىچە
ئېيتقاندا، دەسلەپكى نەسەب خاتىرىلىرى ئاغزاكى شەكىلدە تو-
لىنىپ تۈزۈلگەن ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەنە ئاغزاكى رەۋىشتە
يەتكۈزۈلگەن. بۇنداق ئاغزاكى نەسەبنامىلەرنىڭ شەكلى ئەدەبىيات
نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا كۆپىنچە ئەپسانە، رىۋايەت، قەھرىمانلىق
داستانلىرى ۋە چۆچەك شەكىللىرىدە بولغان. بىز يېزىق ئىشلە-
تىلمىگەن دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن يۇنان ئەپسانىلىرىنىڭ ئەمە-
لىيەتتە قەدىمكى ئاتلانتىس قۇرۇقلۇقىدىكى ئىمپېرىيە شاھلىرى-
نىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئىكەنلىكىگە ئائىت پاكىتلارنى كۆپلەپ
بايقىماقتىمىز. ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تارىخىدىن ئۇچۇر بەرگۈ-
چى قەھرىمانلىق داستانلىرىنى شۇ مىللەتنىڭ ئەجدادلىرى ۋە
قەھرىمانلىرىنىڭ ئائىلە تارىخى ۋە نەسەب خاتىرىسى دەپ چۈشە-
نىشىمىز ئارتۇقچە ئەمەس. مەسىلەن، ئۇيغۇرلارنىڭ قەھرىمانلىق
داستانى «ئوغۇزنامە» «ئوغۇز» ئاتلىق بىر قەدىمكى خاقانىنىڭ نە-
سەبنامىسى ۋە ھايات خاتىرىسى بولۇشى خېلىلا مۇقەررەر. يېزىق-
نى كېيىنرەك قوللانغان بەزى مىللەتلەرنىڭ قەھرىمانلىق داستا-

لىرىنىڭ نەسەبنامىلىك خاراكتېرى تېخىمۇ روشەن. مەسىلەن، قىر-
غىزلارنىڭ «ماناس» داستانى قەدىمكى قىرغىزلاردىن چىققان ماناس
ئاتلىق قەھرىمان ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى يەتتە ئەۋلادىنىڭ تەپسىلىي
نەسەب خاتىرىسى بولۇپمۇ سانىلىدۇ. بىز نەسەبنامىلەرنىڭ ئەڭ دەس-
لەپكى مەنبەسىنى ئىزدىگەن چېغىمىزدا، دەسلەپكى نەسەبنامىلەر
(كەسكىن تەلەپ بويىچە ئېيتقاندا، ئاغزاكى نەسەب ماتېرىياللىرى)
نىڭ پەقەت ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاش،
قانداش ئۇرۇق ئەزالىرى (ياكى كېيىنكى مەنىدىكى جە-
مەتداشلار)نى ئۇيۇشتۇرۇش، نەسىلنى ياخشىلاشتەك روللىرىنىڭ
بولغانلىقىنى بايقايمىز. دېمەك، نەسەبنامە بارلىققا كەلگەندىن تار-
تىپ تاكى مۇكەممەللىشىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە ئۇرۇق - تۇغ-
قانچىلىق مۇناسىۋىتى نۇقتىسىدىن كىشىلەرنى «پەرقلەندۈرۈش»
ۋە «ئۇيۇشتۇرۇش» تەن ئىبارەت ئىككى تۈپ رولىدىن مۇستەسنا
بولمىدى. ئەمما، دەۋرلەرنىڭ ئالمىشىشى، ئىجتىمائىي تۈزۈملەر-
نىڭ ئوخشىماسلىقى تۈپەيلىدىن نەسەبنامىلەرنىڭ مەزمۇنى ۋە
ئوينىغان روللىرى ئوخشاش بولمىدى. ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمى ۋە كې-
يىنكى قەبىلىچىلىك تۈزۈمى ھەم مىللەت شەكىللەنگەندىن كې-
يىنكى دەۋرلەردە، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسە-
ۋەتكە تېخىمۇ كۆپ ئېتىبار بېرىلمىدىغان بولدى. بۇ شۇنىڭ ئۈ-
چۈن ئىدىكى، بۇ دەۋرلەردە ئىپتىدائىي جامائە تۈزۈمىگە خاس
يۈكسەك باراۋەرلىك ۋە دېموكراتىك مۇناسىۋەتلەر يىمىرىلگەن بو-
لۇپ، كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتىدىغان ئورنى، سىياسىي ھو-
قۇقى، بايلىقى ۋە باشقا خىلدىكى پائالىيەتلىرى ئۇلارنىڭ قايسى
جەمەتتىن ياكى ئۇرۇقتىن كېلىپ چىقىنلىقى بىلەن زور دەرە-
جىدە باغلانغانىدى. شۇ بويىچە، ناۋادا بىرەر كىشى جەمئىيەتنىڭ
ھوقۇقىنى تۇتقان جەمەتكە تەۋە بولسا ياكى ئۇ شۇ جەمەت بىلەن
بولغان باغلىنىشىنى ئىسپاتلىيالىسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئاددىي كى-
شىلەرگە قارىغاندا كۆپرەك ئىجتىمائىي، سىياسىي ئىمتىيازلاردىن
بەھرىمەن بولۇشى مۇقەررەر ئىدى، بولۇپمۇ جەمئىيەتنىڭ تىزگە-

نىنى ئۆز قوللىرىدا تۇتقان ھۆكۈمرانلار ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇق ۋە ئىمتىيازىنىڭ ئۆزلىرىگە ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان بەرھەق ھو - قۇق ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىش ۋە ئاشۇ ھوقۇق، ئىمتىيازلارغا داۋاملىق ۋارىسلىق قىلىشنىڭ قانۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ نەسەب ماتېرىياللىرىنى ساقلاش بىلەن بىللە، ئۆزلىرىنىڭمۇ نەسەب ماتېرىياللىرىنى تۇ - زۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلىرىغا قالدۇرىدىغان ئەھۋال شەكىللەنگەن. نەسەبنامىلەرنىڭ بۇنداق ئېتىبارغا ئېرىشىشى ئەلۋەتتە يەنە بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆز نەسەبلىرىنى ئىمتىيازلىق جەمەتلەر بە - لەن باغلاشقا ئۇرۇنىدىغان بىمەنە قىلمىشلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەممە كىشىدە ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ ئۇلۇغ كىشىلەردىن بولۇپ قېلىشىنى ئارزۇ قە - لىدىغان ئىستەكلەر بولغان.

قىسقىسى، نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى قەدىمدىن ھازىرغىچە جەمئىيەتتىكى ئۇرۇق، جەمەت ۋە ئائىلە قا - تارلىق قانداش گۇرۇھلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلدى. ئۇلارنىڭ رولىمۇ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسى، ئىجتىمائىي تۈزۈ - لەرنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ باردى. ئۇلار ئىجتە - مائىي ساھەلەردە رول ئويناشتىن سىياسىي ساھەدە رول ئوينىشى - قا، يەنە قايتىپ ئىجتىمائىي ساھەلەردە رول ئويناشقا قاراپ مې - ڭىشتەك ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈردى. يېزىقلىق نەسەبنامە - لەر بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ، نەسەبنامىلەرنىڭ ئومۇمىي تەرەق - قىيات يۈزلىنىشىدە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ جەمەتىدىن تەدرىجىي ئاددىي پۇقرالارنىڭ جەمەتىگە ئومۇملىشىش، چېتىلىدىغان ئادەملەرنىڭ دائىرىسى بارغانچە كېڭىيىشتەك ئەھۋال بارلىققا كەلدى.

نەسەبنامە — جەمەتنىڭ تارىخى، جەمەت تارىخىغا ئائىت خا - تىرىلەرنىڭ يىغىندىسىدۇر. ئۇ تارىخنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، تارىخ ئىلمى كاتېگورىيەسىگە تەۋە. بىراق، ئالاھىدە بىر خىل تارىخ بولغان نەسەبنامە ھەقىقىي مەنىدىكى تارىخ ۋە تەزكىرىلەرگە سې -

لىشتۇرغاندا ئۆزىگە خاس بەزى ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

1) خاتىرىلەش دائىرىسىنىڭ جەمەت بىلەن چەكلىنىدىغانلى - قى. نەسەبنامە جەمەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى توغرى - سىدىكى خاتىرىدۇر. ئۇلاردا خاتىرىلىنىدىغان ئوبيېكت ۋە دائىرە بەلگىلىك جەمەت بىلەن، بەزىدە ھەتتا مەلۇم جەمەتتىكى بىر ئا - ئىلە بىلەن چەكلىنىدۇ. شۇڭا، خاتىرىلەش دائىرىسىنىڭ جەمەت بىلەن چەكلىنىدىغانلىقى نەسەبنامىلەرنى باشقا خىلدىكى تارىخ ماتېرىياللىرىدىن پەرقلەندۇرىدىغان ئەڭ روشەن ئالاھىدىلىكتۇر.

2) خاتىرىلىنىدىغان مەزمۇننىڭ كەڭ دائىرىلىكلىكى. نە - سەبنامە جەمەت ياكى ئائىلىنىڭ تارىخى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ مەزمۇنى جەمەتلەرنىڭ فامىلىسى (ياكى لەقىمى) نىڭ كېلىپ چى - قىشى، كۆچۈش ئەھۋالى ۋە بىر قىسىم شەخسلەرنىڭ سەرگۈ - زەشتىلىرى بىلەن ھەر بىر شەخسنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق رەت تەرتىپىنىڭ ئىزاھىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن، بەلكى يە - نە جەمەتنىڭ ھەربىر پائالىيەتلىرىگە بېرىپ چېتىلىپ، جەمەتكە ئالاقىدار بارچە تارىخىي ماتېرىيال ۋە مەلۇماتلارنى ئۆزىگە مۇ - جەسسەم قىلىدۇ. بۇ ماتېرىياللار جەمەتنىڭ نوپۇس، نىكاھ، تەلىم - تەربىيە، مال - مۈلۈك، مەدەنىيەت، ئىقتىساد، ئۆرپ - ئادەت، ئەدەبىيات، دىن ... قاتارلىق تەرەپلەردىكى ھەممىلا ئۇچۇرلىرىنى ئۆزىگە يىغقانلىقى بىلەن، ئۇلارنى جەمەتلەرنىڭ «ئېنسىكلوپېدى - يەسى» دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

3) خاتىرىلەنگەن ماتېرىياللارنىڭ ئىشەنچلىكلىكى. نەسەبنا - مىلەردە جەمەتتىكى ئادەم ۋە ئىشلار يېزىلىدۇ. ئادەتتە، نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلىدىغان ماتېرىياللار ئەستايىدىللىق بىلەن تاللىنىدىغان - لىقى سەۋەبىدىن، ئۇلار چىن ۋە ئىشەنچلىك بولىدۇ.

ئەڭ قەدىمكى مەدەنىيەت دەۋرىدىن تارتىپلا ئائىلە ياكى جە - مەتنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى قالدۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم ئىشلار سۈپىتىدە قارالغان. چەت ئەللەردە فامىلە قوللىنىدىغان مىللەت - لەر ياكى فامىلە شەكلىدىكى لەقەم قوللىنىدىغان مىللەتلەردىمۇ

نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىسى بولغان. نۇرغۇن پەنلەرنىڭ نامىغا ئوخشاش، نەسەبشۇناسلىق — «Genealogy» دېگەن نامۇ گىرىك تىلىدىن ئېلىنغان بولسىمۇ، ئەمما نەسەبشۇناسلىق ئىلمى قەدىمكى يۇنانلىقلار زامانىدىنمۇ خېلى بۇرۇنقى دەۋرلەردە مەۋجۇت ئىدى. قەدىمكى مىسوپوتامىيەدىكى سۇمېر ۋە ئاككاد مەدەنىيەتلىرىدە توپان بالاسىدىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى پادىشاھلارنىڭ ئىسىملىرىنىڭ تىزىملىكى بايقالغان. قەدىمكى مىسىر پىرئەۋنلىرى ئۆزلىرىنى ئىلاھىي خۇسۇسىيەتلىك دەپ قارىغاچقا، ئۇرۇق — تۇغقانلىرىنىڭ دائىرىسىدىن سىرتقى كىشىلەر بىلەن نىكاھلانمىغان. ئەلۋەتتە بۇمۇ پىرئەۋن جەمەتىنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئىشلىتىشكە مۇناسىۋەتلىكتۇر. دېمەك، پىرئەۋنلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئىلاھىي خۇسۇسىيەتلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن يېزىپ قالدۇرغان نەسەب خاتىرىلىرى مىسىر رىم ئىمپېرىيەسىگە قارام بولۇپ تۇرغان دەۋرلەردىن باشلاپلا ياۋروپادا نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش ئەنئەنىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە مۇھىم تەسىر كۆرسەتكەن. ئەمما، يەنە نۇرغۇن مىللەتلەردە نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسى ئاشۇ مىللەتلەردە قەدىمدە يېزىقىنىڭ ئىشلىتىلمىگەنلىكى سەۋەبىدىن ئاغزاكى يوسۇندا داۋاملاشتۇرۇلۇپ كېلىنگەن. بەزى قەدىمكى نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ دەۋرلەردىن بۇيان ئاغزاكى يوسۇندا ساقلىنىپ كېلىشىدە خەلق ئارىسىدىكى داستانچىلار، مەدداھلار ۋە قىسسەچىلەرنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ بولغان. ئاغزاكى يوسۇندا ساقلانغان مەلۇم شەخسلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى بەزى ئەدەبىي تەركىبلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغانلىقىغا، بەدىئىي تۇسكە ئىگە بولغانلىقىغا قارىماي، ئۇلار ئاساسەن ئەسلىي ھالىتى بىلەن كېيىنكى دەۋرلەرگە ئۇلىشىپ كەلگەن دەپ ئېيتالايمىز. مەسىلەن، نۇرغۇن مىللەتلەردىكى قەھرىمانلىق داستانلىرى ئەنە شۇ ئاغزاكى خاتىرىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ئەمما شۇنىمۇ ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئاغزاكى شەكىلدە تارقىلىپ ۋە ساقلىنىپ كەلگەن نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ ئىشەنچلىك دەرىجىسى بە-

زىدە يازما نەسەب خاتىرىلىرىنىڭكىدىن ئۈستۈن بولىدۇ. چۈنكى، ساۋاتلىق كىشىلەر كۆپ جەمئىيەتتە، يازما ھۆججەتلەردە ساقلانغان نەسەب خاتىرىلىرى خاتىرىلىگۈچىلەرنىڭ بەزى تەشەببۇس ۋە قاراشلىرىنىڭ تەسىرىگە زور دەرىجىدە ئۇچرايدۇ. ھەرقايسى مىللەتلەردە ئۆتكەنكى دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن كۆپ نەسەب خاتىرىلىرى ئەنە شۇ خىل ئەھۋالدىن خالىي ئەمەس.

دۇنيانىڭ كۆپ جايلىرىدىكى خەلقلەر ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدە نەسەب خاتىرىلىرىنى قالدۇرۇشقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ياۋروپالىقلاردەك ئىلمىي نەسەبشۇناسلىق بويىچە ئىزدىنىشكە كۆپ ئېتىبار بەرمىگەن. غەربتە نەسەب خاتىرىسى يېزىش يۇنان دەۋرىدە باشلانغان، رىم ئىمپېرىيەسى دەۋرىدىن كېيىن خان جەمەتى، ئاقسۆڭەكلەر ۋە يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرىنىڭ، شۇنداقلا بىرقىسىم پۇقرالارنىڭمۇ نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇشى كەڭ تارقالغان ئادەتكە ئايلانغان. بۇنىڭلىق بىلەنلا قالماي، غەرب دۆلەتلىرىدە قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپلا فامىلە، نەسەبنامە ۋە جەمەت نىشانلىرىغا ئائىت قائىدە ـ نىزاملار تۈزۈلگەن ھەم شۇ ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان مەخسۇس ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان (نوپۇس ئېنىقلاش ئەنگلىيەدە 1801 ـ يىلى، ئامېرىكىدا 1791 ـ يىلى، شوتلاندىيەدە بولسا 1755 ـ يىلى باشلانغان).

غەرب مەدەنىيىتىدە ئائىلىۋى مۇناسىۋەت دائىملا دەرەخ شەكلىدە سۈپەتلەنگەن. بۇنىڭدا يىلتىز ۋە شاخلار قانداشلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلەشتە ئىشلىتىلىدىغان بەلگىلەرگە ئايلىنىپ قالغان. غەربتە قانداشلىق مۇناسىۋەتلىرىنى دەرەخ شەكلىدە مەجازىي شەكىلدە ئىپادىلەش 12 ـ ئەسىردە ياۋروپادىكى ئاقسۆڭەك جەمەتلەردىن باشلانغان بولۇپ، ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە بۇنداق ئىپادىلەش ئۇسۇلى پۈتۈن دۇنيا دائىرىسىدە ئاقسۆڭەك جەمەتلەردە كۆپ ئىشلىتىلىشكە باشلىغان. ھازىرغا كەلگەندە ئادەتتىكى ئائىلىلەرمۇ شۇ خىل شەكىلنى قوللىنىپ ئۆزلىرىنىڭ ئائىلىۋى مۇناسىۋەتلىرىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بارماقتا.

دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەردە نەسەبشۇناسلىق ئوخشىمىغان ھالەتتە داۋاملاشتۇرۇپ كېلىنگەن. تۆۋەندە شۇلارنىڭ بەزىلىرىدىن مىسال كەلتۈرىمىز.

يەھۇدىيلار: قەدىمكى يەھۇدىيلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدىكى نەسەب ماتېرىياللىرىغا پەۋقۇلئاددە ئەھمىيەت بېرىدىغان بولۇپ، ئۇلار تايىنىدىغان ئاساسىي ۋەسىقە «تەۋرات» ۋە «زەبۇر» دىكى 28 نەسەب خاتىرىسىدۇر. بۈگۈنكى دۇنيادا ياشاۋاتقان 14 مىليون يەھۇدىي قەدىمكى رىم دەۋرىدىكى چوڭ قىرغىنچىلىقتىن ئېشىپ قالغان يەھۇدىيلارنىڭ بىۋاستە ئەۋلادلىرىدۇر. تارىخ جەھەتتىن قارىغاندا يەھۇدىيلار قەدىمكى زامانىدا ئۆتكەن "ئىسرائىل" دەپ لەقەملەنگەن ياقۇب پەيغەمبەر (Jacob)نىڭ ئون ئىككى ئوغلى ئىچىدىكى يۇدا (Yudah)، بېنجامىن (Benjamin) ياكى سىمون (Simeon) نىڭ ئەۋلادلىرىدۇر. ئىسرائىللارنىڭ قالغان توقۇز قەبىلىسى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 597 ـ يىلى قەدىمكى بابىلدا يۇز بەرگەن تۇتقۇن ۋەقەسىدە يوقىلىپ كەتكەن. نۇرغۇن يەھۇدىيلارنىڭ فامىلىسى يېقىنقى دەۋرلەردە پەيدا بولغان بولۇپ، ئۇلار ياۋروپالىقلارنىڭ نام نامىلاش ئەنئەنىسىنى قوبۇل قىلغان، شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ «تەۋرات» ۋە «زەبۇر» دا خاتىرىلەنگەن ئەجدادلىرىنىڭ نەسەب ماتېرىياللىرىنى مەخسۇس تەتقىق قىلىش ۋە ئۆگىنىشكە كۆپ ئېتىبار بېرىدۇ.

ئەرەبلەر: ئىسلام نەسەبشۇناسلىقى مۇنداق ئۇچ باسقۇچنى بېسىپ ئۆتكەن: بىرىنچىسى، ئاغزاكى قالدۇرۇش باسقۇچى؛ ئىككىنچىسى، ئاقسۆڭەك جەمەت نەسەبنامىلىرىنى يازمىچە خاتىرىلەش باسقۇچى؛ ئۈچىنچىسى، 16 ـ ئەسىردىن كېيىنكى ھەممە جەمەت (يالغۇز ئاقسۆڭەك جەمەتىلا ئەمەس) نەسەبنامىلىرىنى خاتىرىلەش باسقۇچى. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باسقۇچ دۇنيادىكى كۆپىنچە ئەللەردە مەۋجۇت ئەھۋالدۇر. ئەمما، ئۈچىنچى باسقۇچتىكى نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى ئەرەبلەردە ئومۇملاشمىغان.

ئەرەبلەردە تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش ئادىتى بولمىغانلىقى

ۋە يازما خاتىرىلەرنىڭ بولماسلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇلار ئۆز ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈشتە بەلگىلىك قىيىنچىلىققا دۇچ كېلىدۇ. شۇڭا، ئەرەبلەر رىۋايەتلىك رەۋىشتە ئۆز ئەجدادلىرىنى نوھ ئوغلى سامىدىن، يېقىنراقى ئىبراھىم ئوغلى ئىسمائىل پەيغەمبەردىن، تېخىمۇ يېقىنراقى ئەبىر ئوغلى قەھتان (بۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىدىنىڭ جەنۇبىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئەجدادى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى «قەھتانىيلەر» دەپ ئاتايدۇ)دىن ۋە ئىسمائىل پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئەدنان (بۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئەجدادى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى «ئەدنانىيلەر» دەپ ئاتايدۇ)دىن سۈرۈشتۈرىدۇ. ئەرەبلەردە تارىخى ئۇزاق نەسەبنامە ـــ مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا نەسەب زەنجىرى مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ يالغۇز قىزى فاتىمە بىلەن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەيىنلەردىن باشلىنىپ، ئاندىن بىرقانچە ئىمامىلارغا تۇتىشىپ، ئاخىر ھازىرقى دەۋرگە تۇتىشىدۇ. ئەرەب دۇنياسىدا نەسەب خاتىرىلىرى مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردىلا ھەربىر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ ئالىي جەمەتتىن كېلىپ چىققانلىقىنى، ئەجدادلىرىنىڭ تۆھپىلىرىنى ۋە ئۆزىنىڭ قەبىلە تەۋەلىكىنى نامايان قىلىشتا ئىشلىتىدىغان مۇھىم نەرسىسىگە ئايلانغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر مەككىدىكى قۇرەيش قەبىلىسىدىن ئىدى. 16 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە ئىسلام خەلىپىلىرى دەل مۇشۇ قۇرەيش قەبىلىسىدىكىلەردىن چىققانىدى. بۈگۈنكى ئەرەبلەردە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرى خۇددى ئەنگلىيە خان جەمەتىنىڭ ئەۋلادلىرىغا ئوخشاش كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان تاشقى بەلگىلەرنى ئىشلىتىدىغان بولۇپ، پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرى كىيىم جەھەتتە يېشىل ياكى قارا ياغلىق ئارتىش ۋە بەلباغ باغلاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ نەسەبىنى نامايان قىلىدۇ.

مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ بىر قانچە پەرزەنتى بولغان، ئەمما ئۇلار ئىچىدىكى پەقەت بىرىنىڭلا، يەنى ھەزرىتى فاتىمەنىڭلا

ئەۋلادلىرى بار. ھەزرىتى فاتىمە نەۋرە ئاكىسى ھەزرىتى ئەلى بىلەن توي قىلىپ، ئىككى پەرزەنتلىك بولغان. ئۇلار ھەسەن ۋە ھۈسەيىنلەردۇر. ھەزرىتى فاتىمەنىڭ قىز تەرەپ ئەۋلادلىرى «شەرىفلەر» دەپ تونۇلغان بولسا، ھۈسەيىن ئارقىلىق داۋاملاشقان ئوغۇل تەرەپ ئەۋلادلىرى «سەييىدلەر» دەپ تونۇلغان. يېقىنقى دەۋردىكى ئىئوردانىيە پادىشاھلىرى شەرىفلەردىندۇر، ماراكەش پادىشاھى ھەسەنمۇ شەرىفلەردىندۇر، ھەر ئىككى جەمەت چوڭ جەمەت ھېسابلىنىدىغان ھاشىمىيە جەمەتىگە تەئەللۇقتۇر. ئەرەب مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئىچىدە شىئەلەر ئەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەشكە كۆپرەك مايىل كېلىدۇ.

ئەرەب ئىسلام ھاكىمىيىتىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلىرىدە ئەسەب چۈشەنچىسى ۋە ئەسەب خاتىرلىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى كىملەرنىڭ قولىغا ئېلىشىغا كۆرسەتكەن تەسىرى بەك چوڭ بولغان. مەسىلەن، مۇھەممەد پەيغەمبەر ۋاپات بولغاندىن كېيىن، خەلىپىلىك ئورنىغا قېيىنئاتىسى ئەبۇبەكرى، كۈيئوغلى ئوسمان ۋە ئەلىيلەر ۋارىسلىق قىلدى. ئەمما، خەلىپە ھەزرىتى ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا مۇئاۋىيە (ئەينى چاغدىكى سۈرىيە ۋالىيسى) خەلىپە بولدى ۋە ئۇمەۋىيلەر خەلىپىلىكىنى قۇردى. نەتىجىدە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرىنى خەلىپىلىك ئورنىغا ئولتۇرۇشقا ھەقلىق دەپ قارايدىغان بىر قىسىم كىشىلەر بۆلۈنۈپ چىقىپ، كېيىنكى «شىئە» مەزھىپىنى شەكىللەندۈردى. ئۇمەۋىيلەر خەلىپىلىكى پەيغەمبەرنىڭ تاغىسىنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان ئەبباسىيلەرگە يول قويدى. نەتىجىدە، ئەبباسىيلەر خان جەمەتىنىڭ ئەسەب خاتىرىسى ئەڭ ياخشى ساقلىنىپ قالدى. ئوسمان تۈركلىرى ئىمپېرىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تۈرك سۇلتانلىرى باشقىچە يول تۇتتى، يەنى ئۇلار «بارلىق مۇئمىنلەر قېرىندىشى» دېگەن شوئار ئاستىدا، ئەرەبلەردە داۋاملىشىپ كەلگەن نەسەب سۈرۈشتۈرۈپ ھاكىمىيەت تۇتۇش ئادىتىگە بەلگىلىك دەرىجىدە خاتىمە بەردى.

بۇيۇك ئىسلام ھاكىمىيىتى ھېسابلانغان ئوسمان تۈركلىرى ئىمپېرىيەسىدە شەھەر ۋە يېزىلاردىكى نوپۇسنى ئېنىقلاش ئىشى تۇنجى قېتىم سۇلتان سۇلايمان (1520 — 1566) زامانىدا لۇفتى پاشانىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئورۇنلانغان. ئەمما، تۈركلەردە فامىلە قوللىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىپ قالدۇرۇش ئىشى مۇستاپا كامال دەۋرىدىن كېيىنلا رويابقا چىققان. ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى دەۋرلەردە ئوسمانىيلار خان جەمەتىنىڭ ۋە بىر قىسىم ئاقسۆڭەك جەمەتلەرنىڭلا نەسەب خاتىرىسى بار بولۇپ، ئاددىي پۇقرالار ئارىسىدا بۇنداق ئەنئەنە پەقەت ئاغزاكى شەكىلدىلا مەۋجۇت بولۇپ داۋاملىشىپ كەلگەن.

كۆپلىگەن مۇسۇلمان تارىخچىلىرى ئۆزلىرى يازغان تارىخ كىتابلىرىدا ئۆز مىللىتىنىڭ باشچىلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئېنىقلاپ يېزىشنى ئادەت قىلغان. شۇنىڭ جۈملىسىدە، ئۇيغۇر ئاپتورلار ۋە باشقا تۈركىي ئاپتورلارمۇ تارىخ بايان قىلغاندا، كىتابلىرىنىڭ باش قىسمىغا مەلۇم قەھرىمان ياكى شاھلارنىڭ ئادەم ئەلەيھىسسالام ياكى نوھ ئوغلى يافەسكە تۇتاشتۇرغانلىقىنى قەيت قىلغان.

جۇڭگو: جۇڭگو قەدىمكى دەۋرلەردىلا مەدەنىيەتلىك دۆلەت بولۇپ شەكىللىنىپ بولغان. جۇڭگودا كەڭ تارقالغان، ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئېتنىقادلاردىن بىرى دەل ئەجدادلارغا تېۋىنىش بولۇپ، ئۇ كۆڭزى تەلىماتلىرىدىكى ئەجدادلارغا ھۆرمەت بىلدۇرۇشتەك قاراش بىلەن قوشۇلۇپ، جۇڭگودا نەسەبنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسىنىڭ كەڭ تارقىلىشىغا تۈرتكە بولغان. ئۇنىڭ ئوستىگە جۇڭگودا نەسەبنامە پادىشاھلارنىڭ سالاھىيىتى ھەم ئۇلارنىڭ ئورنىغا كىملەرنىڭ ۋارىسلىق قىلىدىغانلىقىنى بەلگىلەشنىڭ مۇھىم ئاساسلىرىدىن بىرى سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن. جۇڭگودا كۆپلىگەن سۇلالىلەرنىڭ پادىشاھلىرىنىڭ جەمەت نەسەبنامىلىرى بار، ئۇلارنىڭ تارىخىمۇ ئۇلار قۇرغان سۇلالىلەرنىڭ تارىخىدىن ئۇزاق. جۇڭگودا ھازىرغىچە تارىخى ئەڭ ئۇزۇن بولغان نەسەب خاتىرىسى

كۆڭزى ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەبنامىسى بولۇپ، بۇ 2500 يىللىق تا-
رىخ جەريانىدىكى 80 دىن كۆپ بوغۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

جۇڭگودا خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزىي
مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولغان ئەجدادلارنى ھۆرمەتلەش ۋە ئۇلارغا
چوقۇنۇش جۇ سۇلالىسى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 1122 ـ
يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 256 ـ يىللارغىچە) دەۋرىدە ئا-
تىلىق ھۆكۈمرانلىق تۈزۈمى ئانىلىق ھۆكۈمرانلىق تۈزۈمى ئۈس-
تىدىن غالىب كەلگەن مەزگىللەردە باشلانغان. شۇ دەۋردىن ئېتى-
بارەن ئاقسۆڭەكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىغا قىلىنغان ھۆرمەت
سۇپىتىدە ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىنى داۋام قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ
تارىخىنى خاتىرىلەيدىغان بولغان.

خەنزۇلاردا ھەربىر جەمەتتە دېگۈدەك «ئائىلە شەجەرىسى»
(家谱) دەپ ئاتىلىدىغان نەسەب خاتىرىسى ساقلىنىپ كەلگەن
بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر جەمەتنىڭ دەسلەپكى ئەجدادىنىڭ سالاھىيە-
تى، ئۇنىڭ ئوغۇل ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەبى ۋە جەمەتتىكى ئەر
جىنسىلىق كىشىلەرگە ئائىت بەزى تەپسىلاتلار خاتىرىلەنگەن ھەمدە
ئۇ قەرەللىك تولۇقلىنىپ تۇرغان.

ھازىرقى ئىستاتىستىكىلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، خەن-
زۇ مىللىتىنىڭ ھازىر ساقلىنىپ تۇرغان (1949 ـ يىلىدىن بۇ-
رۇن تۇزۇلگەن) نەسەبنامىلىرى جەمئىي 25 مىڭ خىل بولۇپ،
بۇنىڭ 20 مىڭ خىلى چوڭ قۇرۇقلۇقتا ساقلانماقتا. تەپۇنده
200 خىلدىن كۆپرەكى، ياپونىيەدە 1491 خىلى، ئامېرىكىدا
3109 خىلى ساقلىنىپ تۇرماقتا. بۇ نەسەبنامىلەر ھەر قايسى
جايلاردىكى كۈتۈپخانىلاردا، پەن تەتقىقات ئورۇنلىرىدا، مۇزېيلاردا،
مەدەنىيەت يۇرتلىرىدا ۋە ئارخىپخانىلاردا ساقلىنىپ تۇرماقتا.

ھىندىستان: ھىندىستاندا تارىخى ئۇزاق نەسەب خاتىرىسى
قەدىمكى خان جەمەتى ـــ راجپۇت جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى بولۇپ،
تارىخى 1000 يىلدىن ئاشىدۇ. ھىندىستانىنىڭ 15 ~ 19 ـ ئە-
سىرلەردە ئۆتكەن مۇھىم ھۆكۈمرانلىرىنىڭ «بات» (bhat) ياكى

«چامان» (chaman) دەپ ئاتىلىدىغان مەخسۇس خادىملىرى بار
بولغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ خىزمىتى ئاشۇ ھۆكۈمرانلارنىڭ نەسەب-
نامىسىنى چوڭراق مۇراسىملاردا ناخشا قىلىپ ئېيتىش ۋە ئۇلار-
نىڭ ئەجدادلىرىنىڭ شانلىق تارىخى ھەققىدە قەسىدە ئوقۇشتىن
ئىبارەت بولغان. ئىلگىرىكى ھىندى ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ھەشەمەت-
لىك قەسىرلىرىگە سىزىلغان رەسىملەردە ئاشۇ باتلارنىڭ بىر قو-
لىدا ھاسا تۇتۇپ، يەنە بىر قولىنى شىلتىپ تۇرۇپ نەسەبنامە ئو-
قۇۋاتقان ھالەتلىرىنىڭ تەسۋىرى كۆپ ئۇچرايدۇ. بەزى قەدىمكى
ھىندى ۋەسىقىلىرى تاۋاپچىلارنىڭ ۋاكالەتچىلىرى خاتىرىلەپ
قالدۇرغان نەسەب ماتېرىياللىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ماتېرى-
ياللار ھىندىستانىنىڭ جەنۇبىدىكى ھىندى دىنى ئىبادەتخانىلىرىدا
دەرىجە جەھەتتە براھمانلاردىن كېيىن تۇرىدىغان «پاندا» (panda)
دەپ ئاتىلىدىغان كىشىلەر تەرىپىدىن ساقلاپ قويۇلغان. بۇ ماتې-
رىياللارنىڭ بەزىلىرىنىڭ يىل دەۋرى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى
1000 ـ يىللارغا توغرا كېلىدۇ. مىلادىيە 2 ـ ئەسىردىن كېيىن
ئاشۇ پاندالارنىڭ بەزىلىرى ئىبادەتخانىلارغا تاۋاپ قىلغىلى كەلگەن
مەشھۇرراق جەمەتلەرنىڭ نەسەب ماتېرىياللىرىنى ئاغزاكى يوسۇندا
ساقلىغان. بۇنداق ھەربىر ئەت باشقا ئىبادەتخانىلارغىمۇ تارقالغان،
شۇنىڭ بىلەن بۇ تېخىمۇ كۆپ تاۋاپچىلارنىڭ بۇ ئىبادەتخانىلارغا
كېلىپ تۇرۇشىغا سەۋەب بولغان. مىلادىيە 1000 ـ يىللاردىن كې-
يىن ئەسىتە ساقلاشقا تېگىشلىك نەسەب خاتىرىلىرى بەك كۆپ
بولۇپ كەتكەنلىكى تۈپەيلىدىن، پاندالار ئۇلارنى خاتىرىلەپ قالدۇ-
رۇشقا باشلىغان. بۇنداق خاتىرىلەر «باھىس» (bahis) دەپ ئاتال-
غان. پاندالار بىر جەھەتتە، ھىندى دىنى موللىلىرى ھېسابلانسا،
يەنە بىر جەھەتتە، تىجارەتچىلىكمۇ قىلغان. ئۇلار نۇرغۇن يىللار
جەريانىدا ئۆزلىرىنىڭ خېرىدارلىرىنى يۇرتى ۋە تەبىقە دەرىجە-
سىگە ئاساسەن تۇرلەرگە ئايرىۋالغان ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ مۇخلىس-
لىرىنى پەيدا قىلىشقان. ناۋادا، بىرەر تاۋاپچى ئىبادەتخانىغا كې-
لىپ قالسا، ئالدى بىلەن پانداغا ئۆزى ھەققىدە دەسلەپكى ئۇچۇر

بەرگەندىن كېيىن، پانادىن ئۆزىنىڭ يۇرتى ۋە تەبىقىسى ھەققىدە ئېيتىپ بېرىشنى ئۆتۈنەتتى. پاندالار تاۋاپچىغا ئۇنىڭ ئاتىسى، بوۋىسى ... ھەققىدە ئېيتىپ بېرەتتى. ئاندىن پاندا بىلەن تاۋاپچى پاندا خاتىرىلەپ قويغان نەسەب ماتېرىيالىغا قارايتتى. بۇ نەسەب ماتېرىياللىرىدا دەل شۇ تاۋاپچىلارنىڭ شۇ ئىبادەتخانىغا كېلىپ ئىبادەت قىلىپ تۇرغان ئەجدادلىرىنىڭ نامى بار بولاتتى.

ياپونىيە: قەدىمدىن تارتىپ ياپونىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىرى قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە بەكرەك ئېتىبار بېرىپ كەلگەن. ياپونىيەدە خان جەمەتى (Mikado) نىڭ نەسەبنامىسى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭ بىشى قەدىمكى ئەپسانىۋى ئىلاھ سۇسانوو (Susanoo) غا تۇتىشىدۇ. ئەمما، ھەقىقىي مەنىدىكى خان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىلىرى بىرقانچە يۈز يىللىقلا تارىخقا ئىگە. 4 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ياپونىيەدىكى ياماتو (Yamato) جەمەتى ياپونىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، باشقا جەمەتلەر ئۆزلىرىنىڭ ياماتو جەمەتى بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلاش ياكى ئۇلار بىلەن بولغان قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى تىكلەشكە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان. بۈگۈنكى دەۋردە ياماتو جەمەتى ھېلىھەم ياپونىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى قولىدا تۇتۇپ كەلمەكتە. ياپونىيەنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى پادىشاھى ياماتو جەمەتىنىڭ 125 ـ ئەۋلادى بولۇپ، بۇ دۇنيا تارىخىدا جەمئىيەتنىڭ تىزگىنلەش ھوقۇقىنى ئەڭ ئۇزاق تۇتقان جەمەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، 1182 جەمەتىنىڭمۇ ئۆز نەسەبنامىسى بار بولغان. قەدىمكى سامۇرايلار ۋە تەرىقەت دىنى مۇخلىسلىرىنىڭمۇ تەپسىلىي نەسەب خاتىرىسى بولۇشى تەلەپ قىلىنغان، ئۇلارنىڭ ئائىلە شەجەرىسىمۇ نەسەبنامە يېزىشنى مەخسۇس كەسىپ قىلغان كىشىلەر تەرىپىدىن تەييارلانغان. ياپونىيەدە يەنە ئالىي راھىبلار مىلادىيە 13 ـ ئەسىردىن كېيىن مۇخلىسلارنىڭ ئۆلگەنلىك ئىسپاتى (kakocho)نى ساقلاپ بېرىدىغان ئەھۋال شەكىللەنگەن. بۇنداق ئىسپات ماتېرىياللىرىدا كىشىلەر

نىڭ ھايات ۋاقتىدىكى نامى ئۇنىڭغا تەزىيە بىلدۈرگۈچى ئاساسلىق شەخسلەرنىڭ نامى بىلەن بىرلىكتە خاتىرىگە ئېلىنغان تىزىملىكمۇ بار بولغان.

يۇقىرىقى مىللەتلەردىن سىرت، يەنە باشقا قوۋملاردىمۇ مەلۇم دەرىجىدە نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش ئادىتى بار بولغان. ئەمما، خۇددى يۇقىرىدا تىلغا ئالغىنىمىزدەك، شۇ قوۋملاردا نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش كۆپىنچە ئاقسۆڭەك جەمەتلەر ئارىسىدىلا داۋاملاشقان ئەنئەنە بولۇپ قېلىپ، ئاممىۋىلىشىش دەرىجىسى كەڭ بولمىغان. شۇڭا، سەھىپە ئېتىبارى بىلەن بۇ يەردە باشقا خەلقلەرنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسىنى تونۇشتۇرۇشنى قىسقارتتۇق.

2. نەسەبنامىلەرنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتى

نەسەبنامە ـــ جەمەتلەر تارىخىنىڭ خاتىرىسىدۇر. نەسەبنامىلەر ئارقىلىق بىز ئەينى دەۋردىكى تارىخنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى، دەۋرنىڭ روھىنى، ئىجتىمائىي ئەھۋاللارنى بىر قەدەر چىن مەنىدە چۈشىنىۋالالايمىز، ئاشۇ دەۋر شارائىتىدىكى شەخسلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئەھۋالىنى بىلەلەيمىز. نەسەبنامىلەر تارىخنامىلەر ۋە يەرلىك تەزكىرىلەرگە ئوخشاشلا مۇھىم تارىخىي ھۆججەت بولۇپ، ئۇ تارىخشۇناسلىقنىڭ تەركىبىي قىسىملىرىدىن بىرىدۇر.

نەسەبنامىلەر زور ماتېرىيال خەزىنىسىدۇر. ئۇلاردىن جەمئىيەتشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق، ئارخېئولوگىيە، ئېتنىساداشۇناسلىق، ئۆرپ ـ ئادەتشۇناسلىق (فولكلور)، مىللەتشۇناسلىق، ئەدەبىيات، سىياسىي، دىنشۇناسلىق، قانۇنشۇناسلىق ۋە فامىلەشۇناسلىققا ئالاقىدار ئۇچۇلارنى ئاختۇرۇپ تېپىش، دەلىل ـ ئىسپاتلارنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە شۇ ئاساستا يۇقىرىقى ساھەلەر بويىچە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش مۇمكىن.

1) جەمەتچىلىك ئىدىيەلىرىگە ئالاقىدار تەتقىقات ماتېرىياللىرى. نەسەبنامىلەر بىلەن جەمەت ۋە جەمەت قانۇنلىرى ئوتتۇرىسىدا زىچ مۇناسىۋەت بار. جەمەت تۈزۈمى فېئودال خان جەمەتلىرى ئۆز لىرىنىڭ ھاكىمىيىتىنى قوغداشتا تايىنىدىغان مۇھىم ئاساسلار. نىڭ بىرىدۇر. ۋاھالەنكى، نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى جەمەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى، جەمەتنىڭ ئەھدۇپەيمانلىرى جەمەتچىلىك تۈزۈمىنى كۈچەيتىشنىڭ كۈچلۈك قورالى بولۇپ كەلگەن.

2) ئائىلە ئەخلاقىغا ئالاقىدار تەتقىقات ماتېرىياللىرى. نەسەبنامىلەر ئىچىدە خاتىرىلەنگەن جەمەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ئىچىدە بۈگۈنمىز ئۈچۈن پايدىلىق بولغان نۇرغۇن نەرسىلەر بار. مەسىلەن، ئاتا ـ ئانىغا سادىق بولۇش، ئەر ـ خوتۇنلار ئىناق بولۇش، ئىلىمگە ېھرىلىش، تېجەشلىك بولۇش، قىماردىن، زىنادىن، ھورۇنلۇقتىن ۋە ھەشەمەتچىلىكتىن ساقلىنىش ... قا ئوخشاش ئادەتلەر بۈگۈنكى دەۋردە بىزنىڭ ئېسىل ئائىلە ئەخلاقى بەرپا قىلىشىمىزدا ئەينەكلىك رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ.

3) جەمەت تۈزۈلمىسىگە ئالاقىدار تەتقىقات ماتېرىياللىرى. جەمەت تۈزۈلمىسى ـــ قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ بەرپا قىلىنغان ئىجتىمائىي تۈزۈلمىنى كۆرسىتىدۇ. ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكى نۇرغۇن نەسەبنامىلىرىدە جەمەت تۈزۈلمىسىگە ئالاقىدار تەپسىلىي ماتېرىياللار بار. مەسىلەن، جەمەتلەرنىڭ تەشكىلىي سىستېمىسى، جەمەت مال ـ مۈلكىنى باشقۇرۇش، جەمەتلەرنىڭ خېير ـ ساخاۋەت ئۇسۇلى قاتارلىقلار. بۇلار بىزنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىكى جەمەتلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، رولى، تەشكىللىنىش شەكلى، باشقۇرۇش ئۇسۇلى قاتارلىقلارنى بىلىشىمىز ۋە تەتقىق قىلىشىمىزنىڭ مول ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتەلەيدۇ.

4) ئېقتىساد تارىخىغا ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەردە ئۆتكەن دەۋرلەرنىڭ ئېقتىسادىغا ئالاقىدار نۇرغۇن ماتېرىياللار بار بولغان بولىدۇ. بۇ ماتېرىياللار جەمەتلەرنىڭ كوللېكتىپ ئىشلەپ

چىقىرىش ئۇسۇلى، يەرلەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ئەھۋالى، قورۇق ۋە ئورمانلىرىغا ئائىت ئەھۋاللار، شۇلارنىڭ سانى، باشقۇرۇلۇشى، كىرىم ـ چىقىمى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن. بەزى نەسەبنامىلەردە يەنە جەمەتتىكى شەخسىلەرنىڭ سودا ـ تىجارەت ئەھۋالىمۇ خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ بۈگۈنكى كۈندە قەدىمكى جەمئىيەت ئىقتىسادىنى تەتقىق قىلىشىمىزدىكى ناھايىتى ياخشى ماتېرىياللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

5) نوپۇسقا ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەرنىڭ مەركىزىي بۆلۈكى دەل جەمەتتىكى نوپۇسنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق رەت تەرتىپى ھەققىدىكى بايانلاردۇر. ئۇنىڭدىن باشقا، نەسەبنامىلەردىكى شەجەرىلەرده، نەسەبنامىلەرنىڭ مۇقەددىمىسىدىمۇ جەمەتتىكى نوپۇسنىڭ سانى، كۆچۈشى، تارقىلىشى، نىكاھ ئەھۋالى قاتارلىق ماتېرىياللار خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇلارنى ئەلۋەتتە نوپۇسشۇناسلىق تەتقىقاتىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

6) تارىخىي شەخسىلەرگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. نۇرغۇن نەسەبنامىلەردە بىر جەمەتتىن يېتىشىپ چىققان تارىخىي شەخسىلەر بايان قىلىنغان بولىدۇ. نەسەبنامىلەردە ھەم ئەجداد ـ ئەۋلادلىق رەت تەرتىپى ھەققىدىكى ئاددىي خاتىرىلەر بولىدۇ، شۇنداقلا شەخسىلەرنىڭ ناھايىتى تەپسىلىي تەزكىرىسى، قەبرە تەزكىرىلىرى ۋە يىل تەزكىرىلىرى بولىدۇ. بۇلار تارىخىي شەخسىلەر ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىيالايدۇ.

7) مىللەتشۇناسلىققا ئالاقىدار ماتېرىياللار. بەزى نەسەبنامىلەردە جەمەت تەۋە بولغان مىللەتكە ئائىت مەسىلىلەر، ھەتتا باشقا مىللەتكە ئالاقىدار مەسىلىلەر تىلغا ئېلىنغان بولىدۇ. بەزى نەسەبنامىلەردە مىللەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا چېتىلىدىغان چوڭ مەسىلىلەرمۇ خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇنداق ماتېرىياللاردىن مىللەتشۇناسلىق ئىلمىدە پايدىلىنىشنىڭ ئەھمىيىتى چوڭ بولىدۇ.

8) يەرلىك تەزكىرىلەرگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەر يەرلىك تەزكىرىلەرنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىدۇر. ئادەتتە يەرلىك

تەزكىرىلەردىكى مەزمۇنلار، مەسىلەن، ئەمەلدار تاللاش ياكى سايلاش، شەخسلەر، نوپۇس ۋە يۇرت، ئىگىلىك يەرلەر، ئابدىلەر، تەرجىمھاللار ئۆز نۆۋىتىدە يەنە نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى مۇھىم مەزمۇنلار بولۇپ سانىلىدۇ؛

9) ماۋارىپ تارىخىغا ئالاقىدار ماتېرىياللار. قەدىمكى نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى بەزى مۇھىم بۆلەكلەردە ماۋارىپ تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللار، مەسىلەن، جەمئەت تەربىيەسى، مەكتەپ ۋە مەدرىسە تەربىيەسى، ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش تەدبىرلىرى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، ھەتتا ئەۋلادلارغا ماۋارىپ تەربىيەسىنى مەجبۇرىي يولغا قويۇشنىڭ قائىدىلىرى قاتارلىقلار ھەققىدىكى خاتىرىلەر بار.

10) ئۆرپ ـ ئادەتشۇناسلىق (فولكلور) قا ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەرنى ئۆرپ ـ ئادەت ماتېرىياللىرى خەزىنىسى دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. بىر قىسىم نەسەبنامىلەرنىڭ جەمئەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ۋە شەخسلەر تەرجىمھاللىرى بۆلۈكىدە نۇرغۇن ئۆرپ ـ ئادەت مەزمۇنلىرى خاتىرىلەنگەن بولىدۇ، بولۇپمۇ جەمئەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ئىچىدىكى توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم، نە ـ زىر ـ چىراغ پائالىيەتلىرى ھەققىدىكى خاتىرىلەردە مىللەتنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، ھېچبولمىغاندىمۇ جەمئەتلەر ياشىغان جايلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ئېتىبارلىق مەسىلە قاتارىدا تىلغا ئېلىنغان بو ـ لىدۇ. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى بىلەن زىچ ئالاقىسى بولغان ئۆرپ ـ ئادەتلەر، مەۋسۇملار بىلەن باغلىنىش ـ لىق بولغان مۇراسىملار، ئىجتىمائىي ئۆرپ ـ ئادەتلەر ۋە مەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلەرمۇ ھەر قايسى نەسەبنامىلەردە خاتىرىلەنگەن بولىدۇ.

11) دىن تارىخىغا ئالاقىدار ماتېرىياللار. خېلى كۆپ نەسەبنا ـ مىلەر دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى جەمئەتلەرنىڭ خاتىرىسىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، بۇنداق نەسەبنامىلەردە نەسەبنامە تۈزگۈچىلەر ئۆزلىرى ئىشەنگەن دىنلار ھەققىدە ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئۇچۇر بەرگەن، شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ دىنىي قارىشى ھەققىدە بايان بەرگەن بولـ ـ ىدۇ. بەزى نەسەبنامىلەر ئىچىدە تېخى شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ

دىنىي پائالىيەتلىرى، دىنىي يوسۇنلىرى ۋە مۇراسىملىرىمۇ خا ـ تىرىلەنگەن.

12) مۇھاجىرلار تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللار. بەزى نەسەبنا ـ مىلەردە جەمەتلەردىن چەت ئەللەرگە كۆچۈپ چىقىپ كەتكەن شەخسلەر، ئۇلارنىڭ كۆچۈپ كېتىش سەۋەبلىرى، مۇھاجىر بولۇپ كەتكەن ئادەم سانى، ۋاقتى، ئۇلارنىڭ كۆچۈپ بارغان مەملىكەت ۋە يۇرتلاردا تارقىلىش ئەھۋالى، شۇغۇللانغان كەسىپلىرى، شۇ جايلار ـ نىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئەھۋالى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆز جەمەتى ۋە يۇرتىنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى ۋە باشقا تەرەپلىرى بىلەن بولغان باغلىنىشى قاتارلىقلار خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇلار بىز ـ نىڭ مۇھاجىرلار تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىكى مۇھىم ماتېرىياللار بو ـ لۇپ ھېسابلىنىدۇ.

13) زور تارىخىي ۋەقەلەرگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. ھەر بىر مىللەتنىڭ تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن زور ۋەقەلەر ھەر قايسى نە ـ سەبنامىلەردە ئوخشىمىغان دەرىجىدە خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. گەر ـ چە بۇ خاتىرىلەر مۇكەممەل بولمىسىمۇ، ئەمما كونكرېت بولۇپ، بۇمۇ ماتېرىيالغا ئېرىشىشتىكى مۇھىم بىر يول بولۇپ سانىلىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن تاشقىرى، نەسەبنامىلەر يەنە قەدىمكى دەۋر ـ دىكى ئىياللارنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، قەدىمكى ئېتىكا ۋە ئەخلاق، ئىرسىيەتشۇناسلىق قاتارلىق تەرەپلەردىكى تا ـ رىخىي ماتېرىياللارنى تەمىنلىيەلەيدۇ. بۇلاردىن كۆرۈشكە بولـ ـ ىدۇكى، نەسەبنامىلەر تارىخ كىتابلىرىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ئۇلار ـ نىڭ رولى خېلى گەۋدىلىكتۇر.

3. نەسەبنامىلەرنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى

نەسەبنامىلەر يەرلىك تەزكىرىلەر ۋە تارىخنامىلەر بىلەن قو ـ شۇلۇپ، بىر مىللەت ياكى بىر دۆلەتنىڭ تارىخىنى يورۇتۇپ بې ـ رىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، نەسەبنامىلەرنىڭ ئەڭ چوڭ ئەھمىيىتى

ئۇلارنىڭ مىللەت ياكى دۆلەت تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان مۇ-
ھىم مەنبە بولىدىغانلىقى جەھەتتە كۆرۈلىدۇ. ھەممىزگە مە-
لۇمكى، تارىخ ھامان يەككە شەخسلەرنىڭ تارىخىدۇر. مىللەت ياكى
دۆلەت تارىخى ئەمەلىيەتتە نۇرغۇن يەككە شەخسلەر تارىخىنىڭ
قوشۇلۇشى ياكى ئورگانىك رەۋىشتە يۇغۇرۇلۇشىدىن تەشكىل تاپ-
قان بىر پۈتۈن گەۋدىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، مىللەت ياكى دۆلەت تا-
رىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە بىلىشتە نەسەبنامىلەرنىڭ قىممىتىنى
تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ. ھازىرقى زامان تارىخشۇناسلىق
ئىلمىدە نەسەبنامىلەرگە كۆپ ئېتىبار بېرىش يۈزلىنىشلىرىنىڭ
ئوتتۇرىغا چىقىشى دەل كۆپىنچە تارىخشۇناسلارنىڭ نەسەبنامىلەر-
نىڭ تارىخىي قىممىتىنى كۆرۈپ يېتەلىگەنلىكى بىلەن مۇناسە-
ۋەتلىكتۇر. شۇڭا، نەسەبنامىلەرنىڭ رېئال ئەھمىيىتى ياكى قىم-
مىتى ئۇلارنىڭ مىللەت ياكى دۆلەت تارىخىنىڭ مۇھىم بىر مەز-
گىسى بولىدىغانلىقى جەھەتتە كۆرۈلىدۇ.

دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتتە ئۇزاققىچە داۋاملاشقان فېئودالىلىق
جەمئىيەتتە جەمەتلەرنىڭ تارىخىي خاتىرىسى بولغان نەسەبنامىلەر
ئەمەلدارلارنى تاللاپ ئۆستۇرۇش، نىكاھ تۈزۈمى قاتارلىق ساھەلەر-
دە مۇھىم رولالارنى ئوينىغان. بۇنداق ئەھۋال نەسەبنامىلەرنى ئەس-
لىدىكى مەنىسىدىن مەھرۇم قىلىپ، ئۇنى تەسىرى چوڭقۇر، ئەھ-
مىيىتى چوڭ سالاھىيەت ئىسپاتنامىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويغان.

نەسەبنامىلەرنىڭ مەزمۇنىدا ئادەتتە ئالدى بىلەن ئائىلە ياكى
جەمەتلەرنىڭ فامىلىسى ياكى ئورتاق جەمەت لەقەمىنىڭ كېلىپ
چىقىش سەۋەبى، شۇ لەقەم ياكى فامىلىگە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ
كۆپىيىش ۋە تارقىلىش ئەھۋالى بايان قىلىنىدۇ. ئاندىن جەمەت-
نىڭ دەسلەپكى ئەجدادىدىن شاخلىنىپ چىققان ئائىلىلەرنىڭ تار-
قىلىشى ۋە كۆچۈشى سۆزلىنىدۇ. شۇنىڭغا ئۇلاپلا شۇ جەمەتنىڭ
شان - شەرىپى خاتىرىلىنىدۇ. ئەمما، جەمەتلەرنىڭ تۈزۈمى، ئە-
ھلىرى، شۇنداقلا جەمەت ئىچىدىن چىققان شەخسلەر، جۈملىدىن
ئەمەلدارلار، ئەلەمدارلار، قەلەمدارلار، موللا - زىيالىيلار ... نىڭ

قولغا كەلتۈرگەن نەتىجە ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىرى، جەمەتنىڭ قائىدە -
يوسۇنلىرى، بايرام - مۇراسىملىرى ... مۇ خاتىرىلىنىشتىن چەت-
تە قالدۇرۇلمايدۇ. مۇشۇنداق تۈزۈلگەن نەسەبنامىلەر جەمەتلەرنىڭ
تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ خاتىرىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدا
جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ كەچمىشلىرى، جەمەتنىڭ گۈللىنىش -
خارابلىشىشى، تارقىلىش ۋە كۆچۈشى ... بىر خاتىرە ئىچىگە مۇ-
جەسسەم قىلىنىدۇ. بىر جەمەت بەلكىم تەرەققىي قىلىپ، تارماق
ئائىلە ۋە ئىككىلەمچى جەمەتلەر كۆپىيىپ كېتىشىمۇ مۇمكىن ۋە
يەنە ھەر تەرەپلەرگە تارقىلىپ كېتىپ، يۇرت - يۇرتلارغا تارىلىپ
كېتىشىمۇ مۇمكىن. بىراق، ئائىلە - جەمەت نەسەبنامىسى بار
بولسا، يىلتىزى بىر بولغان ئۇرۇقداش ئائىلىلەر ئارىسىدىكى
باغلىنىشنى ھەر قاچان بىلۈۋىلىش مۇمكىن. مانا بۇ نەسەبنامە-
لەرنىڭ ئەڭ تۇپ رولى، يەنى ئۇرۇقداش كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇ-
ناسىۋەتلەرنى ئەمەلىي ئىسپات بىلەن تەمىنلەپ، قانداشلىق مۇنا-
سىۋەتنى تېخىمۇ ئۇيۇشتۇرۇش رولىدۇر. كۇنكرېتراق قىلىپ
ئېيتقاندا:

1) نەسەبنامىلەرنىڭ رولى گەرچە ھەر بىر دەۋردە دېگەندەك
ئوخشاپ كەتمىسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇرۇقداش كىشىلەر ئارا-
سىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى ئەمەلىي ئىسپات بىلەن تەمىنلەپ،
قانداشلىق مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ ئۇيۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت رولى
باشتىن - ئاخىر ئۆزگەرمىدى.

2) مەلۇم دەۋردە نەسەبنامىلەر فېئودالىلىق جەمئىيەتتە ئە-
مەلدار تاللاش ۋە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سىياسىي مۇددىئاسى ئۈچۈن
خىزمەت قىلىدىغان قورالمۇ بولۇپ كەلدى.

3) مەيلى ھۆكۈمەت تەرەپ تۈزگەن نەسەبنامىلەر بولسۇن يا-
كى شەخسلەر تۈزگەن نەسەبنامىلەر بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى
فېئودال جەمەتلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلدى. ھەممىسىلا فېئودال
ھاكىمىيەت تەرتىپىنى قوغداش، فېئودال ھاكىمىيەتنىڭ ئاساسى-
نى مۇستەھكەملەش رولىنى ئويناپ كەلدى.

4) نەسەبنامىلەر كۈچلۈك تەربىيەلەش رولى ۋە قاتتىق تىز-گىنىلەش، باشقۇرۇش رولىغا ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇرلار جەھەتتە جەمەتلەرنىڭ، بولۇپمۇ ھوقۇق تۇتقان جەمەتلەرنىڭ ھوقۇقىنى كۈچلەندۈرۈشكە ياردەم بېرىپ كەلدى.

ئەمما، بىز ھازىرقى دەۋردە نەسەبنامىلەرنىڭ ئۆتكەن دەۋر-لەردە ئويىنىغان رولىنى باشقا يەنە بەزى فۇنكسىيەنى ئۆتەيدى-غانلىقىنىمۇ تەدرىجىي تونۇپ يەتمەكتىمىز.

بىرىنچى، نەسەبنامىلەر مىللەتنىڭ تارىخىدا مىللەتنىڭ پىسخىك ساپاسى، قىممەت قارىشى ۋە ھەرىكەت ئەندىزىسىگە زور تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ. مىللەت مەيلى قانچىلىك دەرىجىدە بۆلۈنۈپ كەتسۇن ياكى زېمىن يۈزىگە تارىلىپ كەتسۇن، نەسەبنامىلەر سە-ۋەبىدىن مىللەتنىڭ ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچى داۋاملىق ساقلىنىپ تۇرىدۇ، مىللىي ھېسسىياتى ۋە ئېتىراپ تۇيغۇلىرى ئاسانلىقچە ئۆزگىرىپ كەتمەيدۇ. نەسەبنامىلەر ئارقىلىق مىللىي ئۇيۇشۇش كۈچىنى ساقلاپ قالغىلى ۋە داۋاملاشتۇرغىلى بولىدۇ.

ئىككىنچى، نەسەبنامىلەر ھەر قايسى مىللەت ئەجدادلىرى-نىڭ، ھېچبولمىغاندىمۇ بەزى جەمەتلەرنىڭ كۆچۈشى ھەققىدە جانلىق ماتېرىياللارنى تەمىنلەيدۇ. زېمىن يۈزىدىكى ئىنسان تۇپ-لىرى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىر جايدىن باشقا بىر جاي-غا، بىر ماكاندىن يەنە بىر ماكانغا كۆچۈپ قېتىم كۆچۈپ كەلدى. مىللەت ياكى جەمەتلەرنىڭ بۇنداق كۆچۈش ۋە باشقا زېمىنلاردا ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالى تارىخىي پۈتۈكلەردىن كۆرە بەزى جەمەت-لەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىدە تەپسىلىيرەك يېزىپ قويۇلغان. بۇنداق نەسەب خاتىرىلىرىدە ئاشۇ جەمەتلەرنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن باشقا يۇرتلارغا كۆچۈشى، كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن شۇ يەردە قانداق ماكان تۇتقانلىقى ھەم قانداق مەدەنىيەت ياراتقانلىقىغا دائىر يازمىلار ئۇچرايدۇ. بۇنداق خاتىر-لەر كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن قىممەتلىك مىراس بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، زېمىن يۈزىدە ئىنسان توپلىرى ھامان ھايات-

لىق، تەرەققىيات ئىزدەپ كۆچۈپ يۈرىدۇ. ئەمما، كۆچۈشنىڭ دائىرىسى مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن پەرقلىنىشى تۇرغان گەپ. مەسىلەن، خەنزۇلار نەچچە يۈز يىل ما-بەينىدە خۇاڭخې ۋادىسىدىن شەرقىي جەنۇبىي ئاسىياغىچە، ھەتتا ئامېرىكا قىتئەسىگىچە كۆچۈپ دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا يېيىلدى. ئىنگلىزلارمۇ بىرتانىيە دائىرىسىدىن كۆچۈپ، ئامېرى-كا قىتئەسى، ئوكيانىيە قىتئەسى ۋە جەنۇبىي ئافرىقىغىچە يېيى-لىپ، شۇ يەرلەردە ئىگىلىك تىكلىدى، دۆلەت قۇردى. باشقا مىل-لەتلەرمۇ تارىختا كۆپ قېتىم كۆچكەن، ھازىرمۇ ھېلىھەم توخ-تاۋسىز كۆچۈپ تۇرماقتا. بۇنداق كۆچۈشلەر جەريانىدىكى تەپ-سىلاتلار مىللەت ۋە دۆلەت تارىخىنامىلىرىدە بايان قىلىنغاندىن باشقا، مۇھىمى كۆچۈشنى بېشىدىن كەچۈرگەن ھەر قايسى جەمەت-لەرنىڭ نەسەبنامىلىرىدە تېخىمۇ تەپسىلىي بايان قىلىنغان. بۇ ئەلۋەتتە شۇ جەمەت ياكى مىللەت تارىخىنىڭ بىر تەركىبىي قىس-مى بولۇش سۈپىتىدە، جەمەت ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئەۋلادلىرى ئۈچۈن قىممەتلىك مىراس بولۇپ سانىلىدۇ.

ئۈچىنچى، نەسەبنامىلەر ئىچىدىن كىشىلەرگە ئانچە تونۇش بولمىغان يەرلىك تارىخ ۋە تارىخىي شەخسلەرگە ئائىت ئۇچۇرلار بار-قىلىدۇ. نەسەبنامىلەر بىر جەمەت ياكى ئائىلىنىڭ نوپۇس ئىستا-تىستىكا خاتىرىسى ئەمەس. ئۇنىڭدا جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ ئىش ئىزلىرى ئېنىق ۋاقتى بىلەن خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇ خاتىرىلەر ئېنىقكى يەرلىك تەزكىرىلەردىكى كەم جايلارنى تولۇقلىيالايدۇ.

تۆتىنچى، نەسەبنامىلەر يەر - جاي ناملىرىنىڭ كېلىپ چى-قىشىنى، يۇرتلارنىڭ تارىخىنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىپ، ھازىرقى خاتىرىلەر ئىچىدىكى نۇقسانلارنى تۇزىتىشكە ياردەم بېرەلەيدۇ. بەزى يۇرتلارنىڭ ناملىرى شۇ يۇرتلارغا دەسلەپ كۆچۈپ كىرگەن ۋە ئۇ جايلارنى گۈللەندۈرگەن مەلۇم كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرى بىلەن ئاتالغان ئەھۋاللار بار. ناۋادا، مۇشۇنداق جەمەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىسى بار بولسا، ئۇنداقتا بۇنداق نەسەبنامىلەر ئىچىدە

شۇ يۇرتلارنىڭ ناملىرىنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىغا ئائىت خاتىرىلەرمۇ بار بولغان بولىدۇ.

بەشىنچى، نەسەبنامىلەر مەلۇم رايون ياكى مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە ماۋارىپ ئەھۋالىنى بىلىشكە ياردەم بېرىدۇ. نەسەبنامىلەر ئىچىدە جەمەتلەرنىڭ تارىخىنى كۆچەپ تەشۋىق قىلمايدىغان بىرمۇ نەسەبنامە يوق. بۇ ھەممە نەسەبنامىلەردە ھەر بىر جەمەت ئۆزلىرىنىڭ تارىخىنى يىراقتا سۈرۈشكە، ئۆز يۇرتلىرىنىڭ تارىخى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتىنى تولۇق بايان قىلىشقا كۆپ ئېتىبار بېرىدۇ، دېگەنلىكتۇر. ھەر بىر نەسەبنامىدە ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتتىن يېتىشىپ چىققان ئىلىم ئىگىلىرى ئىلمىي تۆھپىلىرى قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تولۇق خاتىرىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە نەسەبنامىلەر داۋاملاشتۇرۇلۇپ يېزىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئىچىدىكى مەدەنىيەت ۋە ماۋارىپقا ئالاقىدار يازمىلار شۇ يۇرت ياكى مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ھەم ئۆزگىرىشلىرىنى چۈشىنىشتىكى كەم بولسا بولمايدىغان ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئالتىنچى، نەسەبنامىلەر يۇرتلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى چۈشىنىشكە ياردەم بېرىدۇ. ھەر بىر نەسەبنامىدە ھەر بىر جەمەتتىكى خاس ئۆرپ ـ ئادەتلەر بايان قىلىنغاندىن باشقا، يەنە شۇ يۇرت ياكى مىللەتتىكى تۇرلۇك ئۆرپ ـ ئادەتلەر بايان قىلىنىشى مۇمكىن. يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك، تۇرالغۇ، مۇراسىم ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىدىكى ئادەتلەر مەلۇم يۇرت ۋە مىللەتتىكى ئۆرپ ـ ئادەتلەرنى بىلىشكە كۆپ ياردەم بېرەلەيدۇ.

نەسەبنامىلەر جەمەتلەرنىڭ تەرەققىيات تارىخىدۇر. بىر جەمەتنىڭ شاخلىنىپ، تەرەققىي قىلىپ زورىيىشى ئۇچۇن، پۇختا مادداي شەرت ـ شارائىت زۆرۈر بولغاندىن تاشقىرى، يەنە جەمەتنى كۆچەيتىدىغان ۋە ئۇيۇشقاقلىقنى ئاشۇرىدىغان مەنۋى شەرت ـ شارائىتلارمۇ زۆرۈردۇر. ھالبۇكى، ياخشى بولغان ئائىلە ـ جەمەت ئىستىلىنىڭ شەكىللىنىشى دەل مۇشۇنداق مەنۋى شەرت ـ شارائىتلارنىڭ ئاساسلىرىدىن ۋە مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر.

نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى جەمەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ۋە جەمەت تەجرىبە ـ ساۋاقلىرى ئىچىدە باشلىنىشىدىنلا ئىجابىي ۋە ئىلغار كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ۋە ئىجتىمائىي قىممەت قارىشى پوزىتسىيەسىدە ئائىلە مۇھىتى ۋە ئائىلە كەيپىياتىنى يارىتىش مەسىلىلىرى مۇلاھىزە قىلىنغان ۋە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولىدۇ. جەمەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ۋە جەمەت تەجرىبە ـ ساۋاقلىرى ئىچىدە فېئودالىلىق ئەدەپ ـ قائىدە ۋە يوسۇنلار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئەمما بۇلاردىن سىرت، يەنە كىشىلەر بىلەن ئۆم ئۆتۇش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن ئىناق بولۇش، يېتىم ـ يېسىرلارغا مېھرىبان بولۇش، قىمار، زىنا، ئوغرىلىق، ھەشەمەتچىلىك، ئىسراپخورلۇق، ھۇرۇنلۇق ... قا ئوخشاش ناچار ئىللەتلەردىن يىراق تۇرۇش دېگەندەك ئېسىل ئەخلاقلارمۇ خېلى نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. بۇ بىزنىڭ بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئەينەك قىلىشىمىزغا ئەرزىيدىغان تەرەپتۇر.

نەسەبنامىلەرنىڭ يەنە بىر رېئال ئەھمىيىتى شۇكى، نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئەۋلادلاردا ئەجدادلىرى ھەققىدىكى تارىخ توغرىسىدا چۈشەنچە پەيدا قىلىپ، ئۇلارنىڭ تارىخ تۇيغۇسىنى كۈچەيتكىلى بولىدۇ، ئەجدادلار بىلەن ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىت سەۋەبىدىن يىراقلاپ كەتكەن مەنۋى ئارىلىقنى يېقىنلاشتۇرغىلى بولىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىنى ئۆچۈرمەي مېڭىشتەك مەسئۇلىيەتچانلىق روھىنى تىكلىگىلى بولىدۇ.

نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىشنىڭ رېئال ئەھمىيىتى يەنە شۇ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇكى، ئۆزىمىزنىڭ ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكى نەسەبنامىلىرىنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، قۇرۇلمىسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھازىرقى دەۋرىگە ماس كېلىدىغان يېڭىچە نەسەبنامىلەرنى يېزىپ چىقىشقا يول

ئاچقىلى بولىدۇ. ئەلۋەتتە، يېڭىچە نەسەبنامە ياكى جەمەت ئارخىپىنى تۈزگەندە، ئالاقىدار پىرىنسىپلار ھازىرقى دەۋردىكى ئائىلىلەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ۋە تەلىپىگە ئۇيغۇن كېلىشى، جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ماسلىشىشى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلەرنىڭ «جەمەتنى كۆچىلەندۈرۈش ۋە ئۇيۇشۇش كۆچىنى ئاشۇرۇش»، «قانداش ئۇرۇق - تۇغقانلارنى ئۇيۇشتۇرۇش» تەك ئىقتىدارىنى ئۆزلىرىدە ھازىرلىشى كېرەك. تۈزۈش ئۇسۇلىدا ھەم ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلەرنىڭ ئىلغار تەرىپىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش، ھەم دەۋر تەلىپىگە لايىقلىشالايدىغان مەزمۇنلارنى پەيدا قىلىش كېرەك.

نەسەبنامە تەتقىقاتىنىڭ رېئال ئەھمىيىتى يۇقىرىقىلار بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. تەتقىقاتلارنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، مول ماتېرىيال خەزىنىسى بولغان نەسەبنامىلەر بىزنى يەنە تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

4. ئىلگىرىكى نەسەبنامىلەرنىڭ چەكلىملىكى

نەسەبشۇناسلىقتا ھەر بىر جەمەتنىڭ پەيدا بولۇشى، ئاۋۇپ كۆپىيىشى ۋە تەرەققىيات ئۆزگىرىشلىرىنىڭ تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاش ھەمدە مەلۇم جايلارنىڭ تەرەققىيات تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئاساس قىلىنغاندىن باشقا، يەنە نەسەبنامىلەرمۇ ئاساسلىق تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىنىدۇ. بىراق، نەسەبنامە ئەنئەنىسى كۆچلۈك مىللەتلەردە بەزىدە نەسەبنامىلەر فېئودالىلىق جەمەتچىلىك تۈزۈمىنى قوغداشنىڭ قورالى سۈپىتىدە تونۇلۇپ، پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىنىشقا دۇچار بولغانىدى. مەسىلەن، جۇڭگودا 20 - ئەسىرنىڭ 60 ~ 70 - يىللىرىدا يۈز بەرگەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا خەنزۇ مىللىتىنىڭ نۇرغۇن نەسەبنامىلىرى كونىلىق سۈپىتىدە كۆيدۈرۈۋېتىلگەنىدى. ئەمما، ھازىر نەسەبنامىلەرنىڭ

قىممىتى جۇڭگودا بارغانسېرى كۆپ ئېتىراپ قىلىنماقتا، بولۇپمۇ 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن كېيىن يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى دەل ئەجدادلارنىڭ تارىخى ھەققىدىكى ۋەسىقىلەرنى توپلاپ رەتلەش بولۇپ قالدى. ئەلۋەتتە، بىز مېڭىمىزنى سەگەك تۇتۇپ، نەسەبنامىلەرنىڭ ۋەسىقىلىك قىممىتىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئۇلارنىڭ چەكلىملىكىنىمۇ تونۇشىمىز لازىم. نەسەبنامىلەردە ساقلانغىلى بولمايدىغان بىر قاتار پاسسىپ ئامىللارنىڭ بولىدىغانلىقىنى بىلىشتىن سىرت، يەنە تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە نۇقتىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ:

1) ئۆتكەنكى دەۋرلەردىكى نەسەبنامىلەرنىڭ سۈپىتى بىر قەدەر ناچار، مەزمۇنى مۇرەككەپ، ھەقىقىي مەزمۇن بىلەن ساختا تەركىبلەرنى پەرقلەندۈرۈش قىيىن.

ئىلگىرىكىلەردىن قېلىپ قالغان نەسەب خاتىرىلىرىدە ئاشۇ نەسەب خاتىرىلىرىنى يېزىپ قالدۇرغۇچىلار نەسەبنامە تۈزۈش قائىدىلىرىنى دېگەندەك تولۇق بىلىپ كېتەلمىگەنلىكى، ئۆزىدىكى ھېسسىي چەكلىملىك ۋە دەۋر شارائىتى سەۋەبىدىن، نەسەب خاتىرىلىرىنى يازغاندا، ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە مۇبالىغىلىك تەسۋىرلەرنى يېزىپ سېلىشتىن، ئۆزلىرىنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبىنى نەسەب خاتىرىلىرىگە تولۇق سىڭدۈرۈشكە تىرىشىپ، ئۇلارنى ئەدەبىي نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشتىن ساقلىنالمىغان بولۇشى مۇمكىن؛ بەزى شەخسلەرنىڭ ئىش ئىزلىرىنى تولۇق تەكشۈرمەيلا، نەسەب خاتىرىلىرىگە بەزى توقۇلمىلارنى خۇددى راست بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردەك يېزىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. بەزىدە ئىلگىرىكى زامانىنىڭ تارىخچىلىرى مۇنداقلا يېزىپ قويغان نەرسىلەرنى كېيىنكى زامانىنىڭ تارىخچىلىرى ھەقىقەت تەرزىدە چۈشىنىپ داۋاملاشتۇرۇپ بايان قىلغان بولۇشى ياكى ئەكسىچە ئىلگىرىكى زامانىنىڭ تارىخچىلىرى يېزىپ قالدۇرغان ھەقىقىي ۋەقەلىكلەرنى كېيىنكى زامانىنىڭ تارىخچىلىرى ئۆزگەرتىپ بايان

قىلغان بولۇشى مۇمكىن. نەتىجىدە، نەسەب خاتىرلىرىنىڭ مەز-
مۇنىدا قالايمىقانچىلىق كۆرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن. شۇڭلاشقا،
ئىلگىرىكى نەسەب خاتىرلىرىگە تامامەن ئىشىنىپ كەتمەي، پا-
كىتقا ئېتىبار بېرىش، بولۇپمۇ نەسەب خاتىرلىرى ئىچىدىكى
ئادەم ئىسىملىرى ۋە يەر - جاي ناملىرىنى ئەستايىدىل تەھقى-
لەش لازىم.

2) ئىلگىرىكى نەسەب خاتىرلىرى ئىچىدىكى مەشھۇر
شەخسلەرنىڭ تۆھپىسى ۋە سالاھىيەت - مەنسەپلىرىگە ئالاقىدار
مەزمۇنلاردا مۇبالىغە كۆپرەك بولۇپ، بەزىسىگە ئاسانلىقچە ئىشە-
نىپ كېتىشكە بولمايدۇ.

ئۆتكەنكى دەۋردىكى بەزى نەسەب خاتىرلىرىدە نامدار شەخس-
لەرنىڭ تۆھپىلىرى، سالاھىيەت ۋە مەنسەپلىرىگە ئالاقىدار با-
يانلاردا كۆپتۇرۇۋېتىشتەك خاتالىق سادىر بولغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ
ھەقىقىيلىكى ياكى ساختىلىقىنى پەرقلەندۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.
ھەر بىر مىللەتتىكى نەسەب خاتىرلىرىدە ئاپتورلارنىڭ ئۆز جە-
مەتىدىكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ سالاھىيىتىنى، مەنسەپىنى يۇ-
قىرى قىلىپ يېزىپ قالدۇرۇشى دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان بىر
ئىشتۇر. شۇڭا، ھەر بىر دەۋردىكى نەسەب خاتىرلىرىدە يېزىپ
قالدۇرۇلغان شەخسلەرنىڭ سالاھىيەت ۋە مەنسەپىنىڭ راست -
يالغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىشتا، شۇ دەۋر سىياسىي تۈزۈلمىسىدە
شۇ خىل مەنسەپ ۋە سالاھىيەتنىڭ بار - يوقلۇقىغا قاراش ئارقى-
لىق ھۆكۈم قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

3) نەسەب خاتىرلىرىنى تەكشۈرگەندە، «دېگىزدىن يىگىنە
ئىزدەش» روھى بولۇش كېرەك.

ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېلىپ قالغان نەسەب خاتىرلىرى خېلى
كۆپ. ئەمما، بىزگە كېرەكلىك بولغان (مىللەت تارىخىغا، جايلار-
نىڭ تارىخىغا ۋە جەمەتلەرنىڭ تارىخىغا چېتىلىدىغان) قىممىتى
بار ئاز ساندىكى ماتېرىياللار ھامان نۇرغۇن يازمىلار دۆۋىسى ئى-
چىدە كۆمۈلۈپ تۇرىدۇ. تارىخى ئۇزۇن، چېتىلىدىغان شەخسلەر

كۆپ بولغان نەسەب خاتىرلىرىنى تەتقىق قىلغاندا، ئۇلاردىن
قىممىتى بار، ئەھمىيەتلىك تەركىبلەرنى ئايرىپ چىقىش كې-
رەك. ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېلىپ قالغان نەسەب خاتىرلىرىنى
توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىشتا جەزمەن تەنقىدىي پوزىتسىيە
بىلەن ئىش كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

نەسەبنامىلەرنىڭ مۇئەييەن تەتقىقات قىممىتى ۋە ۋەسىقىلىك
قىممىتىنىڭ بارلىقىنى ھېسابقا ئالغاندا، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈ-
پەيلىدىن يوقاپ كەتكەن، چېچىلىپ كەتكەن ۋە كۆمۈلۈپ قالغان
نەسەب خاتىرلىرىنى قۇتقۇزۇش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىشقا
ئەرزىيدۇ. جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى نەسەبنامىشۇناسلىققا ئېتى-
بار بېرىدىغان مىللەتلەر ئىلگىرىكى نەسەب خاتىرلىرىنى توپلاپ
رەتلەش ۋە تەتقىق قىلىش ئىشىنى ئاللىقاچان باشلاپ، بۇ ساھەدە
چوڭ نەتىجىلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ بولدى ھەم داۋاملىق بارلىق-
قا كەلتۈرۈۋاتىدۇ. ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرلىرىنى
توپلاپ رەتلەش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى ئۇ-
گىنىش — تەبىئىيكى بىزنىڭ ئۆزىمىزدە ساقلىنىۋاتقان نەسەب
خاتىرلىرىنى تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بې-
رىشىمىزغا، شۇنداقلا نەسەب خاتىرلىرىگە تارىخىي نۇقتىدىن
توغرا، ئىلمىي مۇئامىلىدە بولۇشىمىزغا پايدىلىقتۇر.

5. نەسەبنامە، نەسلىشۇناسلىق ۋە ئىرسىيەتشۇناسلىق

نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ بىيولوگىيە ئىلمى بىلەن بولغان
مۇناسىۋىتى ناھايىتى مۇھىم ۋە ئەھمىيەتلىكتۇر. سۈپەتلىك تۇ-
غۇت نەسەبشۇناسلىق ئىلمىگە تايىنىدۇ. ھازىرغىچە، بىز سۈپەت-
لىك نەسىللەرگە ئېرىشىش بويىچە ئەركەك ۋە چىشى ئىنسانلار-
نىڭ جۈپلىشىش مەسىلىسىگە كۆپ ئېتىبار بېرىشىمىزنى بەرمىدۇق. بۇ
ئەھۋال ئىنسانلاردىن جىسمانىي ۋە ئەقلىي كەمتۈك نەسىللەرنىڭ

قبلىۋاتقانلىقى، ئەر-خوتۇنلار ئارىسىدا دائىم يۇز بېرىۋاتقان ئاج-
رىشىش... قاتارلىق پاكىتلار تەرىپىدىن ئىسپاتلانماقتا. شۇنىڭ
بىلەن بىللە، ئىنسانلار قالدۇرۇپ قويغان نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ
ئاز ۋە چۈۋالچاق بولۇشى، مەۋجۇت نەسەب ماتېرىياللىرىنىڭ
ئىنسان نەسلى ساھەسىدىكى تەتقىقاتلاردا ناھايىتى كەم پايدىلى-
نىلغانلىقى نەسەبشۇناسلىق ئىلمى بىلەن سۈپەتلىك تۇغۇت ئوت-
تۇرىسىدىكى ئەسلىدە بار زىچ مۇناسىۋەتنى مەلۇم دەرىجىدە
يىراقلاشتۇرغان.

ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇكى، سۈپەتلىك نەسىل يارىتىش
ئۇستىدىكى تەتقىقاتلار زور يوشۇرۇن ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، ئۇ
ئارقىلىق كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ جىسمانىي ۋە ئىجتىمائىي جە-
ھەتتىكى ئەۋزەل ھالىتىگە ئاساس سېلىش مۇمكىنچىلىكى بار.
نۆۋەتتە، دۇنيا مىقياسىدا تېخى گۆدەك ھالەتتە تۇرغان سۈپەتلىك
نەسىل يارىتىش ھەققىدىكى ئىلمىي ئىزدىنىشلەردە ئەمەلىي ما-
تېرىياللار ۋە ئۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەر ئالاقىدار نەزەرىيەۋى تە-
سەۋۋۇرلاردىن ئاز بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئىنسان نەسلىنى
ياخشىلاشقا بېغىشلانغان سۈپەتلىك تۇغۇت تەتقىقاتىدا نۇرغۇن نە-
سەبشۇناسلىق ماتېرىياللىرى ۋە پاكىتلىرىنىڭ توپلىنىشى زۆرۈر-
دۇر.

نۇرغۇن جەمئەت تارىخلىرى (نەسەب خاتىرىلىرى) كۆپىنچە
ئەجدادلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىپ بېقىشنى مەقسەت قىلغان غەيرى
كەسپىي نەسەبشۇناسلار تەرىپىدىن گۆدەك قىزغىنلىق ئاساسىدا
يېزىپ قالدۇرۇلىدۇ. نەتىجىدە، نەسەب خاتىرىلىرى ئۆز ئىچىگە
ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان، بىر جەمەتنىڭ نەسىل خۇسۇسىيىتى-
لىرىدىكى ئۆزگىرىش ھەققىدىكى مۇھىم مەلۇماتلار نەزەردىن سا-
قىت بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ئەھۋال ئىلگىرى يېزىلغان نەسەبنا-
مىلەردە كۆرۈلگەن دائىملىق ئەھۋالدۇر. نەسەب خاتىرىلىرىدە بىر
جەمەتتىكى ئاللىكىمىلەرنىڭ ئاقساق - چولاق ئىكەنلىكى، يەنە
كىملەرنىڭ ئالغاي ياكى ئەقلى كەمتۇك ئىكەنلىكى خاتىرىلىنىشى

مۇمكىن. ئەمما، ئەجدادلارنىڭ ئاشۇ نۇقسانلىرىنى ئەجدادلىرىدىن
پەخىرلىنىشتەك تۇيغۇ سەۋەبىدىن تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ، بەل-
كى ئۇزاققىچە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىلىدىغان نەسەب خاتىرىلىرى
ئىچىدە بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ نەسىل ئۆزگىرىشى ھەققىدە
مەلۇم خۇلاسىۋى بايانلارنىڭ بولۇشى زۆرۈركى، بۇ كېيىنكى
ئەۋلادلارنىڭ ئۇلاردىن ئىجابىي يوسۇندا پايدىلىنىشىدا، سۈپەتلىك
نەسىل يارىتىش ھەققىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتلاردا بەكمۇ پايدىلىق
خاتىرە بولۇپ قالىدۇ.

نەسەبشۇناسلارغا ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ئىنسانىنىڭ
تەقدىرىدە بەلگىلىك رول ئوينايدىغانلىقى ناتونۇش ئەمەس. نەسەب
خاتىرىلىرىنى، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇنا-
سىۋىتى ھەمدە نىكاھلىنىش ئەھۋاللىرىنى كۆزىتىشتىن شۇنى
بايقاش مۇمكىنكى، چېكىنگەن ئىنسان نەسىللىرىنىڭ كۆپىنچە-
سى ئۇزاق جەريانلاردىن كېيىن بەربىر شاللىنىپ كېتىدۇ ۋە
يوقلىدۇ. گەرچە بۇ ناھايىتى ئاستا بىر جەريان بولسىمۇ، چې-
كىنگەن نەسىللەرنىڭ ئۆزلىرى تۇرلۇك جىسمانىي ۋە ئەقلىي
كەمتۇكلۇكنىڭ ئازابلىرىنى تارتىپلا قالماستىن، تېخىمۇ ئېپە-
سۇسلىنارلىقى ئۇلاردىن تۇغۇلغان نەسىللەرمۇ شۇخىل كەمتۇك-
لۇكنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ.

بۇ يەردە بىزنىڭ ئېيتماقچى بولغىنىمىز ئىرسىي پىرىن-
سىپلارنى قانداق قىلىپ ئىنسانلارنىڭ سۈپەتلىك پەرزەنتلەرگە
ئېرىشىشىگە تەتبىقلاش مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى ئىنسانىنىڭ
ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ
قالىدىغانلىقىغا تولۇق جەزم قىلغان ئاساستا، نەسەب خاتىرىلىرى
ئىچىدە بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئەجدادىدىن تارتىپ نۆۋەتتىكى
ئەۋلادىغىچە بولغان بىرقانچە بوغۇن ئادەملەر ۋۇجۇدىدا زاھىر
بولغان جىسمانىي ۋە ئەقلىي (شۇنداقلا يەنە روھىي) ئەۋزەللىكلەر
ھەم كەمتۇكلۇكلەرنىڭ قانداق ئىپادىلەنگەنلىكى، ئۆزگەرگەنلىكى
ۋە مىراس قالغانلىقى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى بايقاشقا، يېزىلغۇسى

نەسەب خاتىرلىرىدە مەزكۇر نۇقتىلارنى ئىمكانقەدەر تولۇقراق ئەكس ئەتتۇرۇشكە، شۇ ئارقىلىق نەسەبنامىلەرنى ئىنسان نەسلىنى ياخشىلاشنىڭ قىممەتلىك ماتېرىيالىغا ئايلاندۇرۇشىغا رىغبەت بېرىشتۇر.

يۇقىرىقى بايانلاردىن يەنە شۇنى بىلىش لازىمكى، نەسەبنامىلەر ئىچىدە بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئەجدادىدىن نۆۋەتتىكى ئەۋلادىغىچە داۋاملاشقان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەر (تەن قۇرۇلمىسى، تېرە رەڭگى، چېچىنىڭ رەڭگى ۋە ھالىتى، يۈز سۆڭىكىنىڭ شەكلى، كۆز قاپقىنىڭ شەكلى ... قاتارلىق تەرەپلەر) نى شۇ كىشىلەرنىڭ جىسمانىيىتىدە، ئەقلىدە ۋە مىجەز ـ خاراكتېرىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۈرلۈك كەمتۈكلۈكلەر (مەسىلەن، ئاقساق، ئالغاي، چېچىلاڭغۇ، ئۇرۇشقاق، گالۋاڭلىق ... قا ئوخشاش) دىن پەرقلەندۈرۈش زۆرۈر. سۈپەتلىك نەسىل يارىتىش يۇقىرىقىدەك كەمتۈكلۈكلەردىن خالىي پەرزەنتلەرنى تۇغۇشقا قارىتىلغان بولۇپ، ئۇ بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئەسلىي ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنۇش (مەسىلەن، قارا كۆزلۈك ئەجدادلاردىن كۆك كۆزلىك پەرزەنتلەرنى تۇغدۇرۇشتەك قىلمىشلار) قا قارىتىلمىغان. نەسەب خاتىرلىرى ئىچىدە ھەر بىر كىشىنىڭ ئىرسىي ئالاھىدىلىكىنى تەسۋىرلەشتە ئوخشاشلا جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئىرقىي ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆزگەرتىش كۆزلىمەيدۇ. ئەمما، بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ جىسمانىي، ئەقلىي ۋە روھىي كەمتۈكلۈكلىرىنى تەسۋىرلەشتە، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ساغلام (نۇقسانلاردىن خالىي) تۇغۇلۇشىنى ئاز ـ تولا پايدىلىق ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەش كۆزلىنىش لازىم.

شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتۈش زورۇركى، ھېچبىر ئائىلىنىڭ تارىخىدىن باشقا ئائىلىلەرنىڭ تارىخىدىن ئۇزۇن ئەمەس. پەقەتلا بەزىلەر ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى باشقىلارغا قارىغاندا يىراقراق دەۋرلەردىن سۈرۈشتۈرۈشكە مۇۋاپىق بولالىغان، خالاس. بەزىلەرنىڭ ئەجدادلىرى ئىلگىرىكى دەۋرلەردىلا فامىلە قوللانغان ياكى

مەلۇم لەقەملەر بىلەن ئاتالغان. بەزىلەرنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە يازما خاتىرىلەر پۈتۈپ قالدۇرۇلغان. بۇ، شۇ جەمەت ئەۋلادلىرىنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى يىراقتىن سۈرۈشتۈرۈشىگە ئىمكانىيەت بەرگەن. ئەمما، بىز يەنىلا شۇنى تەكىتلەيمىزكى، بىر ـ بىرى بىلەن نۆۋەتتە مۇناسىۋەتتى يوق دەپ قارىلىدىغان ئىككى ئائىلە (ياكى جەمەت) ئەڭ دەسلەپتىلا پۈتۈنلەي پەرقلىق ئىككى ئۇرۇقتىن تۆرەلگەن ئەمەس. ناۋادا، بۇگۈنكى كۈندە ھايات ياشاۋاتقان ھەر بىر ئەركەك ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى Y خىرومۇسومىنىڭ مەڭبەسىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىشقا قادىر بولالىسا (Y خىرومۇسومىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى بىر ئىنسانىنىڭ ئۇرۇقىدىن كەلگەنلىكىگە جەزم قىلالايمىز.

دۇنيادىكى قەدىمكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەردە بارلىق ئىختىرا ۋە كەشپىياتلار ئىلاھىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئائىلە گۇرۇھى ـــ خان جەمەتىدىكى ئېسىلزادىلەرنىڭ تۆھپىسى دەپ تەسۋىرلىنىدۇ. شۇڭا، ئىلاھ بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتى بار دەپ چۈشىنىلگەن ئېسىلزادىلەرگە بولغان ھۆرمەت ۋە تائەت قەدىمكى ئىپتىدائىي دىنلاردىكى مۇھىم مەزمۇنغا ئايلىنىپ قالغان. شۇ سەۋەبتىنمۇ، شۇ ئېسىلزادىلەرنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدىكى خاتىرىلەر دەسلەپتە ئاغزاكى رىۋايەتتە، يېزىق پەيدا بولغاندىن كېيىن يازما ھالەتتە خاتىرلىنىپ ساقلىنىپ كەلگەن. شۇڭا، قەدىمكى جەمەتلەر ئىچىدە كۆپىنچە ئېسىلزادە جەمەتلەرنىڭلار نەسەب خاتىرلىرىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەنلىكى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ئائىلە (جەمەت) خۇددى ھازىرقىدەك بىرخىل ئىجتىمائىي بىرلىك سۈپىتىدە ئۇنچىلىك ئىزچىل ۋە چوڭقۇر تەتقىق قىلىنغان ئەمەس. بۇ بەلكى ھازىرقى دەۋردىكى شەھەر تۇرمۇشىدا كىشىلەر چوڭقۇر ھېس قىلىۋاتقان تەنھالىق، يالغۇزلۇق تۇيغۇسىنىڭ سەۋەبىدىن بولسا كېرەك. 20 ـ ئەسىرىدىن ئېتىبارەن شىددەت بىلەن كېڭىيىۋاتقان شەھەر نوپۇسى ۋە

كۇنسايمن ئەۋج ئېلىۋاتقان شەھەر مەدەنىيىتى قەدىمكى دەۋرلەر-
دىن بېرى ساقلىنىپ، داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئائىلە
قۇرۇلمىسى ۋە ئائىلىۋى ھاياتقا چوڭ خىرىس ئېلىپ كەلدى ۋە
كېلىۋاتىدۇ. نۇرغۇن ئائىلىلەر ئۆز ئەنئەنىلىرىنىڭ ئۆزگىرىپ ۋە
گۇمران بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى بارغانسېرى چوڭقۇر ھېس قە-
لىۋاتىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ئەنئەنىۋى شەكىلدىكى چوڭ ئائىلە
قۇرۇلمىلىرىنىڭ تەدرىجىي ئازىيىۋاتقانلىقىنى، كىچىك ئائىلە-
نىڭ ئومۇملىشىشقا يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى، ئائىلىلەردىكى دىنىي
ئەنئەنىلەر ۋە مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ ئاللىقانداق «زامانىۋى»
ئامىللارغا مەجبۇرىي ياكى ئىختىيارىي يوسۇندا ئورۇن بېرىۋاتقا-
لىقىنى كۆرمەكتە. كىشىلەرنىڭ نىكاھ، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق
مۇناسىۋەت، قانداشلىق زەنجىرى ... گە بولغان چۈشەنچىلىرىدىمۇ
مەلۇم ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرمەكتە. مانا بۇ ئەھۋاللار ئىنساندا
ئەسلىي بار بولغان تۇغما خۇسۇسىيەتلەردىن بىرى — ئەجداد
ھەققىدە بىر نەرسە بىلىپ بېقىش ئىستىكىگە تېخىمۇ كۈچلۈك
تۇرتكە بولۇپ، ئەجدادلار بىلەن ئەۋلادلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇ-
ناسىۋەتلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئارقىلىق، مەدەنىيەت (ماددىي مە-
دەنىيەت) پەيدا قىلىۋاتقان يالغۇزلۇق، يېگانىلىك تۇيغۇلىرىنى
يوقىتىش — ھازىرقى دەۋردە يېڭىچە بىر خىل ئائىلە مەدەنىيە-
تى، شەخسلەرنىڭ خۇسۇسىي ھەۋىسى سۈپىتىدە ئېتىبارغا
ئېرىشىۋاتىدۇ.

تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، نەسەب ماتېرىياللىرىنىڭ ئىرسى-
يەتشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە تەتبىق قىلىنىشى كۈنسايمن كې-
ڭىيىۋاتقاندىن باشقا، كىشىلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئۇمۇر
سۈغۇرتىسى ساھەسىدە كەلگۈسى خېيىم - خەتەرنى باھالاش،
سالامەتلىك ئەھۋالىغا ئاساسەن سۈغۇرتا تۇرىنى بېكىتىش، بىر
رايون ياكى بىر مىللەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئۇمۇر كۆرۈش نىسبە-
تىنى ھېسابلاش، كىشىلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈش مۇددىئاسىنى
تەخمىن قىلىش ... ساھەلىرىدە بارغانسېرى كۆپ ئىشلىتىلمەكە-

تە. چۈنكى، يۇقىرىقى ئەھۋاللار شەخسلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىر-
سىي ئامىللارغا مەلۇم دەرىجىدە مۇناسىۋەتلىكتۇر. ئەلۋەتتە،
ئىرسىي ئالاھىدىلىك يەنە كىشىلەر تۇرغان مۇھىت شارائىتى ۋە
ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي شارائىت بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ كۆزدە-
تىلىدۇ. ئەمما، ئىنسانىنىڭ ھەرىكەت - قىلىقلىرىنىڭ شارائىت
بىلەن بىللە يەنە ئىرسىي خۇسۇسىيەت تەرىپىدىن بەلگىلىنىدە-
غانلىقى ۋە تىزگىنلىنىدىغانلىقى ئەمەلىيەتتۇر.

خېلى قەدىمدىن تارتىپلا، ئىرسىي خۇسۇسىيەت پەرزەنتلەر-
نىڭ كەلگۈسى تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل سۈ-
پىتىدە تونۇلۇپ كەلگەن. بۇنىڭ ئاددىي سەۋەبى دەل كىشىلەرنىڭ
پەرزەنتلەرنىڭ چىراي - تۇرق، خۇلق - مىجەز جەھەتتە ئاتا - ئا-
نىسىغا ئوخشايدىغانلىقىنى، قېرىنداشلارنىڭمۇ بىر - بىرگە يۇ-
قىرىقى تەرەپلەردىن ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى كۆزىتكەنلىكىدۇر.
بۇ ئەھۋال ئىرسىي خۇسۇسىيەت جەھەتتە بىر - بىرىگە بەك ئوخ-
شىغاندىن باشقا، خاراكتېر - مىجەز ۋە ئىقتىدار - قابىلىيەت
(تالانت) جەھەتتىمۇ بەك يېقىن كېلىدىغان قوشكىزەك پەرزەنتلەر
ئارىسىدا تېخىمۇ گەۋدىلىك بولۇپ، نەتىجىدە ئىرسىيەت ئۇستە-
دىكى ئىزدىنىشلەر ئەڭ دەسلەپىدىن تارتىپلا ئائىلە تارىخى ئۇس-
تىدىكى ئىزدىنىشلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلگەن.
شۇنىڭ بىلەن بىر جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجدادلىرىدىن
ئەۋلادلىرىغىچە داۋام قىلىپ كەلگەن مەلۇم ئىرسىي خۇسۇسىيەت-
لەر نۇقتىسىدىن كىشىلەرنىڭ روھىي ۋە جىسمانىي ئالاھىدىلىك-
لىرىنىڭ مەنبەسىنى ئىزدەش بىر خىل ئەقلىي ئۇسۇل تەرزىدە
قوبۇل قىلىنغان. ئەمما، كىشىلەرنىڭ بىر ئائىلە ياكى بىر جەمەت
كىشىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقلارنى مۇھىت نۇقتىسىدىن
ئىزدىمەي، پەقەت ئىرسىي جەھەتتىنلا چۈشەندۇرۇشكە ئۇرۇنۇش-
نىڭ سەۋەبى ئانچە ئېنىق ئەمەس. قىزىقارلىقى شۇكى، تالانتلىق
پەرزەنتلەرنىڭ مەلۇم تالانتقا ئىگە بولۇشى ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى-
دىن قالغان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرى سەۋەبىدىن دەپ قارالىد-

مۇ، ئەمما ئەقلىي قۇۋۋىتى تۆۋەن پەرزەنتلەرنىڭ مۇشۇنداق تەقدىرگە ئىگە بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى ئەكسىچە پايدىسىز شارائىت نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈلىدۇ. ئەمما، ئىرسىي خۇسۇسىيەت ياكى شارائىت ئاملىنىڭ قايسىسىنىڭ ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرىغا ئوخشاپ كېتىشىگە نىسبەتەن مۇھىملىقىنى پەرقلەندۈرۈش ھازىرچە قىيىن مەسىلىدۇر.

ئىرسىيەت تەتقىقاتى شۇنداق بىر ھادىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلىدى، يەنى ئىرسىيەت خۇسۇسىيەتلىرى ۋارىسلىق قىلىنىش جەريانىدا « تۆۋەن دەرىجىگە چېكىنىش » (regression to the mean) تەك ھادىسە مەۋجۇت بولىدۇ. مەسىلەن، بويى ئالاھىدە ئېگىز ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ بويىمۇ ئېگىز بولىدۇ، ئەمما ئاتا - ئانىسىنىڭكىدەك ئونچىلىك ئېگىز بولمايدۇ. پاكار ئەر - خوتۇنلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ بويلىرى ئاتا - ئانىسىنىڭكىدىن ئېگىز بولىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ بويى ئوتتۇرىچە بويدىن يەنىلا پاكار بولىدۇ. بۇ ھادىسە خېلىلا ئومۇميۈزلۈك بولۇپ، بۇنداق تۆۋەن دەرىجىگە چېكىنىش ھادىسىسى جىسمانىي ئالاھىدىلىكلەردىلا ئەمەس، بەلكى ئەقلىي ئالاھىدىلىكلەردىمۇ زاھىر بولىدۇ. بۇنداق چېكىنىش يەنە كىشىلەرنىڭ مىجەز - خۇلقىدىمۇ ئىپادىلىنىدىغان بولۇپ، ئوچۇق - يورۇق، شاش مىجەزلىك ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلىرىنىڭ مىجەز، جىمغۇر بولۇشى بۇنىڭ مىسالىدۇر.

ئىرسىي ئاملىلار ئەجداد ۋە ئەۋلاد ئارىسىدا ئوخشاشلىقنى پەيدا قىلىپلا قالماستىن، يەنە ئوخشىماسلىقلارنىمۇ پەيدا قىلىدۇ. بىر ئەر بىلەن بىر ئايالدىن بىر پەرزەنت تۆرەلگەندە، ئۇلارنىڭ گېنلىرى قوشۇلۇپ ۋە يۇغۇرۇلۇپ، يېڭىچە بىر خىل گېن تەركىبىنى ھاسىل قىلىدۇ - دە، بۇ سەۋەبتىن پەرزەنت ئاتا - ئانىسىغا بەئەينى ئوخشىماستىن، بەلكى پەرقلىق تەرەپلەرگە ئىگە بولىدۇ. پەرزەنتلەر ئىچىدە پەقەت قوشكېزەك پەرزەنتلەرلا ئەينى بىر خىل ئىرسىي ئاملىلارغا ئىگە بولىدۇ. قوشكېزەك پەرزەنتلەر بىر - بىرىگە كۆپ جەھەتلەردە ئوخشىسىمۇ، ئەمما ئاتا - ئانىلە-

رىغا مەلۇم جەھەتلەردە ئوخشاپ كەتمەيدۇ، ھەتتا ئاتا - ئانىسىغا پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان (قىياپەت - تۇرقىتىكى) بالىلارمۇ بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالنى بىز پەقەت گېن ئاملىلىرىنىڭ بۆلۈنۈش نەزەريىسى بويىچىلا چۈشەندۈرەلەيمىز، خالاس. شارائىت ئاملى جەھەتتە، بىز قېرىنداشلارنىڭ چوڭايغانسېرى بىر - بىرىگە كۆچۈك ۋاقتىدىكىدىنمۇ بەكرەك ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى بايقايمىز، بولۇپمۇ ئۇلار ئەينى بىر خىل شارائىتتا چوڭ بولغاندا ئەھۋال تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ئەلۋەتتە، بىللە چوڭ بولغان قېرىنداشلار ئارىسىدىكى (جىسمانىي، ئەقلىي ۋە روھىي) پەرقلەرنى شارائىت ئاملىلىرى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. نەتىجىدە، بىز ئىرسىيەتنىڭ ئوخشاشلىق ۋە پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايمىز. شۇڭلاشقا، ئائىلە تارىخىغا نەزەر سالغاندا يۇقىرىقى نۇقتىنى ئەستە ساقلاش تولىمۇ مۇھىمدۇر.

جەمئىيەتنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدىكى مەلۇماتلار ئارقىلىق ئىرسىي ئاملىلارنىڭ شەخسلەرنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى بەلگىلەشتە مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ـــ مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. ئۇرۇق - تۇغقانلار ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ دەرىجىسى ھەقىقىدىكى چۈشەنچىمۇ بىزنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىكە ئىگە كىشىلەرنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى جەھەتتە بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىشىمىزغا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. شۇنى بايقىشىمىز مۇمكىنكى، ئاتا - ئانىلار بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ۋە ھەر قايسى پەرزەنتلەر ئارىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ دەرىجىسى قوشكېزەك پەرزەنتلەرنىڭ قانداشلىق دەرىجىسىنىڭ يېرىمچىلىك بولغاچقا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقلار مۇناسىپ دەرىجىدە ئاز بولىدۇ. ئەلۋەتتە، تاغلار ۋە ھاممىلار بىلەن جىيەن ئوغۇل - قىزلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقنىڭ دەرىجىسى ئۇلارنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ دەرىجىسىگە مۇناسىپ ھالدا تۆۋەنرەك بولىدۇ. ناۋادا، ئىرسىي ئاملىلار توپ بەلگىلىگۈ-

چى ئامىل بولىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇرۇق - تۇغقانلار ئوتتۇرا-
سىدىكى ئوخشاشلىقنىڭ دەرىجىسى ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ
يىراق - يېقىنلىق دەرىجىسى بىلەن ئوڭ تاناسىپ بولىدۇ. ئەلۋەت-
تە، بۇ جەھەتتە شارائىت ئامىلىنىڭ ھالقىلىق رول ئوينىيالماي-
دىغانلىقى ئەمەلىي كۆزىتىشتىن ئېرىشىلگەن بىر خىل نەزەرىيەۋى
ھۆكۈمدۇر. چۈنكى، ئەينى بىر خىل شارائىت ئىچىدە ياشاۋاتقان
ئوخشىمىغان جەمئەت كىشىلىرىنىڭ جىسمانىي، ئەقلىي خۇسۇ-
سىيەتلىرى ۋە خۇلق - مىجەزلىرى ھامان پەرقلىق بولىدۇ.

ئىرسىيەت بىلەن شارائىتنىڭ جەمئەت ئەزالىرىغا كۆرسىتە-
دىغان تەسىرى ھەققىدىكى ئىزدىنىشنىڭ يەنە بىر يولى بېقىۋېلىنغان
بالىلارنىڭ خاراكتېر - خۇسۇسىيەتلىرىنى كۆزىتىشتۇر. بېقىۋې-
لىنغان بالىلار گېن قۇرۇلمىسى جەھەتتە ئەسلىي ئاتا - ئانىسىغا
ئوخشايدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ ياشاش شارائىتىنى بېقىۋالغان ئاتا-
ئانىلىرى يارىتىدۇ ياكى تەمىنلەيدۇ، ئۇنداقتا بېقىۋېلىنغان پەر-
زەنتلەر ئەسلىي ئاتا - ئانىلىرىغا بەكرەك ئوخشاپ كېتەمدۇ ياكى
بېقىۋالغان ئاتا - ئانىلىرىغمۇ؟ بۇنىڭ جاۋابى ئاددىيدۇر. بېقىۋې-
لىنغان پەرزەنت ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتە ئەسلىي ئاتا - ئانا-
سىغا بەكرەك ئوخشاپ كېتىدۇ، ئەمما بېقىۋالغان ئاتا - ئانىسىغا
ھەر قايسى جەھەتلەردە ئانچە ئوخشىمايدۇ. بۇ ئەھۋال دائىم بې-
قىۋالغۇچى ئاتا - ئانىلارنىڭ بېقىۋالغان پەرزەنتلىرىدىن ئۈمىد-
سىزلىنىشىگە سەۋەب بولىدۇ. چۈنكى، بېقىۋالغۇچى ئاتا - ئا-
نىلار بېقىۋالغان پەرزەنتىنى ياخشى شارائىت بىلەن تەمىنلەش
ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ (تۇغقانچىلىق
ھېسسىياتى ۋە ئېتىراپ تۇيغۇسى بويىچە) ھالىتىگە يەتكۈزۈشكە
تىرىشىدۇ.

ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا قانداق مىراس بولۇپ
قېلىش مەسىلىسىنى نىكاھلانغان يېقىن تۇغقانلاردىن تۇغۇلغان
پەرزەنتلەرنى كۆزىتىش ئارقىلىق ئېنىقلاش مۇمكىن. ئىنسان
گېنىنىڭ بەزىسى ئاساسىي ئورۇندىكى تىزگىنلىگۈچى گېن بول-

سا، يەنە بەزىسى چېكىنگۈچى گېن بولىدۇ. ئەقلىنى بەلگىلىگۈچى
گېنلار ئىرسىيەت ۋاراسچانلىقىدا كۆپىنچە تىزگىنلىگۈچى گېن
سۈپىتىدە مىراس بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، يېقىن تۇغقانلاردىن تۇ-
غۇلغان پەرزەنتلەر ئەقلىي ئىقتىدار جەھەتتە ئۆسۈپ يېرىشتەك
يۇزلىنىشنى زاھىر قىلىدۇ.

بۇ جەھەتتىكى يەنە بىر نۇقتا كىشىلەرنىڭ جورا تاللاشتا
ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەرنى چىقىش قىلىشقا مايىل بولۇشىدۇر.
ئەقىللىق ئەر ئۆيلىنىش ئۈچۈن كۆپىنچە ئەقىللىق ئايالنى جورا
سۈپىتىدە تاللاشقا مايىل كېلىدۇ. بۇ دەل ئىرسىي ئامىللارنىڭ
ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېرىشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئەمما،
مەزكۇر جورا تاللاش خاھىشى خۇلق - مىجەز ساھەسىدە رول ئوي-
نىمايدۇ، يەنى مىجەزى ئوچۇق - يورۇق ئەر جىمغۇر ئايال بىلەن
نىكاھلىنىشقا مايىل كېلىدۇ. ھېسسىياتچان ئادەم شاش ئايالىلار-
دىن كۆرە، تەمكىن ئايالارنى تاللاشقا بەكرەك مايىل كېلىدۇ.

يۇقىرىقى مۇلاھىزىلەردىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئەھمىيىتى
بار ياكى يوق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر جەمئەتنىڭ نەسەب خا-
تىرىلىرىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بىر جەمئەت ئەزالىرىنىڭ
ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ئۈچۈن جەلپكار-
لىققا ئىگە ئەمگەكتۇر، شۇنداقلا بۇ ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرىدىن
مىراس ئالغان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدا قانداق
ئۆزگەرگەن شەكىللەردە زاھىر بولغانلىقىنى ھېس قىلىشىدا تو-
لۇمۇ ئەھمىيەتلىكتۇر.

تۆتىنچى بۆلۈم نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ يوللىرى

1. نەسەبنامىنىڭ تۈرلىرى

ھەر قايسى مىللەتلەردىكى نەسەبنامىلەر نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا كۆپ خىللىشىپ باردى. ھازىرغىچە ھەر قايسى مىللەتلەردە مەۋجۇت بولغان نەسەبنامىلەرنى ئوخشىمىغان ئۆلچەملەر بويىچە ئوخشىمىغان تۈرلەرگە بۆلۈپ چۈشىنىش مۇمكىن.

قەدىمدىن ھازىرغىچە بارلىققا كەلگەن نەسەبنامىلەرنى ئۇلارنى خاتىرىلەشتە ئىشلىتىلگەن ماتېرىياللارنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1) يىپ ياكى ئارغامچا شەكلىدىكى نەسەبنامە. بۇ قەدىمدە بارلىققا كەلگەن، ئارغامچا ياكى يىپقا تەرتىپلىك توگۈنچەك توگۈش ئارقىلىق ئەجداد ۋە ئەۋلادلار تىزىپ كۆرسىتىلىدىغان نەسەبنامىنى كۆرسىتىدۇ.

2) ئاغزاكى نەسەبنامە. بۇ ئېغىز ئارقىلىق ئېيتىلىپ ۋە ياد-لىنىپ، يەنە ئېغىز ئارقىلىق كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈلىدىغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يېزىق قوللىنىلمىغان دەۋرلەردىكى ياكى يېزىقى يوق مىللەتلەردىكى نەسەبنامە شەكلى، شۇنداقلا يېزىققا ئىگە بولسىمۇ نەسەبنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسى پىشىپ يېتىلمىگەن مىللەت ياكى خەلقلەرنىڭ نەسەب خاتىرلىرىنى قالدۇرۇش شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3) مېتال نەسەبنامە. بۇ قەدىمكى دەۋرلەردە مىس ياكى ئالتۇن

تاختىلار ئۈستىگە ئويۇپ قالدۇرۇلغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇ قەدىمكى شاھلاردىن بەزىلىرى قوللانغان نەسەب پۈتۈش شەكلىدۇر.

4) تاش نەسەبنامە. بۇ تاش ئۈستىگە ئويۇلغان نەسەب خاتىرىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خەنزۇ ۋە ياۋروپا مىللەتلىرىدە كەڭ ئومۇملاشقان نەسەب پۈتۈش شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭ كۆپ ئۇچرايدىغان شەكلى ــ قەبرە بېشىغا ئورنىتىلغان خاتىرە تاشلاردۇر. بۇنداق شەكىلدە نەسەب پۈتۈش قەدىمكى ئۇيغۇر ۋە تۈركلەردىمۇ بولغان يەنى قەدىمكى مەڭگۈ تاشلارنىڭ بەزىسى ئەنە شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر. نۆۋەتتە، ئۇيغۇرلاردا تەدرىجىي كەڭ تارقىلىۋاتقان تاش تاختا تەييارلاپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆلۈپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ھاياتىدىكى بەزى ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى ئويۇپ يازغاندىن كېيىن، قەبرە بېشىغا تىكلەشتەك ئادەتمۇ مەزكۇر شەكىلدىكى نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇشقا تەۋە بولىدۇ.

5) رەخت نەسەبنامە. بۇ رەخت ۋە باشقا توقۇلمىلار ئۈستىگە يېزىلغان ياكى كەشتىلەپ چۈشۈرۈلگەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

6) قەغەز نەسەبنامە. بۇ قەغەزگە يېزىلغان ياكى بېسىلغان ئائىلە ـ جەمەت نەسەبنامىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ھازىر مەۋجۇت بولغان ۋە كەڭ كەڭ ئىشلىتىلىدىغان نەسەبنامە شەكىلدۇر.

7) مۇنار نەسەبنامە. بۇ تاش مۇنار ئۈستىگە ئويۇپ قويۇلغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق نەسەبنامىلەر كۆپ ئەمەس. پەقەت خەنزۇلاردا ئاندا ـ ساندا ئۇچرايدۇ.

نەسەبنامىلەرنى ئۇلاردا خاتىرىلەنگەن ئوبيېكتلارنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن مۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1) خان جەمەتى نەسەبنامىلىرى. بۇ قەدىمدىن بۇيان ھەر قايسى خانلار تۈزدۈرگەن خان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىلىرى بولۇپ، بۇ خىلدىكى نەسەبنامىلەر ھازىرغا قەدەر ساقلانغان نەسەبنامىلەر ئىچىدە بىر قەدەر مۇكەممەل نەسەبنامىلەر بولۇپ سانىلىدۇ. قەدىم-

ده ئوردىلاردا خان جەمەتى نەسەبنامىلىرىنى تۇزىدىغان ۋە ساقلايدىغان مەخسۇس ئورگانلار تەسىس قىلىنغان.

2) ئادەتتىكى نەسەبنامىلەر. بۇ خان جەمەتى نەسەبنامىلەردىن باشقا نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

نەسەبنامىلەرنى ئۇلارنى تۇزگۈچىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن يەنە مۇنداق تۈرلەرگە ئايرىش مۇمكىن:

1) ھۆكۈمەت تۇزدۇرغەن نەسەبنامىلەر. بۇ ھۆكۈمەت ئادەم تەشكىللەپ تۇزدۇرغەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، خەنزۇلارنىڭ سۇڭ سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىكى نەسەبنامىلىرىنى ئاساسەن ھۆكۈمەت تۇزدۇرغەن.

2) شەخسلەر تۇزغەن نەسەبنامىلەر. بۇ مەلۇم شەخس ياكى ئائىلە (ياكى جەمەت) لەر ئۆزلىرى تۇزغەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. خەنزۇلارنىڭ سۇڭ سۇلالىسىدىن كېيىنكى دەۋردىكى نەسەبنامىلىرى، شۇنداقلا غەربلىكلەرنىڭ ھەممە نەسەبنامىسى دېگۈدەك شەخسلەر تۇزغەن نەسەبنامىلەردۇر. ئۇيغۇرلاردا مەۋجۇت بولغان نەسەبنامىلەرنىڭ كۆپ قىسمىمۇ شەخسلەر ياكى ئائىلە-جەمەتلەر ئۆزلىرى تۇزۇۋالغان نەسەبنامىلەردۇر.

نەسەبنامىلەرنى ئۇلاردا خاتىرىلەنگەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەر توپىنىڭ دائىرىسىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن يەنە مۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1) يەككە ئائىلە نەسەبنامىسى. بۇ بىر پۈتۈن جەمەتنىڭ ئەمەس، بەلكى بىر ئائىلىنىڭلا ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى خاتىرىلەنگەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

2) جەمەت نەسەبنامىسى. بۇ بىر جەمەت ياكى بىر ئۇرۇقنىڭ پەيدا بولۇش، كۆچۈش، تەرەققىي قىلىش جەريانلىرىنى، جەمەت يادىكى ئۇرۇق ئىچىدىكى ھەر بىر شەخسنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. جەمەت نەسەبنامىلىرى ئائىلە نەسەبنامىلىرىگە نىسبەتەن ئېيتىلغان بولۇپ، ئۇ ئەمەلىيەتتە بىر قاتار ئائىلە نەسەبنامىلىرىنىڭ توپلىمى ياكى يىغىندىسىدۇر.

يۇقىرىقىدىن باشقا، يەنە ئوخشىمىغان مەنبەدىن كېلىپ چىققان ئائىلە ۋە جەمەتلەرنى بىر نەسەبنامىدە خاتىرىلەيدىغان ئەھۋالمۇ باردۇر.

20 - ئەسىردە كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەم كۆپلەپ قوللىنىلىشىغا ئەگىشىپ، نەسەبنامىلەرنى كومپيۇتېردا تۇزۇپ ساقلايدىغان ھەم تولۇقلاپ ماڭىدىغان ئەھۋال كۈنسايىن ئەۋج ئالماقتا. شۇڭا، يېڭىدىن تۇزۇلىدىغان نەسەبنامىلەر كىتاب شەكلىلىك نەسەبنامە ۋە كومپيۇتېر ھۆججىتى شەكلىلىك نەسەبنامە دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

1) كىتاب شەكلىلىك نەسەبنامە. بۇنداق نەسەبنامىنىڭ ئاخىرقى شەكلى كىتاب ھالىتىدە بولىدۇ. مەزمۇنى ئادەتتىكى نەسەبنامىلەر ئۆز ئىچىگە ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان ھەممە مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغاندىن باشقا، يەنە بۇنىڭدا ھەر بىر تارماق مەزمۇن ئەھۋالغا قاراپ كېڭەيتىلسە بولىدۇ. كىتاب شەكلىلىك نەسەبنامىلەردىن ھەر قانداق كىشى پايدىلىنالايدىغان بولۇپ، ئۇ يەنە ساقلاشقىمۇ ئەپلىكتۇر.

2) كومپيۇتېر ھۆججىتى شەكلىلىك نەسەبنامە. بۇ كىتاب شەكلىلىك نەسەبنامە ئاساسىدا ئىشلىنىدىغان نەسەبنامە بولۇپ، ئۇنىڭدا كىتاب شەكلىلىك نەسەبنامىلەردىكى بارلىق مەزمۇنلار بولغاندىن باشقا، يەنە سۈرەت، رەسىم، يېزىق ھەمدە ئۇن - سىن ماتېرىياللىرىنى كىرىشتۇرۇش، ئىستاتىستىكىلىق دىياگرامما-لارنى ۋە سانلىق مەلۇمات ئامبىرىنى قۇرۇش ئارقىلىق بىر جەمەتتىكى بارلىق ئەزالارنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى ۋە ئالاقىدار پائالىيەتلەرگە دائىر ئۇچۇرلارنى تېخىمۇ جانلىق ۋە ئوبرازلىق خاتىرىلەپ بەرگىلى بولىدۇ. تېخىمۇ مۇھىمى، ئۇنى خالىغان ۋاقىتتا ئۆزگەرتىپ يېڭىلاپ تۇرغىلى، ئەملىي ئەھۋالغا لايىقلاشتۇرغىلى بولىدۇ. كومپيۇتېر ھۆججىتى شەكلىلىك نەسەبنامىلەرنىڭ پۈتكەن شەكلى كومپيۇتېر ئىچىدە كۆرگىلى بولىدىغان ھۆججەت، ئۇلاردىن ئىشلەنگەن VCD پىلاستىنكىسى، ئىنتېر

توربدا ئېلان قىلىنىدىغان نەسەبنامە ۋە بېسىپ چىقىرىلغان ما-تېرىيال قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن.

2. نەسەبنامە تۈزۈشتە دائىم كۆرۈلىدىغان ئون خىل خاتالىق

نەسەبنامە تۈزۈشتە بەزىدە ئىلمىي ئۇسۇلنىڭ ۋە توغرا تارىخ تۈيغۇسىنىڭ كەم بولۇشى سەۋەبىدىن، كىشىلەر ئەجدادلار تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش، ئۇلارنى تەتقىق قىلىش ۋە ئاخىرىدا نەسەب خاتىرىسى يېزىش جەريانىدا بەزى خاتالىقلاردىن خالىي بولالمايدۇ. تۆۋەندە نەسەبنامە تۈزۈشتە كۆپ كۆرۈلىدىغان خاتالىقلارنى كۆر-سىتىپ ئۆتىمىز.

1) «نەسەبنامە» ۋە «شەجەرە» نامىلىرىنى توغرا قوللانماسلىق

بەزى كىشىلەر «نەسەبنامە» بىلەن «شەجەرە» ئاتالغۇلىرىنىڭ مەنە پەرقىنى ئېتىبارغا ئالماستىن، كۆپىنچە «نەسەبنامە» ئورنىغا «شەجەرە» ئىبارىسىنى ئىشلىتىپ قويىدۇ. مەسىلەن، «پالانى جە-مەتتىكىلەرنىڭ نەسەبنامىسى» دېگەننىڭ ئورنىغا «پالانى جەمە-تىنىڭ شەجەرىسى» دەپ ئىشلىتىدىغان ئەھۋاللار كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، بەزى كىشىلەر يەنە «نەسەب» سۆزىنى «فامىلە» سۆزىگە تەڭداش مەنىدە ئىشلىتىپ، ئىككىسى ئوتتۇرا-سىدىكى چوڭ پەرقنى ئېتىبارغا ئالمايدىغان خاتالىقنى سادىر قى-لىدۇ. بۇنداق خاتالىق، ھەتتا بەزى ئىلمىي ئەسەرلەردىمۇ ئۇچراپ تۇرىدۇ. دېمەك، شەجەرىنىڭ نەسەبنامىدە يېزىلغان ئۇرۇق – تۇغ-قانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى مەلۇم شەكىلدە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئىسىخىما ئىكەنلىكىدەك مەنىسى بارلىقىنى، فامىلىنىڭ بولسا ئۇرۇق – تۇغقانچىلىق مۇ-ناسىۋىتىگە ئىگە (يەنى بىر جەمەتتىكى) كىشىلەر ئورتاق قوللا-نىدىغان نام – بەلگە ئىكەنلىكىدەك مەنىسى بارلىقىنى ئېنىق تونۇپ،

مەزكۇر ئىبارىلەرنى توغرا ئىستېمال قىلىش كېرەك.

2) يېزىقتا ئېلىنغان ھەممىلا نەرسىگە ئىشىنىۋېرىش

ئائىلە – جەمەت نەسەبنامىسى ياكى جەمەت تارىخىدىن مەلۇمات بەرگۈچى خاتىرىلەرنىڭ پۈتۈنلەي توغرا يېزىلىشى ناتايىن. نە-سەبنامە يازغاندا، ئەجدادلار ھەققىدە يېزىلغان تارىخىي ئۇچۇرلار ياكى باشقىلار تەتقىق قىلىپ پەيدا قىلغان ماتېرىياللارنىڭ سۈ-پىتلىك ھەم ئىشەنچلىك ئىكەنلىكىگە دەرھاللا جەزم قىلماسلىق كېرەك. چۈنكى، ھەر بىر ئادەم، ھەتتا پىشقان نەسەبشۇناسلارمۇ خاتالىق ئۆتكۈزۈشى مۇمكىن. ئۇيغۇرلاردا ھازىرغىچە ئاشكارا نەشر قىلىنغان نەسەب خاتىرىلىرى يوق دېيەرلىك بولۇپ، كې-يىنچە جەمەت نەسەبنامىلىرى نەشر قىلىنىپ قالغان تەقدىردىمۇ، ئۇلاردىن باشقا جەمەتلەر نەسەبنامە يېزىشتا پايدىلانغاندا، ئۇلار-دىكى نۇقتىلىق سەۋەنلىكلەر، جۈملىدىن سانلىق مەلۇماتلار ۋە تا-رىخىي مەلۇماتلاردىكى خاتالىق ۋە چۈشۈپ قالغان نۇقتىلارنىڭ بارلىقىغا دىققەت قىلىش لازىم. بۇنداق ئەھۋالدا، يازمىلارغىلا تا-يىنىۋالماي، ۋاقىت چىقىرىپ ئېپتىدائىي (بىرىنچى قول) ماتې-رىياللارنى ئىزدەپ تېپىش، مۇمكىن بولسا پاكىت تېپىشقا بولى-دىغان جايلارغا بېرىپ، ماتېرىيال ئىزدەش كېرەك.

3) ئەسلىنى مەلۇم ئۇلۇغ شەخسلەرگە باغلىۋېلىش

ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىنى مەلۇم ئۇلۇغ شەخسلەرگە باغلاشقا ئۇ-رۇنۇش – ئادەم زاتىنىڭ تەبىئىتى بولسا كېرەك. ئەمەلىيەتتە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نەسەبنامە تەتقىقاتىغا كىرىشىپ قېلىشىنىڭ دەسلەپكى سەۋەبلىرىدىن بىرى دەل ئۇلارنىڭ تارىختىكى بىرەر نامدار شەخس بىلەن فامىلىداش بولۇپ قالغانلىقى ياكى ئۇلارنىڭ بىرەر مەشھۇر كىشى بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتى بارلىقى ھەق-قىدە بىرەر پاكىت ياكى ئۇچۇرغا ئېرىشىپ قالغانلىقىدۇر. ناۋادا، ئەھۋال ھەقىقەتەن شۇنداق بولۇپ قالسا، مەلۇم مەشھۇر شەخس بىلەن باغلىنىشى بارلىقى ھەققىدە پاكىت ياكى ئۇچۇرغا ئېرىش-

كەن كىشى ئۇ ھەقتە ئالدىراپ يەكۈن چىقىرىۋەتمەي، ئۆز نەسەبى ھەققىدە تەتقىقاتنى ئاخىرىغىچە داۋاملاشتۇرۇشى لازىم. نامدار شەخسلەر ھەققىدىكى تەييار ماتېرىياللار كۆپ بولغان تەقدىردىمۇ، بۇنداق ماتېرىياللارغا ئىككىلەمچى ماتېرىياللار تەرزىدە مۇئامىلە قىلىش، ئۆزى قولغا كەلتۈرگەن ئىپتىدائىي ماتېرىياللارغا قاراش كېرەك. شۇنى ئەستە تۇتۇش كېرەككى، ئۆزىنىڭ ئەسلىنى مەلۇم ئۇلۇغ ئەربابلارغا باغلاش خۇسۇسىدا كۆرسىتىلگەن تىرىشچانلىق ئۇلار بىلەن ئەمەلىي باغلىنىشى بارلىقىنى ئىسپاتلاشقا قارىغاندا تېخىمۇ قىزىقارلىق بولىدۇ.

4) ئادەم ئىسىملىرى ۋە يىلنامىلەر بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىش

نەسەبنامە ــ نوقۇل ئەجدادلارنىڭ تىزىملىكى ۋە ئۇلار ياشىغان يىل ـ چاغلارنىڭ خاتىرىسىلا ئەمەس. نەسەبنامىدە ھەر بىر كىشى ئۆزىنىڭ ئەجدادلىرىنى قانچە بۇرۇندىن ئىزدەپ تېپىشقا، ئۆزىنىڭ ئەجداد شەجەرىسىدە قانچىلىك كىشى ئىسمىنىڭ تىزىلغانلىقىغا دىققەت قىلغىنىدىن كۆرە، ئۇلارنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ ئۇلار قانداق ياشىغان؟ قانداق ۋەقەلەر ئۇلارنىڭ ھاياتىغا زور تەسىر كۆرسەتكەن؟ ئۇلارنىڭ ئۆز ھاياتىنى مەلۇم شەكىلدە ئۆتكۈزۈشىدە قانداق تارىخ ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغان؟ ... دېگەنلەرگە كۆڭۈل بۆلگىنى ئەۋزەلدۇر. ھەر بىر كىشى ئۇچۇن، ئۆز ئائىلىسىنىڭ تارىختىكى خاس ئورنىنى بىلىشنىڭ ياخشى يوللىرىدىن بىرى دەل ھايات ياشاۋاتقان ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنى زىيارەت قىلىپ ئەھۋال ئىگىلەشتۇر. ھەر بىر كىشى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا قولاي پۇرسەت يارىتىپ بەرگەندە، ئۇلاردىن ئەجدادلىرى ھەققىدە جازىبدار ھېكايىلەرنى ئاڭلاشقا سازاۋەر بولۇشى مۇمكىن.

5) تەتقىقاتتا ئومۇمىي تۇس ئالغان نەسەب خاتىرىلىرى بىلەن قانائەتلىنىپ قېلىش

چەت ئەللەردە ۋە دۆلىتىمىزدە نەسەب تەتقىقاتىغا بېغىشلانغان بىر قاتار ژۇرناللار، قوللانما كىتابلار ۋە ئىنتېرنېت تورىدىكى مەخسۇس فامىلىلەرنىڭ مەنبەلىرى ئوستىدە تەتقىقات يۈرگۈزۈپ،

شەخسلەرنىڭ ئۆز فامىلىلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسىنى سۈرۈشتۈرۈشىگە يارىدەم بېرىشنى كۆزلەيدۇ. ئەمما، بۇنداق ماتېرىياللار مەلۇم فامىلىلەرنىڭ مەنبەلىرى ھەققىدىكى بايانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇ بايانلار بىرەر كونكرېت فامىلىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا قارىتىلماستىن، بەلكى بارلىق ئوخشاش فامىلىلەرگە ماس كېلىدىغان بايانلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ماتېرىياللاردا مەلۇم خىلدىكى فامىلىلەرنىڭ مەنبەلىرى ۋە ئۇلارنى ئىشلەتكەن كىشىلەرنىڭ تىزىمى بېرىلگەن ۋاقىتتا، شۇ خىلدىكى فامىلىلەر بىلەن ئوخشاش فامىلە ئىشلەتكەن كىشىلەر مەزكۇر ماتېرىياللاردا تىلغا ئېلىنغان ۋە مەنبەسى سۈرۈشتۈرۈلگەن فامىلىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ فامىلىسى دەپ قارىۋالماسلىقى، بىر تۇردىكى ئوخشاش فامىلىنىڭ مەنبەسىگە چېتىلىدىغان بايانلارغا ئاسانلىقچە ئىشىنىپ كەتمەسلىكى، ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئېنىقلاپ بېقىشى زۆرۈر.

6) ئائىلە ياكى جەمەت ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى قارىغۇيۇق قوبۇل قىلىش

نۇرغۇن ئائىلە ۋە جەمەتلەرنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا يەتكۈزۈلۈپ كەلگەن رىۋايەتلىرى بار بولىدۇ. بۇنداق رىۋايەتلەر كىشىلەرنىڭ نەسەب تەتقىقاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشىنى يېپ ئۇچى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. بىراق ئۇلارغا ھوشيارلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بىر كىشىنىڭ مومىسى ياكى بوۋىسى ئېيتىپ بەرگەن ئەجدادلىرى ھەققىدىكى ھېكايە ـ رىۋايەتلەرنىڭ پاكىت ئاساسى بار بولۇشى مۇمكىن. نەسەبنامە يازغۇچىنىڭ بۇنداق ئەھۋالدىكى ۋەزىپىسى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پەردازلىنىپ كەتكەن ھېكايە ـ رىۋايەتلەر ئارىسىدىن پاكىتلارنى ئايرىپ چىقىشتۇر. دېمەك، ئەجدادلار ھەققىدىكى ھېكايە ـ رىۋايەتلەرگە تەمكىنلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە شەخسەن قول تىقىپ پاكىتلارنى تەكشۈرۈش لازىم. ناۋادا، كىشى ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدىكى ھېكايە ـ رىۋايەتلەرنىڭ راست ـ يالغان-

لىقىنى ئېنىقلىيالمىسا، ئۇنداقتا بۇ ئەھۋاللارنى، يەنى نېمىنى ئىسپاتلاپ، نېمىلەرنى ئىسپاتلىيالمىغانلىقىنى، نېمىنىڭ راست، نېمىنىڭ يالغانلىقىنى، شۇنداقلا ئۆز يەكۈننىڭ شۇنداق چىقىرىلىشىدىكى سەۋەبلەرنى نەسەبنامىدە خاتىرىلەپ قويۇش كېرەك.

7) نەسەبنامە يازدۇرغاندا نەسەبنامە يازغۇچىلارنىڭ توقۇلمىسىغا يول قويۇش

تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ھەممىلا كىشى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى يېزىپ كېتەلمەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا، كىشىلەر كەسپىي نەسەبنامە يازغۇچىلارغا نەسەبنامىسىنى يېزىپ بېرىشكە تاپشۇرغاندا، ئۇلارنى نەسەبنامە يېزىشقا كېرەكلىك بولغان زۆرۈر ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىگەندىن باشقا، مۇھىمى كەسپىي نەسەبنامە يازغۇچىلار ئاسان سادىر قىلىدىغان كۆپتۈرمىچىلىك، پەردازلاش، زىيادە ئەدەبىيلەشتۇرۇۋېتىش ۋە يوق ئەھۋاللارنى نەسەبنامىگە كىرگۈزۈپ قويۇش ... قا ئوخشاش سەۋەنلىكلەرنىڭ نەسەبنامىدە كۆرۈلمەسلىكى توغرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى كېرەك.

8) پايدىلىنىلغان مەنبەلەرنى يېزىپ قويۇشقا سەل قاراش

نەسەبنامە يازغاندا پايدىلانغان ماتېرىياللارنى تولۇق ئەسكەرتىپ قويۇش لازىم. نەسەبنامە يازغۇچىلار ئىش پۈتكەندىن كېيىن پايدىلانغان مەنبەلەرگە قايتا مۇراجىئەت قىلمايدىغانلىقىنى سەۋەبسۈپىتىدە كۆرسىتىشى مۇمكىن. ئەمما، ئەھۋال ئۇنداق بولۇشى ناتايىن. كۆپىنچە ئەھۋالدا نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار نەسەبنامە يېزىش ۋاقتىدا دەسلەپتە بەزى مۇھىم ئۇچۇرلارغا سەل قارىغانلىقىنى بايقاپ قېلىپ، كېيىن شۇ مەنبەلەرگە قايتا مۇراجىئەت قىلىدۇ. شۇڭا، نەسەبنامە يېزىشتا توپلىغان ۋە پايدىلانغان ھەر بىر ماتېريال مەنبەسىنى، ھەتتا ئۇ بىرەر كىشىنىڭ ئىسمى، بىرەر كىتابنىڭ نامى ياكى قەبرە تېشى بولغان تەقدىردىمۇ خاتىرىلەپ قويۇش ئارتۇقچە ئىش ئەمەس. كېيىن-

كىلەرنىڭ ئىزدىشىگە قولاي بولۇشى ئۈچۈن، يەنە ماتېرىياللارنىڭ قەيەردىن ئېلىنغانلىقىنىمۇ ئىزاھلاپ قويۇش ئەرزىيدىغان ئىشتۇر.

9) ئىككىلەمچى ماتېرىياللاردىن ئېلىنغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ئىشەنچلىك دەپ قاراش

نەسەبشۇناسلىقنىڭ مۇھىم قائىدىلىرىدىن بىرى — ساغلام بولغان گۇمانلىنىش پوزىتسىيەسىنى دائىم ساقلاشتۇر. تارىخ، يەرلىك تەزكىرىلەر ۋە ئەجدادلاردىن قالغان قول يازمىلاردىكى ماتېرىياللار بىر قەدەر ئىشەنچلىك بولسىمۇ، ئەمما كېيىنكىلەر قالدۇرۇپ قويغان قول يازمىلار تەتقىقاتچىلارنىڭ بەزى پەرەزلىرىگە تايانغان نەتىجىلەر ۋە ئاغزاكى گەپ-سۆزلەر، نەسەبنامە يېزىشنى يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىيەلەيدۇكى، ئۇلاردىكى سانلىق مەلۇماتلار، ھەر بىر تەپسىلاتلار ھەرگىزمۇ بىۋاستە مەنبە بولالمايدۇ.

10) ئۇرۇق-تۇغقانلار بىلەن سۆزلىشىشنى كېچىكتۈرۈش

ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتىنىڭ ھەر قانداق بىر ئەزاسى نەسەبنامە يېزىشنىڭ بىۋاستە مەنبەسى، شۇنداقلا ئەجدادلارنىڭ ھايات، سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھېكايە-رىۋايەتلەرنى تىرىكلەرگە يەتكۈزىدىغان بىردىنبىر ۋاستە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ھايات ئۇرۇق-تۇغقانلار بىلەن ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدا سۆزلىشىش — نەسەبنامە يازغۇچىلارنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرى ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇنغا تىزىلىشى كېرەك. ئەگەر ئۇرۇق-تۇغقانلار ياقا يۇرتلاردا بولۇپ قالسا، ئۇلار بىلەن ۋاقتىدا كۆرۈشۈپ سۆھبەتلىشىش لازىم. نۇرغۇن ئۇرۇق-تۇغقانلارغا مۇناسىپ ئىلھام بېرىلمىدىغانلا بولسا، ئۇلار ئۆز جەمەتىنىڭ شان-شەرىپى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىمىلىرىنىڭ يېزىقىغا ئېلىنىشىنى تولىمۇ خالايدۇ.

3. نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى

مۇكەممەل بىر نەسەبنامە ياكى نەسەب خاتىرىسى ۋە ياكى جە-مەت تارىخى قانداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك؟ تا-رىختىن بۇيان ھەر قايسى مىللەتلەردە رويابقا چىققان جەمەت نە-سەبنامىلىرى مەزمۇن دائىرىسى جەھەتتە ھەر خىل بولۇپ، بۇ ئەھۋال روشەنكى، جەمەتنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى، جەمەتنىڭ ئې-نىقلانغان تارىخىنىڭ ھەمدە نەسەب خاتىرىسىنىڭ داۋاملاشتۇرۇپ يېزىلغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقى، نەسەبنامە يازغاندا قول-غا كەلتۈرۈلگەن ماتېرىياللارنىڭ تۈرلىرىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى، نەسەبنامە يازغۇچىنىڭ ئىزدىنىش شارائىتى ۋە ئەمەلىي شارائىتى ... قاتارلىق كۆپ تەرەپتىكى ئامىللارغا باغلىقتۇر، شۇنداقتىمۇ، نۇرغۇن نەسەب خاتىرىلىرىدە بېرىلگەن مەزمۇنلارنى ئومۇملاشتۇ-رۇپ قارىغاندا ھەمدە جۇڭگودىكى نەسەبنامە يېزىشتىكى ئالاقىدار قائىدە ـ پىرىنسىپلارغا ئاساسلانغاندا، مۇكەممەل دەپ قارالغان نەسەبنامە ياكى نەسەب خاتىرىسىدە تۆۋەندىكىدەك مەزمۇنلار ھازىر بولۇشى لازىم.

1) نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمىسى

نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمە قىسمى نەسەبنامە ئىچىدە كەم بول-سا بولمايدىغان بىر بۆلەكتۇر. ئۇنىڭدا ئاساسەن نەسەبنامە تۈزۈش-نىڭ ئەھمىيىتى، نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ سەۋەبلىرى ۋە مەقسىتى، جەمەتنىڭ تارىخىي مەنبەسى ۋە كۆچۈش ئەھۋالاتى، نەسەبنامە تۈزگۈچىنىڭ ئەھۋالى، جەمەتتە تۈزۈلگەن ئىلگىرىكى نەسەبنامە-لەر (ئەگەر بار بولسا) نىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ھەمدە نەسەبنامە تۈ-زۈشكە ئالاقىدار بەزى نەزەرىيەۋى مەسىلىلەر خاتىرىلىنىدۇ. مۇ-قەددىمە قىسمىنىڭ ئۇزۇن ياكى قىسقا يېزىلىشىنى نەسەبنامە تۈزگۈچى كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلىسە بولە-دۇ. بۇ ئۇزۇن بولغاندا نەچچە ئون بەت، قىسقا بولغاندا بىر ـ

ئىككى بەت بولسا كۆپايە. نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىنىڭ ۋاقتىغا ئاساسەن، ئۇنى يېڭى مۇقەددىمە ۋە كونا مۇقەددىمە دەپ بۆلۈشكە بولىدۇ. كونا مۇقەددىمە ئىلگىرى تۈزۈلگەن نەسەبنامە-لەردە ئەسلىدە بار بولغان مۇقەددىملەرنى كۆرسەتسە، يېڭى مۇ-قەددىمە كونا نەسەبنامىلەر تۈزىتىپ تولۇقلانغاندا يېزىلىدىغان مۇقەددىمىدۇر. ئادەتتىكى ئەھۋالدا داۋاملاشتۇرۇپ تۈزۈلگەن نە-سەبنامىلەردىكى ئەسلىدە بار بولغان مۇقەددىمە پۈتۈن ھالىتى بە-لەن ساقلىنىدۇ. نەسەبنامىلەرنىڭ تارىخى ئۇزارغانسېرى ۋە ئولار-نىڭ تۈزىتىلىش قېتىم سانى كۆپەيگەنسېرى، ئۇنىڭدىكى مۇقەد-دىملەرمۇ كۆپىيىپ بارىدۇ. بۇ نەسەبنامە ئۇچۇن ئارتۇقچە تەركىب بولماستىن، بەلكى نەسەبنامىنىڭ تۈزىتىلىش ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەرگۈچى ماتېرىيال بولۇش سۈپىتىدە قىممەتلىكتۇر.

نەسەبنامىلەرنىڭ مۇقەددىمە قىسمىنى جەمەت ئىچىدىكى شەخسلەر يېزىشىمۇ، جەمەت سىرتىدىكى كىشىلەر يېزىشىمۇ مۇمكىن. ناۋادا، مۇقەددىمە قىسمىنى يېزىشقا جەمەت ئىچىدىن كىشى چىقمىسا، ئۇنداقتا، بەزى جەمەتلەر جەمەتكە تەۋە بولمە-غان، ئەمما قەلەم قۇۋۋىتى ئۇستۇن، بىلىملىك شەخسلەرنى تەك-لىپ قىلىپ مۇقەددىمە يازدۇرۇشى مۇمكىن. بىزنىڭ تەشەببۇسە-مىزچە، نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىنى نەسەبنامىنى تولۇقلاپ تۈزگۈچى ياكى يېڭىدىن تۈزگۈچى كىشىلەر ئۆزلىرى يازغىنى تۇ-زۇك. مۇشۇنداق قىلغاندا، نەسەبنامە تۈزۈشتىكى مەقسەت ۋە مۇد-دىئانى ھەم ئالاقىدار مەلۇماتلارنى مۇبالىغىدىن خالىي قىلغىلى بولىدۇ.

2) نەسەبنامىلەرنىڭ تۈزۈلۈش قائىدىسى

نەسەبنامىنىڭ تۈزۈلۈش قائىدىسى ـــ نەسەبنامىنىڭ تۈزۈ-لۈشى ياكى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىلىشىدا قوللىنىلغان ياكى رىئايە قىلىنغان قائىدە ـ پىرىنسىپلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدا ئاساسەن مەلۇم بىر نەسەبنامىنى تۈزۈشنىڭ كونكرېت پىرىنسىپلىرى، تا-رىخىي ئەھۋاللارنى ۋە شەخسلەرنى خاتىرىلەشنىڭ ئۇسۇللىرى،

نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلىدىغان شەخسلەر ۋە تارىخىي ئەھۋاللارنىڭ دائىرىسى، شەخسلەرنى نەسەبنامە ئىچىدە خاتىرىلەش ياكى خاتىرىلىمەسلىكنىڭ ئۆلچەملىرى، نەسەبنامىدە ئىشلىتىلگەن نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسىنىڭ خاراكتېرى، نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلما جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى، نەسەبنامىدىكى ھەر قايسى مەزمۇن تۈرلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشىدىكى سەۋەبلەر، نەسەبنامىنىڭ يېزىلىشىدا ساقلىنىشقا تېگىشلىك ئىشلار، شۇنداقلا نەسەبنامىنى تولۇقلاپ تۈزگەندە، رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك پىرىنسىپ قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ. نەسەبنامىنىڭ تۈزۈلۈش قائىدىسىنى تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەپ يېزىشقىمۇ ياكى يۇقىرىقى مەزمۇنلارغا ئاساسەن ماۋزۇ بەلگىلەپ يېزىشقىمۇ بولىدۇ. ئۇنى يەنە قىسقا يېزىشقىمۇ، ئۇزۇن يېزىشقىمۇ بولىدۇ. تارىختا نەسەبنامە يېزىپ قالدۇرغان كۆپىنچە جەمەتلەر جەمەتنىڭ شان - شەرىپىنى قوغداش ئۈچۈن، نەسەبنامىلىرىدە ياخشى ئەھۋاللارنىلا يېزىپ، يامان ۋە ناچار ئەھۋاللارنى يازماسلىق ۋاستىسىنى قوللانغان. بۇنىڭدىن كېيىن يېزىلغۇسى نەسەبنامىلەردە ئوخشاشلا جەمەتنىڭ شەرىپىگە داغ چۈشۈرىدىغان ئەھۋاللارنى خاتىرىلىمەسلىك ياكى قىسقا يېزىش ئەھۋالى داۋاملىشىشى مۇمكىن.

3) نەسەبنامە ھەققىدىكى بايان

نەسەبنامە ھەققىدىكى بايان — نەسەبنامە ھەققىدىكى چۈشەنچىلەر، جۈملىدىن نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ رولى، ئەھمىيىتى، تارىخى، ئۇسۇلى قاتارلىقلار شەرھلىنىدىغان بىر بۆلەكتۇر. چەت ئەللەردە ۋە خەنزۇلاردا ئىلگىرى تۈزۈلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلەرگە مۇشۇنداق بىر بۆلەك كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئۆز نەسەبنامىسىگە بولغان تونۇشىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئۇنى قەدىرلەش تۇيغۇسىنى ئۆستۈرىدۇ. بۇ بۆلەك يەنە ئۆز نۆۋىتىدە كىشىلەرنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسىگە ئېتىبار بېرىش قىزغىنلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشىگىمۇ مۇھىم كۆرسەتمىسى بولالايدۇ.

4) شەجەرە

نەسەبنامە ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم بۆلەك بولۇش سۈپىتى بىلەن شەجەرە جەمەت ئەزالىرى، مەسىلەن، ئاتا - بالا ۋە قېرىنداش - ھەمشىرىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان، دەسلەپكى ئەجدادتىن پەيدا بولغان ھەر بىر جەمەت ياكى ئائىلىلەردىكى ئەزالار ئېنىق يېزىپ كۆرسىتىلىدىغان ئىسىخىمىدۇر. نەسەبنامىدە ھەر خىل شەجەرە ئىسىخىمىلىرىدىن لايىقلىرىنى تاللاپ جەمەت شەجەرىسى تۈزۈشكە بولىدۇ. ھەر خىل شەجەرە ئىسىخىمىلىرىنىڭ ھەر قايسىسى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇپ، ھەر بىر كىشى ئۆز جەمەتىدىكى شەخسلەر سانىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە، ئىگىلىگەن ماتېرىيالىنىڭ تولۇق بولغان - بولمىغانلىقىغا قاراپ شەجەرە ئىسىخىمىسىنى جانلىق تاللاپ ئىشلەتسە بولىدۇ. ئەمما نېمىلا بولسۇن، ئۇقۇشلۇق بولۇش، ھەقىقىي بولۇش، ئېنىق بولۇش شەجەرە شەكىللىرىنى تاللاپ ئىشلىتىش يا- كى تۈزۈشتە ئويلىشىش زۆرۈر بولغان ئەڭ مۇھىم ئىشلار بولۇپ سانىلىدۇ.

5) جەمەت ئۇقۇتلىرى

جەمەت ئۇقۇتلىرى — بىر جەمەت ئىچىدە بىر قەدەر مۇقىملاشقان پەند - نەسىھەتلەر، مەلۇم ئىش ياكى ئەھۋاللاردىن يەكۈنلەنگەن تەجرىبە - ساۋاقلار ... دىن تەشكىل تاپقان تەلىم - تەربىيە مەزمۇنلىرىنى كۆرسىتىدۇ. جەمەت (ياكى ئائىلە) ئۇقۇتلىرى نەسەبنامىلەرنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ قەدىمكى ئەنئەنىۋى جەمەت تەربىيەسىدە ناھايىتى مۇھىم رولىنى ئويناغان. قەدىمكى دەۋرلەردىن بېرى ئىنسانلار جەمئىيىتى قانداشلىق مۇناسىۋەت نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇرۇق، جەمەت ۋە ئائىلىدىن ئىبارەت قانداش گۇرۇھلار باسقۇچلىرىنى بېسىپ ئۆتتى. ۋاھالەنكى، بۇلار كېيىنكى زامانىدا شەكىللەنگەن دۆلەتلەرنىڭ ئۇل ئاساسى ئىدى. دۆلەتلەر خاتىرجەمسىز بولغان، دۆلەت قانۇنلىرى مۇكەممەل ۋە ئېنىق بولمىغان چاغلاردا، ھەر

قايسى جەمەت (ياكى ئائىلە) لەرنىڭ ئۇگۇتلىرى جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇش رولىنى جارى قىلدۇرغاندى. دۆلەتلەر ئۇرۇش پاتقىقىغا پاتقان، بەزىدە جەمئىيەت ھۆكۈمەتسىز ھالەتتە قالغان چاغلاردىمۇ جەمەت (ياكى ئائىلە) لەرنىڭ نەسەبنامىسىدە يېزىپ قالدۇرۇلغان تەلىم - تەربىيە مەزمۇنلىرى ھەر بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئۆز ھەرىكىتىنى قېلىپقا سېلىشىنىڭ مۇھىم كۆرسەتمىسى سۈپىتىدە خىزمەت قىلغاندى. دۆلەت قانۇنى بىر قەدەر مۇكەممەل، جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىم، ئىقتىساد پاراۋان دەۋرلەردىمۇ جەمەت ئۇگۇتلىرى دۆلەت قانۇنى بىلەن بىر قاتاردا كىشىلەرنىڭ ئۆز - ئۆزىنى تىزگىنلىشىدىكى مۇھىم مىزان تەرىزىدە ئىشلىتىلگەن. چۈنكى، جەمەت ياكى ئائىلىلەر ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاش ئۈچۈن، جەزمەن مەلۇم خىلدىكى ھەرىكەت مىزانلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئارقىلىق جەمەت ئەزالىرىنى چەكلەشكە ئېھتىياجلىق بولاتتى. مانا بۇ جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىكى ئەڭ دەسلەپكى زۆرۈرىيەتتۇر. قەدىمدىن ئېتىبارەن ھەر قايسى مىللەتلەردە جەمەت ئۇگۇتلىرى دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بېيىپ باردى. جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مەزمۇنى ئۆز دەۋرىدىكى دانىشمەنلەرنىڭ ھېكمەتلىرى ۋە تەجرىبە - ساۋاقلىرىدىن ئوزۇق ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەر بىر دەۋردە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان دىنىي ئىدىيە ۋە دىنىي ھەرىكەت مىزانلىرىمۇ جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مۇھىم ئىدىيەۋى ئاساسى بولدى.

ئۇيغۇرلاردا گەرچە نەسەبنامە يېزىش پۈتۈن مىللەت دائىرىسىدە ئومۇملاشقان ئەنئەنىگە ئايلانمىغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇيغۇر جەمەتلىرى ۋە ئائىلىلىرىدە جەمەت ئۇگۇتلىرى بولمىغانلىقىنى دېرەك بەرمەيدۇ. دەل ئەكسىچە، ئۇيغۇر ئائىلىلىرىدە ۋە جەمەتلىرىدە ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئىسلام دىنىدىكى ئەخلاق تەربىيەسى، دىنىي تەربىيە ۋە ھاياتلىق تەربىيەسى مەزمۇنىدىكى كۆز سەتمىلەر ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ شۇ ئائىلە ياكى جەمەت

تىكى ئەزالارنىڭ ھەرىكىتىنى قېلىپقا سېلىشىدىكى مۇھىم ئاساس بولغان بولسا، ھەر بىر جەمەتنىڭ چوڭلىرى ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرى داۋامىدا يەكۈنلىگەن تەجرىبىلەر، شۇنداقلا ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى پەيلاسوپ - ھاكىملارنىڭ ئالاقىدار پەند - نەسىھەتلىرىمۇ ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ تەلىم - تەربىيەسىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان.

نەسەبنامىلەرنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن قەدىرلەشكە سازاۋەر بولۇشىدىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى شۇكى، نەسەبنامىلەردە كىشىلىك جەمئىيەتتە زۆرۈر بولغان ئېسىل ھەرىكەت نىزاملىرى ئۈلۈغلىنىدۇ، تەكىتلىنىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۈلارغا رىئايە قىلىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەلۇم خىلدىكى قەبىھ، ناچار ھەرىكەت - قىلىق ۋە خۇي - پەيلەر چەكلىنىدۇ. تارىختىن بېرى نەسەبنامىسى بار ياكى يوق ئائىلە ۋە جەمەتلەردە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەلىم - تەربىيەلەردە تەشەببۇس قىلىنىدىغان ۋە چەكلىنىدىغان ھەرىكەت - قىلىق نىزاملىرى كۆپ خىل بولۇپ، ئۈلارنى تۆۋەندىكىلەرگە يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

بىرىنچى، جەمەت قانۇنى ۋە دۆلەت قانۇنىنى ھۆرمەت قىلىش، رىئايە قىلىش ۋە قەدىرلەش.

ئىككىنچى، جەمەتنىڭ ئىچىدىكى ۋە سىرتىدىكىلەر بىلەن ئېجىل - ئىناق ئۆتۈش.

ئۈچىنچى، ئاتا - ئانىغا ۋاپادار بولۇش، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش.

تۆتىنچى، ئېتىقادلىق ۋە ئەدەپلىك بولۇپ، قائىدە - يوسۇنغا ھۆرمەت قىلىش.

بەشىنچى، ئەجداد روھىنى ئۇنتۇماسلىق، ئۈلارنىڭ ياخشى ئىزىنى بويلاپ مېڭىش.

يەنە بەزى نەسەبنامىلەردە جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مەزمۇنلىرى يۇقىرىقىلاردىن ھالقىپ تېخىمۇ كۆپ تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، بىر جەمەت ئىچىدە ئەرلەرنىڭ ئاياللار ئۇستىدىكى ھوقۇقلىرى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، ئاياللارنىڭ ئەرلەر ئۇستى

دىكى ھوقۇقلىرى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ پەرزەنت-
لەر ئۈستىدىكى ھوقۇقلىرى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، ئائىلە ياكى جە-
مەت دائىرىسىدە ئىقتىسادىي ئېلىم ـ بېرىم ئىشلىرىنى بىر تەرەپ
قىلىش قائىدىلىرى، توي ـ تۆكۈن ۋە ئۆلۈم ـ يېتىم ئىشلىرىنى
بىر تەرەپ قىلىش قائىدىلىرى، جەمئىتىكى چوڭلار يەكۈنلىگەن
مۇھىم، ئەھمىيەتلىك تەجرىبە ـ ساۋاقلار ... دېگەندەك. بۇ ھەر قاي-
سى جەمئىتلەرنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا قاراپ پەرقلىنىدۇ.

6) تەرجىمھاللار

تەرجىمھاللار ـــ جەمئىت ئىچىدىكى ھەر قايسى شەخسلەرنىڭ
تارىخىي تۆھپىلىرى خاتىرىلىنىدىغان بۆلەكتۇر. ئۇ جەمئىت ئى-
چىدىكى داڭلىق، تۆھپىسى بار شەخسلەرنىڭ ئىش ئىزلىرىنىڭ
خاتىرىسى بولۇپ، ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلەرگە بىر جەمئىتنىڭ چىق-
قان شەخسلەرنىڭ دۆلەت، مىللەت ۋە جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپە-
لىرى، ھەتتا ئۆز يۇرتى ياكى جەمئىتىگە قىلىپ بەرگەن بىرەر
ئەھمىيەتلىك ئىشى ۋەجىدىن، شۇ شەخسلەرنىڭ پەزىلىتىنى بايان
قىلىشقا بېغىشلانغان مەخسۇس تەرجىمھاللار قىستۇرۇلۇپ، كې-
يىنكى ئەۋلادلارنىڭ شۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىشى، شۇلارنى ئۈلگە
قىلىشى مەقسەت قىلىنغان.

جەمئىت تەرجىمھاللىرىنى ئادەتتە ئەر ئەجدادلارنىڭ تەرجە-
مھاللىرى ۋە ئايال ئەجدادلارنىڭ تەرجىمھاللىرى دەپ ئىككىگە
بۆلۈشكە بولىدۇ. ئايال ئەجدادلارنىڭ تەرجىمھاللىرى يەنە جەمئىت
ئىچىدىكى ئاياللارنىڭ تەرجىمھاللىرى ۋە جەمئىتىنىڭ باشقا جە-
مئىتلەرگە ياتلىق بولۇپ چىقىپ كەتكەن قىز (ئايال) لارنىڭ تەر-
جىمھاللىرى دەپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ. مەيلى قايسى خىلدىكى تەر-
جىمھال بولسۇن، شۇ تەرجىمھاللارغا ئىش ئىزلىرى تونۇشتۇ-
رۇلغان شەخسلەرگە ئائىت ھېكايىلەر قىستۇرۇلۇپ، كېيىنكى
ئەۋلادلارنىڭ ئۇلارنى ئېنىق بىلىش ۋە تەسەۋۋۇر قىلىشىغا ئىمكا-
نىيەت يارىتىلىدۇ.

جەمئىت نەسەبنامىسى ئىچىگە قىستۇرۇلىدىغان تەرجىمە-

ھاللارنىڭ بايانى چىن، تىلى ساپ، مەزمۇنى ۋەزىنلىك بولۇشى،
زىيادە دەبدەبىچىلىك ۋە كۆپتۇرمىچىلىكتىن ساقلىنىش لازىم.
نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى تەرجىمھاللارنىڭ قىممىتىنىڭ چوڭ-
كىچىكلىكىگە ھۆكۈم قىلىشنىڭ ئاساسى دەل ئۇلاردا ئەمەلىي
ئەھۋال خاتىرىلەنىدىمۇ ياكى مۇبالىغە بارمۇ دېگەنگە قاراشتىن ئى-
بارەت. شۇڭا، نەسەبنامىلەردىكى شەخسلەرنىڭ تەرجىمھاللىرى
نەسەبنامىلەرنىڭ تارىخ بولۇشتەك خۇسۇسىيىتى ئېتىبارى بىلەن
شۇنداق يېزىلىشى زۆرۈر.

7) ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە باشقا يازمىلار

نەسەبنامە ئائىلە ياكى جەمئىتىنىڭ تارىخى بولغاچقا، ئۇنىڭ
ئىچىدە ئەلۋەتتە جەمئىتىكى شەخسلەر ئىجاد قىلىپ قالدۇرغان
ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى كەم بولسا بولمايدۇ. خەنزۇلار-
نىڭ ئالتە سۇلالە دەۋرىدىن كېيىن بارلىققا كەلگەن جەمئەت نە-
سەبنامىلىرىدە جەمئەت ئىچىدىن چىققان ئەدەب ۋە سەنئەتكارلار-
نىڭ ئەسەرلىرى نەسەبنامە ئىچىگە كىرگۈزۈلىدىغان ئەھۋاللار
بىر قەدەر كەڭ ئەۋج ئالغان. خەنزۇلارنىڭ شۇ دەۋردە بارلىققا
كەلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلىرىدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئە-
سەرلىرى نەسەبنامىلەرنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتقان بولۇپ، ھەتتا
ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تارىخشۇناسلىققا، مەدەنىيەتكە، ئىقتىسادقا ۋە
دىنغا چېتىلغانلىقى سەۋەبىدىن، رەسمىي تارىخنامىلەر بىلەن
ھۆسن تالىشالايدىغان ھالغا كەلگەن. ياۋروپالىقلاردا بارلىققا كەل-
گەن بىر قىسىم نەسەبنامىلەردىمۇ ھەر بىر جەمئىتىنى چىققان ئە-
دەب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيەت ئىزلىرى قىستۇرۇلغان.
شۇنداق بولغانكەن، ئەنئەنىۋى نەسەبنامە قائىدىلىرى بويىچە
ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىلىرىدىمۇ ھەر بىر جەمئىتىنى چىققان ئە-
دەب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇۋەپپەقىيەتلىرى-
نى يېزىپ قالدۇرۇش ئارتۇقچە ئىش ئەمەس.

نەسەبنامىلەر ئىچىگە قايسى خىلدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت
ئەسەرلىرى كىرگۈزۈلۈشى كېرەك؟ ئەلۋەتتە ئەدەبىيات ـ سەنئەت

ئەسەرلىرىنى ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا قاراپ، نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرۇشقىمۇ ياكى ئايرىم تۇپلەپ بىللە ساقلاشقىمۇ بولىدۇ. بۇنداق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ئادەتتە ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى بارلىق تۈرلەر، جۈملىدىن شېئىرلار، ھېكايە، چەكلەر، بېغىشلىمىلار، رەسىملەر، ھۆسنىخەتلەر، ناخشىلار ... بولۇشى مۇمكىن. (خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلىرى ئىچىگە قىستۇرۇلغىنى كۆپىنچە شېئىرلار بولغان). ئۇمۇمەن شۇ خىلدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى بولسىلا، ئەھۋالغا قاراپ نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرۇشقا بولىدۇ.

جەمەت ئەزالىرى ياراتقان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ئۇلارنىڭ قان - تەرىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ئۇلارنىڭ بەدىئىيلىك دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار ئىچىدىكى مۇھىم بۆلەكلەر ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ مائېرىياللىق قىممىتىنى ۋە زوقلىنىش قىممىتىنى بارغانسېرى كۆپ نامايان قىلىدۇ. ئەمما، بىر جەمەت ئىچىدىن يېتىشىپ چىققان ئەدىب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ شەكلى ھەر خىل، مەزمۇنى بەك مول بولسا، ئۇنداقتا كېيىنكىلەر (نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يازغۇچىلار ياكى تۈزگۈچىلەر) نىڭ ئىجتىھات بەلەن رەتلىشى زۆرۈر بولىدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلار تېخىمۇ ئوبدان پايدىلىنالايدۇ ۋە بۇنداق ئەسەرلەرمۇ كەڭ تارقىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىز شۇنى تەشەببۇس قىلىمىزكى، كىشىلەر ھازىرقى زامانىغا خاس ئائىلە - جەمەت نەسەبنامىلىرىنى تۈزگەندە ياكى بۈرۈنقى نەسەبنامىلەرنى داۋاملاشتۇرۇپ يازغاندا، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنى نەسەبنامە ئىچىگە كىرگۈزۈشتە ئېھتىياتچانلىق بىلەن تاللىشى، سەرخىللىرىنى كىرگۈزۈشى، قىممىتى بار بولغان ۋەكىللىك ۋەسىقىلەرنى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈپ بېرىشى كېرەك.

8) جەمەت رەسىملىرى

نەسەبنامە يېزىق، رەسىم، ئىسخىما، سۈرەت، جەدۋەل بىر

گەۋدە قىلغان ئۇنۇۋېرسال ۋەسىقە بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشلىتىلىش قىممىتى چوڭ. نەسەبنامىلەر گەرچە يېزىقنى ئاساس، سۈرەتلەرنى قوشۇمچە قىلىپ تۈزۈلسىمۇ، ئەمما بىر پارچە سۈپەتلىك رەسىم ياكى سۈرەت جەمەت كىشىلىرىنىڭ قىياپىتىنى ۋە ئالاھىدىلىكىنى كېيىنكى دەۋرلەرگە تېخىمۇ ئوبرازلىق ھالەتتە يەتكۈزۈپ بېرەلەيدۇ. سۈرەت ياكى رەسىملەرنى نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇ (يەنى رەسىم ياكى سۈرەت) جەمەت ئەنئەنىسىنىڭ داۋاملىشىشىنى ئەڭ بىۋاستە كۆرۈنۈش بەلەن تەمىن ئېتىپ، نەسەبنامىنى يېزىق ماتېرىيالى بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىغان ھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ، نەسەبنامىدە ئېيتىلماقچى بولغان مەقسەتنى تېخىمۇ ئومۇمىي ھالەتتە ئايان قىلىپ بېرەلەيدۇ. شۇ بويىچە بولغاندا، نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتالايدىغان، كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرالايدىغان، نەسەبنامىنى جانلىق كۆرسىتەلەيدىغان سۈرەت ياكى رەسىملەرنى نەسەبنامىگە قىستۇرۇشقا بولىدۇ.

بۇ رەسىم ياكى سۈرەتلەر تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن:

(1) كونا رەسىملەر: بىر ئائىلە ياكى جەمەتتە ساقلانغان كونا سۈرەتلەر (مەيلى ئۇ رەڭلىك ياكى رەڭسىز بولۇشىدىن قەتئىينەزەر) نىڭ تارىخىي قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، ئۇلار نەسەب ماتېرىيالىنى ئىسپاتلاشتا ئەڭ كېرەكلىك ماتېرىياللاردۇر. بۇنداق سۈرەتلەر نەسەبنامە ئىچىگە جەزمەن كىرگۈزۈلىدۇ.

(2) ئەجدادلار رەسىملىرى: بۇلار ۋاپات بولغان ئەجدادلارنىڭ رەسىملىرى تەرىپىدىن سىزىلغان رەسىملىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئەجدادلارنىڭ سىزىلغان رەسىملىرىنى نەسەبنامىلەرگە كىرگۈزۈشتىكى مەقسەت ئاشۇ جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئاشۇ ئەجدادلارغا بولغان ھۆرمىتىنى ئىپادىلەش ۋە ئۇلارنى ياد ئېتىشتىن ئىبارەت. ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن بېرى ئىسلام دىنىدىكى ئالاقىدار بەل-

گىلىملەر ۋەجدىن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ رەسىملىرىنى سىز-
دۇرۇپ قالدۇرمىغان. بىز تارىخىمىزدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخسلەر
(پادىشاھلار، ئالىملار، قەھرىمانلار، ئەدىبلەر ۋە شۇنىڭغا ئوخ-
شاشلار) دىن مۇتلەق كۆپچىلىكىنىڭ سىزىلغان رەسىمىنى
ئۇچراتمايمىز. مۇشۇ ئەھۋالغا قارىتا ھازىرقى زامانداا ئۇيغۇر
رەسساملىرى مەدەنىيەت تارىخىمىزدا ئۆتكەن بىر قىسىم مەشھۇر
شەخسلەرنىڭ رەسىمىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ سىزىپ چىقتى ۋە
چىقماقتا. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، ھەر بىر جەمەتتىكىلەر ئۆز-
لىرىنىڭ جەمەتىدىن چىققان مەشھۇر كىشىلەر (ھېچبولمىغاندا
دەسلەپكى ئەجدادى)نىڭ رەسىمىنى ئۇلارنىڭ بىلىنگەن جىسمانىي
ئالاھىدىلىكلىرى ۋە كېيىنكىلەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولغان ئىرسىي
ئالاھىدىلىكلەر بويىچە تەسەۋۋۇر قىلىپ سىزىپ چىقىپ، ئۇلارنى
نەسەبنامە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرسىمۇ بولىدۇ. بەزى مىللەتلەردە
جەمەت نەسەبنامىسىدە، ھەتتا شۇ جەمەتنىڭ (بىلىنگەن) دەسلەپ-
كى ئەجدادىنىڭ رەسمى سىزىلىپ، نەسەبنامىنىڭ باش قىسمىغا
ئورۇنلاشتۇرۇلغان. كېيىنرەك بارلىققا كەلگەن مەشھۇر شەخس-
لەرنىڭ رەسىملىرىمۇ ئوخشاشلا سىزىلىپ، شۇلار ھەقىقىدىكى
تەرجىمىھالغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بەزىدە ھەتتا ئاشۇلارنىڭ قول
يازمىلىرىدىن بىرەر نۇسخا قىستۇرىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

(3) ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ رەسىملىرى: بۇ ئەجدادلار
ئولتۇراقلاشقان ئىمارەتلەر، سارايلار، ھويلا - ئارامىلار ۋە شۇلار
سالدۇرغان باشقا تۇرالغۇلارنى كۆرسىتىدۇ. ئەجدادلارنىڭ تۇرال-
غۇلىرى ئۇلار ياشىغان، پائالىيەت قىلغان ۋە ئاۋۇپ كۆپەيگەن
جايلار بولۇپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا نەسەبنامىلەردە ئاشۇ
تۇرالغۇلارنىڭ رەسىم ۋە سۈرەتلىرىنىڭ بولۇشى ئارتۇقچە ئىش
ئەمەس. خەنزۇلارنىڭ نەسەبنامىلىرىدە ئەجدادلىرىنىڭ تۇرالغۇل-
رىنىڭ رەسىملىرى كىرگۈزۈلىدىغان ئەھۋال كۆپ ئۇچرايدۇ.
ئۇلارنىڭ نەسەبنامىلىرىدە ئەجدادلىرىنىڭ ئىبادەت سورۇنلىرى

ۋە قەبرىلىرىنىڭ رەسىملىرى ئىرىنمەي كىرگۈزۈلگەن، ھەتتا
بەزى نەسەبنامىلەردە ئەجدادلىرى تۇرغان ئىمارەتلەرنىڭ شەكلى
سىزىپ كۆرسىتىلگەن، بەزىلىرىدە شۇلار ياشىغان جايلارنىڭ
تەپسىلىي جۇغراپىيەلىك ئەھۋالىدىن مەلۇماتلار قالدۇرۇلغان.
خەنزۇلاردا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە ھەر بىر جەمەتنىڭ خاس ئىبا-
دەتخانىلىرى بولغان بولۇپ، بۇنداق ئىبادەتخانىلارنىڭ رەسىملىرى
نەسەبنامىلەر ئىچىگە سىزىپ كىرگۈزۈلگەن. خۇددى شۇنىڭدەك،
ئۇيغۇرلارمۇ نەسەبنامە تۈزگەندە ئەجدادلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ،
جۇملىدىن ئۇلار ياساپ قالدۇرغان ساراي، ئىمارەت، باغبارات ...
لارنىڭ رەسىملىرىنى ئۇلارنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى ھەققىدىكى
مەلۇماتلار بىلەن قوشۇپ نەسەبنامىلەرگە قىستۇرۇشى لازىم. چۈن-
كى، كىشىلەر شۇنىڭغا ئىشىنىپمۇ قالىدۇكى، بىر جەمەتنىڭ گۈل-
لىنىشى ياكى ۋەيران بولۇشى باشقا ئامىللار بىلەن بىر ۋاقىتتا شۇ
جەمەتنىڭ تۇرغان جايى، تېخىمۇ كونكرېت ئېيتقاندا، تۇرالغۇلىرى
بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالىدۇ. بىز گەرچە بىر جەمەتنىڭ
تۇرغان يېرى بىلەن ئۇنىڭ گۈللىنىشى ياكى خارابلىشىشى ئوتتۇ-
رىسىدا قانچىلىك باغلىنىشنىڭ بارلىقىغا بىر نەرسە دېيەلمىسەك-
مۇ، ئەمما جەمەتلەر ياشىغان تۇرالغۇلاردا ئەجدادلارنىڭ ئىزىنىڭ
قالغانلىقى، ئەجدادلارنىڭ نۇرغۇن ھاياتىي پائالىيەتلىرىنىڭ شۇ
تۇرالغۇلار بىلەن باغلىنىشلىق بولغانلىقى ... نى نەزەردە تۇتقاندا،
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ماتېرىياللارنى نەسەبنامىلەرگە كىرگۈزۈپ
قويۇش ئەرزىيدىغان ئىش دەپ قارايمىز.

9) نەسەبنامىنىڭ رەت نومۇرى

نەسەبنامە يېزىش ۋە ساقلاش ئەنئەنىسى بار مىللەتلەردە، نە-
سەبنامىلەر ۋە نەسەب خاتىرىلىرى جەمەت ئىچىدىلا ساقلىنىدىغان
بولۇپ، جەمەت سىرتىغا تارقىتىش ۋە يات جەمەت كىشىلىرىگە
ئارىيەت بېرىش چەكلىنەتتى. جەمەت ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ نە-
سەبنامىلەرنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ساقلىشىغا، يېتتۇرۇۋەتمەس-

لىكىگە، جەمەت سىرتىغا تارقىتىۋەتمەسلىكىگە كاپالەتلىك قى-
لىش ئۈچۈن، نەسەبنامىلەر تۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، ھەر بىر ئائىلىنىڭ ساقلىشىغا بېرىلگەن نەسەبنامىگە بىردىن نومۇر بەل-
گىلىنەتتى. كىشىلەر نەسەبنامىلەرنى ئالغاندا نومۇر بويىچە ئېلىپ ئىشلىتەتتى. مانا بۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان نەسەبنامىنىڭ رەت نومۇرىدۇر. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا، يەنە ھەر بىر نەسەبنامە ئۈستىگە نەسەبنامىنىڭ ئومۇمىي سانى (تېراژى)، ئائىلىلەرگە تارقىتىلغان نەسەبنامىلەرنىڭ سانى ھەمدە نەسەبنامىلەرنى تاپشۇ-
رۇۋالغۇچىلارنىڭ ئىسمى قاتارلىق مەزمۇنلار يېزىلاتتى. نەسەبنا-
مىنىڭ رەت نومۇرىنىڭ ئېنىقلىقى سەۋەبىدىن، ناۋادا نەسەبنامە-
لەر جەمەت سىرتىغا تارىلىپ كەتسە ياكى بۇزۇلۇپ كەتسە، مەس-
ئۇل كىشىنى ئاسانلا سۈرۈشتۈرۈپ تاپقىلى بولاتتى. نەسەبنامە-
نىڭ رەت نومۇرى نەسەبنامىلەرنى باشقا جەمەت كىشىلىرىنىڭ يا-
مان نىيەتتە ئۆزگەرتىۋېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى ئوبدان تەدبىردۇر.

4. نەسەبنامىدە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش سىستېمىسى

نەسەبنامە ئىچىدە ۋە شەجەرىدە بىر جەمەتكە تەئەللۇق شەخس-
لەرنىڭ يالغۇز ئىسمىنىلا يېزىپ قويۇش ئۇلارنىڭ ئەجداد - ئەۋلاد-
لىق تەرتىپىنى بىلدۈرۈش كۆپ يارىدەم بېرەلمەيدۇ. نەسەبنامە ئىچىدە بولسۇن ياكى شەجەرىدە بولسۇن، كۆپىنچە خاتىرلىنىدىغان كىشى ئىسمى كۆپ بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى كۆرگۈچىلەر ۋە ئوقۇ-
غۇچىلار نەسەبنامىدىكى مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئومۇمىي نەسەب زەن-
جىرى ئىچىدىكى ئەۋلاد تەرتىپىنى ياكى ئۇنىڭ قايسى ئەۋلادىنىڭ قانچىنچى پەرزەنتى ئىكەنلىكىنى ئاسان پەرقلەندۈرەلمەيدۇ. مۇ-
شۇنداق قىينىچىلىقنى توگىتىش ئۈچۈن، نەسەبنامە ئىچىدىكى ھەر بىر شەخسنى نومۇر بەلگىلەش ئارقىلىق پەرقلەندۈرگىلى ۋە

تونۇغىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا، غەرب نەسەبشۇناسلىق ساھەسىدە نە-
سەبنامە ۋە شەجەرە ئىچىدىكى بىر جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنى نومۇر بەلگىلەش ئارقىلىق بىر - بىرىدىن پەرقلەندۈرىدىغان ۋە ئۇلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئۇسۇل — نەسەبنامىگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى (Genealogical Numbering System) بارلىققا كەل-
گەن. بۇ ئۇسۇللار ئىچىدە كۆپ قوللىنىلىدىغىنى سوسا ستىرادو-
نىتز مېتودى(Sosa Stradonitz Method)، تىزىمغا ئېلىش سىستېمىسى (Registering System)، NGSQ سىستېمىسى (NGSQ System)، ھېنرى سىستېمىسى (Henry System)، ئا-
بوۋىللې سىستېمىسى (Aboville System)، مۇرگېي دې تۇ-
پېگنىي سىستېمىسى (Meurgey de Tupigny System) ۋە ۋىل-
لېرس - پاما سىستېمىسى (Villiers/ Pama System) دىن ئىبارەت بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەجدادتىن ئەۋلاد يۆنىلىشىگە قاراپ، نەسەب خاتىرىسىدىكى ھەر بىر كىشىگە نومۇر بەلگىلەپ پەرقلەن-
دۈرىدىغان ئۇسۇللاردۇر.

نەسەبنامىگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىلىرىنى نومۇر بەلگە-
لەشنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا ياكى ئەۋلادتىن ئەجدادقا بولغان يۆ-
نىلىش پەرقىگە ئاساسەن ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ: بىرى، ئەۋلاد-
تىن ئەجدادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى؛ يەنە بىرى، ئەجداد-
تىن ئەۋلادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى. يۇقىرىقى ئۇسۇللار ئىچىدە پەقەت سوسا ستىرادونىتز مېتودىلا ئەۋلادتىن ئەجدادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىغا تەۋەدۇر. قالغانلىرى ئەجدادتىن ئەۋلادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىغا مەنسۇپتۇر. تۆۋەندە ئۇلارنى بىر - بىرلەپ چۈشەندۈرىمىز.

1) ئەۋلاد - ئەجداد يۆنىلىشى بويىچە نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلدا ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلاد (جۇملىدىن نۆۋەتتىكى «مەن») ئۆزىگە 1 نومۇرىنى بەلگىلەۋېلىپ، ئاندىن ئاتىسىنى 2 نو-

مۇرى بىلەن، ئانىسىنى 3 نومۇرى بىلەن، ئاتىسىنىڭ ئاتىسى (يەنى بوۋىسى) نى 4 نومۇرى بىلەن، ئاتىسىنىڭ ئانىسى (يەنى مومىسى) نى 5 نومۇرى بىلەن، ئانىسىنىڭ ئاتىسى (ئانا تەرەپ بوۋىسى) نى 6 نومۇرى بىلەن، ئانىسىنىڭ ئانىسى (ئانا تەرەپ مومىسى) نى 7 نو- مۇرى بىلەن ... ئىپادىلەيدۇ. ئەلۋەتتە، ناۋادا بىلىنگەن ئەجدادلار كۆپ بولسا، ئۇلار ئالدى بىلەن ئاتا تەرەپنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى، ئاندىن ئانا تەرەپنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى تەرتىپ نومۇرى قويۇش ئۇ- سۇلى بىلەن ئىپادە قىلىنىدۇ. بۇنىڭدا ھەر قانداق بىر شەخسنىڭ ئاتىسىنىڭ تەرتىپ نومۇرى شۇ شەخسنىڭ نومۇرىنىڭ بىر ھەسسە- لىك نومۇرى بولىدۇ. ئانىسىنىڭ تەرتىپ نومۇرى ئاتىسىنىڭ تەر- تىپ نومۇرىغا بىر قوشۇلغاندىكى سان بولىدۇ.

بۇ خىل ئۇسۇلدا بىردىن تارتىپ 15 كىچە بولغان سانلار بىر جەمەتتىكى نۆۋەتتىكى كىشى (يەنى «مەن») دىن ھېسابلىنىدۇ. تۆت بوغۇن كىشىلەرنىڭ ۋەكىللىك نومۇرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

1 مەن
2 ئاتىسى
3 ئانىسى
4 ئاتىنىڭ ئاتىسى
5 ئاتىنىڭ ئانىسى
6 ئانىنىڭ ئاتىسى
7 ئانىنىڭ ئانىسى
8 ئاتىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئاتىسى
9 ئاتىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئانىسى
10 ئاتىنىڭ ئانىسىنىڭ ئاتىسى
11 ئاتىنىڭ ئانىسىنىڭ ئانىسى
12 ئانىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئاتىسى
13 ئانىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئانىسى

14 ئانىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئاتىسى
15 ئانىنىڭ ئانىسىنىڭ ئانىسى

مۇشۇ تەرزدە، بىر كىشى ئۆزى ئېنىقلاپ چىققان بىۋاستە ئەجدادلىرى ئىچىدىكى ھەر بىر شەخسكە يۇقىرىقىدەك نومۇر بەل- گىلەپ، ئۇلارنىڭ بوغۇن تەرتىپىنى ھەم جىنسىنى (چۈنكى تەرتىپ نومۇرى ئىچىدىكى جۈپ تەرتىپ سانلار ئەر جىنسىلىق ئەجدادلار- غا، تاق تەرتىپ سانلار ئايال جىنسىلىق ئەجدادلارغا ۋەكىللىك قە- لىدۇ) سىمۇوللۇق رەۋىشتە ئىپادىلىسە بولىدۇ.

2) ئەجداد - ئەۋلاد يۆنىلىشى بويىچە نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلدا كىشىلەر ئۆزلىرى ئېنىقلاپ چىققان ئەجدادلىرد- غا نومۇر بەلگىلەشتە ئۆزىدىن تارتىپ ئەمەس، بەلكى ئېنىقلاپ چىقىلغان ھەمدە دەسلەپكى ئەجداد دەپ بېكىتىلگەن كىشىدىن تارتىپ تاكى ئۆزىگىچە بولغان ئارىدىكى ھەممە بوغۇندىكى ئەجدادلارغا نومۇر بەلگىلەپ، ئۇلارنىڭ جىنس پەرقىنى ھەم بوغۇن پەرقىنى، شۇنداقلا باشقا ئۇچۇرلارنىمۇ ئاشۇ نومۇرلار ئارقىلىق ئىپادىلىيەلەيدۇ. يۇقىرىدا تىلغا ئالغاندەك، بۇ ئۇسۇلغا تەۋە نو- مۇر بەلگىلەش سىستېمىلىرى بىر قانچە بولۇپ، ئۇلارنى ئايرىپ ئىزاھلايمىز.

(1) تىزىملاش سىستېمىسى: بۇ ئۇسۇل 1870 - يىلى ئامې- رىكىدا يېڭى ئېنگلاند تارىخ - نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتى تەرد- پىدىن «يېڭى ئېنگلاند تارىخ ۋە نەسەب تىزىملىكى» دە تۇنجى قې- تىم ئىشلىتىلگەن. بۇنىڭدا ئەرەب رەقىمى (1، 2، 3 ...) ۋە رىم رەقىمى (i ، ii ، iii ...) ئارقىلىق ھەر قايسى بوغۇندىكى كىشىلەر ئايرىپ كۆرسىتىلىدۇ. يەنى، بىر بوغۇن كىشىلەر پەر- زەنتلىرىگە نىسبەتەن ئەرەب رەقىمى بىلەن، پەزەنتلىرى (ئىك- كىنچى بوغۇنى) بولسا رىم رەقىمى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ئاشۇ پەرزەنتلەر (يەنى ئىككىنچى بوغۇنى) ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى

(يەنى ئۇچىنچى بوغۇن)غا نىسبەتەن ئەڕەب ڕەقىمى بىلەن پەر-
زەنتلىرى (يەنى ئۇچىنچى بوغۇن) ڕىم ڕەقىمى بىلەن ئىپادە قى-
لىنىدۇ.

(بىرىنچى بوغۇن)
1 دەسلەپكى ئەجداد
2 i پەرزەنت
ii پەرزەنت (ئەۋلادى يوق)
iii پەرزەنت (ئەۋلادى يوق)
3 iv پەرزەنت

(2) ھېنرى سىستېمىسى: ھېنرىي سىستېمىسىمۇ ئەجداد-
تىن ئەۋلادقا قاراپ بىر جەمەتتىكى كىشىلەرگە نومۇر بەلگىلەش
سىستېمىسى بولۇپ، بۇ سىستېما ڕېگىنالد بۇچانان ھېنرىي تە-
ڕىپىدىن 1935 - يىلى ئامېرىكىدا پەيدا قىلىنغان. بۇ سىستېما
1 دىن باشلىنىدۇ، يەنى دەسلەپكى ئەجداد دەپ بېكىتىلگەن كە-
شىنىڭ ۋاكالەت نومۇرى 1 بولىدۇ. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ نومۇرى
11 بولىدۇ، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ نومۇرى 12 بولىدۇ، ئۇچىنچە-
سىنىڭ 13 بولىدۇ. بۇ مۇشۇ تەرتىپتە داۋام قىلدۇرۇلىدۇ. بۇ
سىستېما ئارقىلىق بەلگىلەنگەن نومۇرلارغا ئاساسلىنىپ، كىشە-
لەر ئۆز ئەجدادلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى
تۇرلەپ چىقىپ بىلەلەيدۇ. ھېنرىي سىستېمىسىدا ئەگەر بىر كە-
شىنىڭ توققۇزدىن ئارتۇق پەرزەنتى بولغان بولسا، ئۇنداقتا X
بەلگىسى 10 - پەرزەنت ئۇچۇن، A بولسا 11 - پەرزەنت ئۇچۇن، B
بولسا 12 - پەرزەنت ئۇچۇن، C بولسا 13 - پەرزەنت ئۇچۇن ....
بەلگىلىنىدۇ. ھېنرىي سىستېمىسىنىڭ تۇزىتىلگەن نۇسخىسىدا
توققۇزدىن ئارتۇق پەرزەنتى بولغان كىشىلەرنىڭ 10 - پەرزەنتە-
دىن كېيىنكى پەرزەنتلىرىنىڭ ۋەكىللىك سانى لاتىن ھەرپلىرى

بىلەن ئىپادىلەنمەستىن، بەلكى ڕەقەم ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ
تىرناق ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ كونكرېت ئۇسۇلى
مۇنداق بولىدۇ:

ئەنئەنىۋى ھېنرىي سىستېمىسى	تۇزىتىلگەن ھېنرىي سىستېمىسى
1. دەسلەپكى ئەجداد	1. دەسلەپكى ئەجداد
11. پەرزەنت	11. پەرزەنت
111. نەۋرە	111. نەۋرە
1111. ئەۋرە	1111. ئەۋرە
1112. ئەۋرە	1112. ئەۋرە
112. نەۋرە	112. نەۋرە
12. پەرزەنت	12. پەرزەنت
121. نەۋرە	121. نەۋرە
1211. ئەۋرە	1211.ئەۋرە
1212. ئەۋرە	1212.ئەۋرە
122. نەۋرە	122. نەۋرە
1221. ئەۋرە	1221.ئەۋرە
123. نەۋرە	123. نەۋرە
124. نەۋرە	124. نەۋرە
125. نەۋرە	125. نەۋرە
126. نەۋرە	126. نەۋرە
127. نەۋرە	127. نەۋرە
128. نەۋرە	128. نەۋرە
129. نەۋرە	129. نەۋرە
12 X. نەۋرە	12(10). نەۋرە

(3) ئابوژىللىق سىستېمىسى: ئابوژىللىق سىستېمىسىمۇ ئەجدادتىن ئەۋلادقا قاراپ بىر جەمەتتىكى كىشىلەرگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، بۇ سىستېما جاكۇس ئابوژىللىق تەرىپىدىن 1940 - يىلى فرانسىيەدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ سىستېما ھېنرىي سىستېمىسىدىن پەقەت بىر بوغۇندىكى توققۇزدىن ئاشقان 10 - پەرزەنت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى پەرزەنتلەرنىڭ تەرتىپ نومۇرىنى بىۋاستىلا ئەرەب رەقىمى بىلەن چېكىت قويۇپ (يەنى 1.1.3.10 دېگەندەك) كۆرسىتىش جەھەتتە پەرقلىنىدۇ.

(4) مۇرگېي دې تۇپىگنىي سىستېمىسى: بۇ فرانسىيەلىك نەسەبشۇناس جاكۇېس مۇرگېي دې تۇپىگنىي 1953 - يىلى تۇزگەن نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، بۇنىڭدا ھەر بىر بوغۇن رىم رەقىمى ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ، ھەر بىر بوغۇندىكى پەرزەنتلەرنىڭ تەرتىپ نومۇرىدىن پەرقلەندۈرۈلىدۇ. پەرزەنتلەرنىڭ سانى ۋە تەرتىپ نومۇرى بولسا ئەرەب رەقىمى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

I دەسلەپكى ئەجداد
II_1 پەرزەنت
III_1 نەۋرە
IV_1 ئەۋرە
IV_2 ئەۋرە
III_2 نەۋرە
III_3 نەۋرە
III_4 نەۋرە
II_2 پەرزەنت
III_5 نەۋرە
IV_3 ئەۋرە
IV_4 ئەۋرە
IV_5 ئەۋرە
III_6 نەۋرە

(5) ۋىللىبرس - پاما سىستېمىسى: بۇ 19 - ئەسىردە جەنۇبىي ئافرىقىدا كرىستوفېل كوتزې دې ۋىللىبرس تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، ئۇ كېيىن جەنۇبىي ئافرىقا نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتىدىكى كورنېلىس - پاما تەرىپىدىن تۇزىتىپ تولۇقلانغان. شۇڭا، ۋىللىبرس - پاما سىستېمىسى دەپ ئاتالغان. بۇ سىستېمىدا ئالدى بىلەن ھەر قايسى بوغۇن ئۇچۇن لاتىن ھەرپلىرى بېكىتىلىدۇ، بىر بوغۇندىكى پەرزەنتلەر بولسا رەقەم ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن:

a دەسلەپكى ئەجداد
1b پەرزەنت
1c نەۋرە
2c نەۋرە
1d ئەۋرە
2d ئەۋرە
3c نەۋرە
4c نەۋرە
2b پەرزەنت
1c نەۋرە
1d ئەۋرە
2d ئەۋرە
3d ئەۋرە
2c نەۋرە
3c نەۋرە

يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان نەسەبنامىگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىلىرى خەلقئارا نەسەبشۇناسلىقتا كۆپ قوللىنىلىدىغان سىستېمىلار بولۇپ، بۇلار نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنى ئىلمىي

رەۋشته ئېلىپ بېرىش ھەمده نەسەبنامده بايان قىلىنغان كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى ئېنىق ئىپادىلەپ بېرىش ئىشلىرىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇڭا، نەسەبنامە تەتقىقاتى ياكى ئەمەلىي نەسەبنامە يېزىقچىلىقىدا دەسلەپتىلا مەزكۇر ئۇسۇللارنى ئۆگىنىپ ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. بىز يۇقىرىدىكى ئۇسۇللارنىڭ مۇرەككەپلىكىنى، شۇنداقلا ئەمەلىي ئىشلىتىشكە بولىدىغان بىر نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى توغرىسىدا زۆرۈرىيىتىنى كۆزده تۇتۇپ، نەسەبنامده قوللىنىشقا بولىدىغان تۆۋەندىكى ئىككى خىل ئۇسۇلنى تونۇشتۇرىمىز ھەم نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئىشلىتىشىگە تەۋسىيە قىلىمىز:

بىرى، ھەرپلەر بىلەن رەقەمنى بىرلەشتۈرۈپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى. بۇ خەلقئارادا كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل بولۇپ، ئۇنىڭدا دەسلەپكى ئەجدادقا «a» ھەرپىنى بەلگىلەپ، ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىگە چوڭ - كىچىكلىك تەرتىپى بويىچە 1b، 2b، 3b ... دەپ نومۇر بەلگىلىنىدۇ. ئەگەر ئېنىقلانغان دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قېرىنداش - ھەمشىرىلىرىمۇ بار بولغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇلار a3، a2، a1 ... دېگەن نومۇرلار ئارقىلىق بەلگىلىنىدۇ.

مەسىلەن، «3d2c4b» دېگەن نومۇر دەسلەپكى ئەجدادنىڭ تۆتىنچى بالىسىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ ئۈچىنچى بالىسىنى كۆرسىتىدۇ. «5d4c2b3a» دېگەن نومۇر دەسلەپكى بىر ئەجدادنىڭ ئۈچىنچى بالىسىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ تۆتىنچى بالىسىنىڭ بەشىنچى بالىسىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق نومۇرلۇق ئىپادىلەرنى نەسەبنامده ھەر بىر شەخسنىڭ ئىسمىنىڭ ئالدىغا [ ] بەلگىسى ئىچىگە ئېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. ئەگەر بىر كىشىنىڭ ئاتىسى ياكى ئانىسىدىن بىرى ئۆگەي بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئىككى تەرەپتىكى پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى كۆپىنچە ئوخشاش بولمايدىغانلىقى سەۋەبلىك، ئۇنىڭ ئانىسى تەرەپ-

تىن نەچچىنچى ئەۋلاد ئىكەنلىكىنى يۇقىرىقى نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى بويىچە ئىپادىلەشكە ۋە بۇ ئىپادىنى ( ) ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. ئەگەر ھەر ئىككى تەرەپتىكى تەرتىپىنى بىرلا ۋاقىتتا يېزىشنى خالىسا، ئۇنداقتا يۇقىرىقى ئىككى خىل تىرناقنى ئاتىسىغا ياكى ئانىسىغا ئۆزلۈك تەۋەلىكى بويىچە ئارقا-مۇ ئارقا تىزىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ. غەرب ئەللىرىدىكى كۆپ قىسىم خەلقلەردە يۇقىرىدىكى نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىدا ئىشلىتىلىدىغىنى ئەرەب رەقەمى بولماستىن، بەلكى رىم رەقىمى بولۇپ، ئۇيغۇرلار ئادەتتە بويىچە ئەرەب رەقەمىنى ئىشلەتسە بولىدۇ. ئەلۋەتته، ھەر بىر شەخسنىڭ بەلگىلەنگەن نومۇرى مۇقىم نەرسە بولۇپ ھېسابلانسىمۇ، ئەمما بەزى جەمەتلەرنىڭ تارىختا ياشىغان باشقا ئەجدادلىرىنىڭ بايقىلىشى بىلەن، ئۇلارنىڭ جەمەتىدىكى شەخسلەرگە يېڭىدىن نومۇر بەلگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. يەنە بىر ئەھۋال شۇكى، ناۋادا بايقالغان ئەجدادلار 26 ئەۋلادتىن ئېشىپ كەتسە، ئۇنداقتا لاتىن يېزىقىدا پەقەت 26 ھەرپلا بولغانلىقى سەۋەبلىك، 26 - ئەۋلادتىن كېيىنكى ئەۋلادلارنى ھەرپ بىلەن ئىپادىلەشكە مۇمكىن بولماي قالىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلدا جەزمەن لاتىن ھەرپلىرىنى ئىشلىتىش زۆرۈر بولماسلىقى مۇمكىن. كىشىلەر مۇناسىپ كۆرسە، ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەرپلەرنى رەقەملەرگە قوشۇپ ئىشلىتىش ئارقىلىق، يۇقىرىقى ئۇنۇمگە يەتسىمۇ بولىدۇ. ئەگەر ئۇيغۇر يېزىقىدىكى 32 ھەرپىمۇ يەتمەيدىغان ئەھۋال بولسا، ئۇنداقتا تۆۋەندىكى ئۇسۇلنى قوللىنىشقا بولىدۇ.

يەنە بىرى، ساپ رەقەملەر بىلەن نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى. بۇنىڭدا ئېنىقلانغان دەسلەپكى ئەجدادنى «1» رەقىمى بىلەن ئىپادىلەپ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا قىسقا سىزىقچە (-) قويۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىرىنچى پەرزەنتىگە «1» نومۇرىنى سېلىپ، ئۇ «1 - 1» دەپ بەلگىلىنىدۇ. ئىككىنچى پەرزەنتىگە «2» نومۇرىنى سېلىپ، ئۇ «1 - 2» دەپ بەلگىلىنىدۇ. بەشىنچى پەرزەنتىگە 1 - 5»

دەپ بەلگىلىنىدۇ. ئېنىقلىيالمىغان دەسلەپكى ئەجدادنىڭ بىرىنچى پەرزەنتىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ ئالتىنچى بالىسى بولسا «1 ـ 1 ـ 2 ـ 6» ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. كېيىنكىلەر مۇشۇ تەرتىپتە رەت نومۇرى ئارقىلىق ئىپادە قىلىنىدۇ. مەسىلەن، «1 ـ 2 ـ 5 ـ 2 ـ 6 ـ 4» بولسا دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ بەشىنچى بالىسىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ ئالتىنچى بالىسىنىڭ تۆتىنچى بالىسىنى كۆرسىتىدۇ. يۇقىرىقى بىرىكمە يەنە دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئۆزىنىڭ قېرىنداش ـ ھەمشىرىلىرى ئىچىدە تۇنجى پەرزەنت ئىكەنلىكىنىمۇ بىلدۈرىدۇ. ناۋادا، دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قېرىنداش ـ ھەمشىرىلىرىنىڭ بارلىقى نامەلۇم بولسا، ئۇنداقتا يۇقىرىقى ئىپادە يەنىلا ئۇنۇملۇك بولىۋېرىدۇ. بۇ خىل نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىنى ھازىرقى زامانىدىكى بەزى ئۇيغۇرلار نەسەبنامىلىرىدە ئىشلەتكەن. مەسىلەن، پەيزاۋات ناھىيىسى تەۋەسىدىكى «بۆۋىخان تۆرە ئەۋلادلىرى نەسەبنامىسى» دە مۇشۇنداق نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق، شۇ جەمەتتىكى ھەر بىر شەخسنىڭ ئەۋلاد تەرتىپى ۋە پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رېتى بەلگىلەنگەن.

ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، يۇقىرىقى ئۇسۇللاردا مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئەر جىنسلىق ياكى ئايال جىنسلىق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەشنىڭ كونكرېت يولى تونۇشتۇرۇلمىدى. ئەمەلىيەت جەريانىدا، نەسەبنامە تۈزگۈچىلەر ئەھۋالغا قاراپ بىر كىشىنىڭ ئەر جىنسلىق ياكى ئايال جىنسلىق ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان مەلۇم ئۇسۇللارنى تېپىۋالسا بولىدۇ. مەسىلەن، يۇقىرىدىكى ئۇسۇللاردىكى ھەر بىر بىرىكمە تەركىبىدىكى مەلۇم كىشىنىڭ رەت نومۇرى ئاستىغا سىزىق سىزىش ئارقىلىق ئايال جىنسلىق ئىكەنلىكىنى، سىزىق سىزمايلا ئۆز ھالىتىدە قويۇش ئارقىلىق ئەر جىنسلىق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش مۇمكىن ... مەسىلەن، «3d2c4b» دېگەن ئىپادە دەسلەپكى ئەجدادنىڭ تۆتىنچى بالىسى (ئەر) نىڭ ئىككىنچى بالىسى (ئايال) نىڭ ئۇچىنچى بالىسى

(ئەر) نى كۆرسىتىدۇ؛ «1 ـ 2 ـ 5 ـ 2 ـ 6 ـ 4» بولسا دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئىككىنچى بالىسى (ئايال) نىڭ بەشىنچى بالىسى (ئەر) نىڭ ئىككىنچى بالىسى (ئەر) نىڭ ئالتىنچى بالىسى (ئايال) نىڭ تۆتىنچى بالىسى (ئەر) نى كۆرسىتىدۇ، دېگەندەك.

5. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى

ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى توپلاش ۋە رەتلەش نەسەبنامە يېزىشتىكى ئەڭ قىيىن خىزمەتلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ھەر بىر ئائىلىگە ئائىت ئۇچۇرلار كۆپ ھەم مۇرەككەپ بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنى توپلاپ قويۇش بىلەنلا تەرتىپنى بىلىپ كېتىش ئوڭاي بولمايدۇ. توپلانغان ھەر بىر ئۇچۇر ھامان جەمەت ئىچىدىكى تارماق ئائىلىلەرگە ئالاقىدار بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، جەمەت ئىچىدىكى ھەر بىر ئائىلىنى بىر بىرلىك قىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارغا ئائىت مەلۇماتلارنى بىردىن مۇستەقىل جەدۋەلگە ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. بۇ جەدۋەل دەل ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدۇر. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى نەسەبنامىدە شەجەرىدىن قالسىلا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان يەنە بىر شەكىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ـــ ئاتا ـ ئانا ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بىر شەكىلدۇر. ھەر بىر ئائىلىنى بىرلىك قىلغان ھالدا تۈزۈلىدىغان ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بىلەن ئۇنىڭ پەرزەنتلىرى ھەققىدىكى ئۇچۇرلاردىن، جۈملىدىن ئاتا بىلەن ئانىنىڭ تۇيۇ قىلغان ۋاقتى، ھەر بىر كىشىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە يېرى، ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەم دەپنە قىلىنغان جايى قاتارلىق مەزمۇنلاردىن تەشكىل تاپىدۇ. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە يەنە پەرزەنتلەرنىڭ جورلىرىغا، شۇنداقلا جەدۋەلگە كىرگۈزۈلگەن مەلۇماتلار ئېلىنغان مەنبەلەرگە ئائىت ئۇچۇرلار كىرگۈزۈلسىمۇ بو-

لىدۇ. خەلقئارادا كۆپ قوللىنىلىدىغان ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ئاساسەن يۇقىرىدىكى شەكىلدە بولىدۇ. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى پايدىسى ۋە كەڭ تارقىلىشى جەھەتتىن قارىغاندا، شەجەرىدىن كېيىنلا تۇرىدۇ.

نەسەب زەنجىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىپ چىقىشتا مەلۇم بىر جەمەتكە تەۋە بولغان، نۆۋەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ھەر بىر يەككە ئائىلىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئائىت ماتېرىياللار زور رول ئويناپىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ئۆزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. ئۇنىڭ رولىنى ئۇچ تەرەپكە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: بىرىنچى، ئۇ نەسەبنامە يېزىشتا ئىشلىتىلىدىغان خام ماتېرىياللار بىلەن ئاخىرقى پۈتكەن نەسەب خاتىرىسى ئوتتۇرىسىدا كەم بولسا بولمايدىغان بىر مۇھىم ئۆتكەل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ئەجدادلىرى ۋە ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغا ئائىت ماتېرىياللاردىن قايسىسىنى توپلاشنى دېگەندەك ئاڭقىرىپ كېتەلمەيدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ئارقىلىق بىر جەمەتكە تەۋە ھەر بىر ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ قىسقىچە ئەھۋالىنى خاتىرىلەش ئەڭ ئۇنۇملۇك ماتېرىيال توپلاش بولۇپ سانىلىدۇ. ئۇ ئارقىلىق قايسى خىلدىكى ئۇچۇرلارنىڭ تولۇقلىقىنى، يەنە قايسى خىلدىكى ماتېرىياللارنىڭ كەم ئىكەنلىكىنى ئاسانلا بىلگىلى بولىدۇ. ھەر بىر ئائىلىدىكى شەخسلەرگە ئائىت ئۇچۇرلارنى ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە تولدۇرۇپ، ئۇلارغا ئائىت تەپسىلاتلارنى بىر يەرگە قويۇپ رەتلىۋالغاندىن كېيىن، يەنە بىر ئائىلە ياكى ئۇستۇن قاتلامدىكى بىر ئەجدادنىڭ ئائىلىسىگە ئۆتۈشكە بولىدۇ. ئىككىنچى، يىراق جايلاردىكى ئۇرۇق-تۇغقانلاردىن، يۇزتۇرا ماتېرىيال ئىگىلەشكە مۇمكىن بولمىغان ئەھۋالدا، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى ئۇلارغا ئەۋەتىپ بېرىش ئارقىلىق ئۇلارغا ئائىت مەلۇماتلارنىمۇ ئاسان توپلىغىلى بولىدۇ. ئۇچىنچى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى يەنە ئاخىرىدا پۈتكەن نەسەبنامە ئىچىدىكى بىر مەزمۇن تەرزىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ، نەسەب خاتىرىسى بىلەن بىللە تۇپلەپ ساقلاشقا بولىدۇ.

نەسەبنامىنى بىر يوللا يېزىپ چىققىلى بولمايدىغانلىقى، ئۇنىڭدا نۇرغۇن ئەجدادلارنىڭ ئەھۋالى ھەم ئۇلاردىن شاخلانغان تارماق ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى يېزىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى تۈزۈش ئەملىيەتتە ھەر بىر ئائىلىدىكى شەخسلەرنىڭ ئەھۋالى ھەم بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشتا قوللىنىلىدىغان بىر خىل ئۇسۇلدۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ نەسەبنامە يېزىشتا ھەر بىر ئائىلىگە ئائىت ماتېرىياللارنى ئىگىلەش ۋە خاتىرىلەشنىڭ بىر خىل شەكلى بولۇپ، شەجەرە بىزگە مەلۇم جەمەتتىكى ھەر بىر كىشى ئوتتۇرىسىدىكى ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋەت ۋە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتنى بىۋاستە شەكىلدە ئايان قىلىپ بەرسە، ئۇنداقتا ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى بىزنى ئاشۇ شەجەرىدىكى ھەر بىر ئەۋلادقا ئائىت تەپسىلاتلار ھەققىدىكى تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇر بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى تولدۇرغاندا، ھەر بىر ئائىلىدىكى شەخسلەرگە ئائىت ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ۋە توغرا تولدۇرۇش بىلەن بىللە، ھەر بىر ئائىلىدىكى ھەممە ئەزالار ئۇچۇن بىرلا جەدۋەل ئىشلىتىش لازىم. بىر ئائىلىدە بوۋا ۋە مومىلار، شۇنداقلا توي قىلغان پەرزەنتلەرنىڭ جورىلىرى ھەم پەرزەنتلىرى بار بولسا، ئۇلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى بىرلا جەدۋەلگە تولدۇرماستىن، بەلكى بوۋا بىلەن مۇمىنى بىر ئائىلە بىرلىكى سۈپىتىدە تونۇپ، شۇلار بىلەن ئۇلارنىڭ بارلىق پەرزەنتلىرى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى بىر جەدۋەلگە ئورنىتىش، توي قىلغان، ھەتتا بالىلىق بولغان (ئەمما كۆپىنچە ئۆي ئايرىمغان) پەرزەنتلەرنىمۇ بىر ئائىلە بىرلىكى سۈپىتىدە تونۇپ، ئۇلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى بىر جەدۋەلگە ئورنىتىش لازىم.

مۇنداق ئەھۋالدا، گەرچە ئۆي ئىگىسىنىڭ ئىسمى ۋە ئەھۋالاتى ئۆزى بىلەن بىللە بىر ئائىلىدە ياشاۋاتقان ئاتىسى ۋە ئانىسى (يەنى مۇشۇنداق ئائىلىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا بوۋا ۋە موما بولغۇچى شەخسلەر) نىڭ ئەسلي ئائىلىسىنىڭ ئۇچۇر جەدۋىلىدە ھەم ئۆزى بەرپا قىلغان ئائىلىنىڭ ئۇچۇر جەدۋىلىدە تەكرار يېزىلىپ قالماسلىقى، ئەمما بۇ خىل تەكرارلىنىشنىڭ ھېچبىر زىيىنى يوقتۇر. بىز بۇ يەردە تىلغا ئېلىۋاتقان ئائىلە بىر قانچە ئەۋلاد كىشى بىللە ياشاۋاتقان چوڭ ئائىلە ياكى كەم دېگەندىمۇ ئىككى ئەۋلاد كىشى بىللە ياشاۋاتقان ئائىلىنى كۆرسەتمەستىن، بەلكى توي قىلغان (بالىلىق بولغان - بولمىغانلىقىدىن قەتئىينەزەر) پەرزەنتلەرنىڭ ئائىلىۋى بىرلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ھەر بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئۇچۇن بىردىن تۇزۇلىدۇ. ناۋادا، بىر كىشى ئىككى قېتىم توي قىلغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ جورىلىرىنىڭ ئەھۋالى يېزىلىدىغان جايغا ئاجرىشىش ئەھۋالىنى ئەسكەرتىپ قويۇش، ئەر - خوتۇنلاردىن بىرىگە ئۆگەي بولغان پەرزەنتلەر بار بولسا، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى خاتىرىلىگەندە مۇشۇ ئەھۋالنىمۇ ئەسكەرتىپ قويۇش زۆرۈر. ناۋادا، بىر ئەر بىلەن بىر ئايالنىڭ نىكاھسىز تۇغۇلغان پەرزەنتى بار بولسا، ئۇنداقتا بۇنداق پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئەسكەرتىپ قويۇشقىمۇ بولىدۇ. بىر ئەۋلادقا مەنسۇپ (يەنى پارالىل) ئائىلىلەرنىڭ ئەھۋالىنى مۇشۇ تەرزدە جەدۋەللەشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، كېيىنكى ئەۋلاد ياكى ئىلگىرىكى ئەجدادلارنىڭ ئائىلىلىرى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى جەدۋەللەشتۇرۇشكە بولىدۇ. ئەسكەرتىشكە تېگىشلىكى شۇكى، ھەر بىر جەدۋەلنىڭ ئىچىگە ئەھۋالى خاتىرىلەنگەن ئائىلىنىڭ بىلىنگەن بارلىق ئەجدادلارنىڭ ئىچىدە قانچىلىك رەتتە تۇرىدىغانلىقى (يەنى ئەۋلاد رەت تەرتىپى) نى ئېنىق سان ئارقىلىق ئىپادىلەپ قويۇش كېرەك.

ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدە يەنە جەدۋەلگە كىرگۈزۈلگەن مەلۇماتلارنىڭ كېلىش مەنبەسىنى ئەسكەرتىپ قويۇش زۆرۈر. بىر كىشىنىڭ ئىسمى، تۇغۇلغان ۋاقتى، جورىسىنىڭ ئىسمى ۋە تۇغۇلغان ۋاقتى، پەرزەنتلەرنىڭ ئىسىملىرى ... قاتارلىقلار ھەققىدىكى مەلۇماتلارنىڭ گەرچە قايسى مەنبەلەردىن ئېلىنغانلىقىنى ئەسكەرتىش زۆرۈر بولمايدىغانىدەك قىلسىمۇ، ئەمما بۇنداق قىلىشنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردە ئەھمىيىتى بار. شۇڭا، يۇقىرىقى ئۇچۇرلارنىڭ كېلىش مەنبەلىرى بولغان تۇرلۇك ئىسپاتنامىلەر، جۈملىدىن تۇغۇلغانلىق ئىسپاتى ۋە ئۆلۈپ كەتكەنلىك ئىسپاتى، توي خېتى ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش ھۆججەتلەر ... نىڭ ناملىرىنى، بۇنداق يازما ئىسپات مەنبەسى بولمىغان ئۇچۇرلارنىڭ كېلىش مەنبەلىرى بولغان ئاتا - بوۋىلارنىڭ ئاغزاكى بايانلىرىنى ئەسكەرتىپ قويۇش كېرەك.

ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى بىر جەمەتكە تەۋە ھەر بىر تارماق ئائىلىلەرگە ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى توپلاش ۋە خاتىرىلەشنىڭ كەڭ تارقالغان شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭ تېخىمۇ مۇرەككەپرەك بولغان شەكىللىرىنى سىزىپ ئىشلىتىش مۇمكىن، يەنى ئۇنىڭ ئىچىگە ئاتا بىلەن ئانىنىڭ ئاتىلىرى ۋە ئانىلىرى (بوۋىلار ۋە مومىلار) نىڭ ئىسىملىرىنى ھەم ئاتا بولغۇچى بىلەن ئانا بولغۇچىنىڭ باشقا قېرىنداش - ھەمشىرىلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ. يەنە بىر نۇقتا شۇكى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە ئالاقىدار ئۇچۇر - مەلۇماتلارنىڭ كېلىش مەنبەسىنى كىرگۈزۈش زۆرۈرىيىتىدىن قارىغاندا، ماتېرىيال - ئۇچۇر مەنبەلىرىنى جەدۋەلنىڭ ئارقىسىغا مۇناسىپ جەدۋەل تۇزۇپ كۆرسىتىپ قويۇشقا بولىدۇ. ناۋادا، جەدۋەلنىڭ سىغمىچانلىقىنى ئاشۇرماقچى بولسا، ئۇنداقتا تۇغۇلغان ۋاقتى، تۇغۇلغان ئورنى، ۋاپات بولغان ۋاقتى، ۋاپات بولغان ئورنى، جىنسى قاتارلىق ئۇقۇملارنى قىسقارتىلغان ئىبارىلەر بىلەن ئىپادىلەشكە بولىدۇ. بۇنداق قىسقارتىلغان ئىبارىلەرنى تاللاپ ئىشلىتىشتە بۇ كىتابنىڭ بەشىنچى بۆلۈمى —

«ئائىلە - جەمەت شەجەرىسى» دىكى ئالاقىدار مەزمۇنلاردىن پايدا-لىنىشقا بولىدۇ.

ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى				نومۇرى:
ئەر(ئاتا)نىڭ ئىسمى - ئاتىسى				ئىزاھ:
تۇغۇلغان ۋاقتى		تۇغۇلغان جايى		
توي قىلغان ۋاقتى		توي قىلغان جايى		
ۋاپات بولغان ۋاقتى		ۋاپات بولغان جايى		
باشقا نىكاھ		قەبرىستانلىك ئورنى		
خوتۇن(ئانا)نىڭ ئىسمى - ئاتىسى				ئىزاھ:
تۇغۇلغان ۋاقتى		تۇغۇلغان جايى		
توي قىلغان ۋاقتى		توي قىلغان جايى		
ۋاپات بولغان ۋاقتى		ۋاپات بولغان جايى		
باشقا نىكاھ		قەبرىستانلىك ئورنى		

پەرزەنتلىرى	تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى	ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى	نىكاھلىنىش ئەھۋالى
1.			
2.			
3.			
4.			

ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى

ئەر (ئاتا):

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ئورنى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:

خوتۇن (ئانا):

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ئورنى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:

پەرزەنتلەر

1.

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:

جورىسى:

2.

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:
جورىسى:

.3

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:
توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:
ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:
دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:
جورىسى:

.4

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:
توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:
ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:
دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:
جورىسى:

ناۋادا، بىر ئائىلىدە ئاتا ياكى ئانىدىن بىرىنىڭ ۋە ياكى ھەر ئىككىسىنىڭ نۆۋەتتىكى نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن باشقا ئىلگىرىكى نىكاھلىنىش ئەھۋالى ھەم ئۇلاردىن پەرزەنتى بار بولسا، ئۇنداقتا ئائىلە ئۇچۇرلىرىنىڭ توغرا خاتىرىلىنىشى ئۇچۇن يۇقىرىقى جەدۋەلدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. ئىزاھ قىسمىغا ئىلگىرىكى جورىلاردىن بولغان پەرزەنتلەرنىڭ جىنسى، ئەسلىي پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى ۋە نۆۋەتتىكى پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئەسكەرتىشكە بولىدۇ. ئەگەر ئەر - خوتۇندىن بىرلا تەرەپنىڭ ئىلگىرى نىكاھلانغان تارىخى بار بولسا، ئۇنداقتا مەزكۇر جەدۋەلنىڭ ئىلگىرى نىكاھلىنىش تارىخى بولمىغان بىر تەرەپكە ئالاقىدار بۆلۈكىنى چىقىرىپ تاشلاشقا بولىدۇ.

كۆپ نىكاھلىق ئائىلىلەرنىڭ ئۇچۇر جەدۋىلى

ئاتا(ئەر)ئىسمى: _____ ئاتىسى: _____ ئانىسى: _____	ئىزاھ
تۇغۇلغان ۋاقتى: _____ تۇغۇلغان جايى: _____ ۋاپات بولغان ۋاقتى: _____ قەبرە ئورنى: _____	ئىزاھ
ئانا(خوتۇن)ئىسمى: _____ ئاتىسى: _____ ئانىسى: _____	ئىزاھ
تۇغۇلغان ۋاقتى: _____ تۇغۇلغان جايى: _____ ۋاپات بولغان ۋاقتى: _____ قەبرە ئورنى: _____	ئىزاھ

ئەر(ئاتا)نىڭ باشقا نىكاھ ئەھۋالى	تۇي قىلغان ۋە ئاجراشقان ۋاقتى ...	ئىزاھ
خوتۇن(لار)ى: _____ _____	_____ _____	
بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار	ئىزاھ: (سانى، تەرتىپى ...)	

بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار			
	بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار	تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى	ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى	نىكاھلىنىش ئەھۋالى

خوتۇن(ئانا)نىڭ باشقا نىكاھ ئەھۋالى	توي قىلغان ۋە ئاجراشقان ۋاقتى ...	ئىزاھ
ئەر(لەر) ى: _____ _____	_____ _____	
بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار	ئىزاھ: (سانى، تەرتىپى ...)	

بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار			
	بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار	تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى	ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى	نىكاھلىنىش ئەھۋالى

6. جەمەت نىشانلىرى

روشەنكى، ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن ئېتىبارەن سىمۋوللۇق بەلگىلەرنى ئىشلىتىش ھەممە خەلقلەرگە ئورتاق بولغان ئەھۋال-دۇر، ھەتتاكى مەدەنىيەت دەۋرىگە قەدەم قويمىغان بەدەۋى خەلقلەر ئارىسىدىمۇ سىمۋوللۇق بەلگىلەرنى ئىشلىتىش ئىزچىللىققا ئىگە. قەدىمدە ھەممە قوۋملار دېگۈدەك توتېمغا تېۋىنىشتەك ئەقىدە-ئىشەنچىلەردە بولغان. مۇناسىپ ھالدا توتېم بەلگىلىرىنى ئىشلىتىشمۇ دۇنياۋى كۆلەمدىكى ھادىسىدۇر. ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپلا، ئىنسانلار مەلۇم سىمۋوللۇق بەلگىلەر ئارقىلىق ئۆز ئىدىيەلىرىنى ئىپادىلەپ كەلگەن. قەدىمكى نۇرغۇن قەبىلە-قوۋملار مەلۇم سىمۋوللۇق نىشان بەلگىلىرى ئارقىلىق باشقا قە-بىلە ـ قوۋملاردىن پەرقلىنىشنى ئىستەش بىلەن بىللە، ئۇنى ئۆز-لىرىنىڭ كۆچ ـ قۇۋۋىتىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە كەڭ تۇردە ئىشلەتكەن. بەزىدە قەدىمكى ئۇرۇقلارمۇ مەلۇم توتېم بەلگىلىرىنى تۇغ (بايراق) لار، ھەربىي قورال ـ ياراغلار، تۇرمۇش جابدۇقلىرى، كىيىم ـ كېچەك، زىننەت بۇيۇملىرى ... قاتارلىق نەرسىلەر ئۈس-تىگە چۈشۈرۈش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تەۋەلىكىنى ئېنىق كۆرسىتىش مەقسەتلىرىگە يەتكەن. قەدىمكى ئۇرۇشلاردا ھەر قاي-سى دۆلەت ۋە مىللەتتىن بولغان قوشۇنلار بەلگىلىك نىشان ياكى تۇغ بەلگىلىرى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تەۋەلىكىنى ئىپادىلىگەن بولسا، كېيىنچە بۇنداق نىشان بەلگىلىرى ھاكىمىيەتتىن دېرەك بەرگۈچى بەلگە سۈپىتىدە سىياسىي ساھەلەردە كەڭ قوللىنىلىش-قا سازاۋەر بولغان.

بۇ كىتابتا جەمەت ياكى ئۇرۇقنىڭ مەلۇم خىلدىكى بەلگە يا-كى شەكىللىرىنى «نىشان» دەپ ئاتىشىمىزدا ئىككى خىل سەۋەب بار: بىرى، «نىشان» پارسچە سۆز بولۇپ، بەلگە، ئالامەت، سىم-

ۋول، ئىزناك، تۇغ، گېرب، تامغا، مۆھۈر» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە سۆز بولغانلىقى ھەم ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلىۋاتقىنىغا خېلى ئۇزاق زامان بولغانلىقىدۇر؛ يەنە بىرى «تارىخىي شەجەرەئى تۈرك» تە ئەبۇلغازى باھادىرخان «نىشان» سۆزىنى ئۇرۇق (جەمەت) ياكى شەخسلەرنىڭ خاس تامغىسى ياكى بەلگىسى مەنىسىدە ئىشلەتكەنلىكىدۇر. ئۇنىڭ ئوستىگە مەزكۇر ئاتالغۇ ياۋروپا تىللىرىدا قوللىنىلىدىغان «Heraldry» ئىبارىسى ۋە خەنزۇ تىلىدىكى مەزكۇر مەنىنى بىلدۈرىدىغان «纹章» سۆزىگە ئودۇل كېلىدۇ.

بىز توتېم بەلگىلىرى جەمەت نىشانلىرىغا ئوخشاش مەنە ۋە رولغا ئىگە بولغان دەپ ئېيتالمىساقمۇ، ئەمما جەمەت نىشانلىرى-نىڭ توتېم بەلگىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى زىچتۇر. سىم-ۋول ئىشلىتىش ئەنئەنىسىنىڭ تەرەققىيات نەتىجىلىرىدىن بىرى بولۇش سۈپىتىدە، نىشان ـــ ياۋروپادىن باشقا جايلاردىكى بەزى خەلقلەر ئارىسىدىمۇ بىر خىل سىستېما سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن. «تەۋرات» تا ياقۇپ پەيغەمبەرنىڭ 12 ئوغلىدىن شاخلىنىپ چىققان 12 قەبىلىنىڭ ئۆزلىرىگە خاس نىشان بەلگىلىرىنىڭ بارلىقى سۆزلىنىدۇ. قەدىمكى يۇنانىدىكى ئافىنالىق ئاقسۆڭەكلەرنىڭمۇ نىشان بەلگىلىرىنى ئىشلەتكەنلىكى ئەملىي ماتېرىياللار ئاسا-سىدا قىياس قىلىنىدۇ.

قەدىمدىن تارتىپ بۈگۈنكى دەۋرگىچە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئىشلىتىلگەن نىشان بەلگىلىرىنى مۇنداق بەش تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

1) جەمەت نىشانلىرى (Familial Heraldry): بۇ ئەجداد-ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەر ئارىسىدا ئەجدادتىن ئەۋلادقا، ئاتىدىن ئوغۇلغا مىراس قىلىپ دەۋرلەر بويى داۋاملى-شىدىغان، جەمەتلەرنى بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرۈشتە ئىشلىتى-لىدىغان نىشانلاردۇر. بۇ ماھىيەت جەھەتتە ئۇرۇق نىشانلىرىدۇر. ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى ياۋروپالىقلار ئىشلەتكەن نىشانلارنىڭ

مۇتلەق كۆپى جەمەت نىشانلىرىدۇر.

2) خۇسۇسىي نىشانلار (Individual Heraldry): بۇ غەربتە (شوتلاندىيە ۋە ئىسپانىيەدە) ئىشلىتىلگەن بىرخىل نىشان تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭ شەكلى ۋە سىياقى ھەربىر شەخسكە خاس ھالدا پەرقلىق بولىدۇ. ئۇنىڭدا شەخسلەرنىڭ قىزىقىشى، ئىجتىمائىي مەنسەپ ـ دەرىجىلىرى .... دىن ئىشارە قىلىنىدۇ. ئۇ يەنە جەمەت نىشانلىرى بىلەن بەلگىلىك ئوخشاشلىققا ئىگە بولۇشى، يەنى بىر كىشى ئىشلەتكەن خۇسۇسىي نىشاندا شۇ كىشىنىڭ خۇسۇسىي ئەمەل ـ دەرىجىلىرىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگىلەردىن سىرت، يەنە جەمەتنىڭ نىشاندىكى گەۋدىلىك بەلگە ـ شەكىللەرمۇ بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق نىشانلار شەخسلەرنىڭ ئىمزاسى، مۇھۇر ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ.

3) تېررىتورىيە نىشانلىرى (Territorial Heraldry): بۇ مەلۇم يۇرت، بازار، شەھەر، ئۆلكە ياكى دۆلەتنىڭ نىشان بەلگىلىرىدۇر. بۇلار ئەسلىدە خۇسۇسىي ياكى جەمەت نىشانلىرى بولۇپ، جەمەتلەرنىڭ كۆچمىشى ياكى كۆپىيىشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن يۇرتلار، رايونلار، مەلۇم جەمەتلەر بەرپا قىلغان دۆلەت ۋە ھاكىمىيەتلەرگە سىمۋوللۇق بەلگە قىلىپ بېكىتىلگەن. مەسىلەن، برىتانىيە دۆلەت نىشانى برىتانىيە دۆلەت ئەنگلىيىنىڭ دۆلەت نىشانى ـــ مېڭىپ تۇرغان ئۇچ شىر، شوتلاندىيەنىڭ دۆلەت نىشانى ـــ تىك تۇرغان بىر شىر ۋە ئىرلاندىيەنىڭ دۆلەت نىشانى ـــ چىلىتار (بىرخىل ساز)

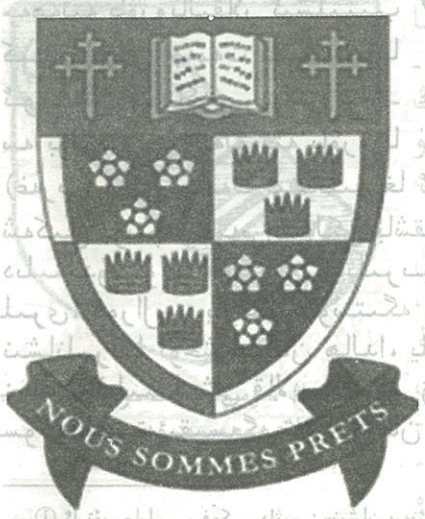
برىتانىيە دۆلەت نىشانى (ياكى گېربى)

لاردىن تۇزۇلگەن. (رەسمدىكى قالقان ئىچىدە) بۇنداق نىشانلار كۆپىنچە دۆلەت گېربى ۋە دۆلەت بايرىقى شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ. شۇڭا، ھازىرقى دۆلەت گېربلىرىنى تېررىتورىيەلىك نىشانلار ياكى دۆلەت نىشانلىرى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

4) قوشۇلما نىشانلار (Augmentation Heraldry): بۇلار ئەسلىدىكى خۇسۇسىي ياكى جەمەت نىشانلىرىغا مەلۇم بەلگە ياكى شەكىللەرنى قوشۇش يولى بىلەن ياسالغان نىشانلار بولۇپ، پادىشاھلىق تۈزۈمىدە پادىشاھلار مەلۇم شەخسنىڭ جەمەت نىشانى ياكى خۇسۇسىي نىشانىغا ئەمەل ـ مەنسەپلەردىن دېرەك بەرگۈچى مەلۇم بەلگىلەرنى قوشۇش ئارقىلىق، شۇ نىشاننى شۇ شەخسكىلا تەۋە نىشانغا ئايلاندۇرغان.

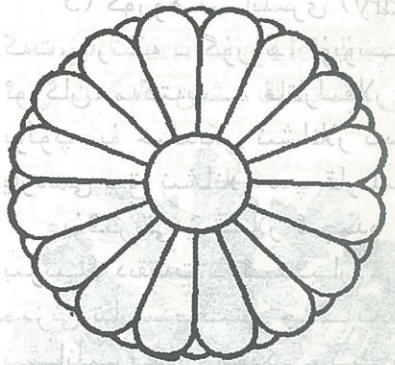
5) گۇرۇھ نىشانلىرى (Corporate — Heraldry): بۇ شىركەت، پارتىيە ـ گۇرۇھ، ئۇيۇشما، دىنىي جەمئىيەتلەر، ئىدارە ـ ئورگان، مەكتەپ ... قاتارلىقلار ئىشلىتىدىغان نىشان بەلگىلىرى بولۇپ، بۇ خىلدىكى نىشانلار نەسەبشۇناسلىق بويىچە ئىزدىنىشتە يارىدىمى يوق نىشانلار دەپ قارىلىدۇ.

يۇقىرىقى نىشانلار ئىچىدە بىزنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىمىزنى تارتىدىغىنى جەمەت نىشانلىرىدۇر. چۈنكى، نىشانلار بارلىققا كەلگەن چاغدىلا قەدىمكى ئۇرۇقلارنىڭ جەمەت بەلگىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ باشقا سەۋەبلەر بىلەن ئىشلىتىلىشى كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان ئىشتۇر. جەمەت نىشانلىرىنىڭ قەدىمكى ئىسرائىل قەبىلىلىرى، گرېكلار، رىملىقلار، سىمون فرازېر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ نىشانى

ئاسۇرىيىلىكلەر ۋە ساكسونلارنىڭ ئارىسىدا ئىشلىتىلگەنلىكى مەلۇم. بەزى خەلقلەر ئۆزلىرى چوقۇنغان مەلۇم ھايۋان ياكى ئىلاھلارنى مەلۇم شەكىلدىكى سىمۋوللار ئارقىلىق ئىپادىلەپ، بۇ سىمۋوللۇق شەكىللەرنى ھەرخىل بۇيۇملار ئۈستىگە تەتبىقلىغان. مەسىلەن، شىمالىي ئامېرىكا ئىندىئانلىرى ئارىسىدا مۇشۇنداق مەشغۇلاتنىڭ بارلىقى ھەققىدە مەلۇماتلار خېلى كۆپ. قەدىمكى مىسىرلىقلار ياسىغان ئەبۇلھەۋل (سىفىنكس، يەنى شىر تەنلىك، ئادەم باشلىق ھەيكەل) نىڭمۇ پىرئەۋن (خان) جەمەتىنىڭ نىشانى سۈپىتىدە تىكلەنگەنلىكىنى نىشانشۇناسلار تەخمىن قىلماقتا.①

ياۋروپادىن باشقا جايلاردىكى مەملىكەتلەر ئىچىدە جەمەت نىشانلىرى خۇددى ياۋروپالىقلاردەك ئوخشاش مەنە ۋە رولغا ئىگە بولغان دۆلەت ــ ياپونىيە دۇر. ياپونلار ئىشلىتىدىغان جەمەت بەلگىلىرى (mon) ماھىيەت جەھەتتە ياۋروپالىقلار ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان جەمەت نىشانىغا ئوخشاش خاراكتېردىكى نەرسە بولۇپ، بۇ ئەلۋەتتە ياۋروپا (غەرب) دىكى جەمەت نىشانلىرىغا ئوخشاش مەخسۇس قېلىپلاشقان شەكىل بويىچە ئەمەس، بەلكى باشقىچىرەك شەكىل بويىچە ئىپادىلىنىدۇ. ئۇلار جەمەت نىشانلىرىنى ھەرخىل تۇرمۇش جابدۇقلىرى، قورال ـ ياراغلار ئۈستىگە تەتبىق قىلغان. غەرب جەمەت نىشانلىرىغا ئوخشىمىغان ھالدا، ياپونلارنىڭ جەمەت نىشانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى قالايمىقانراق ۋە ئىختىيارىيراق بولغان. ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسىگە تەۋە بولغان ياپونلار جەمەت نىشانلىرىنى

① ئارتۇر چارلىس، فوكس داۋىس: «نىشان سەنئىتى»، بېنجامىن بلوم نەشرىياتى، 1904 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى، 5 ـ، 6 ـ بەتلەر.

كىيىمىنىڭ ياقىسىنىڭ ئارقىسىنىڭ ئاستىغا ياكى ئىككى يېڭىگە ئورۇنلاشتۇرۇۋالغان.

ياپونىيە خان جەمەتىنىڭ نىشانى (hana ـ mon ـ kiku ـ non) ئېچىلىپ تۇرغان جۇخار گۈلى بولۇپ، بۇ نىشان بىر چەمبەر ئەتراپىدا تەكشى يېيىلغان 16 دانە گۈل بەرگىدىن تەشكىل تاپقان، گۈل بەرگىلىرىنىڭ گىرۋىكى ئەگرى سىزىق ئارقىلىق بىر ـ بىر بەرگە تۇتاشتۇرۇلغان.

تۆۋەندىكىلەر ياپونىيە تارىخىدا ئۆتكەن بىر قىسىم مەشھۇر جەمەتلەرنىڭ نىشان بەلگىلىرىدۇر:

ئارىنا جەمەتىنىڭ نىشانى

ئاشكايا جەمەتىنىڭ نىشانى

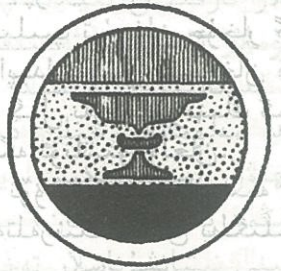
گرانادانىڭ مۇسۇلمان ئەمىرى ئەبۇ ئەبدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى نەسىر (1231 ~ 1272) نىڭ نىشانى

مۇسۇلمان ئەللەردىمۇ غەربلىكلەرنىڭ نىشانلىرىغا ئوخشاش خاراكتېردە ئىشلەتىلگەن نىشان ـ بەلگىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى مەلۇم، بولۇپمۇ 12 ـ ئەسىردىكى ئەھلى سەلىب ئۇرۇشىدىن كېيىن، ياۋروپادىكى نىشان ئەنئەنىسى مۇسۇلمان ئەللىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ، بەزى مۇسۇلمان ھۆكۈمرانلارمۇ خان جەمەتىنىڭ نىشانلىرىنى لايىھەلەپ ئىشلىتىشكە باشلىغان. بۇنداق نىشانلارنىڭ كۆپىنچىسى كېيىنكى دەۋرلەردە شۇ دۆلەتلەرنىڭ دۆلەت گېربىغا ئايلىنىپ قالغان. تۆۋەندىكىلەرى

ئوتتۇرا ئەسىرلەردە قىسمەن مۇسۇلمان ئەللىرىدە بارلىققا كەلگەن غەرب نىشانلىرىغا تەققاسلانغان نىشانلاردۇر.

مىسىردىكى مەملۈك سۇلتانى ئەمىر توغا تېمۇرنىڭ نىشانى

مىسىردىكى مەملۈك سۇلتانى ئەمىر شەيخۇنىڭ نىشانى①

تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ قەدىمدە ئۇرۇق ـ جەمەت بەلگىسى سۈپىتىدە نىشان بەلگىلىرىنى ئىشلەتكەنلىكى مەلۇم، مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىدە «ئوغۇز» ئىبارىسىنى شەرھلىگەندە شۇنداق يازىدۇ: «ئوغۇز: تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى. ئوغۇزلار تۈركمەنلەردۇر. ئۇلار يىگىرمە ئىككى ئۇرۇق بولۇپ، ھەر بىرىنىڭ ئايرىم بەلگىسى ۋە مالالىرىغا باسىدىغان تامغىسى بار. ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ مېلىنى شۇ تامغىلارغا قاراپ تونۇيدۇ.

بىرىنچىسى ۋە يېتەكچىسى قىنىق. زامانىمىزنىڭ سۇلتانلىرى شۇلاردىندۇر. مالالىرىنىڭ تامغىسى: ⊢

ئىككىنچىسى قايىغ. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ۱۷۱

ئۈچىنچىسى بايۇندۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊟

تۆتىنچىسى ئىۋا. ئۇلار ‹ يىۋا› دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تامغىسى: ۸

بەشىنچىسى سالغۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ۱۸

ئالتىنچىسى ئافشار. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ۱

يەتتىنچىسى بەكتىلى. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊬

① ئارتۇرچارلىس، فوكس داۋىس: «نىشان سەنئىتى»، بېنجامىن بلوم نەشرىياتى، 1904 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى، 1 ـ، 2 ـ بەتلەر.

سەككىزىنچىسى بۇگدۇز. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊏

توققۇزىنچىسى بايات. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ۱۷۹

ئونىنچىسى يازغىر. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊿

ئون بىرىنچىسى ئەيمۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊹

ئون ئىككىنچىسى قارا بۆلۈك. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊐

ئون ئۈچىنچىسى ئالقا بۆلۈك. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊨

ئون تۆتىنچىسى ئىگدىر. بۇلارنىڭ تامغىسى: ⊱

ئون بەشىنچىسى ئۇرەگىر. بۇلار ‹ يۇرەگىر› دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊱

ئون ئالتىنچىسى تۇتىرقا. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ۷۸

ئون يەتتىنچىسى ئۇلايۇندلۇغ. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊭

ئون سەككىزىنچىسى تۇگەر. ..... ئۇلارنىڭ تامغىسى: ۱۲

ئون توققۇزىنچىسى پەچەنەك. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊨

يىگىرمىنچىسى چۇۋالدۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊙

يىگىرمە بىرىنچىسى چەبنى. ئۇلارنىڭ تامغىسى: ⊰

يىگىرمە ئىككىنچىسى چارۇقلۇغ. بۇلارنىڭ سانى ئاز. تامغىسى نامەلۇم.

مەھمۇد كاشغەرىي ئېيتىدۇكى: ‹كىشىلەر بۇ قەبىلىنىڭ ئۇرۇقلىرىنى بىلىشكە موھتاج بولغاچقا مەن ئۇلارنى بىرمۇ بىر يېزىپ چىقتىم. بۇ تامغىلار ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغ ۋە مالالىرىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، ئارىلىشىپ كەتسە، شۇ بەلگىلەرگە قاراپ تونۇۋالىدۇ›››.①

مەھمۇد كاشغەرىي بەرگەن يۇقىرىدىكى مەلۇماتتىن ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردىلا تۈركىي قوۋملاردىكى ئۇرۇقلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس نامىرى ۋە نىشان بەلگىلىرى بولغانلىقىنى بىلۋالغىلى بولىدۇ. مەزكۇر بەلگىلەر «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» دە تىلغا ئېلىنغىنىدەك ھەر قايسى ئۇرۇقلارنىڭ چارۋا ـ مالالىرىنى بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈنلا ئىشلىتىلگەندىن تاشقىرى،

① مەھمۇد كاشغەرىي: «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 ـ يىلى 8 ـ ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى، 77 ~ 80 ـ بەتلەر.

يەنە ئۇرۇقلارنىڭ تۈۋ - بايراقلىرىدا ھەم بەزى يازما ھۆججەتلەر - دە ئىشلىتىلگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن. يۇرتىمىزدىكى ھەر قايسى جايلاردىن تېپىلغان قەدىمكى يادىكارلىقلار ئىچىدە نۇرغۇن تام - غىلار بار بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ شەخسلەرنىڭ مۆھۈر - لىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولسىمۇ، لېكىن ئاز بىر قىسمىنىڭ جە - مەت نىشانلىرى ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان تامغىلار ئىكەنلىكىنى جەزم قىلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، يەنە شۇنى قىياس قە - لىشقا بولىدۇكى، قەدىمكى ھەر قايسى خانلىقلارنىڭ بايراقلىرىغا شۇ خانلىقلارنى قۇرغان جەمەتلەرنىڭ ياكى يېتەكچى ئۇرۇقلارنىڭ نىشان بەلگىلىرى چۈشۈرۈلگەندىن سىرت، شۇ بەلگىلەر يەنە ئەي - نى دەۋردە دۆلەت گېربىلىك رولىنىمۇ ئۆتىگەن. ئىسلامىيەت دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ئۇيغۇر خانلىقلىرىغا ئائىت نىشان بەل - گىلىرى ھەققىدە بىز بىرەر تارىخىي مەلۇماتنى ئۇچراتمايمىز. بۇ - نىڭ سەۋەبى، ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئۇيغۇرلاردىكى ئۇرۇقچىلىق ئېڭى سۇسلىشىپ كەتكەنلىكى، جەمەتلەر ياكى ئۇرۇقلارنىڭ ئور - تاق ئىشلىتىدىغان فامىلە ياكى لەقەم ئەندىزىسىنىڭ ئومۇمىيۈز - لۈك شەكىللىنىپ بولالمىغانلىقى، شۇنداقلا ياۋروپادىكىگە ئوخ - شاش جەمەتلەرنىڭ نىشان بەلگىلىرىنى تىزىمغا ئېلىپ باشقۇرد - ىدىغان بىرەر ئورگاننىڭ قۇرۇلمىغانلىقى .... بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك.

ئوسمان تۈرك ئىمپېرىيەسىنىڭ ھەر قايسى سۇلتانلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئىمزالىرى بار بولۇپ، «تۇغرا» دەپ ئاتىلىدىغان بۇنداق ئىمزالار نىشان بەلگىلىرى سۈپىتىدىمۇ قارالغان. ئوسما - نىيلار سۇلتانلىرىنىڭ تۇغرالىرى خۇسۇسىي نىشان سۈپىتىدە تاكى 17 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە كەڭ ئىشلە - تىلگەن. تۆۋەندىكىلەرى ئاشۇ سۇلتانلاردىن بەزىلىرىنىڭ نىشان - لىرى (تۇغرالىرى) دۇر.

سۇلتان ئابدۇلھەمىدنىڭ تۇغراسى

سۇلتان مەھمۇدنىڭ تۇغراسى

ھىندىستاندا ئەنگلىيە مۇستەملىكىسى دەۋرىدە، غەرب مەدە - نىيىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، يەرلىك ھۆكۈمران تەبىقىگە مەنسۇپ كىشىلەر جەمەت نىشانى ۋە خۇسۇسىي نىشان بەلگىلىرىنى ئىش - لىتىشكە باشلىغان. ئۇلار ئىشلەتكەن نىشانلارنىڭ ئومۇمىي كۆ - رۈنۈشى ياۋروپالىقلارنىڭكىگە ئوخشىمىسىمۇ، گۈل - نەقىشلىرى ھىندى دىنىي ئېتىقادىغا ئائىتتۇر.

ياۋروپادا نىشان ئىشلىتىش مىلادىيە 1 - ئەسىرلەردە رىم ئىمپېرىيەسىدە پەيدا بولغان. ئىمپېرىيە دائىرىسىدە ئەسكەرلەر ئۆزلىرى تەۋە بولغان قوشۇنىنىڭ بەلگىلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ قالقانلىرىغا چۈشۈرۈش ئارقىلىق، ئۆزلىرى بىلەن بىر قوشۇندىكى باشقا ئەسكەرلەرگە خاتا ھۇجۇم قىلىپ قويۇشتىن ساقلىنىش بىلەن بىللە، ئۆزلىرى تەۋە بولغان ۋەتەن ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىدىغانلىقىدىن شان - شەرەپ ھېس قىلىشتەك تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلىگەن. بۇنداق ئىش كېيىنچە پۈتۈن ياۋروپادا كەڭ ئومۇملىشىپ، باشقا ئەللەردە نىشان ئىشلىتىش ئەنئەنىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن. 13 - ئەسىردىن كېيىن قالقانغا كىرىست بەلگىسىنى چۈشۈرۈش ھەم كىرىست ئارقىلىق تۆتكە بۆلۈنگەن قالقان يۈزىنى ئوخشىمىغان

رەڭدىكى بەلگە، ئالامەتلەر بىلەن بېزەش بارغانسېرى ئومۇملاشقان. بۇنداق بەلگىلەر دەسلەپتە قالقان ۋە مۆھۈرلەرگە چۈشۈرۈلگەن ياكى ئويۇلغان ھەمدە ئاتىدىن بالىغا مىراس قېلىش شەكلىدە ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملىشىپ، تەدرىجىي ھالدا جەمەت ئەنئەنىسىنىڭ مۇھىم بۆلىكىگە ئايلانغان. ئەڭ دەسلەپكى چاغلاردا بۇنداق جەمەت نىشانلىرىنى ئاقسۆڭەكلەر جەمەتلىرى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇزاق تارىخ جەريانىدا يۇز بەرگەن جەمەتلەرنىڭ تەبىقە ـ دەرىجىلىرىدىكى ئۆسۈش ياكى تۆۋەنلەشتەك ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن، جەمەت نىشانلىرىنى ئىشلىتىش ئاۋام خەلق ئارىسىدا تارقالغان. 15 ـ ئەسىردىن تارتىپ، ياۋروپادا شەخسلەر ۋە جەمەتلەرگە ئائىت نىشان بەلگىلىرى ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىغان. شۇنىڭ بىلەن شۇ دەۋردىكى ئەنگلىيە پادىشاھى ھېنرىي V بىر قانۇن ماقۇللاپ، شەخسلەر ۋە جەمەتلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا نىشان بەلگىلىرىنى لايىھەلەشنى چەكلىگەن. 1483-يىلغا كەلگەندە، ئەنگلىيە پادىشاھى ئىدۋارد IV تەرىپىدىن شەخسلەر ۋە جەمەتلەرنىڭ نىشان بەلگىلىرىنى نازارەت قىلىدىغان ھەم نىشان بەلگىلىرىنى ھەدىيە قىلىدىغان ئورگان ـــ ئەنگلىيە نىشان ئىنستىتۇتى تەسىس قىلىنغان. شۇنىڭدىن كېيىن، نىشان بەلگىلىرىگە چېتىلىدىغان تۈرلۈك قانۇن ۋە بەلگىلىمىلەر ئوتتۇرىغا چىققان. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىدە نىشان نوقۇل ئەسكەرلەر جەڭ مەيدانلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ قوشۇن تەۋەلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈنلا ئىشلىتىدىغان نەرسە بولۇپ قالماستىن، بەلكى يەنە جەمەتلەر ۋە ئائىلىلەرنىڭ سالاھىيىتىنى ھەم ئىجتىمائىي ئورنىنى ئىسپاتلىغۇچى بەلگە بولۇشى لازىم دېيىلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن، نىشانلار تەدرىجىي ھالدا ئىجتىمائىي گۇرۇھلار، ئورگانلار، دۆلەتلەر، رايونلار ۋە جەمەتلەرنىڭ پەرقلەندۈرگۈچ بەلگىلىرى سۈپىتىدە پۈتۈن ياۋروپادا رەسمىي ئىشلىتىلىشكە باشلىغان.

15 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا، 16-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چوڭ

ئاقسۆڭەكلەر ۋە كىنەزلەر ئۆزلىرىنىڭ يارەمچىلىرىنىڭ جەمەت نىشانلىرىدىكى بەلگىلەردىن بىر بۆلىكىنى ئۆزلىرىنىڭ قالقان شەكلىدىكى نىشانلىرىغا كىرگۈزۈش ئارقىلىق، ئۇنى تېخىمۇ مۇرەككەپ تۈسكە كىرگۈزۈشكە باشلىغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، قالقان شەكلىلىك نىشانلار نوقۇل ھەربىي دائىرىدە ئىشلىتىلىشىتىن ھالقىپ، كىيىم ـ كېچەكلەر، ئۆي ـ ئىمارەت، خەت ـ چەك ... لەردە كەڭ ئىشلىتىلىشكە باشلىغان ھەمدە ساپ سەنئەت نۇقتىسىدىن ئۇنىڭغا تۈرلۈك گېئومېتىرىك شەكىللەر، ھايۋان (كۆپىنچە ئەپسانىۋى مەخلۇقات)، ئادەم رەسىملىرى، سۆز ـ جۈملىلەر قىستۇرۇلۇشتەك ئۇسلۇب شەكىللەنگەن. ئويمىكارلار قالقان شەكىللىك نىشانلارنى ئىمارەتلەرگە ئويغاندا ئۇلارنى شەكىل جەھەتتە تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرگەن. نەتىجىدە ئۇ مەخسۇس بىر خىل ئىلىم (يەنى قالقان شەكىللىك نىشانلارنى لايىھەلەش، ئۇنىڭ ئۇستىدىكى مەنىلىك سىمۋول ۋە بەلگىلەرنى ئىزاھلاش ھەم ئىشلىتىش، ئۇنى ئەجدادتىن ئەۋلادقا ئۆتكەندە ھەم نىكاھ مۇناسىۋىتىدە ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندە قانداق ئۆزگەرتىش ھەققىدىكى بىر يۈرۈش قائىدە ـ پىرىنسىپ) سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان. دەرۋەقە، ياۋروپا ئەللىرى (شۇنداقلا ئۇلار ئىستىلا قىلغان جەنۇبىي،شىمالىي ئامېرىكا ۋە ئاۋسترالىيە) دە قالقان شەكىللىك جەمەت نىشانلىرىنى ھەممىلا ئائىلىلەر ئىشلىتىپ كەتمىگەن. ئۇنى ئىلگىرىكى دەۋرلەردە كۆپىنچە خان جەمەتى، ئاقسۆڭەكلەر ۋە ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئىشلەتكەن بولسا، ھازىرقى دەۋردە بىر قىسىم چوڭ جەمەتلەر، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى، ئالىي مەكتەپلەر، پۇل مۇئامىلە ئورگانلىرى، دوختۇرخانا، كارخانا ـ شىركەتلەر ... ئىشلەتمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىللە غەرب ئەللىرىدە، جۈملىدىن ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەلىرىدە ھەر قايسى دۆلەتلەردە مەخسۇس نىشان بەلگىلىرىنى لايىھەلەيدىغان، تىزىمغا ئالىدىغان ھەم باشقۇرىدىغان ئورگانلار تەسىس قىلىنغان بولۇپ، بۇ ھازىرقى زامان

نەسەبشۇناسلىقىدىكى مۇھىم بىر ساھە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

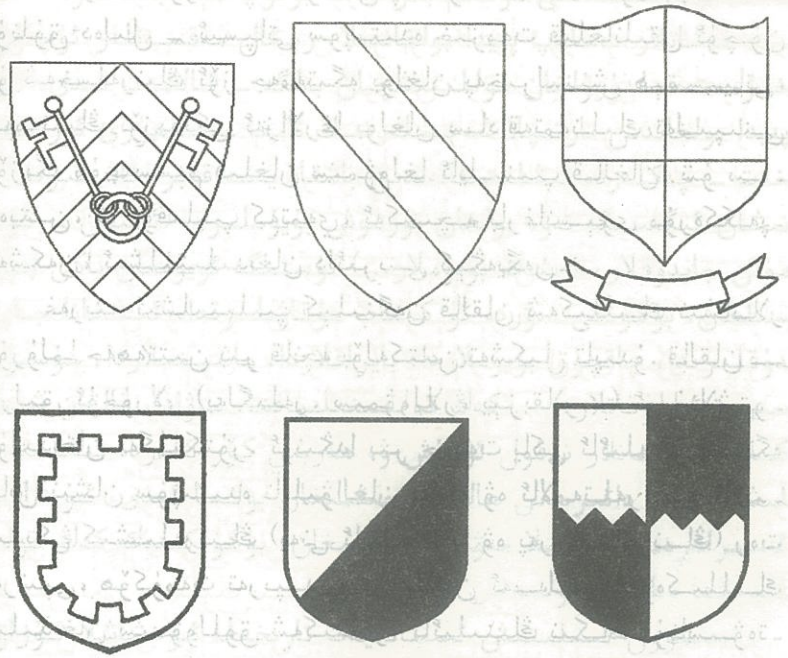
نىشانلار دەسلەپ پەيدا بولغاندىلا، رېئال مەقسەتلەر ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇلغان قوللىنىشچان بەلگە ـ ئالامەت ئىدى. ئۇ پەيدا بولغاندىن تارتىپلا شەخسلەرنىڭ تامغا ـ مۇھۇرى ئورنىدا خەت ـ چەكلەردە ئىشلىتىلگەندىن باشقا، يەنە قەبرە تاشلىرىغا، نىشان ئېگىسىگە تەۋە بولغان تۇرمۇش بۇيۇملىرى (ئالتۇن ـ كۇمۇش جابدۇقلار، ئەينەك بۇيۇملار...) ئۇستىگە ئويۇلغان ياكى بېسىلغان. بۇگۇنكى دەۋردە ئۇ كىتاب مۇقاۋىلىرىدا، ئىشخانا جابدۇقلىرىدا، چاقچۇق بۇيۇملاردا، بايراقلاردا، ماشىنىلاردا، خۇسۇسىي تەئەللۇقاتلاردا ... كەڭ قوللىنىلماقتا. ناۋادا، قالقان شەكىللىك نىشانلار نوقۇل ئورۇش ۋە ھەربىي كۆرەكلەردە ئىشلىتىلىشتەك تار دائىرىدىن ھالقىپ چىقمىغان بولسا ئىدى، ئۇ 15 ـ ئەسىرلەردىن كېيىنلا مەۋجۇت بولمىغان، بۇگۇنكىدەك كەڭ قوللىنىشقا سازاۋەر بولمىغان بولار ئىدى.

سىمۋول ئىشلىتىش ئىنسانىيەت تارىخىغا ئوخشاشلا ئۇزاق تارىخقا ئىگە، ئۇنداقتا نىشانىي باشقا سىمۋوللۇق شەكىللەردىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرغان نەرسە نېمە؟ بۇ دەل ئۇنىڭدا قالقان شەكلىنىڭ تەتبىق قىلىنغانلىقى ھەم ئۇنىڭ ئۇستىدىكى مەنە بىلدۈرگۈچى بەلگە ـ ئالامەتلەرنىڭ بەلگىلىك قائىدە ـ پىرىنسىپ ئاساسىدا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغانلىقى، ئۇنىڭ مۇراسلىق خۇسۇسىيىتى، يەنى ئۇنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا خۇددى جەمەت لەقەمى ياكى فامىلىسىگە ئوخشاش مىراس بولۇپ قالىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئاساسىي رولىنىڭ بىر جەمەتتىن يەنە بىر جەمەتتىن پەرقلەندۈرۈش ئىكەنلىكىدۇر. قالقان شەكىللىك نىشانلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىرلەردىن كېيىن داۋاملىق ساقلىنىپ قېلىشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى شۇكى، ئۇ ئەڭ دەسلەپتە پەيدا بولغاندىن ئېتىبارەن، جەمەتلەرنىڭ ئورتاق سىمۋولى سۈپىتىدە قوللىنىلىپ، ئوخشىمىغان جەمەتكە تەۋە شەخسلەرنى بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرۈش رولىنى ئۆتەپ،

شەخسلەرنىڭ ئۆز جەمەتلىرىدىن پەخىرلىنىشىنىڭ كونكرېت، قانۇنلۇق دەلىل ـ ئىسپاتى سۈپىتىدە خىزمەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇ شەخسلەرنىڭ ئۆز جەمەتىگە بولغان پەخىرلىنىش ھېسسىياتى، جەمەتنىڭ ئۆزىدىكى ئەزالارغا بولغان ساداقەتمەنلىك تەلىپىنى ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان سىمۋولغا ئايلىنىپ قالغان. شۇ سەۋەبتىن، ئۇ يوقىلىپ كەتمەي، ئەكسىچە بارغانسېرى مۇرەككەپلەشكەن، ئىشلىتىلىدىغان دائىرىسى كېڭەيگەن.

غەربتە ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن قالقان شەكىللىك نىشانلار قۇرۇلما جەھەتتىن بىر قانچە بۆلەكتىن تەشكىل تاپىدۇ. قالقان ـــ بارلىق ئۈچۈرلار (بەلگىلەر، سىمۋوللار، يېزىقلار...) ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان تەگلىكتۇر. ئۇنىڭدا بىر جەمەت ياكى ئائىلە ئۆزلىرىگە خاس نىشان سۈپىتىدە تاللىۋالغان بەلگە ۋە ئالامەتلەر، شۇ ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ (يەنى ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنتلەرنىڭ) رەت تەرتىپى، ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بېرىلگەن ئەمەلدارگە ۋەكىللىك قىلىدىغان سىمۋوللۇق شەكىللەر، ئائىلىنىڭ نىكاھ مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋاللىرى ... ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. يۇقىرىقىلاردا قانچىلىك ئۆزگىرىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەربىر ئۆزگىرىشكە ۋەكىللىك قىلىدىغان بەلگىلەر ھامان قالقاننىڭ ئۇستىگە ۋە ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. قالغان بۆلەكلەر بولسا قالقاننىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ھوقۇق ۋە ئىمتىيازغا ۋەكىللىك قىلىدىغان يېرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ سۈرىتى ھەمدە قالقاننىڭ ئاستىدىكى جەمەتنىڭ ھېكمەتلىك ئىبارىلىرى يېزىلغان لېنتىلاردىن ئىبارەت.

نىشان ئىشلىتىش بارلىققا كەلگەندىن بېرى، غەرب ئەللىرىدە ھەرخىل قالقان شەكىللىرى ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن. ئەڭ كۆپ ئىشلىتىلىپ كېلىنگىنى كۋادرات شەكىللىك، تۆۋەن تەرەپى ئۇچلۇق قالقاندۇر. تۆۋەندىكىسى نىشاندا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان قالقان شەكىللىرىدۇر.

بىلىش كېرەككى، ھەرقانداق سىمۇللۇق بەلگە جەمەت نىشانى بولىۋەرمەيدۇ. مەلۇم سىمۇللۇق بەلگە بىر جەمەت كىشىلىرى ئىچىدە ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا مىراس قېلىپ داۋاملىق ئىشلىتىلسە ھەمدە ئۇنىڭدىكى بەلگىلەر مۇئەييەن مەنە ئىپادىلىسە (ئەلۋەتتە، بۇ مەنىنىڭ شۇ شەخس، جەمەت بىلەن بەلگىلىك باغلىنىشى بولۇشى زۆرۈر)، ئاندىن جەمەت نىشانى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قالقان شەكىللىك جەمەت نىشانلىرى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى ياۋروپا چەۋەندازلىرىدىن قالغان بىر ئەنئەنىدۇر. ئۇ شەخسلەر، ئائىلە (جەمەت) لەر ۋە تەشكىلاتلارغا تەۋە بولغان مىراس خۇسۇسىيىتىگە ئىگە سىمۇللۇق بەلگىلەردۇر. قالقان شەكىللىك جەمەت نىشانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى قالايمىقان بولماستىن، بەلكى ئۇ-

نىڭدا مۇئەييەن قائىدە - پىرىنسىپلار بار بولغان. مەسىلەن، غەربتە ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن تارتىپلا قىزلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ نىشانلىرىنى ئىشلىتىشىگە يول قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئىشلەتكەن ئەجدادلىرىنىڭ نىشان بەلگىلىرى قالقان شەكلىگە ئەمەس، بەلكى خىش شەكلى ئۇستىگە چۈشۈرۈلگەن. ئۇلار باشقا ئەرلەر بىلەن نىكاھلانغاندا، ئۆزلىرىنىڭ جەمەت نىشانىدىكى بەلگىلەر بىلەن ئېرىنىڭ جەمەت نىشانىدىكى بەلگىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ قالقان ئۇستىگە ئورۇنلاشتۇرغان. ئەگەر بىر كىشىنىڭ ئوغلى بولمىسا شۇ كىشى ۋاپات بولغاندا قىزلىرى جەمەت نىشانىنىڭ ۋارىسلىرىغا ئايلانغان. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار نىشان بەلگىلىرىنى ئېرىنىڭ نىشان بەلگىلىرىنىڭ مەركىزىگە ئورۇنلاشتۇرغان. ئىككى كىشى (بىر جەمەتتىن بولغان تەقدىردىمۇ) نىڭ ئوخشاش بىر شەكىلدىكى نىشانىنى ئىشلىتىشى مۇۋاپىق ئەمەس دەپ قارالغاچقا، ئوغۇللارنىڭ نىشانلىرى ئۇستىگە ئاتىسىنىڭكىدىن پەرقلىق خاس بەلگىلەر چۈشۈرۈلگەن. ئاتىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، خاس بەلگىلەر ئېلىپ تاشلانغان. بىر ئاتىنىڭ چوڭ ئوغلى ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى ئاتىسىنىڭكىگە ئوخشاش نىشانىنى ئىشلىتىدىغان بولسا، كىچىك ئوغۇللىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئاتىسىنىڭ نىشانىغا مەلۇم ئۆزگەرتىشلەرنى كىرگۈزگەن، يەنى ئۇلار نىشانىنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتكەن ياكى يېڭى بىر ئالامەت (بەلگە) نى قوشقان. ئەمما، دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن نىشاندا قانچىلىك ئۆزگىرىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەجدادلىرىنىڭ نىشانلىرىدىكى ھالقىلىق بىر تەركىب (شەكىل، قۇرۇلما ياكى رەڭ) ساقلىنىپ قالغان.

ئەنگلىيەدە خېلى ئىلگىرىكى زاماندىن تارتىپلا بىر كىشىنىڭ ئوغۇللىرى ئىشلىتىدىغان نىشانلاردا ئۇ ئوغۇللارنىڭ رەت تەرتىپىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگىلەرنى ئىشلىتىش ھەققىدىكى بەلگىلىمىلەر بولغان. مەسىلەن، تۇنجى ئوغۇلنىڭ نىشانىغا ┬┬┬ شەك-

لى، ئىككىنچىسىنىڭكىگە ھىلال ئاي، ئۈچىنچىسىنىڭكىگە يۇلتۇز، تۆتىنچىسىنىڭكىگە قۇش، بەشىنچىسىنىڭكىگە ھالقا، ئالتىنچىسىنىڭكىگە ⚜ بەلگىسى، يەتتىنچىسىنىڭكىگە قىزىل گۈل، سەككىزىنچىسىنىڭكىگە كىرىست، توققۇزىنچىسىنىڭكىگە سەككىز بەرگلىك گۈل شەكلى چۈشۈرۈلگەن. ئاتا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، چوڭ ئوغۇل ئۆزىگە خاس بەلگىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئاتىسىنىڭ نىشانىنى ئۆز ئەينى ئىشلىتىدۇ. قالغان ئوغۇللار ئۆزلىرىگە خاس بەلگىنى ساقلاپ قېلىپ ئۇنى ئەۋلادلىرىغا مىراس قالدۇرىدۇ. (ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ چوڭ ئوغلىدىن باشقا ئوغۇللىرىنىڭ نىشانلىرىدا خۇددى يۇقىرىقىدەك ئۆزگىرىش ياسىلىدۇ). ئەمما، شوتلاندىيىلىكلەردە بىر ئاتىنىڭ ھەرقايسى ئوغۇللىرىنىڭ نىشانلىرى يۇقىرىقىدەك ئۇسۇللار ئارقىلىق پەرقلەندۈرۈلۈپلا قالماستىن، ئۇلار يەنە بۇنىڭ ئۈچۈن قالقان شەكلىنىڭ چۆرىسىگە ئوخشىمىغان رامكىلارنى سىزىدۇ ياكى قالقان يۈزىدىكى بۆلگۈچى سىزىقلارنى ھەرخىل ئۆزگەرتىدۇ. ئەگەر بىر كىشى ئانا جەمەت نىشانىنى ئىشلەتمەكچى بولسا، ئۇنداقتا ئۇ ئۇنى پەقەت ئاتا جەمەت نىشانى بىلەن بىرلەشتۈرگەن ئەھۋالدىلا ئىشلىتىلەيدۇ. بۇ «چارەكلەش» (quartering) دېيىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بىرقانچە بۇغۇن ئۆتكەندىن كېيىن، كېيىنكى ئەۋلادلار ئىشلىتىدىغان نىشاندا نۇرغۇن «چارەك» لەر پەيدا بولىدۇ (يەنى، كىرىست ئارقىلىق قالقان يۈزى ¼ گە ئوخشاش تۆتكە چارەككە بۆلۈنۈپ، 1 ـ ۋە 4 ـ چارەككە ئاتا جەمەتنىڭ، 2 ـ ۋە 3 ـ چارەككە ئانا جەمەتنىڭ نىشان بەلگىلىرى چۈشۈرۈلىدۇ ...) ئەلۋەتتە، يۇقىرىقىدەك يول بىلەن زىيادە مۇرەككەپلىشىپ كەتكەن جەمەت نىشانلىرىدىكى بەزى قوشۇمچە بەلگىلەر مەلۇم دەۋرلەردىن كېيىن قىسقارتىلىش ۋە ئىخچاملىنىش ئارقىلىق ئاددىيلاشتۇرۇلىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۇستىدىكى تەتقىقات مۇقەررەر رەۋىشتە بىر جەمەتنىڭ ئەجدادلىرى ئىلگىرى ئىشلەتكەن نىشان بەلگىلىرى

ئۇستىدە ئىزدىنىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنداق نىشان بەلگىلىرى ئەجدادلار تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان بولۇشىمۇ، ئىلگىرىكى مەلۇم ھاكىمىيەتلەر تەرىپىدىن ئەجدادلارغا ئىنئام قىلىنغان بولۇشىمۇ ياكى تاسادىپىي پۈرسەتلەردە مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىشلىتىلىشكە باشلانغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىر جەمەتنىڭ يىراق ئەجدادلىرى نىشان بەلگىلىرىنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمما كېيىنكى دەۋرلەردە ئۇ ئىشلىتىلىشتىن توختاپ قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. جەمەت نىشانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنى كۆپ بولۇپ، ئومۇمەن جەمەت دائىرىسىدىكى ھەر قانداق بىر ماددىي بۇيۇمنىڭ ئۈستىگە تەتبىق قىلىنغان بولۇشى ۋە ياكى تامغا ھەم مۆھۈر ئورنىدا يازما ھۆججەتلەرگە بېسىلغان بولۇشى مۇمكىن. ھازىرقى زامان غەرب نەسەبشۇناسلىقىدا بارلىقا كەلگەن جەمەت نىشانلىرىغا ئائىت بەزى قائىدە ـ پىرىنسىپلار ـ نى بىلىش ئاساسىدا، ئۇيغۇرلاردا ھەر قايسى جەمەتلەر جەمەت نەسەبنامىسىنى يازغاندا، ئۆزلىرىنىڭ قوللىنىپ كەلگەن ياكى قوللانماقچى بولغان فامىلىلىرىگە بىرلەشتۈرگەن ئاساستا، شەكلى ئاددىيراق، ئەمما مەنىسى بار بولغان جەمەت نىشانلىرىنى لاھىيەلەپ، ئۇنى نەسەبنامە ئىچىدە تونۇشتۇرۇشى، بەزى جاۋدۇقلار ئۈستىگە تەتبىق قىلىشى يەنىلا ئەقىلگە مۇۋاپىق ئىشتۇر.

ئەلۋەتتە، جەمەت نىشانلىرىنى بىرەر قانۇنىي ۋاستە ئارقىلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا (مەسىلەن، پاتېنت ئىدارىسى، تاۋار ماركىلىرىنى باشقۇرۇش ئورگىنى... قاتارلىق ئورگانلارغا) تىزىملاتمىغان ئەھۋالدا، باشقا جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ئەجدادلار ئىشلەتكەن جەمەت نىشانلىرىنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا (ياخشىسى سودا مارکىسى سۈپىتىدە) تىزىمغا ئالدۇرۇش ئارقىلىق ئۇنىڭ خاسلىقىنى قوغداش لازىم. شۇنداق قىلغاندا، يات جەمەتتىكىلەرنىڭ ئۇ بەلگىلەرنى ئىشلىتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

7. نەسەبنامىنى تۇزۇشنىڭ قەدىمى - باسقۇچلىرى

شۇنىڭغا ئىشىنىش كىرەككى، ئەجدادلارنى ئىزدەپ تېپىش پەقەت قىزىقىش سەۋەبىدىن قىلىپ قويىدىغان ئاددىيلا ئىش ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىمىزنى چۈشىنىش بىلەن ئالاقىدار بولغان ئىشتۇر. ئۇ ئۆزىمىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنى ئىزدەشلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۆزىمىزنىڭ مەلۇم خىلدىكى تۇرمۇش قارىشىلىرىمىز ۋە ئەقىدە-ئىشەنچلىرىمىزنىڭ سەۋەبلىرىنى، ئۆزىمىزنىڭ ھاياتقا بولغان پوزىتسىيەمىز ۋە خۇلق - مىجەزلىرىمىزنىڭ شەكىللىنىپ قېلىشىدىكى ئاساسلارنى ئاختۇرۇش ئىشىدۇر. ئۆز ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش تارىختا يالغۇز يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرىلا شۇغۇللىنىپ كەلگەن ئىمتىيازلىق ئىش ئەمەس. ئاۋام پۇقرالارمۇ ئۆز ئەجدادلىرىنى مۇئەييەن ئۇسۇللار (مەسىلەن، يازما خاتىرىلەر، ئاغزاكى ئەسلىمىلەر، ئاتا - بوۋىلارنىڭ ئىسىملىرىنى كېيىنكى پەرزەنتلەرگە قويۇش...) ئارقىلىق سۈرۈشتۈرگەن ھەم ئۇلار ھەقىقىدىكى خاتىرىلەرنى ساقلىغان.

ئۇنتۇپ كېتىلگەن ياكى ئۇنتۇلۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان جەمەت تارىخىنى، بايقاش ھەمدە مەڭگۈ قالىدىغان خاتىرىگە ئايلاندۇرۇش — كىشىنىڭ خۇشاللىنارلىق ئىشلىرىدىن بولسا كېرەك. جەمەت تارىخچىسى سۈپىتىدە سىز ئەجدادلىرىڭىزنىڭ ھاياتىنى قايتا يارىتىسىز، جەمەتىڭىزدىكى كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىسى، ھايات يولى، مىجەز - خۇلقى... نى، ئۆزىڭىزنىڭ قانداق قىلىپ شۇ جەمەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىشكە باشلايسىز، جەمەت تارىخىنى ئىزدەش ئارقىلىق ئۆزىڭىز بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدىكى ئارىلىقنى يېقىنلاشتۇرىسىز، توختاۋسىز ئۆزگىرىدىغان دۇنيادا داۋاملىشىش تۇيغۇسىنى ھەقىقىي ھېس قىلىسىز.

جەمەت (ئائىلە) تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىش يالغۇز نەسەبنامە

يېزىش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئەلۋەتتە، نەسەبنامە شەكىلدە جەمەت تارىخىنى يېزىش جەمەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ يادرولۇق مەزمۇنىدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە جەمەت تارىخى ئۇسۇلىدە ئىزدەنگۈچىلەر بۇ ئارقىلىق ئەجدادلىرىنىڭ ئائىلىۋى تۇرمۇشى ۋە باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەققىدە كەڭرەك چۈشەنچىگە ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلار تەتقىق قىلىدىغان مەركىزىي مەسىلە — رەسمىي تارىخشۇناسلار تەرىپىدىن ئېتىبارسىز قالغان ئائىلە تارىخىدۇر. كىشىلەر مەكتەپلەردە ئۆگىنىدىغان ۋە كىتابلاردىن ئوقۇيدىغان تارىخ ئومۇمەن دۆلەت، رايون، مىللەت، ھاكىمىيەتلەرنىڭ تارىخى، شۇنداقلا مەشھۇر كىشىلەرنىڭ تارىخىدۇر. دېمەك، رەسمىي تارىخ قانچىلىك مۇھىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنداق تارىخ مۇتلەق كۆپ ئاۋام پۇقرانىڭ ھاياتىي سەرگۈزەشتىلىرىدىن تولىمۇ يىراقتۇر.

يېقىنقى مەزگىللەردە «يېڭىچە تارىخ قارىشى» ئوتتۇرىغا چىقماقتا. بۇنىڭدا ئاۋام پۇقرالارنىڭ ھايات سەرگۈزەشتىلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ كىشىلەرنىڭ تارىخقا بولغان چۈشىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغانلىقى قوبۇل قىلىنماقتا. ئاۋام پۇقرالارنى تارىخنىڭ قۇربانلىرى دەپ ھېسابلايدىغان قاراشلار ئۆزگىرىپ، ئۇلارنى تارىخنىڭ ياراتقۇچىلىرى ۋە تارىخ سەھنىسىدىكى ھەقىقىي پائالىيەتچىلەر دەيدىغان پوزىتسىيە تىكلەنمەكتە.

ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ۋە داۋاملىشىشچان ئىجتىمائىي تەشكىلىي شەكلى بولغان ئائىلىلەر ئەزەلدىن بېرى پەرزەنتلەرنى ئاپىرىدە قىلىدىغان ۋە تەربىيەلەيدىغان، شەخسلەرنىڭ قىممەت قاراشلىرى ۋە تۇپ تۇرمۇش قاراشلىرىنى شەكىللەندۈرىدىغان، مەدەنىيەتنى ئەجدادتىن ئەۋلادقا، دەۋردىن دەۋرگە يەتكۈزۈپ بېرىدىغان سەينا بولۇپ كەلگەن. دېمەك، ئائىلىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق بىر پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىنى، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى، جىنسلار ئارا مۇناسىۋەتلەرنى يورۇتقىلى بولىدۇ. تارىخشۇناسلار شۇنىڭغا

ئىشىنىدۇكى، ئائىلىۋى ھاياتنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئۆزگىرىشى ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ ھەمدە ئۆز نۆۋىتىدە ئۇلارغىمۇ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

جەمئىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە يېزىش — ھەممە كىشى تاللىۋالسا بولىدىغان تېمىدۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرقانچە يىلنى سەرپ قىلىپ مەخسۇس تەربىيەلىنىشنىڭ ياكى بىر ئۆمۈر ۋاقتىنى جەمئىيەت يىلتىزىنى ئىزدەشكىلا ئاتاشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. دېمەكچىمىزكى، مەخسۇس تەربىيە ئالماي تۇرۇپمۇ ئۆز جەمئىتى ھەققىدە يەنىلا كۆپ نەرسىنى ئاختۇرۇپ بىلەلەيدۇ.

جەمئىيەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىش — كىم ئۆزىنىڭ ئەجداد-ئىنى بىراق ئەجدادىنى ئىزدەپ تاپالايدۇ؟ دېگەننى مەقسەت قىلغان مۇسابىقە ئەمەس ياكى ئەجدادلار ئارىسىدىكى مەشھۇر شەخسلەرنى ئىزدەپ تېپىشتا بەسلىشىشمۇ ئەمەس. ھەركىم ئۆز ئەجدادىنى ئىككى بوغۇن (يەنى بوۋا ـ مومىسىغىچە) ئىلگىرىگە سۈرۈپ تەكشۈرسىلا، ئۆزىنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەرسىلەرنى بايقىشى مۇقەررەر. چۈنكى، پەقەت شۇ ئىككى بوغۇندىلا ھەربىر ئادەم ئۆزىگە بىۋاستە قانداش ئالتە ئەجدادى (يەنى ئاتا ـ ئانا ۋە ئىككى بوۋا، ئىككى موما. دىققەت: نەۋرىلەر ئارا توي قىلغانلاردا بوۋا ـ موما تۆت بولماستىن ئىككى بولىدۇ) ۋە ئۇلارغا ئائىت ھېكايىلەر، ئۇچ ئائىلە ۋە ھەربىر ئائىلىدىن شاخلانغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالى ... نى بىلەلەيدۇ. ئەلۋەتتە، ھەربىر بوغۇن سۈرۈلگەنسېرى بىلىدىغان نەرسىلەر تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ.

جەمئىيەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىش قەدىم دەۋردىن، باشقىچە ئېيتقاندا دەسلەپكى ئەجداددىن باشلانماستىن، بەلكى شەخسنىڭ ئۆزىنى تونۇشىدىن باشلىنىدۇ. بۇنىڭدىكى تەپەككۇر ئۇسۇلى — بىلىدىغاندىن بىلمەيدىغانغا ئۆتۈش، ھازىرقى كىشىلەردىن باشلاپ ئىلگىرىكى ئەجدادلارغا يۇرۇش قىلىشتىن ئىبارەت.

بۇگۈنكى دەۋردە ئۆزىمىزنى چۈشىنىش ئۈچۈن، ئۆتكەن

دەۋرلەر ھەققىدىكى چۈشەنچىگە موھتاج بولىمىز. ھەممىمىز «ئەجدادلىرىمىز كىملەر بولغىيدى؟ ئۇلار قەيەرلەردە ياشىغان بولغىيدى؟»... دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب تېپىشقا تەشنا بولىمىز. خىيالىمىزنى ھامان يىلتىزىمىزغا بولغان سېغىنىش چۇلغاپ تۇرىدۇ. ناۋادا، ھەربىر ئائىلە ئادەم ئاتا ۋە ھەۋۋا ئانىغا تۇتىشىدىغان نەسەب زەنجىرىنىڭ بىر ھالقىسى دەپ تونۇلغاندا، ئۇنداقتا ئائىلىنىڭ تارىخىنى يېزىپ چىقىش كىشىگە ئىنتايىن مۇشكۇل ئىش بولۇپ تۇيۇلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى ئاختۇرۇپ، شۇ ھەقتە بىر نەرسە يېزىپ چىقىش سەل قىيىن بولۇشىغا قارىماي، ھەربىر كىشى ئۆچۈن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ئىشتۇر.

جەمئىيەت تارىخى ھەربىر ئادەمنىڭ ھاياتىغا باغلىنىشلىقتۇر. كىشىلەر ھاياتىدا نېمىلەرنى قىلسۇن ياكى قىلمىسۇن، ھەربىر جەمئىيەتنىڭ تارىخى ئۇنىڭ ئەزالىرى ئۈچۈن يېگانىدۇر. كىشىلەر ئۆز يىلتىزلىرىغا قانچىلىك سەل قارىسۇن ياكى ئۇنى ئىنكار قىلسۇن، بۇ تارىخ شەخسلەرگە ھامان مەنسۇپ بولۇۋېرىدۇ.

ھازىرقى زامان پىسخولوگىيە ئىلمى شۇنى ئېتىراپ قىلىدۇكى، ئۆتمۈش توغرىسىدا ئۆگىنىش شەخسنىڭ ئۆزىنى تونۇشىنى ئۆستۇرىدۇ. ھەربىرىمىز يېگانە شەخس بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئۆتمۈشتىن ۋە جەمئىيەتىمىزنىڭ ئەجدادلىرىدىن ئايرىلىپ كېتەلمەيمىز. ئائىلىنىڭ كېيىنكى دەۋرلەرگە قالدۇرىدىغىنى نوقۇل پەرزەنتلا ئەمەس، بەلكى يەنە قىممەت قارىشى، ئىرسىي ئالاھىدىلىك ۋە رەڭگارەڭ خۇلق ـ مىجەز... لەردۇر.

جەمئىيەت تارىخىنى ئىككى شەكىل بويىچە تەتقىق قىلىش مۇمكىن: بىرى، ئۇزۇن يۆنىلىشلىك (گورىزونتال) تارىخ شەكلىدە، يەنە بىرى، توغرا يۆنىلىشلىك (ۋېرتىكال) تارىخ شەكلىدە. ئۇزۇن يۆنىلىشلىك تارىختا بىر جەمئىيەتنىڭ نەسەب زەنجىرىدىكى قەدىمدىن تارتىپ نۆۋەتتىكى ۋاقىتقىچە ياشاپ ئۆتكەن ھەربىر كىشى ئۇسۇتىدە ئىزدىنىش تەكتلىنىدۇ. توغرا يۆنىلىشلىك تارىختا ئوخ-

شاش بىر بوغۇنغا تەۋە كىشىلەرنىڭ ھەرخىل ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى تەتقىق قىلىنىدۇ. كۆپىنچە كىشىلەر جەمئىيەتلىرىنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگەندە، مەلۇم بولغان دەسلەپكى ئەجدادىدىن نۆۋەتتىكى ئەۋلادلارغىچە ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى يورۇتۇشنى ئاساس قىلىشى مۇمكىن. ئەمما، ئوخشاش بىر بوغۇنغا مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئوخشىمىغان سەرگۈزەشتىلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىشىمۇ مۇھىمدۇر. شۇ بويىچە، نەسەب شۇناسلىقتا مەزكۇر ئىككى خىل ئۇسۇل بىرلەشتۈرۈلۈپ قوللىنىلىشى كېرەك.

ئۆز جەمئىيىنىڭ تارىخىنى يېزىپ چىقماقچى بولغان ھەر قانداق كىشى ئۆز جەمئىيىنىڭ تارىخىغا تەسىر كۆرسەتكەن مۇنداق بەش خىل ئامىل ئۇستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىشى زۆرۈر:

بىرىنچى، مىللەت ۋە دۆلەت تارىخىغا ئائىت ئامىللار. مەسىلەن، ئۇرۇش، ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي كرىزىس، ھۆكۈمەتنىڭ قارارلىرى ۋە چوڭ سىياسىي ھەرىكەتلەر؛

ئىككىنچى، يەرلىككە ئائىت ئامىللار. مەسىلەن، يەرلىك شەرت - شارائىت ۋە مۇھىت، يەرلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە ھۈنەر - كەسىپلەر، سانائەتلەر، ئەنئەنىلەر؛

ئۈچىنچى، ئائىلىگە ئائىت ئامىللار. مەسىلەن، ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى، ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى، كۆچۈش ئەھۋاللىرى، ئاتا ۋە ئانا جەمئىتىكە تەۋە نەسەب زەنجىرىدىكى ئۇرۇق - تۇغقان ۋە ئەجدادلار؛

تۆتىنچى، شەخسلەرگە ئائىت ئامىللار، يەنى ھەربىر شەخسكە ئائىت تەرجىمىھال، خاراكتېر - خۇسۇسىيەت، مۇۋەپپەقىيەت ۋە مەغلۇبىيەتلەر؛

بەشىنچى، جەمئىيەت تارىخىدىكى ياكى شەخسلەرنىڭ ھاياتىدىكى تۇرلۇك پۇرسەتلەر ۋە ئالاھىدە دەقىقىلەر.

كىشىلەر جەمئىيەت تارىخىنى يېزىشتا پايدىلىنىشقا تېگىشلىك

ھۆججەت - ۋەسىقىلەر ۋە ماددىي بۇيۇملارنىڭ دائىرىسىنى ئوبدان ئىگىلىشى، ئۇلارنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى مۇمكىنچىلىكلەر ۋە چەكلىمىلەرنى تولۇق ئېتىبارغا ئېلىشى لازىم.

ئەجدادلارنىڭ نەسەب مۇناسىۋىتى ئۇستىدە ئىزدىنىش ئاۋازىچىلىكى كۆپ ئىشتەك تۇيۇلىدۇ. ئەمما، بۇ ئىشنىڭ يەنە ئۆزىگە خاس قولاي جەريانلىرىمۇ بار. نەسەبنامە يېزىش ۋە شۇ ئارقىلىق ئەجدادلارنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشنى بىر قانچە قەدەم - باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىشقا بولىدۇ. بەزى جەمئىتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئەسلىدىلا بار بولغاچقا، ئۇلار ئۈچۈن ئەجدادلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش بىر قەدەر ئاسان بولسا، ئەجدادلىرىنىڭ نەسەب زەنجىرىنى تۈنجى قېتىم ئېنىقلاپ نەسەبنامە يېزىشنى ئويلاشقانلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىپسىپ ئۆتىدىغان يول بىر قەدەر كۆپ بولىدۇ. مەيلى قانداق بولسۇن، بۇ قەدەم - باسقۇچلارنى نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەش، نەسەب تەتقىقاتىنى باشلاش ۋە ئېلىپ بېرىش، جەمئىيەت نەسەبنامىسىنى يېزىش ۋە تەتقىقاتنى ئاخىرلاشتۇرۇش دېگەندەك تۆتكە بۆلۈشكە بولىدۇ.

جەمئىيەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىپ نەسەبنامە يېزىپ چىقىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئائىلىنىڭ كۆلىمى ۋە قۇرۇلمىسىنى چۈشىنىش كېرەك. جەمئىيەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەردە، نەسەبشۇناس نوقۇل جەمئىتىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق نەسەب زەنجىرىنى ئېنىقلاشتىن باشقا، يەنە ئەجدادلىرىنىڭ ئائىلىۋى تۇرمۇشىنىڭ قۇرۇلمىسى، ئۇسلۇبى ۋە ئەندىزىسى ئۇستىدىمۇ ئىزدىنىدۇ. تارىخ جەريانىدا ئائىلىلەرنىڭ قۇرۇلمىسىدا ۋە ئائىلە تۇرمۇشىنىڭ ئەندىزىسىدە ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ تۇرغان. بۇنداق ئۆزگىرىشلەر يېقىنقى دەۋرلەردىن بۇيان پەۋقۇلئاددە تېز بولماقتا. بۇ ھەقتىكى كۆپ ئەھۋاللار ئوقۇرمەنلەرگە ئايان.

يىلتىز ئىزدەش ۋە جەمئىيەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشتە، بىرقەدەر تەپسىلىي تۈزۈلگەن پىلان بولۇشى زۆرۈر. ئۇنداق بولمىغاندا

مايدىكەن، بۇنداق ئىزدىنىش مەقسەتسىز، جەمئەت تارىخىنى چۇ-
شىنىشكە كۆپ پايدىسى تەگمەيدىغان، «ماتېرىيال دۆۋىسى» ياسايـ-
دىغان ئىشقا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا، ئىشنىڭ بېشىدىلا تەتقىق
قىلماقچى بولغان مەسىلىنى، سۇرۇشتۇرۇلىدىغان ئەجدادلارنىڭ
دەۋر چېكىنى ۋە لىنىيەسى (يەنى ئاتا تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى يا-
كى ئانا تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى ۋە ياكى ئۇلاردىن بىرىنىڭ بۇۋا
تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى ياكى موما تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى...) نى
ئېنىق بېكىتىۋېلىش لازىم.

يۇقىرىقى مەسىلىلەر ئايدىڭلاشقاندىن كېيىن، ئاندىن كونكـ-
رېت مەشغۇلاتقا ئۆتۈشكە بولىدۇ.

1) نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەش

كېرەكلىك ماتېرىياللارنى تونۇش ۋە ئۇلاردىن ئەڭ ئۇنۇملۇك
پايدىلىنىش ــ ئىخلاسمەن تەتقىقاتچىلار ۋە ئىزدەنگۈچىلەرگە قو-
يۇلىدىغان تەلەپتۇر. شۇڭا، جەمئەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگۈچـ-
لەر ئۆزى ئۈچراتقان ھەربىر ماتېرىيال ئىچىدىن ئەڭ كېرەكلىكـ-
لىرىنى بايقاشقا ۋە تاللىۋېلىشقا ماھىر بولۇشى لازىم.

جەمئەت تارىخىنى يېزىپ چىقىشقا كېرەكلىك بولغان ماتېرد-
يالارنىڭ مەنبەسى ناھايىتى كۆپ تەرەپكە چېتىلىدۇ. شۇ سەۋەبـ-
تىن، نەسەبشۇناس ئىشلىتىشنى ئويلىغان ماتېرىيال مەنبەلىرىنى
تىزىملىككە تۇرغۇزۇۋېلىش لازىم. بۇنداق تىزىملىك كەڭ دائىـ-
رىلىكەرەك بولغىنى تۇزۇككى، ئۇنىڭدا ئاغزاكى سۆھبەت ئارقىلىق
ئەھۋال ئىگىلىنىدىغان كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرى، توپلىنىدىغان
نەرسە ــ كېرەكلەر، رەسىملەر، ئائىلىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى
بارلىق ماتېرىيال مەنبەلىرى، پايدىلىنىدىغان تارىخ ۋە باشقا سا-
ھەگە ئائىت كىتاب ــ ژۇرناللارنىڭ ئىسمى، ئاپتور ۋە نەشر قىلىنـ-
غان ۋاقىتنىچە ئېنىق يېزىلىشى زۆرۈر. يۇقىرىقىلارنى تىزىملىكـ-
كە تۇرغۇزغاندا، تىزىملىكتىكى ھەربىر تۇرنىڭ ئاستىغا ياكى يېـ-
نىغا بوش ئورۇن قويۇپ، شۇ ھەقتە ئىزدەنگەن، پايدىلانغان، ئىزدەپ
تاپقان... ئورۇن ۋە ۋاقىتنى خاتىرىلەش كېرەك.

ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال مەنبەلـ-
رىنى بىرقانچە چوڭ تۈرگە ئايرىۋالغان ياخشى. مەسىلەن:

بىرىنچى، ئاغزاكى سۆھبەتلەر

ئىككىنچى، ئائىلىدە ساقلانغان ھۆججەت ۋە ماتېرىياللار

ئۈچىنچى، ماددىي بۇيۇملار

تۆتىنچى، رەسىم ۋە ئۈن ــ سىن ماتېرىياللىرى

بەشىنچى، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى

ئالتىنچى، ئىلگىرى نەشر قىلىنغان پايدىلانمىلار

يۇقىرىقى ھەربىر تۈرنىڭ ئاستىدا يەنە ئۇلارنى يەنمۇ كىـ-
چىك تۈرلەرگە ئايرىش كېرەك. مەسىلەن، «ئىلگىرى نەشر قىـ-
لىنغان پايدىلانمىلار» نىڭ ئاستىغا ئىلگىرى نەشر قىلىنغان
ئالاقىدار نەسەب خاتىرىلىرى، يەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرى، ئو-
مۇمىي تارىخ (مىللەت تارىخى ياكى دۆلەت تارىخى)، گېزىتلەر،
ژۇرناللار ۋە خەرىتىلەر دېگەندەك كىچىك تۈرلەرنى تەسىس قىـ-
لىشقا بولىدۇ. ھەربىر كىچىك تۈرنىڭ ئىچىگە تىزىلىدىغان مەز-
مۇنلارنى شۇلارنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە ياكى ئىشلىتىلىدىغان
ئورنىنىڭ ئىلگىرى ــ كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇ-
رۇشقا بولىدۇ.

بىر جەمئەتنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكى تۇرمۇش ئەھۋالىنى نو-
قۇل ئىزدەپ تېپىلغان ماتېرىياللارغا تايىنىپلا يورۇتۇپ بېرىش
قىيىنراق. ھەربىر ئائىلە مۇئەييەن تارىخىي دەۋردە مەۋجۇت بو-
لۇپ، شۇ دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تەرەققىيات سەۋىيەسى بويىچە
داۋاملىشىدىغانلىقى، ئۆزى مەۋجۇت بولغان جەمئىيەتتىكى رېئال
شارائىتنىڭ تەسىرىگە زور دەرىجىدە ئۇچرايدىغانلىقى سەۋەبـ-
دىن، مەلۇم دەۋردىكى ئەجدادلارغا ئائىت ئەھۋاللارنى شۇلار ياشـ-
ىغان رايون ياكى جەمئىيەتكە ئائىت يەرلىك تارىخىي ماتېرىيالـ-
لار ئاساسىدا تېخىمۇ ئېنىقراق ئايدىڭلاشتۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭا،
جەمئەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا، ئاشۇلارغا ئائىت يەرلىك تا-
رىخنىمۇ ئۆگىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

بىر كىشى جەمەتىنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگەندە ئالدى بىلەن مەلۇم بىر شەخس ياكى ئائىلىنى تاللىۋېلىشى كېرەك. بىر جەمەتنىڭ نەسەب زەنجىرى ئۇستىدە ئىزدەنگەندە، جەمەتكە تەئەللۇق ھەممە تارماق ئائىلىلەر ياكى شەخسلەر ئۇستىدە بىرلا ۋاقىتتا ئىزدىنىش قىيىنغا توختايدۇ. شۇڭلاشقا، ئىشنىڭ بېشىدا ئەمەلىي نەتىجىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، نۆۋەتتىنى جەمەت ئىچىدىكى مەلۇم ئائىلە (كۆپىنچە نەسەبنامە يازغۇچىنىڭ ئائىلەسى)، شەخس ئۇستىگە مەركەزلەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇنداقتا، بۇ شەخس زادى كىم بولۇشى كېرەك؟ ئىشنى نەسەب زەنجىرى ئۇستىدە ئىزدەنگۈچى ئالدى بىلەن ئۆزىدىن باشلاش لازىم. بۇنىڭدا ئىشنى ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى توپلاشتىن باشلىسا مۇۋاپىق بولىدۇ. بۇنى ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ توي قىلغان ۋاقتى، شۇ چاغدىكى يېشى (گەرچە بەزى كىشىلەر ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمىسىمۇ)، ئۇنىڭدىن ھالقىپ ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى، ئاندىن شۇ تەرتىپتە ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ... ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى توپلاش لازىم.

جەمەت تارىخىنى يېزىپ چىقىشتا زۆرۈر بولغان ماتېرىياللارنىڭ دائىرىسى بەك كەڭدۇر، شۇنداقتىمۇ دەسلەپتىلا جەمەت تارىخىغا ئائىت ماتېرىيال مەنبەلىرىنى ئېنىقلىۋېلىش، قانداق ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ لازىملىقى ھەم ئۇلارنى قەيەردىن قانداق تېپىپ توپلاشنىڭ ئۇسۇللىرىنى بىلىش كېرەك. جەمەت تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللارنى چوڭ جەھەتتىن ئائىلە ئىچىدىكى ياكى جەمەتكە تەۋە ھەر قايسى تارماق ئائىلىلەردىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى ۋە ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ. تۆۋەندە ئۇلارنى تەپسىلىي چۈشەندۈرىمىز.

(1) ئائىلىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى

جەمەت تارىخىغا ئائىت زۆرۈر ماتېرىياللارنىڭ ئىككىنچى چوڭ مەنبەسى ئائىلە (يەنى بىر جەمەتكە تەۋە بارلىق تارماق ئائىلىلەر)دۇر، ئۇنداقتا ئائىلىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى نېمىلەرنى كۆرسىتىدۇ؟ ئائىلىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرىنى مۇنداق ئىككى تۈرگە ئايرىپ تىزىپ كۆرسىتىش مۇمكىن:

يازما ماتېرىياللار	ماددىي بۇيۇملار
خەت ـ چەكلەر	كىتاب ۋە ژۇرناللار
تېلېگراممىلار	ئويۇنچۇقلار
ئاتكرىتكا	چېنىقىش ئەسۋابلىرى
كۈندىلىك خاتىرىلەر	قورالار
ھېسابات دەپتىرى	پالتا، پىچاق، قىڭغراقلار
پۇل تالونلىرى	خاتىرە بۇيۇملىرى
خىزمەت توختاملىرى	خەرىتىلەر
بانكا چەكلىرى	تىزىلغۇلار
بانكا كارتىلىرى	مۇكاپاتنامىلەر
باج تالونلىرى	مېدالىلار
سۈغۈرتا ھۆججەتلىرى	زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى
كىملىك ۋە باشقا سالاھىيەتنامىلەر	سائەتلەر
شوپۇرلۇق كىنىشكىسى	تەڭگە، پۇل ۋە ماركىلار
ۋەسىيەتنامىلەر	ساندۇقلار، ئىشكاپلار
ئېلىم ـ سېتىم ھۆججەتلىرى	قۇلۇپلار
پايچەكلەر	قورال ـ سايمانلار
مەكتەپكە ئائىت ھۆججەتلەر	كىيىملەر
مەكتەپ تاپشۇرۇقلىرى	ئۆي جاھازلىرى
ھەربىي تەرەپتىن بېرىلگەن ھۆججەتلەر	سېلىنچىلار
دىياگنوز قەغەزلىرى	چاقچۇق ۋە ساپال بۇيۇملار
پاسپورت	ئەينەكلەر
توي خېتى	ساپال بۇيۇملار
تۇغۇلغانلىق گۇۋاھنامىلىرى	شامدان، چىراغ

سوتقا ئائىت ھۆججەتلەر	ئويمىلار، ھەيكەللەر
تېلېفون نومۇرى دەپتىرى	دىنىي بۇيۇملار
بوۋاقلار كىتابى	رەسىملەر
نەسەب خاتىرىلىرى	سۇرەتلەر
ئەسلىمىلەر	ئالبوم
شېئىر ۋە باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەر	ئۆي ـ ئىمارەت
تەكلىپنامىلەر	قەبرىستانلىق

نەسەبشۇناسلار ئۆزىنىڭ ئۆيى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن ئىزدەپ بايقىغان يۇقىرىدىكى يازما ماتېرىياللار ۋە ماددىي بۇيۇملارنى نومۇر قويۇپ رەتلەپ ساقلىغاندىن باشقا، باشقىلارنىڭ ئۆيىدىكى قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان بۇيۇملارنى سۈرەتكە تارتىۋېلىپ رەت نومۇرى تۇرغۇزۇش لازىم. يەنە ھەربىر بۇيۇم ۋە يازما ماتېرىيالىنىڭ تەپسىلاتىنى قىسقىچە خاتىرىلەپ، ئاخىردا نەسەبنامىدە پايدىلىنىشقا ئاسانلىق يارىتىش كېرەك. جەمەتكە تەۋە ئۆيلەردىن تېپىلغان نەرسە ـ كېرەك ۋە يازما ماتېرىياللارنى توپلىغاندا، ئۇلارنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى (يەنى ئەجدادلار ئىشلەتكەن نەرسىلەر ياكى كېيىن تولۇقلاپ قويۇلغان نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى)، ئۇلارنىڭ يىل دەۋرىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بەزى تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش كېرەك.

يازما ماتېرىياللارغا سېلىشتۇرغاندا، ئائىلىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىن تېپىلغان ماددىي بۇيۇملاردىن پايدىلىنىش قىممىتى بولىدۇ. ئۇلاردىن ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ۋە سەرگۈزەشتىلىرىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى بايقاش ئۈچۈن مۇلاھىزە قىلىش، ئىنچىكە كۆزىتىش زۆرۈر بولىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇلاردىن ئەجدادلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسى، ئىشلەپچىقىرىش ئادەتلىرى ۋە ھۈنەر ـ كەسپىلىرى، ئۇلارنىڭ خاراكتېر ـ مىجەز ۋە ھەۋەس ـ قىزىقىشلىرى... ھەققىدە كۆپ مەلۇماتلارغا ئېرىشىش مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئائىلىدىن تېپىلغان يازما ھۆججەتلەر ئىچىدىن بۇ

ھەقتىكى خاتىرىلەرنى ئىزدەپ، بۇ ئىككى مەنبەنى بىرلەشتۈرۈپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق تېخىمۇ تەپسىلىي ئۇچۇرلارغا ئېرىشىشكە تىرىشىش كېرەك. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، ئىزدەپ تېپىلغان ماددىي بۇيۇملار ھەققىدىمۇ سوئاللارنى سوراش ئارقىلىق، ئۇلار ھەققىدە چوڭقۇرراق چۈشەنچە ھاسىل قىلىشىمۇ مۇمكىن. ئۆي ـ ئىمارەتكە ئوخشاش مۇقىم، نەچچە ئون يىل ئىشلىتىپ كېلىنگەن ئەسلىمىلەرمۇ ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە نۇرغۇن نەرسىلەرنى سۆزلەپ تۇرىدۇ.

يازما ھۆججەت ۋە ماددىي بۇيۇملار: نەسەبشۇناس جەمەتىگە تەۋە ئائىلىلەردىن تېپىلغان يازما ماتېرىياللار ۋە ماددىي بۇيۇملارنى ساقلىغاندا ئۇلارنى ئەسلىي ھالىتى بىلەن، ئۆز پېتىچە، ئىشلەتمەي ساقلاش لازىم. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھەربىر بۇيۇم ئۆزىگە خاس سۈپەتتە كونىراپ بارىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاسراپ ساقلىغاندا، ئۇلارنى ئائىلە مىراسى سۈپىتىدە يىراق كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلارغىچە مىراس قالدۇرغىلى بولىدۇ.

يازما ھۆججەت ۋە ماددىي بۇيۇملارنى ساقلىغاندا، ئۇلارنى ئەھۋالغا قاراپ مۇزېيلارنىڭ ساقلىشىغا تاپشۇرۇشقىمۇ بولىدۇ. ئەگەر بۇ مۇۋاپىق بولمىسا، نەسەبشۇناس ئۆز ئۆيىدىن مەلۇم بوشلۇق يارىتىپ «ئائىلە مۇزېيى» تۈسىدىكى بىرەر ساندۇق ياكى ئىشكاپ... قاتارلىقلاردا ساقلىسىمۇ بولىدۇ. بۇنىڭدا يەنە يازما ھۆججەت ۋە ماددىي بۇيۇملارنى چىرىشتىن، ھۆللۇكتىن، ئاپىتاپتىن، قۇرتلاردىن ۋە باشقا زىيانلىق ئامىللاردىن خالىي ھالدا ساقلاشتىن باشقا، ماددىي بۇيۇملارنى رەسىمگە تارتىپ، يازما ھۆججەتلەرنى نۇسخىلاپ، سۈرەت ۋە نۇسخىلانغان ماتېرىياللارنىمۇ ئايرىم ساقلاش كېرەك.

ئائىلىدە ساقلانغان رەسىملەر (سۈرەتلەر): «بىر پارچە رەسىم مىڭ ئېغىز گەپتىن ئەۋزەلدۇر». بۇ، بىر پارچە سۈرەت ياكى رەسىمدىن نۇرغۇن ئەھۋالنى بىلگىلى بولىدۇ، دېگەنلىكتۇر. شۇڭا، ئەجدادلارنىڭ رەسىم ـ سۈرەتلىرى ئۇلارنىڭ تارىخىنى يورۇتۇش

ۋە يېزىشتا قىممەتلىك ئۇچۇر مەنبەسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە كىشىلەرنىڭ سۈرەتكە چۈشۈش ئەھۋالى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا باشلانغان. ئەمما، سۈرەتكە چۈشۈپ خاتىرە قالدۇرۇش ئىشى 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىن كېيىنلا تەدرىجىي ئومۇملاشتى. شۇنداق بولسىمۇ، نۇرغۇن كىشىلەر «سۈرەتكە چۈشسە ياماق بولىدۇ» دېگەن قاراشنىڭ سەۋەبىدىن ياكى باشقا رېئال سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدىمۇ سۈرىتىنى قالدۇرماي ۋاپات بولۇپ كەتتى. بۇ ئەھۋال تەبىئىيلا شۇ كىشىلەرنىڭ جەمەتىنىڭ تارىخىنى جانلىق يورۇتۇپ، نەسەبنامىسىنى تولۇقراق يېزىپ چىقىشقا پايدىسىز تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ رەسمىنى سىزدۇرۇپ قالدۇرۇش ئىنتايىن ئاز ساندىكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئىشى بولۇپ قېلىپ، ھازىرغىچە بۇمۇ ئومۇملاشقىنى يوق.

ئائىلىلەردىن تېپىلغان مادىدىي بۇيۇملار ئىچىدە ئەڭ قىممەتلىكى ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ سۈرەت ـ رەسىملىرى بولسا كېرەك. نەسەبشۇناسلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى بىرىنچى ۋەزىپىسى دەل ئۆز ئائىلىسىدە ساقلىنىپ قالغان بارلىق رەسىم ۋە سۈرەتلەرنى توپلاش بولۇشى لازىم. ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئۆلىرىدىكى سۈرەت ۋە رەسىملەرنى ئارىيەتكە ئېلىپ كۆپەيتىۋالغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ بېرىشكە بولىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ رەسىملىرى بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىلا ئىشلىتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمايدۇ. بۇنىڭدا شۇ رەسىم ۋە سۈرەتلەر ئېچىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگىلىرىنى ئىشلىتىش كۆپايە قىلىدۇ. خۇددى ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، رەسىم ۋە سۈرەتلەر ئەجدادلارنىڭ جىسمانىي قىياپىتى، تۇرمۇش ئەندىزىسى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى... قاتارلىقلاردىن كۆپ مەلۇمات بەرگۈچى مەنبە بولغاچقا، رەسىم ۋە سۈرەتلەردىن ئەجدادلار ھەققىدە ئىمكانقەدەر كۆپ ئۇچۇرغا ئېرىشىشكە تىرىشىش ھەمدە ئۇلارنى ئاخىرىدا يېزىلغۇسى نەسەبنامە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇش كېرەك.

ئائىلىدىكى ئۇن ـ سىن بۇيۇملىرى: ئۇن ـ سىن تېخنىكىلىرىنىڭ كىشىلەر تۇرمۇشىدا بارغانسېرى كەڭ قوللىنىلىشىغا ئەگىشىپ، 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىن كېيىن بەزى ئائىلىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئۇن لېنتىسىغا ئېلىپ ياكى ئائىلە كىشىلىرىنىڭ مەلۇم پەيتلەردىكى ئىش ـ پائالىيەتلىرىنى سىنغا ئېلىپ، ئۇن ـ سىن ماتېرىيالى سۈپىتىدە ساقلايدىغان ئەھۋاللار ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بارلىققا كەلدى. رەقەملىك سۈرەتكە تارتىش ۋە سىنغا ئېلىش تېخنىكىسىنىڭ كەڭ ئومۇملىشىشقا يۈزلىنىشى، كومپىيۇتېرنىڭ بارغانسېرى كۆپ ئائىلىلەردە ئىشلىتىلىشكە سازاۋەر بولۇشى سەۋەبىدىن، ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ ئىش ـ پائالىيەتلىرى، ئېلىنغان ئۇن ـ سىن ماتېرىياللىرى نەسەبشۇناسلىقتا تېخىمۇ قىممەتلىك ئۇچۇر مەنبەلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. جەمەت تارىخىنى قالدۇرۇشتا كېلەچەكتىكى ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە كۆپرەك ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارغا ئېرىشىشىگە قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن، نۆۋەتتە ياشاۋاتقان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۇن ـ سىن ماتېرىيالى ـــ يەنى «ئائىلە كىنوسى» نى ئىخچام قىلىپ ئىشلەپ، پۈختا ساقلاپ قويغىنى تۇزۇكتۇر.

(2) ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى

ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى ـــ ھەربىر دەۋردىكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، ھەرخىل جەمئىيەت ـ ئۇيۇشمىلار تەرىپىدىن ئەجدادلار ھەققىدە قالدۇرۇلغان، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ساقلانغان ياكى ئائىلىلەرگە تارقىتىپ بېرىلگەن تۇرلۇك ھۆججەت ـ ئىسپات ماتېرىياللىرىنى كۆرسىتىدۇ. جەمەت دائىرىسىدىن تېپىلغان ھۆججەت ـ ماتېرىياللار ئاساسىدىلا نەسەبنامە يېزىپ چىقىش بېتەرلىك ئەمەس. بۇنىڭ ئۇچۇن، جەزمەن «ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى»نىمۇ ئىمكانقەدەر كۆپ قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىش كېرەك، ئۇنداقتا ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال نېمىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟

بىرىنچى، تۇغۇلۇش، نىكاھلىنىش ۋە ئۆلۈمگە ئائىت ھۆججەت ـ ئىسپاتلار

ئىككىنچى، يەر، ئۆي ـ مۈلۈك ھۆججەتلىرى؛

ئۈچىنچى، قانۇنىي ھۆججەتلەر

تۆتىنچى، نوپۇس ئىستاتىستىكا ماتېرىياللىرى

بەشىنچى، باج تالونلىرى

ئالتىنچى، ئارمىيىگە ئائىت ھۆججەت ـ ماتېرىياللار

يەتتىنچى، مەكتەپلەرگە ئائىت ھۆججەت ـ ماتېرىياللار

سەككىزىنچى، سودا ـ سېتىق ۋە ئەمگەك توختاملىرى

توققۇزىنچى، جەمئىيەت ۋە ئۇيۇشمىلارغا ئائىت ماتېرىياللار

ئونىنچى، يەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرى

يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان ماتېرىياللارنى ناۋادا ماددىي ماتېرىياللار دەپ ئېيتساق، ئۇنداقتا جەمئەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنىشتە كەم بولسا بولمايدىغان يەنە بىر ماتېرىيال مەنبەسى ئاغزاكى ماتېرىياللاردۇر.

جەمئەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشتە دەسلەپتىلا قېزىشقا تېگىشلىك مەنبە دەل ئىزدەنگۈچى شەخسنىڭ ئۆز ئەسلىمىلىرى ئىچىدىكى جەمئەت تارىخىغا ئائىت قىممەتلىك ئەسلىمىلەر، ئائىلە ئەزالىرى، جۈملىدىن ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئەسلىمىسى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلىدىغان «ئاغزاكى تارىخ» دۇر. بوۋا ـ مومىلار، ئاتا ـ ئانىلار، تاغا ۋە ھاممىلار، نەۋرە تۇغقانلار ۋە ئۇلارنىڭ دوستلىرى باشقا مەنبەلەردىن ئىزدەپ تاپقىلى بولمايدىغان نەسەب ئۇچۇرلىرىنى ساقلىغۇچى كىشىلەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپىنچە ئەھۋالدا، يۇقىرىقى كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىش ئارقىلىق بىر جەمئەتتىكى تۆت ـ بەش بوغۇن، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ يىراقتىكى ئەجدادلار ھەققىدە بىر قەدەر تولۇق ئۇچۇرغا ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇنداق ئەجداد ئېنىقلاش شەكلى ئاتا ـ بوۋىلىرى ھەققىدە ھېچبىر يازما تارىخ ياكى ھۆججەت ساقلىنىپ قالمىغان كىشىلەر قوللىنىدىغان بىردىنبىر مۇھىم يول بولۇپ ھېسابلى-

نىدۇ. بىزگە مەلۇم بولغان «تارىخ ئاتىسى» دەپ ئاتالغان قەدىمكى يۇنان تارىخچىسى ھىرودوت «تارىخ» ناملىق كىتابىدىكى نۇرغۇن بۆلەكنى دەل كىشىلەر ئارىسىدا ئاغزاكى رەۋىشتە تارقالغان بايانلار ئاساسىدا يېزىپ چىققان. چىنلىقنى تەكىتلەيدىغان ھازىرقى زامان تارىخ ئىلمىدىمۇ ئاغزاكى بايانلار ۋە ئىسپاتلار ھېلىھەم ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ.

ئاغزاكى تارىخ (ئەسلىمىلەر ئاساسىدا، ئېغىزدا ئېيتىلىپ ساقلىنىپ كەلگەن ئۆتمۈشتىكى شەخس ۋە ۋەقەلەر) گەرچە جەمئەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشتە دەسلەپ قېزىلىدىغان مەنبە بولسىمۇ، ئەمما ئۇ بىردىنبىر مەنبە سۈپىتىدە قارالماسلىقى كېرەك. جەمئەت دائىرىسىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئېغىزىدىن ئىگىلەنگەن ئەھۋاللار جەمئەتكە تەۋە ئائىلىلەردە ساقلىنىپ قالغان ھۆججەتلەر، ماددىي بۇيۇملار ۋە باشقا ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىش بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈشى كېرەك. بۇ جەريانىدا ئېرىشكەن ھەربىر ئۇچۇر باشقا ئۇچۇرلار بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ قوللىنىلغاندا، قىممەتسىنى نامايان قىلىدۇ. ماھىيەت ئېتىبارى بىلەن قارىغاندا، جەمئەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىش چەكسىز بولىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ قانچىلىك قىسمىنىڭ قېزىلىشى ۋە يېزىلىشى ئىزدەنگۈچى شەخسنىڭ پىلانىغا ۋە ئىجتىھاتىغا باغلىق بولىدۇ. شۇڭا، ئاغزاكى ماتېرىيال توپلاشتا، سۆھبەتلىشىدىغان كىشىلەردىن سورىلىدىغان سوئاللارنى ئېنىقلۇۋېلىش خېلى مۇھىمدۇر.

جەمئەت تارىخىغا ئائىت ئاغزاكى ماتېرىياللارنى توپلىغاندا، ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ جەزمەن جەمئەت دائىرىسىدىكى بىر قاتار كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ۋە باشقا كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەجداد تارىخىغا ئائىت ئەھۋالغا ئىگىلىگەندە، ئالدى بىلەن سۆھبەتلىشىدىغان كىشىلەرنىڭ دائىرىسىنى كەڭرەك بېكىتىپ، بىر تىزىملىك تۈرغۇزۇۋېلىپ، ئاندىن كىملەر بىلەن كۆرۈشۈشنى ئويلىشىش لازىم. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ئاتا ـ ئانىلار، بوۋا ـ مومىلار (ئەگەر ئۇلار

هايات بولغان بولسا)، تاغا ـ هاممىلار، نەۋرە تۇغقانلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەجدادلار تارىخى ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەن ياخشىدۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن يىراق يۇرتلارغا كۆچۈپ كېتىپ ياشاۋاتقان جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئېغىزىدىن (شۇ يۇرتلارغا بېرىپ سۆزلىشىش ياكى خەت ئالاقىسى قىلىش ئارقىلىق) ئەھۋال ئىگىلەشكە بولىدۇ.

ئاغزاكى ئەھۋال ئىگىلەشتە، قايسى خىلدىكى ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش لازىملىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ، يەنى سۆھبەتلىشىشنى ئەجدادلار تارىخىدىكى مەلۇم بىر مەسىلىگە ياكى مەخسۇسلا شەخسلەرنىڭ ھاياتى (تەرجىمىھالى) غا مەركەزلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىش لازىم بولىدۇ. مەلۇم مەسىلە (يەنى تېما) بويىچە سۆھبەتلىشىشنى جەمەتنىڭ ئەنئەنىسى، جەمەتتىكىلەرنىڭ مەخپىيىتى، جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبى، جەمەتنىڭ ئەنئەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، مەلۇم بىر ئىجتىمائىي ئىنقىلاب ياكى ئۆزگىرىشنىڭ جەمەتنىڭ قۇرۇلمىسىدا ياكى ئەجدادلارنىڭ تۇرمۇشىدا پەيدا قىلغان تەسىرى ... دېگەندەك خاس مەزمۇنلار بويىچە ئېلىپ بېرىش مۇمكىن. ئەجدادلارنىڭ ھاياتى (تەرجىمىھالى) غا ئائىت سۆھبەتتە بولسا ھەربىر شەخسنىڭ ھاياتىي سەرگۈزەشتىلىرى (ئومۇمەن شەخسكە ئالاقىدار ھەممە تەرەپلەر) نى ئېنىقلاش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، يۇقىرىقى ئىككى خىل مەزمۇننى بىرلەشتۈرۈپ، سۆھبەت جەريانىدا ئۇچۇر توپلاشقىمۇ بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگۈچىلەر يەنە ئۆزلىرى تالىلىغان كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىشنىڭ رەسمىي سۆھبەت ۋە بىرەسمىي سۆھبەت بولۇشىنى ئېنىقلىۋېلىشى زۆرۈر. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان رەسمىي سۆھبەت ئالدىن بەلگىلىۋېلىنغان سوئاللار ئاساسىدا سۆھبەتلەشكۈچى كىشىدىن تەرتىپ بويىچە ئەھۋال ئىگىلەشنى كۆرسەتسە، بىرەسمىي سۆھبەت بېكىتىلگەن كىشى بىلەن ئازادە پاراڭلىشىپ، ئەھۋالغا قاراپ سوئال سوراش، سورىلىدىغان سوئاللارنىڭ تەرتىپىنى جانلىق بېكىتىش ئارقىلىق ئۇچۇر ئىگىلەشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئەجدادلار ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەندە بىرەسمىي سۆھبەت ئو-

دىئا ـ مەقسەتلەرنى چۈشەندۈرۈپ، سوئاللارنى سوراش ياكى سوئاللار تىزىملىكى (شۇنداقلا ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ۋە شەخسلەر-نىڭ تەرجىمىھاللىرى جەدۋىلى) نى ئەۋەتىش يولى بىلەن ئەھۋال ئىگىلەشكە بولىدۇ.

ئاغزاكى ئەھۋال ئىگىلەشتە، قايسى خىلدىكى ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش لازىملىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ، يەنى سۆھبەتلىشىشنى ئەجدادلار تارىخىدىكى مەلۇم بىر مەسىلىگە ياكى مەخسۇسلا شەخسلەرنىڭ ھاياتى (تەرجىمىھالى) غا مەركەزلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىش لازىم بولىدۇ. مەلۇم مەسىلە (يەنى تېما) بويىچە سۆھبەتلىشىشنى جەمەتنىڭ ئەنئەنىسى، جەمەتتىكىلەرنىڭ مەخپىيىتى، جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبى، جەمەتنىڭ ئەنئەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، مەلۇم بىر ئىجتىمائىي ئىنقىلاب ياكى ئۆزگىرىشنىڭ جەمەتنىڭ قۇرۇلمىسىدا ياكى ئەجدادلارنىڭ تۇرمۇشىدا پەيدا قىلغان تەسىرى ... دېگەندەك خاس مەزمۇنلار بويىچە ئېلىپ بېرىش مۇمكىن. ئەجدادلارنىڭ ھاياتى (تەرجىمىھالى) غا ئائىت سۆھبەتتە بولسا ھەربىر شەخسنىڭ ھاياتىي سەرگۈزەشتىلىرى (ئومۇمەن شەخسكە ئالاقىدار ھەممە تەرەپلەر) نى ئېنىقلاش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، يۇقىرىقى ئىككى خىل مەزمۇننى بىرلەشتۈرۈپ، سۆھبەت جەريانىدا ئۇچۇر توپلاشقىمۇ بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگۈچىلەر يەنە ئۆزلىرى تالىلىغان كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىشنىڭ رەسمىي سۆھبەت ۋە بىرەسمىي سۆھبەت بولۇشىنى ئېنىقلىۋېلىشى زۆرۈر. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان رەسمىي سۆھبەت ئالدىن بەلگىلىۋېلىنغان سوئاللار ئاساسىدا سۆھبەتلەشكۈچى كىشىدىن تەرتىپ بويىچە ئەھۋال ئىگىلەشنى كۆرسەتسە، بىرەسمىي سۆھبەت بېكىتىلگەن كىشى بىلەن ئازادە پاراڭلىشىپ، ئەھۋالغا قاراپ سوئال سوراش، سورىلىدىغان سوئاللارنىڭ تەرتىپىنى جانلىق بېكىتىش ئارقىلىق ئۇچۇر ئىگىلەشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئەجدادلار ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەندە بىرەسمىي سۆھبەت ئو-

سۆلىنى قوللىنىش مۇڭاپىقتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە سۆھبەتنى بىرەسمىي ئۇسۇلدا باشلاپ، تەدرىجىي رەسمىي يوسۇنغا ئۆتۈشكەمۇ بولىدۇ.

باشقىلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەھۋال ئىگىلەشنى پىلانلىغاندا، ئىزدەنگۈچى كىشى ئالدى بىلەن جەمەت تارىخى ۋە ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە ئۆزى بىلىدىغانلىرىنى جەزملەشتۈرۈۋېلىشى، ئاندىن سورىلىدىغان سوئاللار ۋە ئېنىقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارالغان تېمىلارنى تەرتىپكە تۇرغۇزۇۋېلىشى لازىم. بۇنىڭدا قوللىنىشقا بولىدىغان ئۇسۇل شۇكى، ئالدى بىلەن شەخسىلەرنىڭ ئىسمى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى، جورىسى ۋە پەرزەنتلىرى، باشقا ئائىلىلەر بىلەن بولغان ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ... غا ئوخشاش ھالقىلىق، ئەمما ئاددىي تېمىلار بويىچە سوئال سوراش، ئاندىن كېيىن تەدرىجىي ھالدا مۇرەككەپ-رەك تېمىلار، يەنى جەمەتنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تۇرمۇشى، ئەنئەنىسى، كىشىلەرنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ... گە ئوخشاش تېمىلار بويىچە سوئاللارنى سوراشتۇر.

سوئال سوراش جەريانىدا يەنە سوئاللارنىڭ تەرتىپىگە دىققەت قىلىش، تاغدىن - باغدىن سوريماسلىق، سوئال ۋە جاۋابلارنىڭ تەرتىپ بويىچە چوڭقۇرلىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. سۆھبەت جەريانىدا نەسەبشۇناس قىسقا ۋە ئېنىق سوئاللارنى سورىشى، ھېسسىي تۇيغۇسى كۈچلۈك سۆزلەرنى، ئۆزىنىڭ بىر تەرەپلىمە خاھىشى سىڭگەن سۆزلەرنى، سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ زىتىغا تېگىدىغان سۆزلەرنى قىلماسلىقى زۆرۈر.

كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەھۋال ئىگىلىگەندە، ئۇلارنىڭ كۆپ تارىخنى ئەسلىيەلىشى ۋە تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرلارنى تەمىنلەپ بېرىشى ئۇچۇن، يەنە ئۇلارنىڭ ئەسلىمىلىرىنى ئويغىتىشقا ياردەمى بولىدىغان بۇيۇملار، مەسىلەن، كونا رەسىم، ئەجدادلار ئىشلەتكەن ئەسۋاب - جابدۇقلار... نى سۆھبەت جەريانىدا ئۇلارغا كۆرسىتىپ قويۇشمۇ ناھايىتى ئۇنۇملۇك ئۇسۇلدۇر.

جەمەتتىكى پىشقەدەملەر ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، كۆزلەنگەن ئۇچۇرلارغا ئېرىشىش ئۇچۇن يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئۇسۇللاردىن سىرت، يەنە سوئال سوراش جەريانىدا تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىنى ئېنىقلاشقا ئالاھىدە دىققەت قىلىش زۆرۈر.

بىرىنچى، جەمەت تارىخىدا يۇز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ تەرتىپى

ئىككىنچى، ھەربىر ۋەقە جەريانىدا شەخسىلەرنىڭ ئوينىغان رولى ۋە قاتنىشىش ئەھۋالى

ئۇچىنچى، مەلۇم ۋەقە يۇز بەرگەن چاغدىكى شەرت - شارائىتلار

تۆتىنچى، جەمەت توغرىسىدا ئېيتىلغان ئومۇمىي خاراكتېرلىك بايانلارنىڭ كونكرېت مىساللىرى

بەشىنچى، تۇتۇق ئىبارە، ئاتالغۇ ۋە ئۇقۇملارنىڭ مەنىسى ۋە ئىزاھى

ئالتىنچى، بايان قىلىنغان مەلۇم ئەھۋالنىڭ تېخىمۇ ئىنچىكە تەپسىلاتلىرى

يەتتىنچى، سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ مەلۇم ئەھۋالغا قارىتا مۇئەييەن پوزىتسىيە ۋە پىكىرىدە بولۇشىنىڭ سەۋەبلىرى

سەككىزىنچى، ئەجدادلارنىڭ مەلۇم ئىش ياكى نەرسىگە نىسبەتەن پوزىتسىيە ۋە كۆزقاراشلىرىنى ئۆزگەرتىشىنىڭ سەۋەبلىرى

توققۇزىنچى، سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ بايانلىرى ئىچىدىكى بىر - بىرىگە زىت ياكى بىر - بىرىگە ماسلاشمىغان تەرىپلەر

ئونىنچى، شەخسىنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرى بىلەن باشقا ماتېرىيال مەنبەلىرىدىكى بايانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشىماسلىقلار

دېمەك، سوئال سوراپ ئەھۋال ئىگىلىگەندە، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن نۇقتىلار بويىچە سۆھبەت مەزمۇنىنى راۋانلاشتۇرۇش ۋە تولۇقلاپ مېڭىش — يېزىلغۇسى نەسەبنامىنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرۇشتا تولىمۇ مۇھىمدۇر.

كىشىلەر سۆزلەپ بەرگەن ئەھۋاللارنى خاتىرىلەۋېلىشقا ۋە

ئۇنئالغۇغا ئېلىۋېلىشقا بولىدۇ. خاتىرىلىگەندە دەسلەپتە تەيـ
يارلانغان سوئاللار تىزىملىكىدىكى سوئاللارنىڭ ئاستىغا مۇناسىپ
جاۋابلارنى يېزىش ياكى ئايرىم يېزىشقا بولىدۇ. شارائىت يار بەر ـ
گەندە، سۆزلەپ بېرىلگەن ئەھۋاللارنى ئۇنئالغۇغا ئېلىۋېلىپ، كېـ
يىن ئۇنى بىر ـ بىرلەپ خاتىرىلەپ چىقىش تېخىمۇ ياخشىدۇر.

قىستۇرۇپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بىر نۇقتا شۇكى، نەسەبشۇـ
ناس يۇقىرىدا ئېيتىلغان يوللار ئارقىلىق كىشىلەر بىلەن سۆھـ
بەتلىشىپ ئەجدادلىرى ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەندە، ئۇلار سۆزـ
لەپ بەرگەن نەرسىلەرنى ئۆز پېتى ساقلىۋېلىپ نەسەبنامىگە
كىرگۈزۈپ قويماستىن، يۇقىرىدىكى يوللارنى تەكرار بېسىپ ئۆـ
تۈشى (يەنى، سۆھبەت ئارقىلىق ئىگىلەنگەن ماتېرىياللارنى جەـ
مەتتىكى ھالقىلىق شەخسلەرگە ئوقۇپ بېرىپ، شۇلار يارىدىمىدە
كەم قالغان ۋە خاتا بولۇپ قالغان تەپسىلاتلارنى بايقىغاندىن كېـ
يىن، تولۇقلىما سۆھبەت ئېلىپ بېرىشى)، تېخىمۇ مۇھىمى
سۆزلەپ بېرىلگەن ۋەقە، ھادىسە ۋە ئەھۋاللارنى ئانالىز قىلىپ،
باشقا مەنبەلەر ئارقىلىق تولۇقلىشى، تەھقىقلىشى، يەكۈنلىشى ۋە
ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىشى لازىم. شۇڭا، ئېيتىشقا بولىدۇكى،
نەسەبشۇناسنىڭ ۋەزىپىسى تەييار ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى خاتـ
رىلەش، كۆچۈرۈش ۋە تىزىپ قويۇشلا بولماستىن، مۇھىمى
ئەجدادلىرىغا ئائىت ھەربىر يەككە ئۇچۇر، ماتېرىيال ۋە بۇيۇملار ـ
دىن ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى ۋە ھايات مۇساپىسىنى كۆرەلەيدىغان
بولۇش، تەرتىپسىز ماتېرىياللار ئىچىدىن جەمەت تارىخىغا ئەڭ
لايىق كېلىدىغانلىرىنى تالىلىۋېلىپ، ھادىسە ۋە ۋەقەلەرنى ئالا ـ
قىدار بىلىملەر ئاساسىدا ئومۇملاشتۇرۇش، مەلۇم بۆلەكلەرنى نە ـ
زەرىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش، ھادىسە ئىچىدىن ماھىيەتنى ئاش ـ
كارا قىلىشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك.

ھەربىر نەسەبشۇناس ئۆزى جۇغلىغان ماتېرىيال ۋە بۇيۇملار،
جۇملىدىن سۆھبەت ئارقىلىق ئېرىشكەن ئۇچۇرلار، خەت ـ چەك
ۋە ھۆججەتلەر، رەسىم ـ سۈرەتلەر، ھۆكۈمەت تەرەپتىن بېرىلگەن

ھۆججەت ـ ئىسپاتلار ھەمدە جەمەتنىڭ تەۋەررۇكلىرىنى ياخشى
ساقلىشى لازىم. جەمەت تارىخىنىڭ مەنبەلىرى ھېسابلىنىدىغان
مەزكۇر نەرسىلەر ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى بىلىش ۋە ئۇنى تەتقىق
قىلىشنىڭ ئاساسىدۇر. بۇ نەرسىلەر بىلەن پىششىق تونۇشۇپ چىـ
قىش ئىزدىنىشنىڭ يېڭى پۇرسەتلىرىنى تەمىنلىگەندىن باشقا، كېـ
يىنكىلەرنى شۇ ساھەدە تەكرار ئەمگەك قىلىشتىن ساقلاپ قالىدۇ.

جەمەت تارىخىنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا، ئېرىشكەن ماتېـ
رىيال ۋە ماددىي بۇيۇملار ئۆز نۆۋىتىدە كېيىنكى ئەۋلادلارغا
مىراس سۈپىتىدە قالدۇرۇشقا ئەرزىيدىغان قىممەتلىك بايلىق
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەجداد تارىخىنى ماددىي ۋە يازما شەكىلدە
ساقلاپ قېلىشتا، ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ۋاقىت تەرتىپى بويىچە با ـ
يان قىلىنغاندىن باشقا، يەنە جەمەت تارىخىدىكى مەلۇم مەسىلە
(تېمىلار) بويىچە مۇلاھىزە قىلىنسىمۇ، نەسەبشۇناس ئۆزىنىڭ مە ـ
لۇم شەخسلەر ياكى ئەھۋاللار توغرىسىدىكى پىكرىنى، تەھلىل ـ
مۇلاھىزىلىرىنى قىستۇرسىمۇ بولىدۇ.

ماتېرىيال مەنبەلىرىنى رەسمىي قېزىشقا باشلاشتىن بۇرۇن،
تېپىلغان ۋە ئېرىشىلگەن ئۇچۇرلارنى قانداق خاتىرىلەشنى ۋە
رەتلەشنى بەلگىلەشكە كېرەك. ئادەتتە، تەتقىقات داۋامىدا ئې ـ
رىشىلگەن ئۇچۇرلار ھۆججەت كارتىسىغا خاتىرىلىنىدۇ. كارتىلار
رەتلەشكە قولايلىق بولۇپ، مۇئەييەن تۈر بويىچە توپلانغاندىن
سىرت، ئۇلارغا يەنە شۇ ئۇچۇرنىڭ كېلىش مەنبەسى (مەسىلەن،
ئاغزاكى سۆھبەت داۋامىدا ئەجدادلار ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەن
كىشىنىڭ سالاھىيىتى ۋە خاتىرىلەنگەن ۋاقىت، مەلۇم ئۇچۇر ئې ـ
لىنغان يازما ماتېرىياللارنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، ئاپتورى،
بەت نومۇرى... قاتارلىقلار) ئىزاھلىنىشى لازىم. ناۋادا، بىرقانچە
كارتىغا ئەينى بىر مەلۇمات خاتىرىلەنگەن بولسا، ئوندىقتا شۇ
كارتىلارغىمۇ رەت نومۇرى سىلىنىشى زۆرۈر.

كارتىلارنى ئىشلىتىپ جەمەت تارىخى ھەققىدىكى ئۇچۇر ۋە
ماتېرىياللارنى خاتىرىلىۋالغاندا، مۇنداق بىر قانچە ئىشقا دىققەت

قىلىش كېرەك: بىرى، ھەربىر كارتىغا تەرتىپ نومۇرى بېكىتىكەندىن سىرت، ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلارنى يازغاندا، كارتىدا مەلۇم بوش ئورۇن تاشلاپ قويۇش كېرەك. بۇ ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ كارتىدا خاتىرىلەنگەن ئەھۋالغا قارىتا بەزى چۈشەنچىلىرى، ئىزاھلىرى ۋە پىكىرلىرىنى يېزىشىغا پايدىلىقتۇر. يەنە بىرى، ھەربىر كارتىغا پەقەت بىرلا ئۇچۇر خاتىرلىنىشى لازىم. ھەرقايسى كارتىلارنى تۈر بويىچە ئايرىپ نومۇر بەلگىلىگەندىن تاشقىرى، ھەربىر تۈر ئىچىدىمۇ كىچىك تۈرلەرنى تەسىس قىلىپ، كارتىلارنى ئۆز ئورنىغا قويۇشقا دىققەت قىلىش كېرەك. ھەربىر كىچىك تۈر ئىچىدىكى كارتىلارنى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە ياكى ۋاقىت تەرتىپى بويىچە تىزىشقا بولىدۇ.

ئۇچۇر خاتىرىلەشنىڭ بىر قانچە خىل شەكلى بار. بەزىدە ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلار ئەينەن (سۆزلەپ بېرىلگىنى بويىچە ياكى ئېلىنغان ماتېرىيالدىكى بويىچە) خاتىرىلىنىدۇ؛ بەزىدە ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلار ئەسلىي ھالىتى بويىچە ئەمەس، بەلكى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ قىسقارتىق خاتىرىلىنىدۇ، بولۇپمۇ ئائىلىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىگە ئائىت تارىخىي ئەھۋاللار ئومۇملاشتۇرۇلۇپ خاتىرىلەنسە بولىدۇ. يۇقىرىقى ئىككى خىل خاتىرە قالدۇرۇش شەكلىدىن سىرت، يەنە ئىزدەنگۈچى كىشى ئۆزى ئىگىلىگەن جەمەت تارىخىغا ئائىت ئۇچۇر ۋە ماتېرىيالارنىڭ ئەھمىيىتىگە قاراپ، ئۆزىگە خاس بەزى خاتىرە قالدۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللانسىمۇ بولىدۇ.

ماتېرىيال ئاختۇرۇش داۋامىدا تېپىلغان يازما ـ باسما ھۆججەت ماتېرىياللىرىنى يەنە مۇۋاپىق نۇسخىلىۋېلىشنىمۇ ئويلىشىش كېرەك. نۇرغۇن ماتېرىيالارنىڭ ھەممە قىسمىنلا نۇسخىلاپ كۆپەيتىۋېلىش زۆرۈر بولۇشى ناتايىن. مۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنىڭ لازىملىق بۆلىكىنىلا نۇسخىلاپ كۆپەيتىۋېلىش كۇپايە قىلىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىپ، جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىپ چىقىشقا سەرپ قىلىنىدىغان ۋاقىت ۋە زېھنىنىڭ كۆپ

قىسمى دەل لازىملىق ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنى ئاختۇرۇپ تېپىش ھەم خاتىرىلەشكە سەرپ بولىدۇ. شۇڭا، جەمەت نەسەبنامىسىنى ئىمكانقەدەر تولۇق يېزىپ چىقىش، ئالاقىدار ماتېرىياللاردىن ئەڭ زور دەرىجىدە پايدىلىنىشقا قولاي بولۇشى ئۇچۇن، جەمەت تارىخىغا ئائىت ئىگىلەنگەن ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنى ئىلمىي ئۇسۇللارنى قوللىنىپ تولۇق، سىستېمىلىق خاتىرىلەشكە تولىمۇ زۆرۈر.

ھەربىر كىشى ئەجدادلىرى ھەققىدىكى ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى توپلاپ ساقلاشقا ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ ھاياتى، كەچۈرمىشى ۋە باشقا ئەھۋاللارغا ئائىت خاتىرىلەرنىمۇ ساقلاپ قويۇشقا دىققەت قىلىشى كېرەك. چۈنكى، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭمۇ نەچچە ئون يىل، ھەتتا نەچچە يۈز يىللاردىن كېيىن ئۆزى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىگە قولايلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئۇچۇن، ھەربىر كىشى ئۆز ھاياتىغا ئائىت ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى ھۆججەتلەشتۇرۇپ ساقلىشى، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېڭى خاتىرىلەرنى ھۆججەتكە قىستۇرۇپ مېڭىشى زۆرۈر. خۇددى شۇنىڭدەك ھەربىر ئائىلىدە ھەربىر كىشى (ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنت) گە ئائىت خاتىرىلەرنى ئايرىپ، ھەربىرىگە ئائىت خاتىرىلەر ۋە نەرسىلەرنى خۇددى ئەجدادلارغا ئائىت خاتىرىلەرنى تۇرگە ئايرىپ ساقلىغاندەك تولۇقلاپ مېڭىش ۋە ساقلاش زۆرۈر. ئەلۋەتتە، ھازىرقى دەۋردە ھەربىر كىشىگە ئائىت ھۆججەت ۋە ماتېريالار ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار ئورۇنلىرىدا ساقلىنىدۇ. بۇ ماتېريالاردىن كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلار پايدىلىنالامدۇ ـ يوق؟ بۇنىڭغا ھۆكۈم قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ئائىلىلەردە ھەربىر كىشىگە ئائىت خۇسۇسىي ئارخىپ تۇرغۇزۇلغاندىن تاشقىرى، شەخسلەرگە ئائىت يازما ھۆججەت، رەسىم ۋە تەئەللۇقاتلار ئىچىدىن ۋەكىلىكىلىرىنى تاللاپ رەسمىگە تارتىش، نۇسخىلاش ... قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ياخشى ساقلاش كېرەك.

ئەجدادلارغا ئائىت تارىخىي خاتىرىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش نەسەبشۇناسلار ئۇچۇن ئىنتايىن مۇھىم بولغان ئىش جۇملىسىدە

دىندۇر. ئىلگىرىكى خاتىرىلەرنى قانداق توپلاش ۋە ساقلاش ئۇلار-
نىڭ قانداق شەكىلدە ئىشلىتىلىشىگە چېتىلىدىغان ئىش بولۇپ،
نەسەبنامە يېزىشقا كېرەكلىك بولغان ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى
دەسلەپكى قەدەمدە توپلىغاندا، ئۇلارنى ھەر خىل مەنبەلەردىن
ئىزدەشكە بولىدۇ.

نۇرغۇن ئائىلىلەردە جەمەت ياكى ئائىلىگە ئائىت تارىخ ئائى-
لە ئەزالىرىنىڭ قەلبىدە ئەسلىمە شەكلىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرى-
دۇ، بولۇپمۇ پېشقەدەملەرنىڭ ئەسلىمىسىدە ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ
كەچمىش ۋە قىلمىشلىرىغا ئائىت نۇرغۇن ھېكايىلەر ساقلانغان
بولىدۇ. ناۋادا، بۇنداق خاتىرىلەر ۋاقتىدا توپلىۋېلىنمىسا،
ئۇنداقتا ئۇلار ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ۋاپات بولۇشى بىلەن مەڭگۈ-
لۈككە يوقاپ كېتىدۇ. شۇڭلاشقا، جەمەتتىكى پېشقەدەم كىشىلەر
بىلەن ئىمكانقەدەر تېزرەك كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن
ئەجدادلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى يىغىۋېلىشقا تىرىشىش كېرەك.
ئۇلار تەمىنلەپ بەرگەن ھالقىلىق يېپ ئۇچلىرى كېيىنكى تەتقى-
قاتلاردا كۆپ پايدىلىقتۇر. بىر ئائىلىدە ساقلىنىپ قالغان ئىلگە-
رىكىگە تەۋە بىرەر ۋاراق خەت، بىرەر سوۋغات بۇيۇمى، بىرەر
ئەسۋاب ... لارنى ئەجدادلارغا ئالاقىدار ئەھۋاللاردىن دېرەك بە-
رگۈچى يېپ ئۇچى دەپ بىلىش مۇمكىن.

ئاخىرىدا، جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشتە دىققەت قە-
لىشقا تېگىشلىك 17 نۇقتىنى قوشۇمچە سۆپىتىدە كۆرسىتىپ ئۆ-
تىمىز:

بىرىنچى، ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ جەمەتكە تەۋە كىشىلەرگە
دائىر ئەھۋاللارنى تۇرگە ئايرىپ خاتىرىلەپ قويۇش زۆرۈر. مەسە-
لەن، جەمەتتىكى ھەر بىر تارماق ئائىلىلەردە پەرزەنتلەر تۇغۇل-
غان، ئۇلارنىڭ ھەر خىل مۇراسىملىرى (ئات قويۇش مۇراسىمى،
سۈننەت توي، نىكاھ تويى دېگەندەك) ئۆتكۈزۈلگەن چاغدا، ئۇلار-
نىڭ ھەر بىرىگە بىردىن خاس خاتىرە تۇتۇپ، كېيىن رەسمىي نە-
سەبنامە يېزىش ۋاقتىدا پايدىلىنىش ئۈچۈن يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى

خاتىرىلەپ قويۇش لازىم. ھەر يىلنىڭ ئاخىرىدا ھەر بىر ئائىلە
ئۆز ئەزالىرى (بولۇپمۇ ئەر جىنسىلىق ئەزالار) نىڭ ئەھۋالىنى
جەمەتتىكى نەسەبنامە يازغۇچى كىشىگە مەلۇم قىلىشى، جۈم-
لىدىن توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ھەم شۇلارغا ئالاقىدار
ئەھۋاللارنى نەسەبنامە يېزىشنىڭ ئاساسلىرى سۈپىتىدە مەلۇم قە-
لىشى زۆرۈر.

ئىككىنچى، ئادەتتە ھەر بىر تارماق ئائىلە ئايرىم خاتىرە تۇ-
تۇپ، ئۇنى جەمەتتىكى نەسەبنامە يازغۇچىغا ۋاقتىدا يوللىشى كې-
رەك. ئادەتتە جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى شۇ شەخ-
لەر تەۋە بولغان تارماق ئائىلىلەر مۇستەقىل خاتىرىلىشى ۋە ئە-
گىلىشى، مۇھىم دەپ قارالغان ئەھۋاللارنى چوڭلارغا ۋاقتىدا
ئۇقتۇرۇشى لازىم. مەسىلەن، بىر ئائىلىدە بىرەر پەرزەنت دۇنياغا
كەلگەن بولسا، شۇ پەرزەنتنىڭ پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتى-
بى، تۇغۇلغان كونكرېت ۋاقتى ... قاتارلىقلارنى، مەلۇم شەخس
ۋاپات بولغان بولسا، شۇ شەخسنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى، يېشى،
ھەر بىر چوڭ نەزىر - چىراغ پائالىيىتىنىڭ تەپسىلاتى ۋە قەبە-
رىسىنىڭ كونكرېت ئورنى قاتارلىقلارنى، توي ئىشلىرىدا كېلىن
بولۇپ كىرگۈچى ئايال تەلەپ قىلسا ئۇنىڭ ئەھۋالاتىنى، ياقا
يۇرتلارغا كۆچۈپ كەتكۈچىلەر بار بولسا ئۇلارنىڭمۇ ئالاقىدار
ئەھۋالاتىنى خاتىرىلەپ قويۇش، ئاندىن ئۇنى جەمەتتىكى نەسەبنا-
مە يازغۇچى كىشىگە تاپشۇرۇش كېرەك.

ئۈچىنچى، نەسەبنامىلەرنى تۈزۈشتە ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يې-
زىشتا جەمەتتىكى ئەزالارنىڭ ئەھۋالى خاتىرىلەنگەن ئائىلە ئۇ-
چۇرى جەدۋىلىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈپ، يىغىنچاقلاش ۋە
خۇلاسىلەش كېرەك. بۇ جەدۋەل مۇنداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە
ئېلىشى مۇمكىن: مەلۇم تارماق ئائىلىدىكى كىشىنىڭ مەلۇم بول-
غان ئەجدادتىن سانىغاندا قانچىنچى ئەۋلادلىقى، ئىسمى، يېشى،
ئولتۇرۇشلۇق كونكرېت جايى، شۇغۇللانغان كەسپى، لەقىمى،
پەرزەنتلىرىنىڭ سانى ۋە ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى ... ئەلۋەتتە، نە-

سەبنامىنىڭ يېزىلىشىدىكى تەپسىلىيلىك دەرىجىسىگە ئاساسەن، جەدۋەللەرنىڭ مەزمۇنلىرىنى كېڭەيتىشكە بولىدۇ.

تۆتىنچى، نەسەبنامىنى تۈزۈشتە ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشتا، ھەر بىر تارماق ئائىلىنىڭ ئۆزىگە ئالاقىدار نەسەب ماتېرىياللىرىنى يېزىپ تەييارلاپ يوللاپ بېرىشىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن نەسەبنامە يازغۇچى ھەر بىر تارماق ئائىلىگە نەسەبنامە يېزىشتا كېرەكلىك بولغان ماتېرىياللارغا ئائىت تەپسىلىي تەلەپلەرنى قويۇشى، ئۇلارنىڭ ئۆز مەيلىچە ماتېرىياللارنى يوللاپ قويۇشىدىن، شۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان ماتېرىيال كەمتۈكلۈكىدىن ساقلىنىشى لازىم.

بەشىنچى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكەندە، ئىمكانقەدەر فوتو ئاپپارات، ئۇنئالغۇ، سىنئالغۇ قاتارلىق ئۈسكۇنىلەرنى تەييارلىۋېلىش لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئىچىدىكى پېشقەدەملەر ئېيتىپ بەرگەن ئەجداد تارىخىغا ئائىت ھېكايە ـ رىۋايەتلەرنى توپلىۋالغىلى، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ سۈرىتىنى ساقلىۋالغىلى، ئۇلارنىڭ سىياقىدىن مەلۇم بولىدىغان ئۇچۇرلارنى خاتىرىلىۋالغىلى بولىدۇ.

ئالتىنچى، ماتېرىيال توپلاۋاتقان مەزگىلدە، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشۈپ مەسلىھەتلىشىشكە ۋاقىت ئاجرىتىش لازىم. ئالدى بىلەن، ئاتا ـ ئانىلاردىن باشلاپ، بوۋا ـ مومىلار، تاغا ۋە ھاممىلار ھەم باشقا يېقىن ـ يىراق ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئەجدادلارغا ئائىت مەلۇماتلارنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. قولغا كەلتۈرمەكچى بولغان ماتېرىياللارنى نوقۇل ئادەم ئىسمى ۋە يىلنامىلەر دائىرىسىدە چەكلەپ قويماستىن، نەسەبنامە مەزمۇنىدا كۆرسىتىلگەن بارچە مەزمۇنلار بويىچە قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىش لازىم.

يەتتىنچى، نەسەبنامە يېزىشقا كېرەكلىك بولغان ماتېرىياللار ئىچىدە ئاسان قولغان كەلتۈرگىلى بولىدىغىنى ـــ نۆۋەتتە ھايات ياشاۋاتقان بالىلارغا ئائىت ماتېرىياللاردۇر. نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش بەزىدە ئەڭ ئاخىرقى بوغۇندىن باشلايدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە نۆۋەتتە ھايات تۇرغان ئەۋلادلارغا ئائىت ھۆججەت ـ ماتېرىياللار بىر قەدەر كۆپ بولىدىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۇلارغا ئائىت ماتېرىياللارنى دەسلەپتە توپلاشمۇ كۆپ ئۇنۇم بېرىدىغان ئىشتۇر. ئادەتتە ھازىرقى زامانداپەرزەنتلەر تۇغۇلغاندا كۆپىنچىسىگە تېببىي جەھەتتىن تۇغۇلغانلىق ئىسپاتى بېرىلىدۇ، تۇغۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن نوپۇسقا ئېلىنىدۇ، ئۇلارنىڭ تەپسىلىي ئەھۋالى مەكتەپ ۋە باشقا ئورۇنلاردىكى تۇرلۇك ئاز-كىتلاردا خاتىرىلىنىدۇ، بىر قىسىم ئائىلىلەردە ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلغاندىن كېيىن ئاتا ـ ئانىلار تەرىپىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان پەرزەنتلەرنىڭ ھاياتلىق خاتىرىسى بولىدۇ. مۇشۇنداق بولغاچقا، ئۇلارغا ئائىت ماتېرىياللارنى يىغىپ توپلاش بىر قەدەر ئاسان بولىدۇ.

سەككىزىنچى، تېپىلغان ھەر قانداق ئۇچۇر ۋە مەلۇماتلارنى كۆپەيتىپ ساقلاپ قويۇش كېرەك. ماتېرىيال ئىزدەش باسقۇچىدا تېپىلغان ھەر خىل ماتېرىياللارنى ياخشى رەتلەپ تۇرگە ئايرىپ بولغاندىن كېيىن، بۇ ماتېرىياللار كېيىنكى كۈنلەردە نەسەبنامە يېزىلىپ بولغاندىن كېيىنكى تۈزىتىشتە ئەسقېتىپ قېلىشى مۇمكىن.

توققۇزىنچى، ئارقا كۆرۈنۈشكە دائىر ئۇچۇرلارنى تەتقىق قىلىش لازىم. نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشتىكى ئاچقۇچلۇق خىزمەتلەرنىڭ بىرى، ئەجدادلارنىڭ ياشىغان ۋاقتى ۋە جايلىرىنى بىلىشتۇر. شۇڭا، ئىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئەجدادلار ياشىغان ماكان ۋە زامانىنى ئېنىقلاش ئۈستىگە قويۇش كېرەك. ئەجدادلارنىڭ ماكانى مەسلىسىدە چېگرا ھالقىش، يۇرتتىن يۇرتقا كۆچۈش ... قاتارلىقلارنى روشەنلەشتۇرۇش كېرەك.

ئونىنچى، نىشان تۇرغۇزۇۋېلىش كېرەك. نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدەنگۈچىلەر ئەجدادلارنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەر تىزىلغان قىسقا ۋاقىت جەدۋىلىنى تۈزۈۋېلىپ، شۇنىڭدىن

پايدىلىنىپ ئۆزى جاۋاب ئېلىشقا تېگىشلىك سوئاللارنى، شۇنداقلا تېپىشنى ئارزۇ قىلغان ئوچۇر - مەلۇماتلارنى ئېنىقلىۋېلىش لازىم.

ئون بىرىنچى، قايسى خىلدىكى ماتېرىياللارنىڭ كېرەكلىك ئوچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى بىلىۋېلىش كېرەك. نەسەب زەنجىرى ئۇستىدە ئىزدىنىشنى ئىمكانقەدەر توغرا ھەمدە كېرەكلىك ئوچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خاتىرىلەرنى تېپىشتىن باشلاشنى ئەۋزەل بىلىش لازىم. مۇمكىن بولسا، ئىشنى دەسلەپكى يازما مەنبەلەر ۋە ئاغزاكى مەنبەلەرنى ئاختۇرۇش ۋە تەتقىق قىلىشتىن باشلاش لازىم.

ئون ئىككىنچى بۇرۇنقى ئەجدادلار ھەققىدىكى خاتىرىلەرنى تاپقىلى بولىدىغان ئورۇنلارنى بىلىۋېلىش كېرەك. ئەجدادلار ھەققىدىكى ماتېرىياللار ھەر قايسى كۇتۇپخانىلار، ئارخىپ ئىدارىلىرى، ساقچىخانىلار ۋە مەھەللە باشقارمىلىرى، ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورگانلاردىكى ئارخىپخانىلار، سوت مەھكىمىلىرى ... قاتارلىق جايلاردىن تېپىلىشى مۇمكىن.

ئون ئوچىنچى، ئاتا - بوۋىلار باشقا جايدا ياشىغان بولسا، ئىمكانقەدەر شۇ جايلارغا بېرىپ ئەھۋال ئىگىلەش كېرەك.

ئون تۆتىنچى، يېڭىدىن تېپىلغان مەلۇماتلارنى تەھلىل قىلىش ھەمدە قىممەت جەھەتتىن باھالاش كېرەك. نەسەب زەنجىرىنى ئېنىقلاشقا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىكى ماتېرىيال ۋە ئوچۇر - مەلۇماتلارنى ئوبدان كۆزىتىپ، ئۇلارنىڭ قىممەتسىزلىكى بار - يوقلۇقى، پاكىتلارنىڭ تولۇق ياكى تولۇق ئەمەسلىكى، يېتەرلىك بولغان ياكى بولمىغانلىقى، مەنبەلىرىنىڭ ئىشەنچلىك ياكى ئىشەنچسىزلىكى قاتارلىقلارنى، شۇنداقلا يېڭىدىن تېپىلغان ماتېرىياللارنىڭ ئەسلىدە بار بولغان ماتېرىياللار بىلەن مەزمۇن جەھەتتە زىت بولغان جايلىرىنىڭ بار - يوقلۇقى ... قاتارلىقلارنى باھالاش ئاساسىدا، ئاندىن ئۇلاردىن پايدىلىنىشنى بېكىتىش كېرەك.

ئون بەشىنچى، كېلىپ چىققان نەتىجىلەرنى خاتىرىلەش كې-

رەك، يەنى ئەجدادلارنىڭ نەسەب زەنجىرى ھەققىدە قولغا كەلتۈرگەن ھەر قانداق بىر نەتىجىنى قەغەزگە خاتىرىلىۋېلىپ ھۆججەت سۈپىتىدە ساقلاپ قويۇش لازىم. ئىزدىگەن ماتېرىياللارنىڭ ھەممىسى ياكى كۆپ قىسمى تېپىلغاندىن كېيىن ئاندىن نىشان بويىچە نەسەبنامە تۈزۈشكە رەسمىي كىرىشىش كېرەك. ناۋادا، توپلانغان ماتېرىياللار يېتەرلىك بولمىسا ياكى بەزى ئوچۇرلار گۇمانلىق بولسا، ئۇنداقتا داۋاملىق ماتېرىيال توپلاشقا كىرىشىش كېرەك. شۇنى ئەستە تۇتۇش زۆرۈركى، ماتېرىيال توپلاشنىڭ قىيىنلىقى ياكى بىرەر مۇھىم ئوچۇرغا ئېرىشەلمەسلىك سەۋەبىدىن ھەرگىزمۇ ئۇمىدسىزلىنىپ ئىشنى تاشلاپ قويماسلىق كېرەك.

ئون ئالتىنچى، نەسەبنامە يازغۇچى يېڭىدىن تېپىلغان ماتېرىيال ۋە ئوچۇرلارنى ئۆزىلا كۆرۈپ بېكىتمەستىن، جەمەت ئىچىدىكى نەسەبنامە يېزىش ئىشىغا قىزىققان مۇناسىپ كىشىلەرگە كۆرسىتىپ ئورتاقلىشىش لازىم.

ئون يەتتىنچى، توپلانغان بارلىق ماتېرىياللارنى، جۈملىدىن سانلىق مەلۇماتلار، ئادەم ئىسىملىرى، لەقەملەر، سۆرەت ۋە رەسىملەر ھەم يېزىقتا ئېلىنغان باشقا ماتېرىياللارنى تۇر بويىچە رەتلەش كېرەك، ئۇنداقتا بۇ ماتېرىياللارنى قانداق تۈرگە ئايرىش لازىم؟ ئىلمىي ئۇسۇل شۇكى، بارچە ماتېرىياللارنى بىر ئەجدادتىن شاخلىنىپ چىققان بارلىق تارماق ئائىلىلەر بويىچە تۈرگە ئايرىش كېرەك، يەنى:

بىرىنچىدىن، دەسلەپكى ئەجدادقا ئالاقىدار بارلىق ماتېرىياللارنى بىرلەشتۈرۈپ رەتلەش كېرەك. بۇ بىرىنچى قاتلامدىكى ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىككىنچىدىن، دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قانچە پەرزەنتى بولغان بولسا، شۇ پەرزەنتلەردىن پەيدا بولغان تارماق ئائىلىلەردىكى ئەزالارغا ئائىت ماتېرىياللارنى شۇنچە گۇرۇپپىغا بۆلۈپ رەتلەش كېرەك. بۇ ئىككىنچى قاتلامدىكى ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۈچىنچىدىن، ھەر قايسى پەرزەنتلەردىن پەيدا بولغان تار-

ماق ئائىلىلەرگە ئائىت ماتېرىياللار ئىچىدە يەنە ئۇچىنچى قاتلام-
دىكى ماتېرىيال، يەنى شۇ پەرزەنتلەرنىڭ پەرزەنتلىرىدىن شاخلاپ
چىقان تارماق ئائىلىلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى بىر يەرگە توپلاپ
رەتلەش كېرەك.

قالغان ماتېرىياللارنىمۇ شۇ تەرتىپتە قاتلاممۇقاتلام رەتلەش
لازىم. مۇشۇنداق بولغاندا، جەمەت ئىچىدىكى ئائىلىلەر ۋە كىشى-
لەرنىڭ ئەۋلاد قاتلىمى ئېنىق بولىدۇ، ماتېرىياللارمۇ ئارىلىشىپ
كەتمەيدۇ ھەم كېيىن نەسەبنامىنى يېزىشقا قولاي بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىپ نەسەبنامە يازغۇچى شۇ
جەريانىدا ھەرخىل مەسىلىلەرگە يولۇقۇشى مۇمكىن.

بۇ جەريانىدا ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان بىرىنچى مەسىلە، ئىگە-
لەنگەن ئەھۋال ۋە ماتېرىياللارنى ئومۇملاشتۇرۇش، ماتېرىياللارنى
بەك مۇرەككەپ ياكى بەك ئاددىي قىلمۇەتمەي، ئەڭ مۇۋاپىق ھالەت-
تە پايدىلىنىش مەسىلىسىدۇر. بۇنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسى —
ئىزدەنگۈچى كىشى ئۆزى توپلىغان ماتېرىياللار ئاساسىدا نەسەب
خاتىرىسىنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن ئۇنى ئوقۇپ بېقىپ، نا-
مۇۋاپىق تەرەپلىرىنى تەكرار يېزىش ۋە تۈزىتىشتۇر. بۇنىڭدا يەنە
جەمەتتىكى باشقا كىشىلەر ۋە نەسەبشۇناسلىق تەجرىبىسىگە ئىگە
كىشىلەرنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، شۇلارنىڭ پىكرى ئاساسىدا زۆرۈر
تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ.

ئىككىنچى مەسىلە، ئىزدەنگۈچى بىر مەزگىل ماتېرىيال ۋە
ئۇچۇرلارنى توپلاپ — رەتلەپ ھەم ئۇلارنى پىششىق ئۆزلەشتۈرۈپ
بولغاندىن كېيىن، بۇ ئىشنى داۋاملىق ئىشلەشكە ئەرزىمەيدىغان-
دەك ھېس قىلىپ قېلىشىدۇر. بىلىش كېرەككى، جەمەت تارىخى
ئۇستىدە ئىزدىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىش جەمەتىنىڭ ئۆتمۈشىنى
سىستېمىلىق، ئەينەن رەتلەپ يېزىش ئىشىدۇر. بۇ ئىشنىڭ ئەھ-
مىيىتىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرگەندە ھەمدە داۋاملىق ئىزدىنىپ
ۋەرگەندە، بۇ جەريانىدا پەيدا بولۇپ قالىدىغان مەزكۇر ئومۇمسىز
كەيپىياتنى يەڭگىلى بولىدۇ.

ئۇچىنچى مەسىلە، ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ ئۆز جەمەتىنى ياكى
جەمەتتىكى بىر قىسىم ئائىلىلەرنى بۇنچىلىك دىققەت — ئېتىبارغا
ئەرزىمەيدۇ دەپ قاراپ قېلىشىدۇر. بىلىش كېرەككى، نەسەبشۇناس-
لىقتا ھەربىر ئائىلە ئوخشاشلا قىممەتلىك، ياخشى ئوبيېكت دەپ
قارىلىدۇ. باي، ئىجتىمائىي ئورنى ئۈستۈن، مەشھۇر ئادەملەر،
جەمئىيەتكە تەسىر كۆرسەتكەن جەمەتلەر ئىزدىنىشكە ئەرزىيدۇ،
كەمبەغەل ئائىلىلەر ۋە ئۇلاردىكى ئاددىي كىشىلەر ھەققىدە ئىزدە-
نىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق، دەپ گۇمان قىلىش خاتادۇر. ھەرقانداق
ئائىلىنىڭ ۋە جەمەتنىڭ تارىخى ئوخشاشلا مۇھىمدۇر. كەمبەغەل،
ئىجتىمائىي ئورنى تۆۋەن ئائىلىلەر ۋە ئۇلاردىكى ئاددىي كىشىلەر-
نىڭ ھاياتىدىن تېخىمۇ مەنىلىك، قىزىقارلىق ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش
مۇمكىن. ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئوخشاشلا چوڭقۇر ئىزدە-
نىشكە، خاتىرە قالدۇرۇشقا تامامەن ئەرزىيدۇ.

تۆتىنچى مەسىلە، ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنىڭ چىنلىقى، ئوب-
يېكتىپلىقى مەسىلىسىدۇر. ئەجدادلار قالدۇرۇپ قويغان يازما
ھۆججەت — ۋەسىقىلەرنى، ئۇرۇق — تۇغقانلار بىلەن پاراڭلىشىش
داۋامىدا ئېرىشكەن ئاغزاكى ئۇچۇرلارنى بىرەك چىن دەپ جەزم-
لەشتۇرۇۋېتىش مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى ھەر بىر كىشى ئۆزى ۋە
ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدە خاتىرە قالدۇرغاندا ۋە ئەھۋال بايان
قىلغاندا، ئۆزىنى ۋە ئەجدادلىرىنى گەۋدىلەندۇرۇشكە تىرىشىدۇ.
شۇڭا، ئۇچراتقان، ئىگىلىگەن ۋە ئاڭلاپ خاتىرىلىگەن ھەربىر
ئۇچۇر ۋە ماتېرىيالغا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش بىلەن بىر
ۋاقىتتا، چىن نەرسىلەرنى توقۇلمىلاردىن، تارىخىي پاكىتلارنى
تەسەۋۋۇرلاردىن ئايرىشقا تىرىشىش لازىم. ئىزدەنگۈچى كىشى
توپلانغان ماتېرىياللار ئۆز ئەجدادلىرىغا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقى
سەۋەبلىك، ئۆزىنىڭ توغرا، ئادىل ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىنى
يوقىتىپ قويماسلىقى، ئەجدادلىرىغا يان بېسىش ھېسسىياتى سە-
ۋەبلىك، يېزىلغۇسى نەسەبنامىنىڭ تارىخىي قىممىتىگە تەسىر

يەتكۈزمەسلىكى لازىم.

ئىزدەنگۈچى كىشى ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنىڭ چىنلىق، ئوبيېكتىپلىق مەسلىسىگە يالغۇز ئۇلارنى توپلاش جەريانىدىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۇلارنى رەتلەش، تۈرگە ئايرىش ۋە ئاخىرىدا شۇلار ئاساسىدا نەسەب خاتىرىسىنى يېزىش جەريانلىرىدىمۇ يولۇ-قىدۇ. ئەجداد تارىخىدىكى بەزى ئۇچۇرلار ئىزدەنگۈچى شەخسنى ئەلۋەتتە بىئارام قىلىدۇ. مەسىلەن، ئەجدادلار ئىچىدىكى ئايرىم شەخسلەرنىڭ ئاجرىشىش ئەھۋالى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشى، ھاراقكەشلىكى، روھىي كېسىلى، يولدىن چىقىشى. جەمئىيەتكە ماسلاشمىغان رەۋىشتە تۇرمۇش كەچۈرۈشى... دېگەندەك. بۇلار ئىزدەنگۈچىدە شۇلار ھەققىدىكى بايانلارنى ئاق قالدۇرۇش ياكى تاشلاپ ئۆتۈپ كېتىشتەك غەرەزلەرنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن. ئىزدەنگۈچى ناۋادا خۇسۇسىي ھېسسىياتى سەۋەبىدىن ئەجدادلىرى-نىڭ تارىخىدىكى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغاندەكىدەك ناچار ئەھۋاللارنى يوشۇرىدىكەن، ئۇنداقتا پۈتۈپ چىققۇسى نەسەبنامىدە جەمەت تارىخى تولۇق يورۇتۇلمايلا قالماستىن، بۇ جەمەت تارىخ-ىنى يېزىشتا زۆرۈر بولىدىغان سەممىيلىك، توغرىلىق ئۆلچەملە-رىگىمۇ پۈتۈنلەي خىلاپ بولىدۇ.

ماتېرىيال توپلاش باسقۇچىدىكى يەنە بىر مۇھىم خىزمەت — نەسەبنامە يېزىپ چىقىشقا سەرپ قىلىنىدىغان مەبلەغنى توپلاش-تۇر. نەسەبنامىنى يېزىش (ھەتتا نەشر قىلىپ تارقىتىش) قا سەرپ قىلىنىدىغان مەبلەغ مۇنداق بىر قانچە تەرەپتىن كېلىشى مۇمكىن: بىرى، جەمەتكە ئورتاق بايلىقلار (مەسىلەن، جەمەت يې-رى، جەمەتنىڭ ئۆي ـ بىساتلىرى، جەمەتنىڭ ئىجارىگە بېرىلگەن جايلىرى ...)؛ يەنە بىرى، نەسەبنامە ئىچىگە كىرگۈزۈلىدىغان كىشىلەر تاپشۇرىدىغان ھەق؛ ئۇچىنچى بىرى، جەمەت ئىچىدىكى ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشىراق كىشىلەر تەمىنلىگەن خىراجەت-لەر. گەرچە نەسەبنامە يېزىشقا سەرپ قىلىنىدىغان خىراجەت كۆپ

بولمىسىمۇ، ناۋادا خىراجەت كەمچىل بولسا، ئۇنداقتا پۈتكەن نە-سەبنامىنى كۆپەيتىش ۋە نەشر قىلىپ تارقىتىش قىينىغا توخ-تايدۇ. شۇڭا، نەسەبنامە يېزىشتا ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تەييار-لىقنىمۇ پۈختا قىلىش لازىم.

2) نەسەب تەتقىقاتىنى باشلاش ۋە ئېلىپ بېرىش

نەسەب تەتقىقاتىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ يولى ھەر خىل بولۇپ، بىز جەمەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ ئىلمىي ۋە تولۇق بولۇشىدەك زۆرۈرىيەتنى چىقىش قىلىپ، بۇ يەردە نەسەب تەتقىقا-تىنىڭ جەريانلىرىنى بىر قانچە باسقۇچقا بۆلۈپ چۈشەندۈرىمىز.

(1) جەمەت ئىچىدىكى ئەجدادلار ۋە شەخسلەرنى شەجەرىلەش-تۇرۇش ۋە ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى تولدۇرۇش

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشنى باشلاشنىڭ ئەڭ ياخشى يولى شەخس ئۆزىنىڭ ئەسلىمىلىرىنى قېزىش ھەمدە يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن بۇ ھەقتە سۆھبەتلىشىشتۇر. ئىشنىڭ دەسلىپىدىلا ئاللىقانداق تارىخىي كىتابلار (مەسىلەن، يەرلىك تارىخ ۋە تەزكىرە-لەر) گە مۇراجىئەت قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمايدۇ.

بىزچە، جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشنى باشلايدىغان نۇقتا ھەربىر كىشىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدۇر. دەسلەپتە پەقەت ئاتا بىلەن ئانىنىڭ ھايات يولىنى يورۇتۇش ئارقىلىقلا ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىغا، شۇنداقلا ئۇلاردىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر (يەنى نە-سەبنامە يازغۇچى كىشىنىڭ ھەمشىرە ۋە قېرىنداشلىرى) گە ئۆتە-كىلى بولىدۇ. ئاتا بىلەن ئانىنىڭ خۇسۇسىي تەرجىمھالىنى يې-زىپ چىقىش دەرۋەقە جەمەت تارىخىغا تەڭداش بولمىسىمۇ، ئەمما جەمەت تارىخىدا ھەربىر شەخسنىڭ خۇسۇسىي تەرجىمھالى مۇ-ھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. دېمەك، جەمەت تارىخىنى ئاتا بىلەن ئانىنىڭ ھايات يولى ۋە ئۇلارنىڭ تۇي قىلىشىنى بايان قىلىش بىلەن باشلاش مۇۋاپىق ئۇسۇلدۇر. ئاتا بىلەن ئانا ھەققىدىكى ئىزدىنىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، بۇۋا ۋە مومىلارغا ئۆتۈش كېرەك. بۇ-نىڭدا ئاتا جەمەتكە تەۋە بۇۋا ـ موما بىلەن ئانا جەمەتكە تەۋە بۇۋا

موما ئۇستىدە ئىزدىنىش مۇھىملىق دەرىجىسى جەھەتتە ئوخشاش ئورۇندا تۇرىدۇ. دېمەك، ئوخشاش ئۇسۇل بويىچە ئىككى بوۋا ۋە ئىككى مومىغا ئائىت تارىخ ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى (يەنى «مەن»نىڭ ئۇلۇغ بوۋىلىرى ۋە ئۇلۇغ مومىلىرى) نىڭ تارىخىنى ئېنىقلاشقا ئۆتۈش كېرەك. دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتا شۇكى، ھەربىر كىشى ئۇچۇن ئاتا جەمەتتىكى بارلىق بوۋا ـ مومىلار بىلەن ئانا جەمەتتىكى بارلىق بوۋا ـ مومىلارنى بىرلا ۋاقىتتا تەڭ ئېنىقلاپ مېڭىش شەرت ئەمەس. ئەمەلىيەت جەريانىدا كىشىلەر پەقەت ئاتا جەمەتكە تەۋە بولۇۋىلارنىلا ئېنىقلاش بىلەن كۇپايىلىنىشى مۇمكىن ياكى دائىرىنى كېڭەيتىشمۇ مۇمكىن. مەيلى قانداقلا بولسۇن، ئۇلاردا قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل ئوخشاشتۇر.

ئاتا ۋە ئانا جەمەتكە تەۋە بېۋاستە ئەجدادلارنى ئېنىقلاپ، تارىخىنى يورۇتۇش ـــ جەمەت تارىخى تەتقىقاتىدىكى ئاساسلىق ئىشتۇر. ئەمما، ئاشۇ بوۋا ۋە مومىلارنىڭ ھەمشىرە ۋە قېرىنداشلىرى ھەم ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى (يەنى ئىزدەنگۈچىنىڭ تاغا ـ ھاممىلىرى ھەم ئۆزى بىلەن نەۋرىداشلىق، ئەۋرىداشلىق، چەۋرىداشلىق... مۇناسىۋەتتىكى بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلار) ئۇستىدە ئىزدىنىش جەمەت تارىخىدا ئوخشاشلا مۇھىمدۇر. چۇنكى، «جەمەت» ئۇقۇمى بىر كىشىنىڭ بېۋاستە ئەجدادلىرىنىلا ئەمەس، بەلكى يەنە يانداش تۇغقانلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان گەۋدىنى، «جەمەت تارىخى ياكى جەمەت نەسەبنامىسى» قەدىمكى ئېنىقلانغان بىر كىشىدىن شاخلىنىپ كۆپەيگەن بارلىق كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى تارىخىي خاتىرىنى كۆرسەتكەچكە، يانداش ئۇرۇق ـ تۇغقانلار توغرىسىدا ئىزدىنىش جەمەت تارىخى تەتقىقاتىنىڭ يەنە بىر مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمما، يانداش ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ نۆۋەتتىكى ئەۋلادلىرى ئارىسىدا ئوخشاشلا ئۆزىنىڭ بېۋاستە ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ بولۇشـ

دەك ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقاندا، نەسەب تەتقىقاتىدىكى مۇھىم نۇقتا ـــ ئۆزىنىڭ بېۋاستە ئەجدادلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش بولىدۇ.

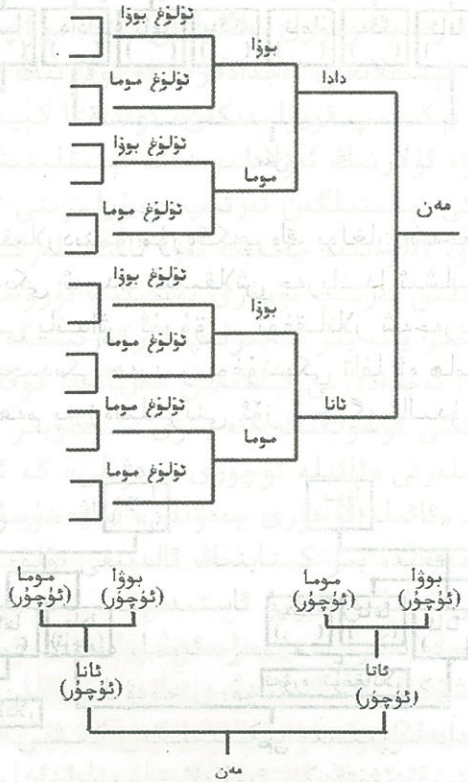
نەسەب ئۇستىدە ئىزدەنگەندە، ئەڭ دەسلەپتىلا ئانا ـ موما ـ ئۇلۇغ موما... ياكى دەسلەپكى ئەجداد ← ئۇنىڭ قىزى← ئۇنىڭ قىزى ← ئۇنىڭ قىزى... دېگەندەك ئايال ئەجداد زەنجىرى بويىچە ئەجداد ئېنىقلايدىغان ئىشتىن ساقلىنىش لازىم. چۇنكى، نەسەبنامە ـــ بىر فامىلە (ياكى بىر لەقەم) لىك كىشىلەرنىڭ تارىخىدۇر. ئاياللار نىكاھلانغاندىن كېيىن ئەر تەرەپ جەمەتىنىڭ فامىلىسى (ياكى لەقمىنى) قوللىنىدىغان بولغاچقا، ئۇلار ئېنىقلانغان دەسلەپكى ئەر ئەجدادنىڭ نەسىل زەنجىرىگە تەۋە بولمايدۇ. بۇنداق قىلىش، ئەر جىنسىلىق ئەجداد ـ ئەۋلاد زەنجىرىنى ئايال جىنسىلىق ئەجداد ـ ئەۋلاد زەنجىرىدىن ئۇستۇن ئورۇنغا قويغانلىق بولماستىن، بەلكى نەسەبنامىنىڭ ئەمەلىيەتتە بىر ئەجداد ـ ئەۋلاد نەسل زەنجىرىنىڭ تارىخىي خاتىرىسى ئىكەنلىكىدەك ئەھۋالنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ھالدا، نەسەبنامىنىڭ قالايمىقان ماتېرىيال دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇچۇندۇر.

بەزىدە مۇئەييەن بىر ۋاقىتتا بىر جەمەتتىكى بوغۇن سانىنىڭ قانچە ئىكەنلىكى ياكى بايقالغان ئەجدادلارنىڭ بوغۇن سانىنغا ئاساسەن جەمەت تارىخىنىڭ قانچىلىك ئۇزاق ئىكەنلىكى ھەققىدە سوئاللار قويۇلۇشى مۇمكىن. ئادەتتە بىر ئەسىر (يۇز يىل) ئىچىدە 3 ~ 4 بوغۇن ئادەملەر ياشايدۇ دەپ ھېسابلىنىدۇ. ئىنتايىن ئاز ئەھۋالدا بىر ئەسىردە ئىككى ياكى بەش بوغۇن كىشى ياشىشى مۇمكىن. بىر بوغۇندىن كېيىنكى بوغۇننىڭ تۇغۇلۇشىغىچە بولغان ۋاقىت ئارىلىقى 25 يىلدىن 30 يىلغىچە بولىدۇ دەپ قارالغاندا، ئۇنداقتا ئەجدادلىرىنىڭ 350 يىللىق تارىخىنى سۈرۈشتۈرۈپ چىقالىغان كىشى ئۆزىنىڭ تەخمىنەن 12 بوغۇن ئەجدادىنى تاپالىغان بولىدۇ ياكى بىر كىشى ئۆزىنىڭ يەتتە بوغۇن ئەجدادلىرىـ

نى سۈرۈشتۈرۈپ بىلەلىگەن بولسا، ئۇنداقتا ئەجدادلىرىنىڭ تەخمىنەن 230 يىللىق تارىخىنى بىلەلىگەن بولىدۇ. ئەلۋەتتە، كىشىلەرنىڭ توي قىلىش ۋە پەرزەنتلىك بولۇش يېشىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە بېقىپ يۇقىرىقى ئومۇمىي قائىدىدە ئاز - تولا ئۆزگىرىشمۇ يۈز بېرىدۇ.

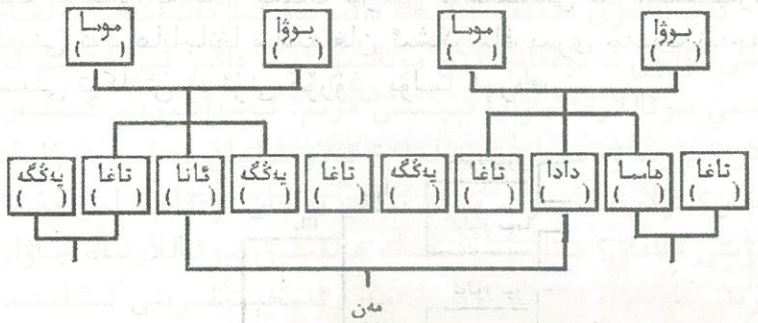
ئەجدادلىرى ھەققىدە كەڭ دائىرىدە ئىزدەنمەكچى بولغان كىشى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە دائىر بىر قىسىم ئاساسىي سوئاللارغا جاۋاب تېپىشى لازىم. ئەجدادلىرىم كىملەر؟ ئۇلار قەيەردە ۋە قاچان تۇغۇلغان؟ ئۇلار قاچان ۋە قەيەردە ۋاپات بولغان؟ ئۇلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى قانداق؟ مانا مۇشۇنىڭدەك ھالقىلىق سوئاللارنىڭ جاۋابلىرىنى تاپقاندا، نەسەبشۇناس شەجەرە ئىسخېمىلىرىنى ئىشلىتىشى كېرەك. شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن ئەڭ ئاددىيراقلىرىنى ئىشلىتىپ ھەمدە بايقالغان ئىلگىرىكى ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئىسىملىرىنى شەجەرە ئىسخېمىسىدىكى مۇۋاپىق ئورۇنلارغا قويۇش ئارقىلىق، ئابستراكت ھالەتتىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلەرنى كۆرگىلى بولىدىغان كونكرېت شەكىلگە كەلتۈرگىلى بولىدۇ. بۇنداق ئىسخېمىلارنى ئىشلەتكەندە، نەسەبشۇناس ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ بۇاستە ئەجدادلىرى، يەنى ئاتا - ئانا، بوۋا - مومىلار، ئۇلۇغ بوۋا - ئۇلۇغ مومىلار... نىڭ ئىسىملىرىنى ئىسخېمىغا ئورۇنلاشتۇرۇشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارغا ئائىت بەزى سانلىق ئۇچۇرلارنى يېزىش ئۇچۇن، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى يېنىغا ياكى ئاستىغا بوش ئورۇن تاشلاپ قويۇشى كېرەك. بۇنىڭدا ئىزدەنگۈچى كىشى (يەنى «مەن») ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ئىسخېمىنىڭ ئەڭ ئاستىدىكى كاتەكچە ئىچىگە (ياكى ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلادنى بىلدۇرىدىغان كاتەكچىگە) يېزىشى، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىسمىنى ئۇستۇنكى ئىككى كاتەكچىگە، بوۋا -

مومىلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى ئۇنىڭ ئۈستىدىكى كاتەكچىلەرگە يېزىشى لازىم. مۇشۇنداق تەرتىپتە تىزىپ ماڭغاندا 4 - ئەجدادقا (يەنى ئۇلۇغ بوۋا - ئۇلۇغ مومىلارغا) بارغاندا، بىر كىشىنىڭ بۇاستە ئەجدادىنىڭ سانى 30 كىشىگە يېتىدۇ. يەنە ئىككى ئەجداد ئىلگىرى سۈرگەندە بۇاستە ئەجدادىنىڭ سانى 120 كىشىگە يېتىدۇ. بەلكىم جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەردە ئادەمنى ئەڭ ھاياجانغا سالىدىغان ئىشلارنىڭ بىرى جەمەت شەجەرىسىنى تىكلەش ۋە ئۇنى كۆرۈش بولسا كېرەك.

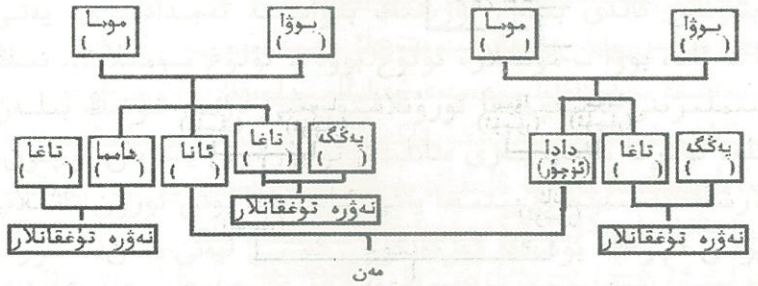

ئىزدەنگۈچى جەمەتتىكى بۇاستە ئەجدادلىرىدىن باشقا، (« مەن »گە نىسبەتەن) ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىدە-

كى باشقا كىشىلەرنى سەل مۇرەككەپرەك شەجەرە ئىسخىمىسى ئارقىلىق تىزىۋالسىمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭدا بارلىق تاغىلار ۋە ھامىلارنىڭ ئىسملىرى ۋە ئالاقىدار تەپسىلاتلار قىسقىچە ئېيىلىدىغان سىرت، ئەجدادلارنىڭ نىكاھلىنىش ئەھۋالىمۇ ئەكس ئەتتۇرۇلىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىنمۇ مۇرەككەپرەك بولغان شەجەرە ئىسخىمىلىرىنى دەسلەپكى ئەجداد ئېنىقلاش جەريانىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. تۆۋەندىكىسى ياندىش ئۇرۇق ـ تۇغقانلار شەجەرىسى بولۇپ، ئۇ ئەجدادلار ئىچىدىكى ھەربىر بوغۇندىكى تاغا ۋە ھامىلار، ئۇلارنىڭ جورىلىرى ھەم پەرزەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئىزدەنگۈچى كىشى ئەجدادلىرىنىڭ ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئىسملىرىنى يۇقىرىقىدەك شەجەرە ئىسخىمىلىرىغا ئو ـ

رۇنلاشتۇرۇشتا، ئۆز جەمەتىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە كۆلىمىگە ئاساسەن، ماس كېلىدىغان شەجەرە ئىسخىمىسىنى لايىھەلىسە ياكى كەسپىي نەسەبشۇناسلارنى شەجەرە ئىسخىمىسى لايىھەلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلسا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، شەجەرە ئىسخىمىلىرىغا ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئىسملىرىنى (شۇنداقلا تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقىتلارنى) ئورۇنلاشتۇرغاندا، ھەربىر كىشىگە تەرتىپ نومۇرىنى بەلگىلەپ مېڭىشقىمۇ بولىدۇ.

دەسلەپتە جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنى تىزىملاشقا باشلىغان چاغدىلا ئۇلارغا تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس. ئەگەر دەرمەھەل ئېنىقلانغان ئەجدادلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا تەرتىپ نومۇرى بېكىتىپ قويۇلىدىكەن، ئۇنداقتا كېيىن تېخىمۇ كۆپ ئەجدادلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ئېنىقلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئىلگىرىكى بېكىتىلگەن تەرتىپ نومۇرلىرىنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ. ئەلۋەتتە، جەمەتكە تەۋە ئائىلىلەرگە ۋە ئائىلە ئەزالىرىغا ۋاقىتلىق تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەپ تۇرۇشقا بولىدۇ. ئەمما بۇنىمۇ ئاخىر يەنە بىر ـ بىرلەپ ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ. شۇڭلاشقا، ئەجدادلارنى ئېنىقلاش جەريانىدا قوللىنىشقا بولىدىغان ئەڭ ياخشى ئۇسۇلنىڭ يەنە بىرى ـ ھەربىر يەككە ئائىلە بويىچە شەخسلەرنى «ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى» گە ئورۇنلاشتۇرۇپ چىقىشتۇر. «ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى» نىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئىشلىتىلىشى ھەققىدە بىز كىتابنىڭ ئالدىنقى بۆلۈمىدە «ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى» نامىلىق ماۋزۇ ئاستىدا يېتەرلىك توختالغانىدۇق. شۇڭا بۇ يەردە تەكرارلىمايمىز. ئەمما، دەققەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتا شۇكى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدە بىر جەمەتتىكى دەسلەپكى ئەجداد سۈپىتىدە بېكىتىلگەن كىشى (دەسلەپكى ئەجداد) دىن تارتىپ نۆۋەتتىكى ئەۋلادلارغىچە بولغان بارلىق كىشىلەرنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى ئائىلە بىرلىكى بويىچە خاتىرىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدە ئەينى بىر شەخ ـ

نىڭ ئىسمىنىڭ تەكرار ئوتتۇرىغا چىقىپ قالمىدىغانلىقىدىن ئە-
جەلەنمەسلىك ۋە زېرىكىش ھېس قىلماسلىق كېرەك. مەزكۇر
جەدۋەلنىڭ رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ.

(2) كونا نەسەب ماتېرىياللىرىدىن تولۇق پايدىلىنىش

كونا نەسەب ماتېرىياللىرى جەمئەت ياكى ئائىلىلەر ئۇچۇن
ئېيتقاندا نەسەبنامە تۇزۇشكە زۆرۇر بولغان ماتېرىياللارغا ئېرە-
شىشنىڭ ئەڭ ياخشى يوللىرىدىن بىرىدۇر. ئومۇمەن كۆپىنچە نە-
سەبنامىلەر بۇرۇندىن قېلىپ قالغان كونا نەسەب خاتىرىلىرى ئا-
ساسىدا تولۇقلىنىپ تۇزۇلىدۇ. كونا نەسەب خاتىرىلىرى بار بولغان
جەمەتلەر بۇنداق ماتېرىياللاردىن ياخشى پايدىلىنىشى كېرەك.

(3) ئىلگىرىكى ھەر خىل يازما ۋەسىقىلەردىن پايدىلىنىش

ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېلىپ قالغان بەزى يازما ۋەسىقىلەردە
بەزى جەمەتلەرگە تەۋە شەخسلەر ۋە ئەھۋاللار ھەققىدە ئازدۇر -
كۆپتۇر مەلۇماتلار ئۇچراپ قالىدۇ. بۇنداق مەلۇماتلار مەشھۇر
شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتىگە كۆپرەك ئالاقىدار بولىدۇ. ئۇي-
غۇرلاردا ئابدۇرېھىم نازارىي ۋە قۇتلۇق ھاجى شەۋقىيگە ئوخشاش
مەشھۇر شەخسلەرگە ئائىت تارىخىي، ئەدەبىي ۋەسىقىلەردىن پاي-
دىلىنىپ، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەبنامىسىنى يې-
زىشنىڭ ئۇلگىلىرى بارلىققا كەلدى. بۇ يۇقىرىقى ئۇسۇلغا ئوبدان
مىسالدۇر.

(4) تارىخ، يەرلىك تەزكىرىلەر ۋە باشقا خىلدىكى يازمىلاردىن
جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىشقا كېرەكلىك ماتېرىياللارنى كۆچۇ-
رۇۋېلىش

مەلۇم جەمەتتىكى شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالى، ئۇلارنىڭ
باشقا شەخس ياكى جەمەتلەر بىلەن بولغان بارىدى - كەلدىسىگە ئا-
ئىت ئەھۋاللار ۋە ئۇلار يېزىشقان خەت - چەكلەر يۇقىرىقى ماتې-
رىياللاردا تىلغا ئېلىنغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا، مۇ-
كەممەل نەسەبنامىلەرنىڭ مۇقەددىمىسىدە بېرىلىدىغان يۇرت تا-
رىخىدىن بايان، جەمەتنىڭ ئولتۇراقلاشقان جايلىرىنىڭ خەرىتە-

لىك كۆزسەتمىسى ... قاتارلىقلارنى يېزىشتا تەبىئىي رەۋىشتە يۇ-
قىرىقى ماتېرىياللارغا ھاجەت چۈشىدۇ. شۇڭا، ئۇلاردىن ياخشى
پايدىلىنىش زۆرۇر.

(5) ھۆكۈمەت تىزىمغا ئالغان ھۆججەتلەردىن ئالاقىدار ئۇ-
چۇرلارنى ئىگىلەش

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشنىڭ دائىرىسىنى كېڭەي-
تىشتىكى بىر يول — دەل ھۆكۈمەت تەرەپ تىزىمغا ئالغان ۋە
تارقاتقان، شەخسلەرنىڭ تۇغۇلغانلىق، توي قىلغانلىق ۋە ۋاپات
بولغانلىق گۇۋاھنامىلىرىدۇر. مەزكۇر گۇۋاھنامىلەر ئەجدادلار
ھەققىدە خېلى تەپسىلىي مەلۇماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقى ئۈ-
چۈن، ئۇلارنى بىۋاستە كۆچۈرۈپ، نەسەب خاتىرىسىدە ئىشلە-
تىشكە بولىدۇ.

(6) خەرىتىلەردىن پايدىلىنىش ۋە خەرىتە سىزىش

ئائىلىلەر مۇئەييەن بىر جايدا پەيدا بولغان ۋە كېڭىيىپ
شاخلىغان. بەزى جەمەتلەردىكى كىشىلەر ئەسلىي يۇرتىدىن باشقا
يۇرتلارغا ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن كۆچكەن ۋە بارغان يېرىدە يەنە
شاخلاپ كۆپەيگەن. دېمەك، نەسەبنامىدە يەر-جايلار ۋە ۋەقە - ھا-
دىسىلەر ھەققىدە نوقۇل يازما بايانلارنىلا يېزىپ، شۇ جايلارنىڭ
خەرىتىلىرىنى تەمىنلىمەسلىك — بىر كەمتۈكلۈك بولۇپ ھې-
سابلىنىدۇ. خەرىتىدە جەمەتنىڭ يۇرتىنى بەلگىلەش، شۇنداقلا
جەمەتنىڭ شۇ يۇرتتىكى (مەسىلەن، ناھىيە ۋە يېزىدىكى) ئورنىنى
كۆرسىتىش، كۆچۈش يۆنىلىشلىرىنى ئىپادىلەش، شۇ جەمەتكە
تەۋە تارماق ئائىلىلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش...
لار، روشەنكى نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىدۇ ۋە شەكلىنى
يۈكسەلدۈرىدۇ. شۇڭا، ئەجداد تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگەندە دۆ-
لەت، رايون، ناھىيە، يېزا بىرلىكلىرى بويىچە تۇزۇلگەن خەرىتە-
لەرنى تەييارلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن
نۇقتىلارنى خەرىتىدە قانداق ئىپادىلەشنىڭ ھەممە ئاددىي خەرىتە
سىزىشنىڭ تېخنىكىلىرىنىمۇ ئىگىلەپ قويۇش زۆرۇر.

(7) جەمەت ئەزالىرىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەش

جەمەت ئەزالىرى تار مەنىدە بىر شەخسنىڭ بىۋاستە ئەجدادلىرىنى ۋە قانداش تۇغقانلىرىنى كۆرسەتسە، كەڭ مەنىدە شەخسنىڭ بىۋاستە ئەجدادلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداش - ھەمشىرىلىرى، پەرزەنتلىرى، نىكاھ ئارقىلىق باغلانغان باشقا ئورۇق - تۇغقانلارنىمۇ كۆرسىتىدۇ. ئەمما، كۆپىنچە ئەھۋالدا جەمەت ئەزالىرى دېيىلگەندە، بىر شەخسنىڭ ئەجدادلىرىغا ۋە ئۇلارنىڭ تۇغقانلىرىغا نىكاھ ئارقىلىق باغلانغان باشقا (ئورۇقتىن بولغان) شەخسلەر كۆزدە تۇتۇلمايدۇ. جەمەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشنىڭ يادروسى دەل جەمەت ئەزالىرىغا ئائىت تارىخنى يورۇتۇشتۇر. بۇ نوقۇل جەمەتتىكى ئەجدادلارنىڭ ئىسىم - فامىلىلىرى ۋە تۇغۇلغان ھەم ۋاپات بولغان ۋاقتىنى خاتىرىلەشنى ئۆز ئىچىگە ئالماستىن، بەلكى شۇ شەخسلەرنىڭ ھاياتىغا ئائىت تېخىمۇ كۆپ ئەھۋاللارنى ئېنىقلاپ چىقىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەجدادلار ئۇستىدىكى ئىزدىنىشتە ئەجدادلار ۋە جەمەتتىكى باشقا ئورۇق - تۇغقانلارغا ئائىت تەپسىلاتلارنى تولۇق قېزىپ چىقىش مۇھىمدۇر. بۇ تەپسىلاتلار تۆۋەندىكىدەك تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن:

- ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى (ئەركىلەتمە ئىسىملىرى، ئەسلى ئىسىملىرى ۋە ئۆزگەرتىلگەن ئىسىملىرى)
- ئۇلارنىڭ لەقەملىرى، تەخەللۇسلىرى ۋە باشقا ھۆرمەت ناملىرى
- ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى
- ئۇلارنىڭ ھايات مۇساپىسى، ئاساسلىق ئىش ئىزلىرى
- ئۇلارنىڭ كەسىپلىرى، ھۈنەرلىرى ۋە خىزمەتلىرى
- ئۇلارنىڭ ھەۋەس ۋە قىزىقىشلىرى
- ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى ۋە تۆھپىلىرى
- ئۇلارنىڭ جىسمانىي، ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرى ۋە خۇلق - مىجەزلىرى

- ئۇلارنىڭ سەلبىي ئىش ئىزلىرى
- ئۇلار ۋاپات بولغان ۋاقىت ۋە ئورۇن، ۋاپاتىنىڭ سەۋەبى
- ئۇلارنىڭ قەبرىسىنىڭ ئورنى
- ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادى
- جورىسى (جورىلارنىڭ ئىسىملىرى)
- پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسىملىرى، تۇغۇلغان ياكى بېقىۋېلىنغان ۋاقىتلار
- ئۆگەي پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسىملىرى ۋە بۇ مۇناسىۋەت ئورنىتىلغان چاغلار
- ئۆلۈپ كەتكەن پەرزەنتلىرىنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى، ئورنى ۋە ئۆلۈم سەۋەبى
- سىياسىي پارتىيە - گۇرۇھلارغا ۋە پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى
- ھاياتىدا قولغا كەلتۈرگەن بايلىقى ۋە كىرىملىرى
- ئىگە بولغان يەر ۋە باغبارلىق
- كۆچۈش تارىخى
- پۇقرالىق سالاھىيەت تارىخى

يۇقىرىقىلار ھەربىر شەخس ھەققىدە ئېنىقلاپ خاتىرىلەش زۆرۈر بولغان تەرەپلەردۇر. ئەلۋەتتە، جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ تۇرمۇشقا بولغان پوزىتسىيەسى ۋە ئىشەنچ - ئېتىقادلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە ھايات مۇساپىسىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرى زور بولىدۇ. مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسى، دىنىي ئېتىقادى، تۇرمۇشقا تۇتقان تۇپ پوزىتسىيەسى (خاراكتېر - مىجەز شەكىللىنىدىغان مەزمۇنلىك، ئاچ كۆزلۈك، پىخسىقلىق، زاھىتلىق ... تەك ئالاھىدىلىكلەر) شەخسلەرنىڭ ھاياتىدا چوڭ رول ئويناپىدۇ. شۇڭا، بۇلار ھەققىدىمۇ ئىزدىنىپ، ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى قولغا كەلتۈرۈپ، نەسەبنامىدىكى ئەجدادلار ھەققىدىكى بايانلارنى بېيىتىشقا بولىدۇ.

(8) بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىقلاش

نەسەبشۇناسلىقتا بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرگە ئائىت ئىككى مەسىلە بار: بىرى، بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەسلىي ئەجداد-لىرىنى ئىزدەپ، شۇلارنىڭ تارىخىنى يېزىش؛ يەنە بىرى، بېقىۋې-لىنغان پەرزەنتلەرنى نەسەبنامىدە ۋە شەجەرىدە قانداق بايان قى-لىش ياكى ئىپادىلەش.

ناۋادا، تۇغۇلغاندىلا، بېقىۋېلىنغان ھەمدە كېيىنكى چاغلاردا بۇ ئەھۋال سىر تۇتۇلغانلىقتىن، ئۆز ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى ھەققىدە ھېچنېمە بىلمىگەن كىشىلەر ئۇچۇن ئەسلىي ئەجدادلى-رىنى سۈرۈشتۈرۈش مەسلىسى مەۋجۇت بولمايدۇ. يەنە باشقىلار تەرىپىدىن بېقىۋېلىنىپ، چوڭ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بېقى-ۋېلىنغانلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ، ئەسلىي ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى ھەققىدە بىرەر ئۇچۇرغا ئىگە بولالمىغان كىشىلەر ياكى ئۇ ھەقتە ئىزدىنىشنى خالىمىغان كىشىلەرگىمۇ بۇ ئەھمى-يەتسىز، ئارتۇقچە ئىشتۇر. ئەمما، بېقىۋېلىنغۇچى كىشى ئۇچۇن ئېيتقاندا ئۆزىنى بېقىۋالغان ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇلارنىڭ ئەجداد-لىرى ھەققىدە ئىزدىنىش ئارتۇقچە ئىش ھېسابلانمايدۇ. ناۋادا، بېقىۋېلىنغان كىشى ئۆزىنىڭ نۆۋەتتىكى ئاتا - ئانىسى تەرىپىدىن بېقىۋېلىنغانلىقىنى بىلسە ھەمدە ئەسلىي ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشنى خالىسا، ئۇنداقتا بۇنداق ئىزدىنىشنىڭ ئۇسۇلى باش-قىلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشىدىن پەرقلەنمەيدۇ. ئەمما بۇ جەرياندا بىرقانچە مەسىلىنى كۆپرەك تەكشۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇلار: بېقىۋېلىنغان ۋاقىت، بېقىۋېلىنىشىنىڭ سەۋەبى، ئۇ ھەقتىكى ئىسپات - ھۆججەتلەر، بېقىۋېلىنغاندىن كېيىن ئەسلىي ئاتا - ئانىسى ۋە قېرىنداش - ھەمشىرىلىرى بىلەن بولـ-غان مۇناسىۋىتى، ئەسلىي ئائىلىسىدىن مىراس ئېلىش... قاتارلىقلار.

بېقىۋېلىنغان كىشىلەر ئۆزىنى تۇغقان ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى ئۈستىدە ئىزدەنمەكچى بولسا، ئۇنداقتا بۇنىڭدا ئىـك-كى باسقۇچ بار: بىرى، ئەسلىي ئاتا - ئانىسىنىڭ كىملىكىنى ئې-نىقلاش؛ يەنە بىرى، ئۆزىنىڭ ئەسلىي يۇرتىنى تېپىپ، شۇ يەردىكى

كىشىلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ ئەھۋال ئىگىلەش. ئىلگىرىكى دەۋر-لەردە ھەر قايسى جەمئىيەتلەردە كىشىلەر ئارا بالا بېقىۋېلىش مەسلىسى كېلىپ چىققاندا، قانۇنىي رەسمىيەتلەر ئارقىلىق ھۆججەت - ئىسپات قالدۇرۇش ئەھۋالى كەم بولغان. ئەمما، ھا-زىرقى دەۋردە بالا بېقىۋېلىشقا ئائىت قانۇنىي بەلگىلىمىلەر كۈن-سايىن مۇكەممەللەشمەكتە. دېمەك، ئەسلىي ئاتا - ئانا ۋە ئەجداد-لىرىنى ئاغزاكى سۈرۈشتۈرمەكچى بولغان كىشى قوللىنىدىغان ئۇسۇل باشقا كىشىلەر قوللىنىدىغان پەرقلەنمەيدۇ. ئەمما، يازما ماتېرىياللارنى ئىزدىگەندە بولسا ئالدى بىلەن ئۆزى-نىڭ بېقىۋېلىنىشىغا ئائىت بىرەر يازما ئىسپات - ھۆججەتنىڭ ساقلىنىپ قالغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈش بىلەن بىللە تۇغۇلغانلىق ئىسپاتىدىن ۋە بېقىۋالغان جەمەتتىكى بەزى ماتېرىياللار ئىچىدىن ئۆزىنىڭ بېقىۋېلىنىشىغا ۋە ئەسلىي ئەجدادىغا ئائىت يېپ ئۇچى-نى ئىزدەشكە بولىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، ھۆكۈمەتنىڭ نوپۇس ئىستاتىستىكىسى، دوختۇرخانىدىكى تۇغۇت ئارخىپلىرى، نۆۋەت-تىكى ئاتا - ئانىسىنىڭ نىكاھلىنىش ئىسپاتلىرى... قاتارلىقلار-دىمۇ پايدىلىق ئۇچۇرلار ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. ناۋادا، بې-قىۋالغۇچى ئاتا - ئانىسى شۇ كىشىگە ئۇنىڭ بېقىۋېلىنىشىغا ئائىت ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرسە، ئۇنداقتا، بىر قاتار ئارتۇق يوللارنى بېسىپ ئۆتۈشنىڭ ھاجىتى بولمايدۇ. ئەمما، بىلىش كې-رەككى، بېقىۋېلىنغۇچى كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ ئەسلىي ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشى ئالاقىدار كىشىلەر (جۈملىدىن ئۆزى، ھازىر-قى ئاتا - ئانىسى ۋە باشقىلار) گە كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىپ بەر-مەسلىك شەرتى ئاستىدا ئېلىپ بېرىلغىنى تۈزۈكتۇر.

(9) جەمەت ئەزالىرىنىڭ تەلىم - تەربىيە ئېلىشىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش

جەمەتتىكى ئەجدادلار ۋە باشقا يانداش ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ كەسپى، پەننىي ۋە دىنىي تەلىم - تەربىيە ئېلىش ئەھۋالىنى ئې-نىقلاشتا مۇنداق نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ تەلىم - تەربىيە ئېلىشقا تۇتۇپ كەلگەن پوزىتسىيەسى

▲ ھەربىر شەخس ئالغان تەلىم - تەربىيەنىڭ ئەھۋالى

▲ ھەربىر شەخس ئۆگەنگەن باشقا ھۈنەر - تېخنىكا ۋە بىلىملەر

▲ ئۇلار ئىگىلىگەن بىلىم ۋە تېخنىكىلارنىڭ ئۇلارنىڭ ھاياتىدىكى رولى

▲ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ھۈنەر ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىشتىكى ۋاراسچانلىقى ۋە ئۆزگىرىشى

(10) جەمەتتىكى نىكاھ مۇناسىۋەتلىرى ۋە باشقا ئەھۋاللارنى ئېنىقلاش

جەمەتتىكى ئەجدادلارنىڭ نىكاھ مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاش مۇھىم بىر ئىشتۇر. چۈنكى، نىكاھ بولغاچقىلا جەمەت ئاۋۇپ كۆپەيگەن ھەم مۇرەككەپ قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى شەكىللىنەلىگەن. جەمەتتىكى نىكاھ مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاشتا تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ ئاتا - ئانا ۋە بارلىق بوۋا - مومىلارنىڭ نىكاھلىنىش ئەھۋالى

▲ ئۇلارنىڭ ئاجرىشىش ۋە قايتا نىكاھلىنىش ئەھۋالى

▲ ئۇلارنىڭ توي قىلغان چاغدىكى جورا تالاش شەرتلىرى ۋە باشقا شەرت - شارائىتلار

▲ ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى

▲ پەرزەنتلەرنىڭ تەربىيەلىنىش جەريانىدىكى بەزى تەپسىلاتلار (مەسىلەن، ئۇلارنى كىملەرنىڭ باققانلىقى، ئىنىكائانا، باققۇچى ... قاتارلىقلار)

▲ شۇ ئائىلە كىشىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مەۋقەسى (مەسىلەن، ئۇلار مۇتەئەسسىپمۇ ياكى يېڭىلىقنى تېز قوبۇل قىلغۇچىمۇ دېگەندەك ...)

▲ ئائىلىلەردە يۇز بەرگەن ئۆلۈم ۋە بەزى پېشكەللىكلەر

ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلىلەرگە بەرگەن تەسىرى

▲ ئائىلىدىكى ۋارىسلار ۋە ئۇلار ۋارىسلىق قىلغان نەرسىلەر

▲ ئائىلىدە ياشاۋاتقان ئىش قىلىپ جەمەتنىڭ يۇزىنى تۆككەن شەخسلەرنىڭ ئەھۋالى

(11) جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش

جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت تەپسىلاتلار جەمەتنىڭ ئۇدۇم - ئەنئەنىلىرى ۋە تۇرمۇش شەكلىنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇھىم بىر تەرەپتۇر. شۇڭا، ئېنىقلاشقا تېگىشلىك ئىشلار ئىچىدە ئەلۋەتتە جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت تەپسىلاتلارمۇ بار بولۇشى كېرەك. بۇ جەھەتتە مۇنداق نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىش مۇمكىن:

▲ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ دىنغا بولغان پوزىتسىيەسى ۋە دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكى

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىدا يۇز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىدا ئىشلىشى ۋە كۇچ چىقىرىشى

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ تۇرمۇشىدا دىنىي ئېتىقادىغا مۇناسىپ رەۋىشتە شەكىللەنگەن نىزام ۋە قائىدىلەر

▲ جەمەت ئەزالىرى دىنىي ئېتىقادى سەۋەبىدىن يولۇققان ئاۋارىچىلىكلەر

(12) جەمەت ئەزالىرىنىڭ ھەربىيگە قاتنىشىش ئەھۋالىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەش

جەمەتتىكى ئەجدادلار ئارىسىدا ئىلگىرىكى ۋە نۆۋەتتىكى ھاكىمىيەتلەرگە تەئەللۇق ئارمىيەگە ھەمدە ئىلگىرى يۇز بەرگەن ھەر خىل ھەربىي ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش ئەھمىيەتلىك بىر نۇقتىدۇر. بۇ جەھەتتە تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ.

▲ جەمەت ئەزالىرى ئارىسىدا كىملەرنىڭ قاچان، قانداق ھەربىي سەپكە قاتناشقانلىقى

▲ ئۇلار قاتناشقان ئۇرۇشلار

▲ئۇلار ئېرىشكەن ھەربىي ئۇنۋان ۋە دەرىجىلەر

(13) جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبىدە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىقلاش

بىرەر جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبىدە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر نەسەبنامىدە تىلغا ئېلىنشقا ئەرزىيدىغان بىر نۇقتىدۇر، بولۇپمۇ بۇ، جەمەتىدە باشقا مىللەتلەر بىلەن نىكاھلىنىش ئەھۋالى يۈز بەرگەن شەخسلەر بىلىشكە تېگىشلىك بىر ساھەدۇر. شۇڭا، ئەجدادلار ئۇسۇلىدە ئىزدىنىشتە جەمەت ئەزالىرىنىڭ باشقا مىللەتكە تەۋە كىشىلەر بىلەن نىكاھلىنىش ئەھۋالى ۋە مىللەت تەركىبىنى ئۆزگەرتىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاپ چىقىپ ئۇ ئەھۋالنى نەسەب خاتىرىسىدە ئېنىق تىلغا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

(14) تۇرالغۇ ۋە يۇرتقا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەش

ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرى ۋە تۇرالغۇلار ئورۇنلاشقان يۇرتلار ھەر قايسى جەمەتلەرنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، تۇرمۇش يوسۇنى، بايلىقى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى ... قاتارلىق كۆپلىگەن تەرەپلىرى بىلەن چەمبەرچاس مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرىدىن ئۇلار ھەققىدىكى نۇرغۇن ئۇچۇرلارنى بىلىشكە بولىدۇ. يۇرتلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش بولسا جەمەتنى تېخىمۇ كەڭرەك جۇغرافىيەۋى ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىگە قويۇپ كۆزىتىش ۋە مۇلاھىزە قىلىش ئۈچۈندۇر. تۇرالغۇ ۋە يۇرتلار ھەققىدە تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ يۇرتى (ئەسلىي يۇرتى ۋە كېيىن كۆچۈپ بارغان ياكى كەلگەن يۇرتى)

▲ تۇرالغۇ جايلىرىنىڭ كونكرېت ئورنى ۋە ئەھۋالى

▲ پەرزەنتلەر تۇيۇ قىلغاندىن كېيىن تۇرغان جايلارنىڭ

ئەھۋالى

▲ تۇرالغۇلارنىڭ قۇرۇلمىسى (يەنى بىر قانچە بوغۇن بىللە تۇرىدىغان چوڭ تۇرالغۇلار ياكى ئاتا ـ ئانا بىلەن پەرزەنتلىرىلا بىللە ياشايدىغان كىچىك تۇرالغۇلار)

▲ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ تۇرالغۇسى بىلەن بولغان يىراق ـ يېقىنلىق ئەھۋالى.

(15) جەمەتنىڭ كۆچۈش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش

جەمەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشتە ئەجدادلارنىڭ يۇرتلار، رايونلار ۋە دۆلەتلەر ئارا كۆچۈپ ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالىنى تەدقىق قىلىش مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرىدۇر. كىشىلەر تارىختىن بېرى تۇرلۇك سىياسىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ياكى ئىقتىسادىي پۇرسەت ئىزدەپ باشقا يۇرتلارغا ئائىلە بويىچە ياكى يالغۇز كۆچۈپ بېرىپ ماكانلىشىپ، نىكاھلىنىپ ئاۋۇغان. يەنە يېتىپ بارغان يېڭى يۇرتلاردىمۇ مەڭگۈ مۇقىم تۇرۇپ قالماي، يەنە باشقا يۇرتلارغا ئائىلە بويىچە ياكى يالغۇز كۆچۈپ بېرىپ ئولتۇراقلاشقان ئەھۋالمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. دېمەك، جەمەت تارىخى تەتقىقاتىدا ئەجدادلارنىڭ كۆچۈش ئەھۋالى ھەققىدە تولۇق ئىزدىنىشكە بولىدۇ. مۇشۇ بويىچە ئىزدىنىشتىكى نۇقتىلار تۆۋەندىكىچە:

▲ ئەجدادلاردىن كىملەر قاچان، قەيەرگە نېمە سەۋەبتىن كۆچكەن؟

▲ ئۇلار يالغۇز كۆچكەنمۇ ياكى ئائىلە بويىچە كۆچكەنمۇ؟

▲ ئۇلار كىملەر بىلەن بىرلىكتە كۆچكەن؟

▲ ئۇلار كۆچۈش ۋە يېتىپ بارغان يۇرتتا ئولتۇراقلىشىش جەريانىدا قانداق قىيىنچىلىقلارغا يولۇققان؟

▲ ئۇلار كۆچۈپ ئولتۇراقلاشقان جاي ئەسلىي قانداق ئىدى؟ ئۇلار كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئۇ يەرنى قانداق ئۆزگەرتكەن؟

▲ ئۇلار كۆچۈپ بارغان يېڭى يۇرتىدىن ئەسلىي يۇرتىغا قايتقانمۇ ـ يوق؟

▲ ئۇلار كۆچۈپ بارغان جايىنىڭ مىللەت تەركىبى قانداق

ئىدى؟

▲ ئۇلار مەلۇم مەزگىلدىن كېيىن تىلىنى ئۇنتۇغانمۇ - يوق؟ (بۇ باشقا مىللەت ئاساسلىق ئورۇندا تۇرغان جايلارغا كۆچۈپ بارغۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ)

▲ ئۇلار كۆچۈپ بارغان جايدىكى يەرلىك كىشىلەر بىلەن قانداق ئالاقە قىلىغان؟ ئۇلار بىلەن نىكاھلانغان ۋە پەرزەنتلىك بولغانمۇ؟

▲ ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئانا يۇرتلىرىغا كېلىپ تۇرغانمۇ؟

ئەجدادلارنىڭ كۆچۈش تارىخىنى تەكشۈرگەندە ئۇلارنىڭ قا-چان كۆچكەنلىكىنى ئويلىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۆچۈش سە-ۋەبلىرىنى، كۆچۈش جەريانىدىكى سەرگۈزەشتلىرىنى ۋە كۆچۈش يۆنىلىشلىرىنى چوڭقۇرراق تەكشۈرۈش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن تۇر-لۇك خەرىتىلەردىن پايدىلىنىش تولىمۇ زۆرۈردۇر.

(16) جەمەتنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىقلاش

ئىجتىمائىي ئورۇندىكى ئۆزگىرىش دېگەندە، بىر جەمەتنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى، تەبىقىسى، دەرىجىسى، ئىقتىسادىي كىرە-مى، بايلىقى، مەدەنىيەت سەۋىيەسى ۋە كەسپى قاتارلىق تەرەپلە-رىدە يۈز بەرگەن ئۆسۈش ياكى تۆۋەنلەش ئەھۋالى كۆزدە تۇتۇلە-دۇ. ئەلۋەتتە، جەمەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىش ھەش - پەش دېگۈچە يۈز بېرىدىغان ئىش بولماستىن، بەلكى قە-دەممۇقەدەم، بوغۇنمۇبوغۇن يۈز بېرىدىغان، شۇنداقلا تىرىشىش، قۇربان بېرىش، بەدەل تۆلەش ئارقىلىق قولغا كېلىدىغان بىر جەريانىدۇر. دېمەك، بىر جەمەتنىڭ ۋە تارماق ئائىلىلەرنىڭ تارىخ جەريانىدىكى ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىش يۈزلىنىشىنى ئومۇملاشتۇرۇپ چىقىش، بۇنى جەمەت ئەزالىرى قىلغان كەسىپ، ئۇلار ئالغان تەربىيە، ئۇلار توپلىغان مال - مۈلۈك، ئۇلار ئېرىش-كەن شان - شەرەپ، ئۇلار دۇچار بولغان زىيان ۋە پايدىسىز

ئەھۋال نۇقتىسىدىن ئىسپاتلاش ۋە يورۇتۇش مۇھىمدۇر.

(17) ئىقتىسادىي تۇرمۇشقا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش

ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى ئېنىقلاشتا ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشقا تېگىشلىك بىر نۇقتا — ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەشتۇر. جەمەتنىڭ ئىقتىسادىغا ئائىت تەپ-سىلاتلارنى ئىگىلىگەندە تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ جەمەت ئەزالىرى ياشاشتا تايانغان ئىشلەپچىقىرىش شەك-لى، ئۇلارنىڭ كەسىپ ۋە ھۈنەرلىرى ھەم ئۇلاردىكى ئۆزگىرىش

▲ ئەجدادلارنىڭ ئومۇمىي ئىقتىسادىي ئەھۋالى (ئورنى)

▲ ئەجدادلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى سەرپ قىلىش شەكلى

▲ ئەجدادلار يولۇققان ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلار

▲ ئەجدادلار شۇغۇللانغان خەير - ساخاۋەت ئىشلىرى

▲ جەمەتنىڭ ئىقتىسادىي ئورنىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىش ۋە بۇنىڭ سەۋەبلىرى

(18) تاشقى شەرت - شارائىتلارنى ئېنىقلاش

جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا يۈز بېرىدىغان تۈرلۈك ئەھۋاللار، جۈملىدىن ئۇرۇش، سىياسىي ئۆزگىرىش، ئىقتىسادىي كرىزىس، تەبىئىي ئاپەت، تېخنىكا يېڭىلىقلىرى ... نىڭ ئائىلە تۇرمۇشىغا ۋە ھەربىر شەخسنىڭ ھاياتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى بەك چوڭ بولىدۇ. مەزكۇر ئامىللارنىڭ ئەجدادلارنىڭ ھاياتى، جەمەتنىڭ تارىخى، ئائىلىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى... قاتارلىقلارغا كۆرسەتكەن تەسىرىنى ۋە يورۇتۇپ بېرىشمۇ ئەھمىيەتلىك بىر تەرەپتۇر.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلۈش ئېھتىيا-جىنى كۆزدە تۇتقاندا، جەمەت ئەزالىرىغا ئورتاق بولغان خىلتلار، مىزاجلار، پىسخىكىلار، كۆپ كۆرۈلىدىغان كېسەللىكلەر، ئائىلە-ۋى رېتسېپلار، جەمەت ئىچىدە ئەتىۋارلىنىپ كېلىۋاتقان تەۋەررۈك بۇيۇملار، جەمەت نىشانلىرى ۋە مىراسلار، جەمەت ئەزالىرىنىڭ

نسپي ئورتاق هالەتتىكى كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك ئا-
دىتى ۋە ئەنئەنىسى، جەمئەت ئەزالىرىغا ئورتاق بولغان ئىرسىي
ئالاھىدىلىكلەر، جۈملىدىن، تەقى - تۇرقى، شۇنداقلا ئۇلاردىكى
ئۆزگىرىش قاتارلىقلارمۇ تەپسىلىيرەك ئىگىلىنىپ نەسەب خاتى-
رىسىدە پۈتۈلۈشى لازىم.

3) جەمئەت نەسەبنامىسىنى يېزىش

جەمئەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشنىڭ چېكى بولمايدۇ.
كىشىلەر ئەجدادلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىۋەرگەنسېرى، شۇنچە كۆپ
نەرسىلەرنى بايقايدۇ، ئەجدادلىرىنى تېخىمۇ يىراقتىن سۈرۈشتۈ-
رەلەيدۇ. توختاۋسىز ئىزدىنىش كىشىلەرنى يېڭىدىن يېڭى يې-
ئۇچى، يېڭى كۆزقاراشلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ، شۇنداقتىمۇ رېئال
شارائىت يار بەرگەن دائىرىدىكى بارلىق ئاغزاكى ۋە يازما ماتېرى-
يياللار توپلىنىپ بولغان، قوللىنىلىدىغان ئۇسۇللار ئېنىق بولۇپ
بولغان، «ئىك دەسلەپكى ئەجداد» سۈپىتىدە مەلۇم بىر شەخس بې-
كىتىلىپ بولۇنغان ئەھۋالدا، جەمئەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدى-
نىشنى يەكۈنلەش، جەمئەت نەسەبنامىسىنى يېزىپ چىقىشقا تۇتۇش
قىلىش كېرەك.

ئۇنداقتا، جەمئەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ نەتى-
جىسىنى قانداق شەكىللەردە ئوتتۇرىغا چىقىرىش مۇمكىن؟ بىز-
نىڭچە، بۇنىڭ ئىككى ئاساسلىق شەكلى بار: بىرى، جەمئەت شەجە-
رىسى ۋە «چاپلىما كىتاب»؛ يەنە بىرى، رەسمىي نەسەبنامە.

(1) شەجەرە ۋە چاپلىما كىتاب

ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقىت-
لىرى ... قاتارلىقلارنى ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن (دىققەت: ئەمە-
لىيەتتە ئەجداد زەنجىرى ئىك قەدىمكى دەۋرلەردىكى ئىنسان
ئەجدادلىرىغا تۇتىشىدۇ. ھەربىر كىشى ئۆز ئىمكانىيىتى يار بەر-
گەن دائىرىدە ئەجدادلىرىدىن بىر نەچچە بوغۇننى ئېنىقلىيالىسا،
بىز شۇنى نىسپىي ھالدا «ئېنىقلاپ بولۇنغان ئەجداد» دەپ ئاتاپ
تۇرىمىز ھەمدە شەخس ئېنىقلىيالمىغان ئىك ئىلگىرىكى ئەجدادنى

دەسلەپكى ئەجداد دەپ تونۇيمىز) مۇۋاپىق شەجەرە ئىسخېمىسىدىن
ئىككىنى تاللاپلىپ، بىرىگە ئۆزىنىڭ بىۋاستە ئەجدادلىرىنى
ئورۇنلاشتۇرۇپ «ئەجداد شەجەرىسى» تۈزۈش، يەنە بىرىگە ئۆزى
ئېنىقلىيالمىغان دەسلەپكى ئەجدادىدىن تۆرەلگەن بارلىق ئەۋلادلار،
جۈملىدىن بىۋاستە ئەجدادلار، تاغا - ھاممىلار ۋە نەۋرىداشلىق،
ئەۋرىداشلىق ... مۇناسىۋەتتىكى بارلىق تۇغقانلارنى (تۇغۇلغان ۋە
ۋاپات بولغان كۈنلەر ھەم سۈرەتلىرىنى قىستۇرۇشقىمۇ بولىدۇ)
نى ئورۇنلاشتۇرۇپ، چوڭ ھەجىملىك «ئەۋلاد شەجەرىسى» تۈزۈش
كېرەك. بۇنى يەنە ئاتا تەرەپ نەسەب زەنجىرىدىكى ئېنىقلاپ چى-
قىلغان تۇنجى ئەجدادتىن تۆرەلگەن ئەۋلادلارنىڭ شەجەرىسى ۋە ئا-
نا تەرەپ نەسەب زەنجىرىدە ئېنىقلاپ چىقىلغان تۇنجى ئەجدادتىن
تۆرەلگەن ئەۋلادلارنىڭ شەجەرىسى دەپ ئىككىگە ئايرىپ، ئايرىم -
ئايرىم ئىككى ئەۋلاد شەجەرىسى تۈزۈشكە بولىدۇ. ئەگەر ئىزدە-
گۈچى كىشىنىڭ بۇنى لايىھەلەشكە قۇربى يەتمىسە، كەسپىي نە-
سەبشۇناسلارنىڭ ياردىمىدە شەجەرە تۈزسە بولىدۇ.

چاپلىما كىتاب ـــ جەمئەت تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىش نەتى-
جىلىرىنى ئايان قىلىشنىڭ يەنە بىر شەكلىدۇر. نەسەبنامىگە جە-
مئەت تارىخىغا ئائىت رەسىم، سۈرەت، ھۆججەت، يازما ماتېرى-
يياللارنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنى ھەمىسىنى كىرگۈزۈش
قولايسىز بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلمىگەن
(ھەتتا كىرگۈزۈلگەن) يازما ھۆججەت - ماتېرىياللارنى ئاق
ۋاراقلىق دەپتەرگە چاپلاپ، ئايرىم «كىتاب» سۈپىتىدە رەتلەپ
ساقلاشقا ۋە نەتىجە سۈپىتىدە ئايان قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مانا
بۇ جەمئەت تارىخىغا ئائىت «چاپلىما كىتاب» تۇر. ئەمما، ئەستە
ساقلاش كېرەككى، «چاپلىما كىتاب» قا ھۆججەت ماتېرىياللارنىڭ
ۋە سۈرەت - رەسىملەرنىڭ ئەسلى نۇسخىلىرىنى چاپلىماستىن،
ئۇلارنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىلىرىنى ئىشلىتىش زۆرۈر.

(2) نەسەبنامە

بىر قاتار ئىزدىنىش ئارقىلىق جەمئەتنىڭ تارىخىنى سۈرەت-

لەر، جەدۋەللەر ۋە شەجەرە ئىسخىملىرى قىستۇرۇلغان بىر كـ-
تاب شەكلىگە كەلتۈرۈش — بۇ ھەقتىكى خىزمەتنىڭ ئاخىرقى
بىر نۇقتىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نەسەبنامىنىڭ دۇنيادا بىر-
لىككە كەلگەن ئەندىزىسى يوق. ئەمما، توپلانغان بارلىق ماتېرىيال
ۋە ئۇچۇرلارنى باشقىلار ئاسان چۈشىنەلەيدىغان ھالەتتە يېزىش —
نەسەبنامە يېزىشتا ئېتىبار بېرىشكە تېگىشلىك نۇقتىدۇر.

نەسەبنامىنى يازغاندا، جەمەت دائىرىسىدىكى بارلىق كىشـ-
لەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى ۋە تەرتىپىنى ئېنىق ئـ-
پادىلەش ئۈچۈن، ئەجداد ئېنىقلاش داۋامىدا ئىشلەتكەن بۇاستە
ئەجدادلارنى تەرتىپ نومۇرى ئارقىلىق ئىپادىلەشتەك ئۇسۇلدىن
پۈتۈنلەي پەرقلىق بولغان نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇللىرىنى ئىشلـ-
تىش لازىم. بىر جەمەتتىكى نۇرغۇن كىشىلەرنى بايان قىلغاندا،
ھەربىر كىشىگە شۇ كىشىنىڭ ئومۇمىي نەسەب زەنجىرىدىكى بو-
غۇن رەت نومۇرى ۋە قېرىنداش ـ ھەمشىرىلىرى ئارىسىدىكى
تەرتىپ نومۇرىنى بەلگىلىۋالمىغاندا، شۇنچە كۆپ ئادەملەرنىڭ
مۇناسىۋىتىنى ئېنىق بىلىش قىينىغا توختايدۇ. مۇشۇ زۆرۈرىيەت
سەۋەبىدىن، جەمەت ئىچىدىكى شەخس (يەنى «مەن») ۋە ئۇنىڭ
بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا ئالدىنقى سەھىپىلەردە تونۇشتۇرۇل-
غان (يەنى مۇشۇ كىتابنىڭ «نەسەبنامىدە تەرتىپ نومۇرى بەلگـ-
لەش سىستېمىسى» ناملىق بۆلىكىدە تونۇشتۇرۇلغان) شەخسلەر-
گە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەشنىڭ بىر قانچە خىل ئۇسۇلىنى قول-
لىنىش كېرەك.

ھەربىر شەخسكە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەپ بولغاندىن كېيىن
نەسەبنامىنى رەسمىي يېزىشقا كىرىشىشكە بولىدۇ، ئۇنداقتا نە-
سەبنامىنىڭ مەزمۇن قۇرۇلمىسىنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش مۇۋا-
پىق؟ تۆۋەندە نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ
شەكلىنى تونۇشتۇرىمىز.

بىرىنچى، نەسەبنامىنىڭ ماۋزۇسى.

نەسەبنامە بىر جەمەتنىڭ تارىخىي خاتىرىسى بولغانلىقى ئۈ-

چۈن، نەسەبنامىلەرنىڭ ماۋزۇسى ئومۇمەن جەمەتنىڭ ئورتاق نامى
(فامىلىسى، مۇقىملىشىپ قالغان لەقىمى ياكى دەسلەپكى ئەجداد-
نىڭ ئىسمى) بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، «xxx جەمەتنىڭ نەسەبنا-
مىسى»، «xxx لەرنىڭ نەسەبنامىسى» دېگەندەك قويۇلسا بولىدۇ.
نەسەبنامىدە بىر جەمەتنىڭ مەلۇم بىر تارىخىي دەۋردىكى ئەھۋالى
يېزىلغان بولسا، ئۇنداقتا «xxx جەمەتنىڭ (ياكى ئەۋلادلىرىنىڭ)
نەسەبنامىسى: 970 ~ 1900 » دېگەندەك شەكىلدە ماۋزۇ بېكە-
تىشكىمۇ بولىدۇ.

ئىككىنچى، مۇندەرىجە.

ئۈچىنچى، مۇقەددىمە.

نەسەبنامىگە مۇقەددىمە بايان قىستۇرۇپ يېزىش ئەھمىيەتلىك
ئىشتۇر. مۇقەددىمە قىسمىدا مۇنداق ئىككى مەزمۇننى يېزىشقا
بولىدۇ:

بىرىنچىدىن، نەسەبنامىنىڭ يېزىلىشىدىكى زۆرۈرىيەت،
ئىزدەنگۈچىنىڭ نەسەبنامە يېزىشتىكى مۇددىئا ـ مەقسىتى، نە-
سەبنامىنىڭ مەزمۇنى ۋە قۇرۇلمىسىدىكى ئالاھىدىلىكلەر ۋە كەم
قالغان نۇقتىلار، نەسەبنامىدىن پايدىلىنىشقا كۆرسەتمە، نەسەبنا-
مىنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشقا ئائىت تەۋسىيە... قاتار-
لىقلارنى قىسقىچە بايان قىلىش؛

ئىككىنچىدىن، نەسەبنامىدە ئۇچرايدىغان بەزى ئاتالغۇلار،
شەرتلىك بەلگىلەر، قىسقارتىلغان ئىبارىلەر، ئىشلىتىلگەن تەر-
تىپ نومۇرى بەلگىلەش ئۇسۇلىنىڭ تۈرى ... قاتارلىقلارنى قىس-
قىچە ئىزاھلاش.

تۆتىنچى، ئەجداد شەجەرىسى ۋە ئەۋلاد شەجەرىسى.

بۇنىڭدا نەسەبنامە يازغۇچى كىشى ئۆزىنىڭ بۇاستە
ئەجدادلىرىنىڭ شەجەرىسى بىلەن تۇنجى ئەجداد سۈپىتىدە بېكە-
تىلگەن كىشىدىن تۆرەلگەن بارلىق ئەۋلادلارنىڭ شەجەرىسىنى
(دىققەت: بۇنى يەنە يانداش تۇغقانلارنىڭ شەجەرىسى دەپ ئايرىپ
تۈرۈپ، نەسەب زەنجىرىگە ماس شەجەرە ئىسخىمىسىنىلا قىستۇ-

رۇشقا بولىدۇ) تاللاپ قىستۇرسا بولىدۇ.

بەشىنچى، يۇرت تارىخىدىن قىسقىچە ئۇچۇر.

ئالتىنچى، ئەجداد - ئەۋلاد مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەپسىلىي خاتىرىسى.

بۇ بۆلەكنى دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئەھۋالى ھەمدە جەمەتكە ئورتاق فامىلە، لەقەمنىڭ كېلىش مەنبەسى؛ دەسلەپكى ئەجدادنىڭ پەرزەنتلىرى، ئۇلارغا ئائىت ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ۋە شەخسلەرنىڭ تەرجىمىھال جەدۋىلى؛ ئاندىن ئىككىنچى بوغۇندىكى ئەجداد (يەنى دەسلەپكى ئەجدادنىڭ پەرزەنتلىرى) نىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇلارنىڭمۇ پەرزەنتلىرى.... مانا مۇشۇ تەرتىپتە نۆۋەتتىكى ئەڭ ئاخىرقى بوغۇنغا تەۋە پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلىشقۇچە ئوخشاش تەرتىپتە يېزىشقا بولىدۇ. بۇ بۆلەك نەسەبنامىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەربىر بوغۇنغا تەۋە شەخسلەرگە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەنگەندىن كېيىن، شۇ تەرتىپ نومۇرى شۇ شەخسنىڭ تەرجىمىھال جەدۋىلىگە، شۇ شەخسنىڭ ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە ھەمدە شۇ شەخسنىڭ تەرجىمىھالىنىڭ بېشىغا يېزىلىشى كېرەك، شۇنداقلا شۇ كىشىلەرنىڭ تۇرالغۇ، مال - مۈلۈك، كۆچۈش... كە ئوخشاش ئەھۋاللىرىمۇ ئۆز جايىدا بايان قىلىنغاندىن باشقا، ئالاقىدار سۈرەت، رەسىم، جەدۋەل ۋە كىچىك شەجەرە ئىسخېمىلىرىمۇ قىستۇرۇلۇپ مېڭىش لازىم.

بۇنىڭدا ھەربىر بوغۇننى بىر باب ئىچىدە خاتىرىلەش، بابلار ئىچىدە تارماقلارنى تەسىس قىلىپ، ئۇلاردا تاغلار ۋە ھاممىلارنىڭ ئەھۋالىنى ھەمدە ئالاقىدار ھەممە ئەھۋاللارنى بايان قىلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، بىر كىشى ئۆزىنىڭ ئالتىنچى ئەجدادىنى سۈرۈشتۇرۇپ بىلىپ، شۇ كىشىنى تۇنجى ئەجداد سۈپىتىدە بېكىتىۋالغاندىن كېيىن نەسەبنامىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى يەتتە بابقا بۆلۈپ (چۈنكى «مەن» سۈپىتىدىكى شەخس بايقالغان ئالتىنچى ئەجدادى بىلەن قوشۇلۇپ جەمئىي يەتتە بوغۇن ئۇرۇق - تۇغقانىنى تەشكىل قىلىدۇ)، ھەربىر باب ئىچىدە تارماق پاراگرافلارنى تەسىس قىلىپ

يازسا بولىدۇ. ھەر بىر بوغۇن ھەققىدىكى خاتىرىدە جەمەت ئىچىدىكى بېقىۋېلىنغان، تېپىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ شۇ خىل مۇناسىۋەتلىرىنمۇ تەپسىلىي يېزىش (ئەگەر بۇ مەخپىي تۇتۇلغان ئىش بولسا، ئۇنداقتا نەسەبنامە يازغۇچى بۇنداق تەپسىلاتنى كىرگۈزۈش - كىرگۈزمەسلىكنى ئۆزى بەلگىلىسە بولىدۇ، ئەمما چىنلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا يەنىلا ئەمەلىيەتنى سۆزلەش مۇۋاپىقتۇر)، ئۇلارنىڭ ئەسلىي ئاتا - ئانىلىرى مەلۇم بولسا، ئۇنداقتا شۇلار ھەقىقىدىمۇ بايان قىلىشقا بولىدۇ.

يەتتىنچى، جەمەتنىڭ تارىخىدىكى ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئورۇن جەھەتتىكى ئومۇمىي يۇزلىنىش ۋە ئۆزگىرىش.

سەككىزىنچى، جەمەتنىڭ ئىرسىي ۋە جىسمانىي خۇسۇسىيەتلىرى ھەم جەمەت ئەزالىرى ئارىسىدا كۆپ كۆرۈلگەن كېسەللىك ھەم ئۇلاردىكى ئۆزگىرىش.

توققۇزىنچى، باشقا ئەنئەنىلەر.

ئونىنچى، جەمەت ئۇگۇتلىرى.

ئون بىرىنچى، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە باشقا يازمىلار.

ناۋادا، بىر جەمەتتىكىلەردىن قېلىپ قالغان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى كۆپ بولسا، ئۇلارنى نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرماي، ئايرىم بىر كىتابچە سۈپىتىدە تەييارلاپ، نەسەب خاتىرىسىگە يانداشتۇرۇشقىمۇ بولىدۇ.

ئون ئىككىنچى، خاتىمە.

ئەلۋەتتە، نەسەبنامىدە نېمىلەرنى بايان قىلىشتا، قولغا كەلتۈرۈلگەن ماتېرىياللارنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە ئاساسەن نەسەبنامىنىڭ مەزمۇن قۇرۇلمىسىنى ئەھۋالغا قاراپ بېكىتىشكىمۇ بولىدۇ.

نەسەبنامىدە بىر جەمەتنىڭ ئەر ئەجدادلىرىنىڭ ۋە ئايال ئەجدادلىرىنىڭ ھەممىسى ئومۇمىيۈزلۈك خاتىرىلىنىدۇ دېگەنلىك، نەسەبنامىدە جەمەت ئىچىدىكى خوتۇن - قىزلارنىڭ ئەھۋالىمۇ خا-

تىرىلىنىدۇ، دېگەنلىكتۇر. نەسەبنامىدە ئاياللارنىڭ ئىش - پائالىيىتى خاتىرىلەنگەندە مۇنداق ئىككى نۇقتىغا دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ: بىرى، نەسەبنامىدە بىر جەمەتتىكى خوتۇن - قىزلارنىڭ ئىش - پائالىيەتلىرى ۋە باشقىلار بىلەن بولغان قانداشلىق مۇناسىۋىتى ھەققىدە مۇۋاپىق توختىلىپ ئۆتۈش زۆرۈر؛ يەنە بىرى، مەلۇم جەمەتتىكى خوتۇن - قىزلارنىڭ باشقا جەمەتتىكىلەرگە ياتلىق بولۇپ كەتكەندىن كېيىنكى ئىش - پائالىيەتلىرى ئۇلار نىكاھداشلىق مۇناسىۋىتى ئارقىلىق تەۋە بولغان يېڭى جەمەتلىرىنىڭ نەسەبنامىلىرىدە خاتىرىلىنىشى لازىم. ئەگەر مەڭگۈ بويتاق ئۆتكەن ئاياللار بولسا، ئۇلارنى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە تەپسىلىيرەك خاتىرىلەش لازىم. نەسەبنامە شەجەرىسىدە ئاياللارنىڭ ئىسىملىرىنىڭ ئۆز جەمەتى نەسەبنامىسىدە ۋە ياتلىق بولغان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە ئىككى قېتىم خاتىرىلىنىشىنى كۆزدە تۇتقاندا، ئۇلارنىڭ ئىش - ئەھۋالىنىڭ خاتىرىلىنىش دەرىجىسىگە مەلۇم چەك - چېگرا بەلگىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. بۇنى ھەر بىر ئاياللىق ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلەش، يەنى ئەسلى جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە ئاز - كۆپ خاتىرىلەش ۋە ياتلىق بولغان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە ئاز - كۆپ خاتىرىلەشنى بەلگىلەش زۆرۈر بولىدۇ.

بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنى نەسەبنامىدە قانداق بايان قىلىش، شەجەرىدە قانداق ئىپادىلەش ئۆز نۆۋىتىدە دىققەت - ئېتىبارغا سازاۋەر بولۇشقا تېگىشلىك بىر مەسىلىدۇر. بېقىۋېلىنىش ئەھۋالى جەمەتتىكى ھەممە كىشىگە ۋە شۇ شەخسنىڭ ئۆزىگىمۇ ئايان بولغان ئەھۋالدا، شۇ كىشىگە ئائىت بايانلاردا مەزكۇر مەسىلىنى ئوچۇق بايان قىلىشقا، بېقىۋېلىنغۇچىنىڭ ئەسلى ئاتا - ئانىسى، يۇرتى، بېقىۋېلىنغان ۋاقىت، ئارىدىكى ئالاقىدار كېلىشىم ۋە مۇناسىۋەتلەر، بېقىۋېلىنىش سەۋەبى قاتارلىقلار ھەققىدە ئىخچام توختىلىشقا، شۇ شەخسنىڭ تەرجىمىھال جەدۋىلىدە بۇنى ئېنىق يېزىشقا شەجەرىدىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە بو-

لىدۇ. بۇنىڭدا بېقىۋېلىنغۇچىلار ئەجداد شەجەرىسىنى ئۆزگەرتىپ ئىككى ئەجداد لىنىيەسى بويىچە شەجەرە سىستېمىسىنى تۈزۈشكە بولىدۇ. ناۋادا، بېقىۋېلىش ئەھۋالىنى نەسەبنامىدە ئېنىق بايان قىلىش جەمەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى نۆۋەتتىكى مۇناسىۋەتكە پايدىسىز دەپ قارالسا، ئۇنداقتا بۇ ئەھۋالنى ۋاقتىنچە تىلغا ئالماسلىق — نەسەبشۇناسنىڭ ئىختىيارىيلىقىدىكى ئىشتۇر، شۇنداقتىمۇ جەمەت تارىخىنىڭ چىنلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشنى كۆزدە تۇتقاندا، بېقىۋېلىش مۇناسىۋىتىنى نەسەبنامىدە ئەينەن بايان قىلغان مۇۋاپىقتۇر.

ئىلمىي نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى قانۇن بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىكتۇر. نەسەبشۇناسلار ئۆزى تەييارلىغان نەسەب ماتېرىياللىرىدىن توغرا پايدىلىنىش ۋە توغرا يەكۈن چىقىرىش ئۈچۈن، مىراس قانۇنى، نىكاھ قانۇنى، شۇنداقلا يۇقىرىقى جەھەتلەردە خەلق ئارىسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان يوسۇن (ئادەت قانۇنى) ھەققىدە بىر قەدەر ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشى لازىم. بۇ ھەقتىكى بىلىملەرگە ئىگە بولمىغاندا، نەسەبنامە يېزىش جەريانىدا يولۇققىدەك بەزى مەسىلىلەرگە ئىلمىي رەۋىشتە جاۋاب بېرىش قىيىن بولىدۇ، بولۇپمۇ تالاش - تارتىشتا تۇرۇۋاتقان مەلۇم مال - مۈلۈكنىڭ ھەقىقىي ۋارىسلىرىنى ئېنىق بېكىتىش، مىراسخورلارنىڭ سالاھىيىتىنى بېكىتىشتە نەسەبشۇناسلار ئۈچۈن ئالاقىدار قانۇنىي بىلىملەر بەك زۆرۈر بولىدۇ.

نەسەب ماتېرىياللىرىدىن نەسەبنامە يېزىشتا پايدىلىنىشتا، نەسەبشۇناسلار (ياكى نەسەبنامە يازغۇچىلار) ھەربىر مەسىلىنىڭ قانۇنىي تەرىپىنى تولۇق ئېتىبارغا ئېلىشلىرى زۆرۈر، بولۇپمۇ جەمەت تارىخىنىڭ ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە تەۋە بۆلۈكىنى يازغاندا شۇ مەزگىلدىكى مەسىلىلەرگە شۇ دەۋرنىڭ قانۇنىي نۇقتىسىدىن جاۋاب ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئىسلام شەرئىتى نۇقتىسىدىن مەسىلىلەرگە قاراش، جاۋاب بېرىش زۆرۈر بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، نەسەبنامىلەردە ھەربىر مەزمۇننى قانۇنغا چېتىلمايدىغان تەرزدە ئاددىي يېزىشقىمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە نەكاھ، مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش... جەھەتلەردە ئالاھىدە ئەھۋاللار مەۋجۇت بولمىغان جەمەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى يازغاندا، ئۆتكەن دەۋردىكى ھۆكۈمەتلەرنىڭ ۋە نۆۋەتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار قانۇن ـ نىزاملىرىنى ھەم شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى بىلىش ۋە نەسەبنامە يېزىشتا تەتبىقلاشنىڭ كۆپ زۆرۈرىيىتى بولماسلىقى مۇمكىن، شۇنداقتىمۇ نەسەبنامە يېزىش جەريانىدا ئۇچرايدىغان مەسىلىلەرگە قانۇنىي نۇقتىدىن جاۋاب بېرىش، شۇنداقلا نەسەبنامىنى نۆۋەتتىكى ئالاقىدار قانۇنلارغا مۇۋاپىق كېلىدىغان ھالەتتە يېزىشنى نەسەبشۇناسلار (نەسەبنامە يازغۇچىلار) ئۈستە ساقلاشلىرى كېرەك.

ئەجدادلارنىڭ نەسەبنامىسى نەسەب تەتقىقاتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق نەتىجىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنى ئەستە تۇتۇش كېرەككى، ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلارنى خۇلاسىلىگەن چاغدا، ھەربىر ئەجدادقا ئوخشاش پوزىتىسىيەدە قاراش لازىم. ئەجدادلارنىڭ بەزى ئىشلىرىنى يوشۇرۇش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى بۇرمىلاپ بايان قىلىشتىن ساقلىنىش، شۇنداقلا ئۆتكەنكى تارىخنى بۇگۈن ۋە كەلگۈسى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرىمەن دېگەن نىيەتتە ئۆتمۈشنى ئۆزگەرتىپ تەسۋىرلەشتىن ساقلىنىش كېرەك.

نەسەبنامىنى تۈزۈشتىن ئىلگىرى جەمەت ئىچىدە نەسەبنامە يېزىش گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلىش ياخشى ئەھۋالدۇر. بۇنداق گۇرۇپپا جەمەت ئىچىدىكى بىلىملىك كىشىلەر ۋە ھەر بىر تارماق ئائىلىلەرنىڭ باشلىقلىرىدىن تەشكىللەنسە بولىدۇ. بۇلار جەمەت تارىخىغا ئائىت خاتىرىلەرنى رەتلەش، ھەر قايسى تارماق ئائىلىلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى رەتكە تۇرغۇزۇش، شەجەرە ئىسخىمىلىرىنى لايىھەلەش ۋە پۈتكەن نەسەبنامىنى تىل ۋە يېزىق جەھەتتىن پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە نەسەبنامىلەرنى ساقلاش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولسا بولىدۇ. بۇنداق گۇرۇپپىدىكى ئەزالار جە-

مەت ئىچىدىكى تارماق ئائىلىلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە ئاساسەن بېكىتىلسە بولىدۇ. ئىلگىرىكى زامانىدا بەزى جەمەتلەر مەخسۇس نەسەبنامە يېزىشنى كەسىپ قىلغان كىشىلەر ياكى داڭلىق ئەدىبلەرنى تەكلىپ قىلىپ ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى يازدۇرىدىغان ئەھۋال بار ئىدى. بۇنداق تەكلىپ قىلىنغان كىشىلەرگە نەسەبنامىنىڭ شەكلى، مەزمۇنى ۋە تىل ـ يېزىقى جەھەتتىكى تەلەپلەرگە كاپالەتلىك قىلغان ھالدا نەسەبنامىنى پۈتتۈرۈپ چىقىرىش تەلىپى قويۇلاتتى. ئەمما، نەسەبنامە يېزىپ بەرگۈچىلەر پايدا ـ مەنپەئەت كۆزلەپ، نەسەبنامە ئىچىدە بەزى توقۇلمىلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشتىن خالىي بولالمايتتى.

جەمەت تارىخى ۋە ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە توپلانغان بارلىق ئۇچۇر، ماتېرىيال ۋە خاتىرىلەر ئاساسىدا، جەمەت نەسەبنامىسىنى ماقالە ياكى كىتاب شەكلىدە يېزىشقا بولىدۇ. كەسپىي نەسەبشۇناسلار ۋە بۇ ئىشقا بەك ئېتىبار بەرگەن كىشىلەر كىتاب چوڭلۇقىدا نەسەب خاتىرىسى يېزىپ چىقسىمۇ، ئەمما كۆپىنچە كىشىلەر ئەجدادلىرى ھەققىدىكى مۇھىم ئۇچۇرلار ئاساسىدا ماقالە ئۇزۇنلۇقىدا نەسەب خاتىرىسى يېزىپ چىقىشى مۇمكىن. شۇنى بىلىش كېرەككى، قىممىتى يۇقىرى نەسەبنامە ئۆتمۈش ھەققىدە كۆپ نەرسە خاتىرىلەنگەن نەسەبنامە بولماستىن، بەلكى ماتېرىياللار تاللانغان، تېمىلار بويىچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنگەن، ھەربىر مەسىلە ئىخچام، مېغىزلىق بايان قىلىنغان نەسەبنامىدۇر.

نەسەبنامە يېزىشتا قوللىنىدىغان ئۇسلۇب مەسىلىسىدە، ھەربىر كىشى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئۆز ئۇسلۇبى بويىچە، ئۆزىگە خاس تىل بىلەن يازسا بولىۋېرىدۇ. بۇنىڭدا رەسمىي تارىخ كىتابلىرىدىكى ئۇسلۇبنى دوراشنىڭ ھاجىتى يوق. ئەمما، ئەگەر نەسەبشۇناس ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى چوڭراق يېزىپ نەشر قىلدۇرۇشنى ئويلايدىكەن، ئۇنداقتا نەسەبنامىنىڭ قورۇلمىسىنى پۈختىراق تۈزۈشى، قېلىپلاشقان ئەدەبىي تىلنى ئىشلىتىشى زۆرۈر بولىدۇ. ئەمما، نەسەبنامىنى كېيىنكى

ئەۋلادلار قىزىقىپ ئوقۇيدىغان خاتىرىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، يە-
نىلا جانلىقراق يازغان ئەۋزەلدۇر. يېزىش جەريانىدا ئىشلەتكەن
تىل راۋان، ئېنىق، ئاددىيراق بولۇشى لازىمكى، يەرلىك شېۋىلەر-
نى، زىيادە دەبدەبىلىك ئىبارىلەرنى ۋە ئەدەبىي تەسۋىرلەرنى ئىش-
لىتىش مۇۋاپىق ئەمەس. جۈملىلەرنىڭمۇ ئاددىيراق، باش - ئا-
خىرى ماسلاشقان، مەنتىقىلىقى كۈچلۈك بولغىنى تۈزۈك. ئومۇ-
مەن، نەسەبنامىدە ئىشلىتىلگەن تىل شۇنداق بولۇشى كېرەككى،
ئۇنى جەمەتتىكى ھەر خىل مەدەنىيەت سەۋىيەسىدىكى، ھەرخىل
ياش قۇرامدىكى كىشىلەر چۈشىنەلەيدىغان بولۇشى لازىم. ئۇنىڭ-
دىن باشقا، يېزىش جەريانىدا ئەجدادلاردىن پەخىرلىنىش تۇيغۇ-
سىنىڭ تۇرتكىسىدە ھېسسىي تۇس ئالغان سۆز - جۈملىلەرنى
ئىشلىتىپ قويۇشتىن ياكى بەزى تەرەپلەرگە ئېتىبارسىز قاراپ
بەك ئاددىيلاشتۇرۇپ يېزىپ قويۇشتىنمۇ ساقلانغان تۇزۇك. ھەر-
بىر جەمەتنىڭ، جۈملىدىن ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە خاس تارى-
خى، سەرگۈزەشتىلىرى بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇلار يەنە باشقا جەمەت
ياكى ئائىلىلەر بىلەن ئورتاق تەرەپلەرگىمۇ ئىگە بولىدۇ. ناۋادا، نە-
سەبنامىدە بىر جەمەتنىڭ ئۆزىگە خاس تەرەپلىرىنىلا يېزىش تەكىت-
لىنىدىكەن، ئۇنداقتا ئاخىرىدا پۈتۈپ چىقىدىغىنى مۇۋازىنەتسى
كەم، توغرىلىق دەرىجىسىدە گۇمان بار بىر ھېكايە بولۇپ قالىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن سىرت، نەسەبنامە يېزىشتا يەنە تۆۋەندىكىدەك
بىر قانچە مەسىلىگە ئېتىبار بېرىشكە توغرا كېلىدۇ:

بىرىنچىدىن، نەسەبنامە يازغۇچى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامە-
سىنى يېزىش جەريانىدا بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسى دەپ قاراش
كېرەك. بۇنىڭدا، نەسەبشۇناسلاردىن ۋە نەسەبنامە يېزىشتا تەجرە-
بىسى بار كىشىلەردىن كۆرسەتمە ۋە مەسلىھەت سوراشقا بولىدۇ،
ئەمما شۇلارنىڭ پىكرى بويىچە نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ۋە
ئۇسلۇبىنى ھە دېسىلا خالىغانچە ئۆزگەرتىپ يۇرۇشكە بولمايدۇ.
بۇنىڭدا نەسەبنامە يازغۇچى ئۆزىنى «مەن جەمەتىمىنىڭ تارىخچە-
سى، مەن نەسەبنامىدە يازغان ئەھۋاللارغا مەسئۇل بولىمەن» دەپ

ئويلىشى كېرەك. ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئالىي مەلۇمات
كۆرگەن جەمەتلەر تولىمۇ كەم ئۇچرايدۇ. شۇڭا، نەسەبنامىنى جە-
مەتتىكى ھەربىر كىشى زوقلىنىپ ئوقۇيدىغان تارىخقا ئايلاندۇ-
رۇشنى كۆزلىگەندىن سىرت، ئۇنى جەمەت ئەزالىرىنى ئالدايدىغان
ياكى ئەجدادلىرى توغرىسىدا خاتا تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويىدىغان
نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ. شۇڭا، نەسەبنامە تولىمۇ
سىستېمىلىق ۋە كاتتا يېزىلمىغان تەقدىردىمۇ، سەممىيلىك بە-
لەن يېزىلىشى زۆرۈر.

ئىككىنچىدىن، مۇكەممەل نەسەبنامە نوقۇل يازما بايانىدىن
باشقا، يەنە ئالاقىدار ئۇچۇر ۋە باشقا مەنبەلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئې-
لىشى لازىم، يەنى بىر نەسەبنامىدە جەمەت تارىخى ھەققىدە بايان
يازغاندا، شۇلارنىڭ كېلىش مەنبەلىرىنى «پايدىلانغان ماتېرىيالىلار
تىزىملىكى» شەكلىدە ئەسكەرتىش، بەزى تەپسىلاتلارغا بەت ئاس-
تىدا ئىزاھ بېرىش، نەسەبنامىنىڭ ئاخىرىدا ئىندېكس (ئاچقۇچ)
تەمىنلەش، ماتېرىيال توپلاش ۋە نەسەبنامە يېزىش جەريانىدا يار-
دەم بەرگەن شەخس ۋە ئورۇنلارغا تەشەككۇر ئېيتىش لازىم.

ئۈچىنچىدىن، نەسەبنامە ئۆز نۆۋىتىدە نوقۇل يازما خاتىرە
دەپ قارالماسلىقى زۆرۈر. ھۆججەت - ۋەسىقە، رەسىم - سۈرەت،
خەرىتە قاتارلىقلارنى قىستۇرۇش نەسەبنامىنىڭ سۈپىتىنى يۇقا-
رى كۆتۈرىدۇ ھەم مۇكەممەللەشتۈرىدۇ. رەسىملەر ۋە سۈرەتلەر
(ئەجدادلارنىڭ سۈرەت ۋە رەسىملىرى، تۇرالغۇ جاي، يۇرت، قەبرە
رەسىملىرى) جەمەت ئەزالىرى ۋە ئۇلارنىڭ تەقى - تۇرقى، تۇر-
مۇش شارائىتى ھەققىدە مۇھىم ئۇچۇرلار بىلەن تەمىن ئەتسە،
ھەرخىل كونا ھۆججەت ۋە ۋەسىقىلەر (كۈندىلىك خاتىرە، تۇرلۇك
ئىسپاتلار، گۇۋاھنامە - كىنىشكىلار، خەت - چەكلەر... نىڭ كۆ-
پەيتىلگەن نۇسخىسى) جەمەت تارىخىغا ھاياتىي كۈچ، جانلىقلىق
بەخش ئېتىدۇ. خەرىتىلەر بولسا ئوقۇرمەنلەرنى بىۋاستە تە-
سىراتقا ئىگە قىلىدۇ. مەزكۇر قىستۇرمىلار نەسەبنامە تېكىستە-
دىكى مۇناسىۋەتلىك بۆلەكلەرگە قىستۇرۇلسىمۇ ياكى نەسەبنامە

تېكستىنىڭ ئاخىرىغا تۇپلەنسىمۇ بولىدۇ. قانداقلا ئورۇنلاشتۇ-
رۇشتىن قەتئىينەزەر، ھۆججەت ـ ۋەسىقە، رەسىم ـ سۈرەت،
خەرىتىلەرگە مۇھىم ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ماۋزۇ قويۇش
(يەنى ئىزاھ بېرىش) لازىم.

ئىلگىرىكى كۆپىنچە نەسەبنامىلەردىكى بىر ئورتاق ئالاھىد-
لىك ـ ئۇلاردا ياخشىلىقنىڭ كۆپرەك يېزىلىپ، يامانلىقنىڭ يې-
زىلمىغانلىقى ياكى ئەجدادلارنىڭ ياخشىلىقى كۆپرەك گەۋدىلە-
دۇرۇلۇپ، يامان ئىش ئىزلىرىنىڭ يوشۇرۇلغانلىقى بولسا كې-
رەك. نەسەبنامىلەردە كۆرۈلىدىغان يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىك (يە-
نى ياخشىلىقنىڭ كۆپرەك يېزىلىپ، يامانلىقنىڭ يېزىلماسلىقى)
ئەجدادلارغا ھۆرمەت قىلغانلىقنىڭ ئىپادىسى بولسىمۇ، ئەمما بۇ
نەسەبنامىلەردىكى ماتېرىياللارنىڭ چىنلىقىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ.
بۇمۇ بىر قىسىم تارىخشۇناسلارنىڭ نەسەبنامىلەرنىڭ ئىشەنچلىك-
لىكىدىن گۇمانلىنىشىنىڭ بىر سەۋەبىدۇر. گەرچە شۇنداق قە-
لىش مەزكۇر جەمەتنىڭ شان ـ شەرىپىگە داغ چۈشۈپ قېلىشنىڭ
ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ توغرا بولۇپ كېتىشى
ناتايىن. تەشەببۇسكار شۇكى، جەمەت ئىچىدىن چىققان ئىبرەت-
لىك شەخسلەرگىمۇ نەسەبنامە ئىچىدە مۇڭاپىق ئورۇن بېرىش،
ئۇلارنىڭ ئىبرەتلىك ئىش ئىزلىرى ئارقىلىق ئەۋلادلارغا تەربىيە
بېرىش، نوقۇل ياخشىلىق بىلەنلا ئەمەس، بەلكى سەتچىلىك ئا-
قىلىقىمۇ ئۇلاردا ئۆز جەمەتنىڭ شەرىپى بىلەن پەخىرلىنىش،
مەغلۇبىيەتتىدىن پۇشايمان قىلىش، نومۇسنى يۇيۇش تۇيغۇسىنى
يېتىلدۇرۇش لازىم.

نەسەبنامە ئارقىلىق بالىلارغا ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ ئىش ئى-
زىرى ھەققىدە تەلىم بېرىش بالىلار ئۈچۈن تارىخنى جانلىق نە-
سىگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ. بالىلار ئۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ كې-
لىپ چىقىش تارىخىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ ھايات
ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا تېخىمۇ يېقىنلىشىدۇ، ئۆزلىرى ھەققىدە
تېخىمۇ كۆپ بىلىشكە ئېرىشىدۇ. نەسەبنامە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى-

دىن، ئەجدادلىرىدىن ھەم ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنە ـ ئۇدۇملىرىدىن
پەخىرلىنىش ھېسسىياتلىرىنى يېتىلدۇرىدۇ.

نەسەب زەنجىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش مۇرەككەپ ۋە ۋاقىت
كېتىدىغان تەتقىقات ئىشى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدا بالىلارنىڭمۇ
قىلىشىغا بولىدىغان ئىشلار بار. مەسىلەن، جەمەت ھېكايىلىرىنى
خاتىرىلەپ توپلاش... قاتارلىق پائالىيەتلەرگە بالىلارنى ئىشتىراك
قىلدۇرۇشقا بولىدۇ. بۇنداق قىلغاندا، بالىلارنىڭ كەلگۈسىدە نە-
سەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ئاساس سېلىپ بەرگىلى
بولىدۇ.

4) تەتقىقاتنى ئاخىرلاشتۇرۇش

نەسەب خاتىرىسىنىڭ پۈتكەنلىكى جەمەت ئۇچۇن ئېيتقاندا،
ئەھمىيىتى كىچىك ئىش ئەمەس. شۇڭلاشقا، نەسەبنامە رەسمىي
پۈتكەندىن كېيىن، قۇتلۇق كۈنلەردىن بىرىنى تاللاپ، جەمەت
ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلغان مەلۇم كۆلەمدىكى مۇراسىم ئۆت-
كۈزۈش تېخىمۇ ياخشىدۇر. مۇنداق مۇراسىمدا جەمەتنىڭ مويسە-
پىتلىرى ياكى نەسەبنامە يېزىش گۇرۇپپىسىدىكى كىشىلەر پۈت-
كەن نەسەبنامىلەرنى تارماق ئائىلىلەرگە تارقىتىپ، نەسەبنامە تۈ-
زۈشنىڭ ئەھمىيىتى، ئۇنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇشنىڭ زۆرۈر-
لۈكى، ئەجدادلار ئىزىنى ئۆچۈرۈپ قويماسلىق ... قاتارلىق مەسە-
لىلەر توغرىسىدا جەمەت ئەزالىرىغا چۈشەنچە بېرىشلىرى لازىم.

جەمەت نەسەبنامىسى ئۇچۇن ماتېرىيال توپلاش داۋامىدا ئې-
رىشىلگەن نۇرغۇن ماددىي بۇيۇملار نەسەبنامىنى يېزىش تاماملا-
غاندىن كېيىن كېرەكسىز نەرسىگە ئايلانماستىن، ئەكسىچە جە-
مەتنىڭ تارىخىغا ئائىت يادىكارلىقلارغا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا،
نەسەبنامە يېزىش خىزمىتى تاماملانغاندىن كېيىن، جەمەت تار-
خىغا ئائىت ماددىي بۇيۇملارنى قانداق ساقلاش ۋە رەتلەشمۇ مۇ-
ھىم خىزمەتلەردىن سانىلىشى زۆرۈر. ئۇلارنى قەدىرلەپ ساقلا-
نىڭ يولى دەل ئائىلە تەۋەررۇكلىرى ئامبىرىنى قۇرۇپ چىقىش-
تىن ئىبارەت.

ئەجدادلار تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەن ھەر قانداق بىر ماددىي بۇيۇم ئائىلە تەۋەررۇكلىرى بولۇشقا مۇناسىپتۇر. جۇملىدىن، ئائىلە تەۋەررۇكلىرى سۈرەتلەر، كىيىم ـ كېچەكلەر، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى، ھۈنەر ـ كەسىپ سايمانلىرى، ئاشخانا جابدۇقلىرى، سېلىنچىلار، زىبۇ ـ زىننەتلەر، ئۆي جاھازلىرى، كىتاب، دىنىي بۇيۇملار، سازلار... نى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن. نەسەبنامە يېزىش جەريانىدا پايدىلانغاندىن كېيىن ئۇلارنى ياخشى ساقلاش، ھەر بىرىگە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش، ئۇلارنىڭ تارىخى ۋە باشقا تەپسىلاتلار توغرىسىدا قىسقىچە ئىزاھ بېرىش لازىم. ئۇلار ھەققىدىكى ئىزاھ مۇنداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالسا بولىدۇ:

(1) تەۋەررۇك بۇيۇمنىڭ ئىسمى ۋە نومۇرى

(2) ئۇنىڭ كىم تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەنلىكى ياكى سېتىۋېلىنغانلىقى

(3) تەۋەررۇك بۇيۇمنىڭ سىياقى، ئىشلىتىلىش ئورنى، ئالاھىدىلىكلىرى

(4) شۇ تەۋەررۇكنىڭ ئىشلىتىلىش تارىخى ۋە ئۇنىڭغا ئائىت بەزى ئۇچۇرلار

(5) ئۇنىڭ كىمگە مىراس بولۇپ قالغانلىقى ياكى سېتىۋېلىنغانلىكى

جەمەت دائىرىسىدىن تېپىلغان تەۋەررۇك بۇيۇملار ئەجدادلارنىڭ تارىخىدىن ئۇچۇر بەرگۈچى ئەملىي ماتېرىيال بولۇش سۈپىتىدە، نەسەبنامىدىكى خاتىرىلەرنىڭ چىنلىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇرىدۇ. ناۋادا بۇنداق تەۋەررۇكلەرنىڭ سانى كۆپ بولسا، ئۇلارنى ئائىلە ـ جەمەت مۇزېيى قۇرۇپ ساقلاشقىمۇ بولىدۇ.

8. نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش، ساقلاش ۋە پايدىلىنىش

نەسەبنامىلەر قەرەللىك رەۋىشتە تۈزىتىلىپ، تولۇقلىنىپ بارغاندىلا، ئاندىن جەمەت تارىخىنىڭ مۇكەممەللىكى ۋە ئېنىقلىقىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. نەسەبنامىلەر ئادەتتە تۈزۈلۈپلا تاشلاپ قويۇلسا بولمايدۇ. ھەر قايسى مىللەتلەردە قەدىمدە ھەر خىل شەكىلدىكى نەسەب خاتىرىلىرى كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما كۆپىنچە نەسەبنامىلەر تۈزىتىلىپ تولۇقلانمىغاچقا، ئۇلار تەدرىجىي يوقاپ كەتكەن ياكى قەدىمىي رىۋايەتلەر سۈپىتىدە توختاپ قالغان.

ئەستايىدىل ماتېرىيال توپلاش ۋە ئېھتىياتچانلىق بىلەن تۈزۈش نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن نەسەبنامە تەبىئىي رەۋىشتە جەمەت ئەزالىرى قەدىرلەيدىغان ۋە ساقلايدىغان ئەتىۋارلىق تەۋەررۇك نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. نەسەبنامىلەرنىڭ رولىنىڭ چوڭلۇقى ۋە ئۇنى تۈزۈپ چىقىشنىڭ ئاسان ئەمەسلىكى ۋەجىدىن، نەسەبنامىلەرنىڭ ئېچىگە ئەسلىدىنلا نەسەبنامىنى ساقلاشقا ئائىت ئىزاھلىق چۈشەندۈرۈش يېزىلىشى كېرەك. ئىلگىرىكى خەنزۇلارنىڭ بەزى نەسەبنامىلىرىدىكى نەسەبنامىنى ساقلاشقا ئائىت بايانلاردا نەسەبنامىنى باشقا جەمەت كىشىلىرىگە ئاسانلىقچە كۆچەتمەسلىك، ئارىيەتكە بەرمەسلىك، يىتتۈرۈۋەتمەسلىك ... تەك بىر قاتار تەلەپلەرمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئەمەلىيەتتە، نەسەبنامىنى ساقلاش ۋە قوغداش ئۇنى تۈزۈپ تارقىتىپ بولغاندىن كېيىنلا باشلىنىدۇ. نەسەبنامىلەرنىڭ ئوبدان ساقلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئوچۇن، ئىلگىرىكى بەزى نەسەبنامىلەردە ھەر بىر نەسەبنامىگە رەت نومۇرى قويۇلغاندىن باشقا، يەنە نەسەبنامىنى تاپشۇرۇۋالغۇچى ۋە ساقلىغۇچىلارنىڭ ئىمزاسى قويۇلغان، مۇھۇرلىرى بېسىلغان. نەسەبنامىلەرنى تاپشۇرۇۋالغۇچىلار نەسەبنامىلەرنى ساقلاشتىكى زور مەسئۇلىيەتنى تونۇپ يېتىپ، ئۇلارنى بۇزۇۋېتىشتىن قەتئىي چەكلەنگەندىن باشقا، يەنە نەسەب ماتېرىياللىرىنىڭ ئۆزلۈكىدىن بۇزۇلۇپ كېتىشىنىڭ، سۇدا ئېقىپ، ئوتتا كۆيۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغان. شۇڭلاشقا، بۈگۈنكى كۈندە خەنزۇلار ۋە غەرب مىللەتلىرىدە تارىخى بىر قانچە يۈز يىللىق، ھەتتا مىڭ يىللىق نەسەبنامىلەر ساقلىنىپ تۇرماقتا. نەتىجىدە ئۇلار ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ ئىسىم ـ پامىلىسىنى بىلىپلا قالماي، بەلكى ئۇلارنىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرى، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرى، ئۆرپ ـ ئادەت، ئەنئەنە ۋە ئىجتىمائىي ئورنى قاتارلىقلارنى ئېنىق بىلىپ يېتىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ ئۆزىنى تونۇشىغا ئىنتايىن پايدىلىق بولىدۇ.

سەبنامىلەرنى ساقلاش ئىشىدا نەسەبنامىلەرنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. چۈنكى، نەسەبنامىلەر ئىچىدە بىر جەمەتنىڭ ئەجدادلىرى ۋە تارىخىغا ئالاقىدار مۇھىم ماتېرىيالالار خاتىرىلەنگەن بولغاچقا، ناۋادا نەسەبنامىلەر باشقا كىشىلەر-نىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىكەن، ئۇنداقتا يامان نىيەتلىك كىشىلەر بۇ خاتىرىلەردىن پايدىلىنىپ ئاۋارىچىلىك تۇغدۇرۇشى، ئورۇق – تۇغقان سىياقىغا كىرىۋېلىپ نەپ ئۇندۇرۇشكە ئورۇنۇشى، نەسەبنامىلەرنى سېتىۋېتىشى، كۆچۈرۈپ تارقىتىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن. شۇڭلاشقا، نەسەبنامىلەرنى خالىغان كىشىگە كۆرسەتمەسلىك، خالىغان كىشىنىڭ تەكشۈرۈشىگە بەرمەسلىك كېرەك. نەسەبنامىلەرنى جەمەتكە تەۋە تارماق ئائىلىلەردە ساقلاشتا، ئۇنى خالىغانچە ئوقۇپ، خالىغانچە سۆزلەپ يۈرىدىغان نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويماسىتىن، ئۇنى جەمەتنىڭ بايلىقى، مەخپىيەتلىكى بار قەدىرلىك نەرسە سۈپىتىدە تونۇپ، ھالقىلىق ئەھۋالدا پايدىلىنىش كېرەك.

جەمەت نەسەبنامىلىرىنى ساقلاشنىڭ بىرقانچە خىل يولى بار. بىرى، يېزىلىپ پۈتكەن نەسەبنامىنى كۆپەيتىپ، جەمەتكە تەۋە تارماق ئائىلىلەرگە بىر نۇسخىدىن تارقىتىپ ساقلاش؛ يەنە بىرى، نەسەبنامىلەرنى ئالاقىدار ئورگانلارنىڭ ئارخىپخانىلىرىدا ساقلاش. بىز ئىككىنچى خىل ئىمكانىيەتكە ئىگە ئەمەسمىز. ئەمما، غەربتە جەمەتلەرنىڭ نەسەبنامىلىرىنى مەخسۇس ساقلايدىغان ۋە نەسەبنامىلەرنىڭ ئىگىلىرىنىڭ رۇخسىتى بويىچە نەسەبنامىلەردىن كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا مۇلازىمەت قىلىدىغان ئورگانلار بار. ناۋادا، دىيارىمىزدىمۇ شۇ خىلدىكى ئورگانلار قۇرۇلسا، ئۇنداقتا نەسەبنامە ئىگىلىرى نەسەبنامىلەرنى شۇ ئورگانلارنىڭ ساقلىشىغا تاپشۇرغاندا، ئۇلار بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ مەسئۇلىيىتى، مەجبۇرىيىتى ۋە ھوقۇقىغا چېتىلىدىغان بارلىق ئىشلار توغرىسىدا كېلىشىم تۈزۈۋېلىشى لازىم.

نەسەبنامىلەرنىڭ سىرتقا تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئې-

لىشتا، يەنە بىرەر نەسەبنامە تولۇقلاپ تۈزىتىلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى نەسەبنامىنى تولۇق يىغىپ بىر تەرەپ قىلىش لازىم. نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى بار مىللەتلەردە نەسەبنامىلەر تۈزىتىلىپ تولۇقلانغاندىن كېيىن، كونا نەسەبنامىلەر تولۇق يىغىۋېلىنىپ كۆيدۈرۈلەتتى. خەنزۇ مىللىتىنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسىدە نەسەبنامە ساقلاشنىڭ تۈزۈملىرى بەك قاتتىق بولۇپ، خەنزۇلاردا «ئالتۇننى ئارىيەتكە بېرىشكە بولىدۇكى، نەسەبنامىنى ئارىيەتكە بېرىشكە قەتئىي بولمايدۇ» دېگەن قاراش كەڭ ئومۇملاشقان. شۇنداق بولغاچقا، نەسەبشۇناسلار ۋە باشقا كىشىلەر نۇرغۇن نەسەبنامىلەرنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمايلا كەلمەكتە.

ئەلۋەتتە، نەسەبنامىلەرنى قاتتىق ساقلاپ، سىرتقا تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭمۇ چېكى بولىدۇ، يەنى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىر جەمەتتىكى تارماق ئائىلىلەر كۈنسېرى كۆپىيىپ، تارماق جەمەتلەرگە ئايلانغاندا، شۇنداقلا ھەر بىر تارماق جەمەت كېيىنكى چاغلاردا يېڭىدىن نەسەبنامە تۈزمەكچى بولغاندا، ئۆزلىرى بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە جەمەتلەردە بار بولغان نەسەبنامىلەرنى ئارىيەتكە ئېلىپ پايدىلىنىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا، نەسەبنامىلەرنى قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە جەمەتلەرگە بېرىپ تۇرۇش يېڭى نەسەبنامىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ. يېقىنقى دەۋرلەردە خەنزۇلار ۋە غەربتىكى مىللەتلەر ئۆز نەسەبنامىلىرىنى جەمەتى دائىرىسىدا ساقلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلارنى كۈتۈپخانىلار ۋە مۇزېيلارنىڭ ساقلىشىغا ھاۋالە قىلىدىغان يېڭىچە ئەھۋالمۇ شەكىللەنمەكتە.

ئەمما، شۇنىڭغىمۇ دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇكى، نەسەبنامىلەرنى ساقلاشقا تېگىشلىك ئېتىبار بەرگەندىن باشقا، يەنە ئۇنىڭ پايدىلىنىش قىممىتىنى تولۇق زاھىر قىلىشنىمۇ ئويلىشىشقا توغرا كېلىدۇ. بىر مەزگىللىك ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش

ۋە يېزىشتىن كېيىن پۈتكەن نەسەبنامىنى پەقەت ئۇنى يازغۇچى كىشى ۋە ئۇنىڭ جەمەتىدىكى بىر قانچە ئائىلە كىشىلىرىلا ئوقۇيدىغان نەرسە دەپ قاراش خاتادۇر. ئەمەلىيەتتە، باشقا كىشىلەرمۇ شۇ نەسەبنامىنى ئوقۇش ئارقىلىق شۇ جەمەتنىڭ تارىخى ھەققىدە، شۇنداقلا نەسەبنامە يېزىش ئۇسۇلى ھەققىدە نۇرغۇن بىلىمگە ئېرىشىدۇ. جەمەت نەسەبنامىلىرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، كۆپەيتىپ كۈتۈپخانىلارغا قويۇش، توردا ئېلان قىلىش، نەسەبشۇناسلىق يېڭىلىرى ۋە ئەنجۈمەنلىرىدە ئالماشتۇرۇش ـــ غەربتە، جۈملىدىن ئىنگلىز تىللىق دۆلەت ۋە خەلقلەردە خېلى كەڭ ئومۇلاشقان ئىشتۇر. بۇنداق قىلىشنىڭ پايدىلىرى كۆپ بولۇپ، بۇنى ئوقۇرمەنلەر تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان بولغاچقا، بۇ يەردە بايان قىلمىدۇق.

نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش (ياكى تۇزۇش) ـــ جەمەتتىكى ياشانغانلارنىڭ ۋاپات بولۇشى ھەم يېڭىدىن ئەۋلادلارنىڭ تۇغۇلۇشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن جەمەتنىڭ نوپۇس قۇرۇلمىسىدا ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندە ھەم خاتىرىلەشكە تېگىشلىك ئىشلار كۆپەيگەندە، ئەسلىدىكى نەسەبنامە ياكى نەسەب خاتىرىسىگە يېڭى مەزمۇنلارنى كىرگۈزۈپ يېزىشتىن ئىبارەت بىر پائالىيەتتۇر. نەسەبنامىنى بىر خىل خاتىرە دەپ تونۇغان چېغىمىزدا، ئۇ جەزمەن ئۇرۇق - تۇغقانلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەرگە قارىتا ئېلىپ بارغان تەسۋىرلا بولۇشى ناتايىن. نەسەبنامىلەرنى مەلۇم جەمەت ئەزاسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھاياتىنى خۇلاسىلەيدىغان ۋە باھالايدىغان خاتىرە دېيىشكە بولىدۇ. ۋاھالەنكى، نەسەبنامىلەرنى ھەر بىر قېتىم تولۇقلاپ تۇزۇش ۋە تۇزىتىش جەريانى ئەمەلىيەتتە ھەر خىل مۇناسىۋەتلىك بايانلارنى تولۇقلاش ۋە قايتا شەرھلەش خىزمىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە، جەمەت نەسەبنامىسى ئادەتتە ھەر بىر بوغۇندا بىر قېتىم تولۇقلىنىپ يېڭىلانغان. ئادەتتە نەسەبنامىنى قايتا تۇزۇش ياكى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشنىڭ ۋاقىت ئارىلىقى

قى 10 يىلدىن 30 يىلغىچە بولۇپ كەلگەن. نەسەبنامىنى تولۇقلاش ياكى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشنىڭ ۋاقتى ھەققىدە ھەر بىر جەمەتنىڭ ئۆزىگە خاس بەلگىلىمىسى ھەم بار بولغان. بەزى مىللەتلەردە (جۈملىدىن خەنزۇلاردا) نەسەبنامىنى تولۇقلاپ يازغاندا، جەمەت دائىرىسىدە كۆلىمى چوڭراق مۇراسىم ئۆتكۈزۈلۈپ، شۇنداق مۇراسىم جەريانلىرىدا جەمەت ئىچىدىكى چوڭلار ۋە بىلىملىك كىشىلەر تەرىپىدىن نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى تولۇقلانغان ھەمدە كونا نەسەب خاتىرىلىرى يىغۇۋېلىنىپ، يېڭىدىن تولۇقلانغان نەسەبنامىلەر جەمەتتىكى تارماق ئائىلىلەرگە تارقىتىپ بېرىلگەن. ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە جەمەت نەسەبنامىلىرىنى شۇ جەمەتنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ داۋاملاشتۇرماسلىقى ئۇلارنىڭ جەمەتگە سادىق بولمىغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ قارالغان. نەسەبنامىنى كۆپىنچە بىر جەمەت ئىچىدىكى ئوقۇمۇشلۇق، كۆپتىن خەۋىرى بار كىشىلەر يازىدۇ ۋە ساقلايدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇمۇشلۇق زاتلار، بىلىملىكلەر چېقىمغان جەمەتنىڭ نەسەبنامىسى داۋاملاشتۇرۇلماي ئۈزۈلۈپ قېلىشتىن خالىي بولالمايدۇ. ئۆتكەن دەۋرلەردە مۇتلەق كۆپ قىسىم جەمەت ياكى ئائىلىلەرنىڭ نەسەبنامىسىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كېلەلمەسلىكى دەل شۇ سەۋەبتىندۇر.

خۇددى يۇقىرىقى سەھىپىلەردە ئېيتىپ ئۆتكەندەك، نەسەبنامە ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ تولۇقلىنىپ يېزىلىشى كېرەك. ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە، يېزىلىپ بولغان نەسەبنامىنى جەمەتتىكى تارىخىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ مەلۇم ۋاقىت ئارىلىقىدا بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تولۇقلاپ تۇزۇشكە توغرا كېلىدۇ. سەرگۈزەشتىلىرىدە زور ئۆزگىرىش بولغان، تارماق ئائىلىلىرى كۆپەرگەن جەمەتلەر ئۇچۇن، جەمەت نەسەبنامىسىنى تولۇقلاپ يېزىشنىڭ ۋاقىت ئارىلىقى قىسقىراق بولۇشى، كىچىك جەمەتلەر ئۇچۇن نەسەبنامىنى تولۇقلاپ يېزىشنىڭ ۋاقىت ئارىلىقى ئۇزۇنراق بولۇشى مۇقەررەر. ئەمما، دەسلەپتىلا چۈۋالـ

چاق، كەمتۈك يېزىلىپ قالغان نەسەبنامىلەرنى مەلۇم ۋاقىتنى ساقلاپ تۇرماي تولۇقلاپ مېڭىش، قىممىتىنى ئۇزلۇكسىز ئاشۇرۇپ تۇرۇش كېرەك. بۇنداق قىلىش يۇقىرىقى قائىدىگە مۇخالىپ كەلمەيدۇ. نەسەبنامە تۈزۈشتەك ئېسىل ئەنئەنىنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە ساقلاپ قېلىشتا، ئەۋلادلاردا ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى ھەققىدە چوڭقۇرراق تەسىرات، جۈملىدىن مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى جەزمەن يېتىلدۈرۈش، نەسەبنامىنى تولۇقلاپ يېزىشنىڭ مەنپەئەتلىرى، تاشلاپ قويۇشنىڭ زىيانلىرى ھەققىدە تەربىيە ئىشلەش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلار زور بىر تۈركۈم نەسەب خاتىرىلىرى بايلىقىغا ئېرىشىپ، مىللەت، جەمەت ۋە ئائىلە تارىخىنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسىنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ چۈشىنەلەيدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرگىلى بولىدۇ.

بەشىنچى بۆلۈم ئائىلە ـ جەمەت شەجەرىسى

1. شەجەرە ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى

جەمەت نەسەبنامىسىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى ـــ شەجەرىدۇر. «شەجەرە» ئەرەب تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن سۆز بولۇپ، مەنىسى «بىر تۈپ دەرەخ» دېگەنلىكتۇر. بۇ ئۇقۇم «شجرالنسب» (نەسەب دەرىخى) شەكلىدە ئىشلىتىلىپ، «ئائىلە ياكى جەمەت نەسەبنامىسىدە بايان قىلىنغان قانداش ئەۋلادلارنى دەرەخ شاخلىرى شەكلىدە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئىسخېما» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرلارغا «شەجەرە» ئاتالغۇسى خۇددى «نەسەبنامە» ئۇقۇمىغا ئوخشاشلا خېلى بۇرۇن كىرىپ كەلگەن. ياۋروپا مىللەتلىرىدە ئائىلە ياكى جەمەت شەجەرىسى «family tree» («ئائىلە دەرىخى») دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ سۆز بەزىدە يەنە «نەسەبنامە» ئىبارىسىگە تەڭداش مەنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

جەمەت شەجەرىسى بىر جەمەتكە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى روشەن كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان ئىسخېما ياكى دىياگرامما بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇ يازما شەكلىدىكى نەسەبنامىگە قارىغاندا تېخىمۇ ئېنىق بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ. دۇنيادىكى ھەر قايسى مىللەتلەردە ئائىلە شەجەرىسى تۈرغۇزۇش ئەنئەنىگە ئايلانغان. ھازىرقى زامان نەسەبشۇناسلىقىدا شەكلى ھەر خىل، كۆركەم، ھەر قانداق جەمەتنىڭ ئەجدادلىرىنى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان تۈرلۈك شەجەرە ئىسخېمىلىرى ئوتتۇرىغا چىققان ۋە چىقماقتا. ئۇنىڭ ئۇستىگە، كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتى

غا ئەگىشىپ، ئائىلە - جەمەت شەجەرىسىنى ئاپتوماتىك سىزىپ چىقىرىپ بېرىدىغان شەجەرە يۇمشاق دېتاللىرىمۇ كۆپلەپ ئوتتۇ-رىغا چىقماقتا.

شەجەرە — نەسەبنامە ئىچىدىكى مۇھىم بىر تەركىب، شۇنداقلا جەمەت ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇ-ناسىۋىتىنى ئەڭ ئوبرازلىق شەكىلدە ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان ئىسخېمىدۇر. نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى بار بولغان مىللەتلەردە نەسەبنامىلەر ئىچىگە مۇتلەق كۆپ ئەھۋالدا شەجەرە قىستۇرۇل-غان. بەزى جەمەتلەر ئەجدادلىرى ھەققىدىكى تەپسىلىي ئەھۋاللار-نى دەسلىپىدىن باشلاپلا يېزىپ قالدۇرمىغان، بەلكى نوقۇل شە-جەرە تۈزۈشكىلا ئېتىبار بەرگەن بولغاچقا، بۇنداق نەسەبنامىلەر-نىڭ ئىچىدە پەقەت شەجەرىلا بار بولۇپ، ھەر قايسى ئەجدادلار ھەققىدىكى تەپسىلىي خاتىرە يوقتۇر. مەيلى قانداق بولسۇن، شە-جەرە نەسەبنامە ئىچىدە كەم بولسا بولمايدىغان بىر مەزمۇندۇر.

خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى ۋە ئەملىيىتىدە جەمەت شەجەرىسىدىكى شەخسلەرنىڭ ئوخشىمىغان ئەھۋالىنى ۋە ئۇلار-نىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدىغان بىر قاتار سىم-ۋوللۇق بەلگىلەر قېلىپلاشتۇرۇلغان بولۇپ، شۇ بويىچە ئەر كە-شىلەر ئۇچۇن كۋادرات شەكلى، ئايال كىشىلەر ئۇچۇن چەمبەر شەكلى تاللاپ مۇقىملاشتۇرۇلغان. بۇنىڭدا يەنە بىر تۈز سىزىق قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە، ئىككى پارالىل سىزىقچە (تەڭلىك بەلگىسى) نىكاھ مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتە-لىدۇ. بوغۇن پەرقى بولسا پەرزەنتلەرنى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئاس-تىغا قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

تۆۋەندە نەسەبنامە ۋە شەجەرىدە كۆپ قوللىنىلىدىغان بىر قىسىم شەرتلىك بەلگىلەر ۋە ئۇلارنىڭ مەنىلىرىنى قىسقىچە ئىزاھلايمىز.

□ بۇ بەلگە جەمەت ئىچىدىكى ئەر شەخسلەرنى كۆرسە-تىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

△ بۇ بەلگە جىنسى نامەلۇم بولغان شەخسلەرنى كۆرسە-تىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

○ بۇ بەلگە جەمەت ئىچىدىكى ئايال شەخسلەرنى كۆرسە-تىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

——— بۇ بەلگە بىر - بىرى بىلەن توي قىلغان ئەر - ئا-يالالارنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

-------- بۇ بەلگە قىسقا مەزگىل نىكاھ مۇناسىۋىتىنى ئورنىتىپ، پەرزەنتلىك بولمايلا ئاجرىشىپ كەتكەن ئەر ۋە ئايال-نىڭ ئەر - خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

| بۇ بەلگە ئاتا - ئانا بولغۇچىلار بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرا-سىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

} بۇ بەلگە ئەر - خوتۇنلار بىلەن نىكاھسىز تۇغۇلغان پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆرسىتىشكە ئىشلە-تىلىدۇ؛

| بۇ بەلگە بىر كىشى (ياكى بىر جۈپ ئەر - خوتۇن) بىلەن ئۇلار بېقىۋالغان پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆر-سىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

■ بۇ بەلگە پەرزەنتلىك بولماي ئۆلۈپ كەتكەن ئەر ئەجداد-نى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

● بۇ بەلگە پەرزەنتلىك بولماي ئۆلۈپ كەتكەن ئايال ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

⊠ بۇ ئىككى بەلگە ئەۋلاد قالدۇرمايلا ئۆلۈپ كەتكەن ئەر ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛ ناۋادا ئۆلۈپ كەتكۇچە-نىڭ ئۆلۈپ كەتكەندىكى يېشى يېزىلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنداقتا ئىككىنچى بەلگە ئىشلىتىلىپ، ئوتتۇرىسىغا يېشى يېزىلىدۇ؛

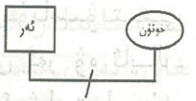
⊘ بۇ ئىككى بەلگە ئەۋلاد قالدۇرمايلا ئۆلۈپ كەتكەن ئايال ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ. ناۋادا، ئۆلۈپ كەتكۇ-

چىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەندىكى يېشى يېزىلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنداق- تا ئىككىنچى بەلگە ئىشلىتىلىپ، ئوتتۇرىسىغا يېشى يېزىلىدۇ؛

بۇ بەلگە قورساقتىن چۈشۈپ كەتكەن پەرزەنتلەرنى كۆر- سەتكە ئىشلىتىلىدۇ.

بۇ بەلگە تۇغۇلۇپلا ئۆلۈپ كەتكەن پەرزەنتلەرنى كۆرسەتىش- كە ئىشلىتىلىدۇ؛

بۇنىڭدىكى ئەر بىلەن خوتۇننى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان سىزىقنى ئوتتۇرىدىن كېسىۋەتكەن سە- زىقچە بۇ ئەر - خوتۇنلارنىڭ ئايرىلىپ تۇرغانلى- قىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدۇ. سىزىقچىنىڭ يېنىغا ئۇلار ئاي- رىلىپ تۇرغان ۋاقتىنى سان بىلەن قىستۇرۇپ قويۇشقا بولىدۇ.

بۇ بەلگە ئاجرىشىپ كەتكەن ئەر - خوتۇنلار- نىڭ مۇناسىۋىتىنى كۆرسەتكە ئىشلىتىلىدۇ؛ ئەر ۋە خوتۇن ئىككى كىشىنى تۇتاشتۇرىدىغان سىزىقنىڭ ئوستىگە يېزىلغان سانلار ئۇلارنىڭ ئاجراشقان چاغدە- كى يېشىنى بىلدۈرىدۇ.

بۇ بەلگە نىكاھسىز بىللە تۇرغان ئەر ۋە ئايالنىڭ مۇ- ناسىۋىتىنى كۆرسەتكە ئىشلىتىلىدۇ؛

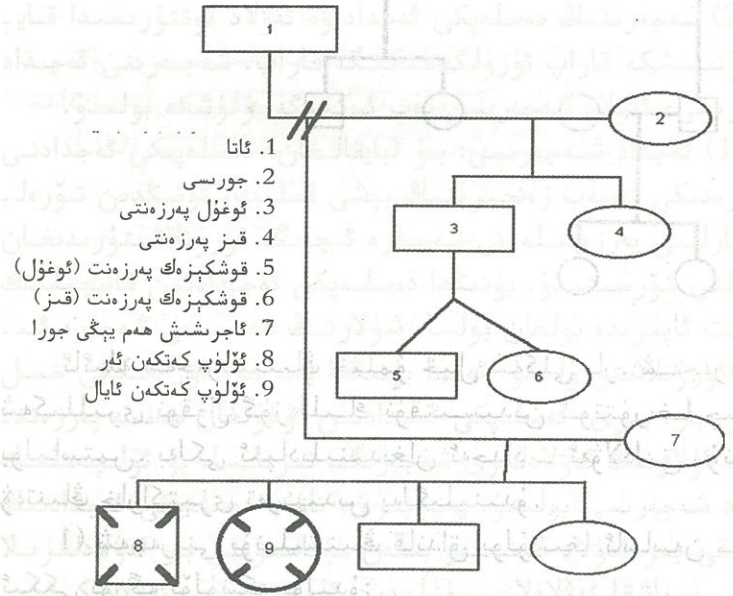
بۇ بەلگە قوشكېزەك ئاكا - ئۇكىلارنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

بۇ بەلگە بىر جىنستىن بولمىغان قوشكېزەك پەرزەنت- لەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

بۇ بەلگە قوشكېزەك ئاچا - سىڭىللارنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

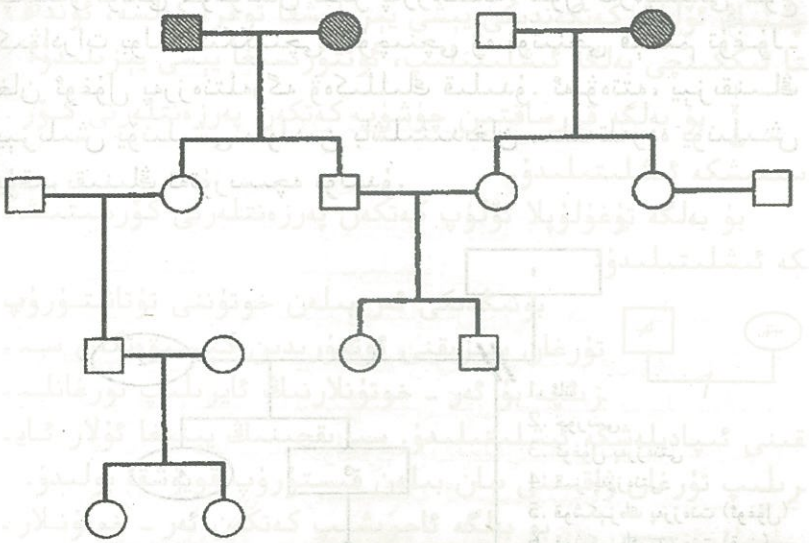
بۇ بەلگە ئۆز ئارا نىكاھلانغان ئەر - خوتۇنلار (ئىس- خىمدا بۇ ئەر ۋە خوتۇننىڭ ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەنلىكىدەك مەنە بىلدۈرۈلگەن) دىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر ۋە ئۇلارنىڭ تۇغۇ- لۇش تەرتىپىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭدا ئاستىنقى

چەمبەر تۇنجى تۇغۇلغان قىز پەرزەنتكە، سول تەرەپتىكى ئۇچ كىۋادرات بولسا ئىككىنچى، ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى قېتىم تۇغۇل- غان ئوغۇل پەرزەنتلەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، يېزىقنىڭ يېزىلىش يۆنىلىشى سولدىن باشلىنىدىغان مىللەتلەردە يۆنىلىش يۇقىرىقىنىڭ تەتۇرىسىچە بولىدۇ.

1. ئاتا
2. جورىسى
3. ئوغۇل پەرزەنتى
4. قىز پەرزەنتى
5. قوشكېزەك پەرزەنت (ئوغۇل)
6. قوشكېزەك پەرزەنت (قىز)
7. ئاجرىشىش ھەم يېڭى جورا
8. ئۆلۈپ كەتكەن ئەر
9. ئۆلۈپ كەتكەن ئايال

يۇقىرىقى ئىسخېمىدىن ئىگىلەنگەن چۈشەنچە ئاساسىدا، ئو- قۇرمەنلەر تۆۋەندىكى ئىسخېمىنىڭ قۇرۇلمىسىدا ئىپادىلەنگەن مەزمۇننى قىياس قىلسا بولىدۇ. بۇنىڭدا كىۋادرات ياكى چەمبەر- لەرنىڭ يېنىغا ياكى ئاستىغا يېزىلغان ۋاقىتلار شۇ شەخسلەر تۇ- غۇلغان يىلنى كۆرسىتىدۇ. يەنە ئىسخېمىدىكى مۇناسىپ جايلارغا نىكاھلانغان ۋاقىت، ۋاپات بولغان ۋاقىت (ئەلۋەتتە، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغىنىدەك، ۋاپات بولغاندىكى ياش سانى ياكى چەمبەر ئىچىگە يېزىلىدۇ) نى ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

ئائىلە شەجەرىسىنىڭ خىلمۇ خىل شەكلى بار. شەجەرىنىڭ شەكىللىرى نوقۇل گۇزەللىك نۇقتىسىدىن ئوتتۇرىغا چىققان بولماستىن، بەلكى ئىپادىلىنىدىغان ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋەتنىڭ خاراكتېرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

1) شەجەرىنى يۇنلىشىنىڭ قانداق بولۇشىغا ئاساسەن مۇنداق ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

(1) توغرا (گورىزونتال) يۇنلىشلىك شەجەرە: بۇنداق شەجەرىنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئەجداد - ئەۋلادلىق تەرتىپى تۆگدىن - سولغا توغرا يۇنلىشتە تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ (دىققەت: يېزىقنىڭ يېزىلىش يۇنلىشى سولدىن - ئوڭغا بولىدىغان مىللەتلەردە يۇنلىش يۇقىرىقنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ، بۇمۇ ئەمەلىيەتتە توغرا يۇنلىشلىك شەجەرە ئىسخېمىسىغا تەۋە بولىدۇ). بۇنداق شەجەرىدە ھەر بىر شەخسنىڭ ئىسمىنىڭ ئارقىسىغا شۇ شەخسلەرنىڭ ھايات خاتىرىسى (تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى)، لەقىمى، تەخەللۇسى، ئۇنۋانى، جورىسىنىڭ نامى، قەبرە-

گاھى قاتارلىقلار قىستۇرۇلسىمۇ بولىدۇ.

(2) تىك (ۋېرتىكال) يۇنلىشلىك شەجەرە: بۇنداق شەجەرىنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئەجداد - ئەۋلادلىق تەرتىپى تىك يۆنىلىشتە بولىدۇ، يەنى ئەجدادنىڭ ئاستىغا ئەۋلادلار تىزىلىدۇ. شۇنداقلا، ئوخشاشلا ئوڭدىن - سولغا تىزىلىدۇ. بۇنىڭدا ئاساسلىقى جەمەت مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىپ بېرىش تەكىتلىنىدۇ.

2) شەجەرىنىڭ دەسلەپكى ئەجداد ۋە ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدا قايسى يۇنىلىشكە قاراپ تۈزۈلگەنلىكىگە قاراپ، شەجەرىنى ئەجداد شەجەرىسى، ئەۋلاد شەجەرىسى دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) ئەجداد شەجەرىسى: بۇ (بايقالغان) دەسلەپكى ئەجدادنى شەجەرىدىكى نەسەب زەنجىرىنىڭ بېشى قىلىپ، ئۇنىڭدىن تۆرەلگەن بارلىق پەرزەنتلەرنى شەجەرە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرىدىغان شەكىلنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدا دەسلەپكى ئەجدادتىن قانچىلىك پەرزەنت ئاپىرىدە بولغان بولسا، شۇلارنىڭ ھەممىسى شەجەرە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئەمما بۇنىڭدا يەنە مۇنداق ئىككى خىل ئەھۋال بار: بىرى، دەسلەپكى ئەجدادتىن تۇغۇلغان ھەممە پەرزەنتلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى شەجەرىگە تىزىلسا، بۇ ئۆلچەملىك ئەجداد شەجەرىسى بولىدۇ. يەنە بىرى، ناۋادا دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئاخىرقى بىر ئەۋلاد كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئەۋلادلىرىلا تىزىلىپ، باشقا ئەۋلادلار، جۈملىدىن ئاخىرقى بىر ئەۋلاد كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغان باشقا كىشىلەر، يەنى تاغا ۋە ھاممىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى شەجەرىگە تىزىلمىسا، ئۇنداقتا بۇنداق شەجەرە بىۋاستە ئەجداد شەجەرىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(2) ئەۋلاد شەجەرىسى: بۇ مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ بىۋاستە ئەجدادلىرى(يەنى ئاتىسى، ئانىسى، ئاتىسىنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى، ئانىسىنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى...) تىزىپ كۆرسىتىلگەن شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ.

(3) ئەجداد - ئەۋلاد شەجەرىسى: بۇ جەمەتتىكى مەلۇم بىر بوغۇندىكى ئەجداد (جۈملىدىن بىر جۈپ ئەر - خوتۇن) نى نۇقتا

قىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بارلىق ئەجدادلىرى كۆرسىتىلىدىغان شەجەرە بىلەن ئۇلارنىڭ بارلىق ئەۋلادلىرى كۆرسىتىلىدىغان شەجەرىنى بىرلەشتۈرۈپ تۈزۈلىدىغان شەجەرە ئىسخېمىسىنى كۆرسىتىدۇ.

3) شەجەرىدە مەلۇم بىر كىشىنىڭ يالغۇز ئاتا تەرەپ ئەجدادلىرىلا تىزىپ كۆرسىتىلىشى ياكى ئاتا بىلەن ئانا ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ تىزىپ كۆرسىتىلىشىگە ئاساسەن، شەجەرىنى تاق يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى ۋە قوش يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) تاق يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى: تاق يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى يەنە ئۆز ئىچىدىن ئاتا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسى ۋە ئانا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسى دەپ پەرقلىنىدۇ. ئەنئەنىۋى شەجەرىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپىنچىسى ئاتىلىق ئۇرۇقچىلىق تۈزۈمىدىكى دەۋرلەردە تۈزۈلگەن بولغاچقا، ئۇلاردا بىر جەمەتتىكى ئەر ئەجدادلارلا تىزىپ كۆرسىتىلگەن. بۇلار ئاتا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. ئانا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسىدە بىر جەمەتنىڭ ئانا تەرەپ ئەجدادلىرى تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ. ئەمما بۇنداق شەجەرىدە جەمەتنىڭ ئانا تەرەپ ئەجدادلىرى ئىچىدىكى ئايال جىنسلىق ئەجدادلار تىزىپ كۆرسىتىلمىدۇ ـ يوق، دېگەن مەسىلىمۇ مەۋجۇت. ئەلۋەتتە بۇ شەجەرە تۈزگۈچىلەرنىڭ ئىختىيارىدىكى ئىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(2) قوش يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى: قوش يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى بىر كىشىنىڭ ئاتا تەرەپتىكى بارلىق ئەجدادلىرى ۋە ئانا تەرەپتىكى بارلىق ئەجدادلىرى تىزىپ كۆرسىتىلىدىغان شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدا ئاتا تەرەپتىكى ئايال جىنسلىق ئەجدادلارنى ۋە ئانا تەرەپتىكى ئايال جىنسلىق ئەجدادلارنى شەجەرىدە كۆرسىتىش يەنە ئىككى خىل ئىش بولۇپ سانىلىدۇ.

كىشىلەر ئۆز جەمەتلىرىنىڭ تارىخىدا بايقالغان ئەجدادلارنىڭ

ھەممىسىنى ياكى ئەر ئەجدادلارنىلا شەجەرىگە كىرگۈزۈشنى زۆرۈرىيەت ۋە مۇمكىنىيەتكە قاراپ تاللىۋالىدۇ.

4) ئەجداد شەجەرىسىنى تىزىلىدىغان ئەجدادلارنىڭ سانى ۋە شەخسلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن بۆلۈنگەن ئەجداد شەجەرىسى ۋە مۇرەككەپ ئەجداد شەجەرىسى دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) بۆلۈنگەن ئەجداد شەجەرىسى: بۇ بىر كىشىنىڭ بۆلۈنگەن ئەجدادلىرىنىلا كۆرسىتىپ بېرىدىغان شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنى ئۆز ئىچىدىن يەنە (A) ئاتا تەرەپتىكى بارلىق بۆلەكلەر (ئەر ئەجدادلار) نىلا تىزىپ كۆرسىتىدىغان شەجەرە؛ (B) ئاتا تەرەپتىكى بارلىق بۆلەكلەر (ئەر ئەجدادلار) بىلەن مومىلار (ئايال ئەجدادلار) بىللە تىزىلىدىغان شەجەرە؛ (C) ئانا تەرەپتىكى بارلىق بۆلەكلەر (ئەر ئەجدادلار) نىلا تىزىپ كۆرسىتىدىغان شەجەرە؛ (D) ئانا تەرەپتىكى بارلىق بۆلەكلەر (ئەر ئەجدادلار) ۋە مومىلار (ئايال ئەجدادلار) بىللە تىزىلىدىغان شەجەرە؛ (E) ئاتا ۋە ئانا ئىككى تەرەپتىكى بارلىق بۆلەكلەر (ئەر ئەجدادلار) ۋە مومىلار (ئايال ئەجدادلار) تىزىلىدىغان شەجەرە دەپ بەش تۈرگە ئايرىش مۇمكىن.

(2) مۇرەككەپ ئەجداد شەجەرىسى: مۇرەككەپ ئەجداد شەجەرىسى بىر كىشىنىڭ بۆلۈنگەن ئەجدادلىرى بولغان بۆلەكلەر ۋە مومىلاردىن سىرت، يەنە ئۇلارنىڭ قېرىنداش ۋە ھەمشىرىلىرى (يەنى ئەجداد تاغىلار ۋە ئەجداد ھاممىلار ھەم ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى) تىزىپ كۆرسىتىلىدىغان شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما بۇ خىل شەجەرە ئاز ئىشلىنىدۇ.

5) شەجەرىنىڭ كۆرۈنۈش شەكلىگە ئاساسەن ئۇنى يەنە قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەۋلاد شەجەرىسى)، ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەۋلاد شەجەرىسى)، دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەجداد ھەم ئەۋلاد شەجەرىسى)، مۇنار (ياكى ئۆپكەش) شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەۋلاد شەجەرىسى) ۋە يېرىم چەمبەر شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەجداد ـ ئەۋلاد

شەجەرىسى) دەپ بەش تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

6) شەجەرە ئىسخىمىسىنىڭ بېزىلىشىگە ئاساسەن، ئۇنى سىدام شەجەرە ۋە بېزەكلىك (گۈللۈك ياكى نەقىشلىك) شەجەرە دەپ ئايرىش مۇمكىن.

7) شەجەرە ئىسخىمىسىنىڭ رەڭلىك ۋە رەڭسىزلىكىگە ئاساسەن، ئۇنى رەڭسىز (ئاق - قارا) شەجەرە، رەڭلىك شەجەرە دەپ بۆلۈش مۇمكىن.

8) شەجەرە ئىسخىمىسىغا سۈرەتلەرنىڭ (جۈملىدىن ئادەم سۈرەتلىرىنىڭ) قىستۇرۇلۇش - قىستۇرۇلماسلىقىغا ئاساسەن، ئۇنى سۈرەتسىز شەجەرە ۋە سۈرەتلىك شەجەرە دەپ ئايرىشقا بولىدۇ.

9) شەجەرىدە شەخسلەرنىڭ ئىسمىلا يېزىلىشى ياكى باشقا بەزى تەپسىلاتلارنىڭمۇ يېزىلىش - يېزىلماسلىقىغا ئاساسەن، ئۇنى يەنە شەخسلەرنىڭ ئىسمى (ۋە ئاتىسىنىڭ ئىسمى) لا يېزىلىدىغان شەجەرە ھەم شەخسلەرنىڭ ئىسمى بىلەن بىللە يەنە تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە تۇغۇلغان ئورنى، ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش بەزى مەلۇماتلارمۇ يېزىلىدىغان شەجەرە دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

2. شەجەرە ئىسخىمىسىدىن ئۆرنەكلەر

بىر جەمەتنىڭ مۇكەممەل شەجەرىسىنى سىزىپ چىقىشتا، ئۇنى بىراقلا سىزىپ پۈتتۈرگىلى بولۇش ناتايىن. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئىشنى ئاددىي دىياگراممىلارنى سىزىشتىن باشلاپ، تەدرىجىي مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش كېرەك. شەجەرە سىزىشتىن ئىلگىرى، ئالدى بىلەن شەجەرىدە ئىشلىتىلىدىغان كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئەجداد - ئەۋلادلىق رېتى بويىچە ئۈچ بوغۇنلۇق ئەجداد شەجەرىسىگە تولدۇرۇش لازىم. ئەمما، ئېنىقلاغان ئەجدادلار كۆپ بولسا، ئۇنداقتا ھەر بىر ئۈچ ئەۋلاد كىشى

(يەنى بىر چوڭ ئائىلە) لەرنى بىر گۇرۇپپا قىلىپ شەجەرە تۈزۈۋېلىپ، ئاندىن مۇشۇنداق تارماق ئائىلىلەرنىڭ شەجەرىسىنى بىرلەشتۈرسە بولىدۇ.

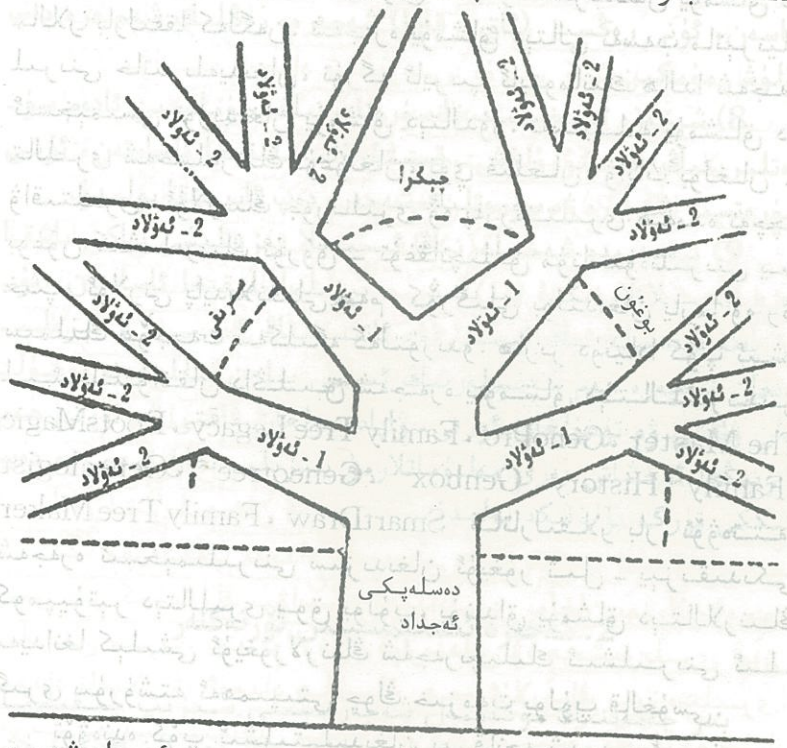
ھازىرقى دەۋردە كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، غەربتە مەخسۇس شەجەرە سىزىدىغان يۇمشاق دېتاللار بارلىققا كەلگەن. شەجەرە يۇمشاق دېتالى نەسەب ماتېرىيالىرىنى خاتىرىلەيدىغان، تۈرگە ئايرىپ ئاپتوماتىك ھالدا شەجەرە ئىسخىمىسى تۈزىدىغان يۇمشاق دېتالدۇر. نەسەبنامە يۇمشاق دېتاللىرى شەخسلەرنىڭ تۇغۇلغان، توي قىلغان، ۋاپات بولغان ... ۋاقىتلىرى، ئۇلارنىڭ جورىلىرى ۋە پەرزەنتلىرى ھەمدە نەچچە بوغۇن كىشىلەرنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى يەغىپ، ئۇلارنى پايدىلانغىلى ھەم كۆرگىلى بولىدىغان يازما ۋە رەسىملىك ھۆججەت شەكلىگە كەلتۈرىدۇ. ھازىر دۇنيادا كۆپ ئىشلىتىلىۋاتقان داڭلىق شەجەرە يۇمشاق دېتاللىرىدىن Family Tree Legacy ، RootsMagic ، The Master ، GenoPro ، Genealogist ، Geneotree ، Family History Genbox ، Family Tree Maker ، SmartDraw قاتارلىقلار بار. نۆۋەتتە، شەجەرە ئىسخىمىلىرىنى سىزىدىغان ئۇيغۇر تىل - يېزىقىدىكى كومپيۇتېر دېتاللىرى يوق بولۇپ، بۇنداق يۇمشاق دېتاللارنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ شەجەرىچىلىك ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئەھمىيىتى چوڭ خىزمەت بولۇپ قالغۇسى.

تۆۋەندە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان بىرقانچە شەجەرە ئىسخىمىسىنى تونۇشتۇرىمىز.

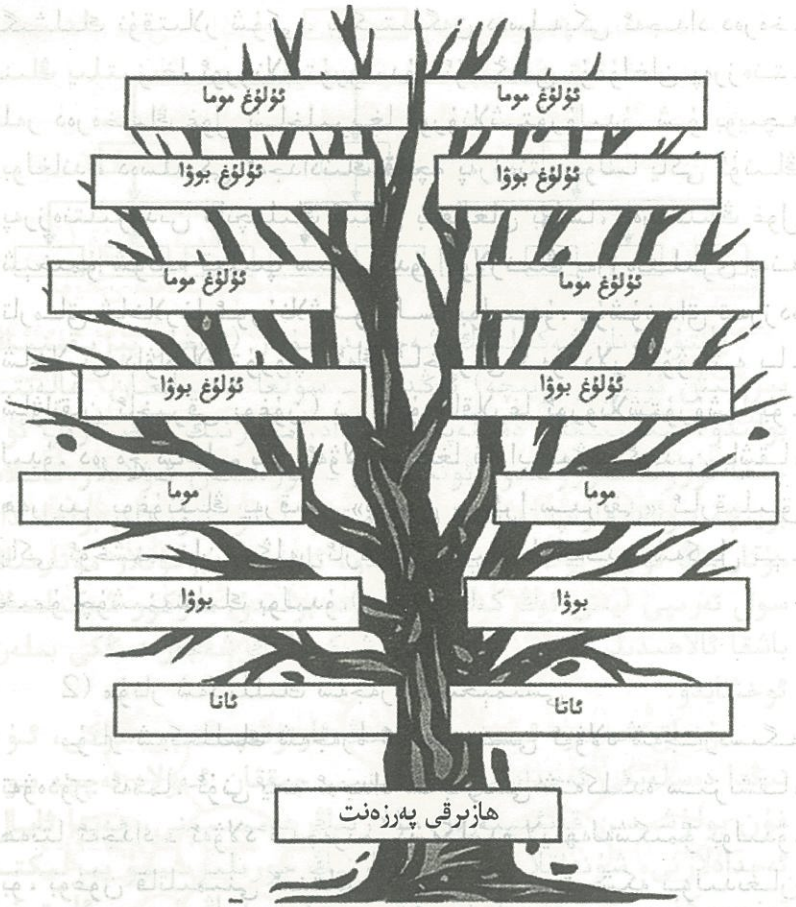
1) دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخىمىسى

دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخىمىسى ئەڭ دەسلەپتە قوللىنىلغان ۋە ئەسلىي مەنىسى بويىچە قوللىنىلىپ كېلىنىۋاتقان ئىسخىما بولۇپ، ئۇ ئەۋلاد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. چۈنكى ئۇنىڭدا بىر ئەجدادتىن تۆرەلگەن بارلىق ئەۋلادلار تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ.

ئەگ بۇرۇنقى ئەجدادتىن ئەۋلادلارنىڭ شاخلىنىپ چىقىشىنى بىر ئۇرۇق ياكى يىلتىزدىن بىر تۇپ دەرەخنىڭ شاخچىلاپ، زورىيىپ بېرىشىغا ئوخشىتىشقا بولىدۇ. شۇڭا، ئائىلە شەجەرىسى تۇرغۇ-زۇشتا دەرەخ شەكلىنى تەتبىق قىلىشقا بولىدۇ. دەرەخ شەكىللىك ئائىلە شەجەرىسىنىڭ ئىسخېمىسى تۆۋەندىكىچە:

دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنى يەنە ئەجداد شەجەرىسى تەرزىدە تۇزۇشمۇ مۇمكىن. بۇنىڭدا نۆۋەتتىكى پەرزەنت دەرەخنىڭ يىلتىزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، شاخ ۋە يوپۇرماقلار ئارقىلىق ئۇنىڭ ئاتا ۋە ئانا تەرەپتىكى بىۋاسىتە ئەجدادلىرى تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ. بىر كىشىنىڭ ئەجدادلىرى 2، 4، 8، 61 ... تەرتىپىدە كۆپىيىپ بارىدىغانلىقى ئۈچۈن، شاخ ۋە يوپۇرماقلار سىمېترىك ھالەتتە شەجەرىگە ئورۇنلىشىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

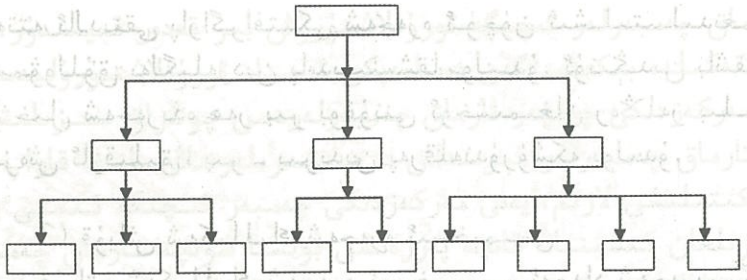
دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى چىرايلىق ھەم ئوبرازلىق بولۇپ، ئۇ ئوبدان لايىھەلەنسە، بىر جەمەت ئىچىدىكى (شەجەرە تۈزگۈچى شەجەرىگە كىرگۈزۈشنى ئويلىغان) تۇرغۇن ئەزالارنى ئۇنىڭغا كىرگۈزگىلى بولىدۇ. ئەمما، شەجەرىدە تىزىلىدىغان ئەۋلادلار بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، دەرەخنىڭ شاخ ۋە يوپۇرماقلىرىنى بەك كۆپەيتىشكە توغرا كېلىدۇ ـ دە، دەرەخ كېلەڭسىز بولۇپ قالىدۇ، لايىھەلەشمۇ قىيىن بولۇپ قالىدۇ. دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنى سىزىشتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بىر نۇقتا بار، يەنى ئۇ ئەۋلادلارنىڭ ئىسمىنى ئۇرۇق ياكى يىلتىزدىن باشلاپ ئۈستىگە قاراپ يېزىش كېرەك.

گىشلىك نۇقتىلار شۇكى، بىكىتىلگەن دەسلەپكى ئەجداد دەرەخ-
نىڭ يىلتىزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان پەرزەنت-
لەر دەرەخنىڭ غول شاخلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇ بويىچە
بولغاندا، دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قانچە پەرزەنتى بولسا ياكى ئۇنىڭ
پەرزەنتلىرىدىن قانچىلىك كىشى بايقالغان بولسا، دەرەخنىڭ غول
شىخىمۇ شۇنچە قىلىپ سىزىلىدۇ. ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى يەنە
تارماق شاخلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلسا بولىدۇ. مۇشۇنداق تەرزدە
شاخلارنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلادلار (نۆۋەتتە يا-
شاۋاتقان ئاخىرقى بوغۇن) نى يوپۇرماقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇشقا بو-
لىدۇ. دەرەخ شاخلىرىنى ئەۋلاد سانىغا قاراپ تەڭشىگەندىن باشقا،
ھەر بىر بوغۇننىڭ پەرقىنى «بوغۇن چېگرا سىزىقى» ئارقىلىق
ياكى ئوخشىمىغان رەڭلەر ئارقىلىق ئىپادىلىگەندە، شەكىل تې-
خىمۇ چۈشىنىشلىك بولىدۇ.

2) مۇنار شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

مۇنار شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەۋلاد شەجەرىسىگە
تەۋەدۇر. ئەمما، ئۇنى يەنە ئەجداد شەجەرىسى شەكلىدە سىزىشقا،
ھەتتا ئەجداد - ئەۋلاد شەجەرىسى شەكلىدە لايىھەلەشكىمۇ بولىدۇ.
بۇ، بوغۇن قاتلىمىنى ئىنتايىن ئېنىق كۆرسىتىشكە بولىدىغان
ئىسخېما بولۇپ، ئۇنى تېك مۇنار شەكىللىك شەجەرە ۋە يانتۇ مۇ-
نار شەكىللىك شەجەرە دەپ ئىككى خىلغا ئايرىش مۇمكىن.

تېك مۇنار شەكىللىك شەجەرىدە مۇنارنىڭ ئەڭ ئۈستى شە-
جەرە تۈرغۇزغۇچىغا مەلۇم بولغان تۇنجى ئەجدادتىن باشلىنىپ،
ئۇنىڭدىن كۆپەيگەن ئەۋلادلار مۇنارنىڭ ئاستىغا رەت تەرتىپى بو-
يىچە تىزىلىدۇ. مۇشۇ رەۋىشتە مۇنار ئۈستىدىن ئاستىغا تەدرىجي
كېڭىيىپ بارىدۇ. تېك مۇنار شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى
تۆۋەندىكىچە:

يانتۇ مۇنار شەكىللىك شەجەرىدە مۇنار (ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ
يېزىلىش ئۇسۇلى بويىچە) ئوڭدىن - سولغا قىيسايغان ھالەتتە
بولىدۇ، بىكىتىلگەن دەسلەپكى ئەجداد، مۇنارنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۇ-
چىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، ئۇنىڭدىن - تۆرەلگەن ئەۋلادلار قاتلام
بويىچە سولغا قاراپ تەرتىپ بويىچە تىزىلىدۇ. شۇنداق بولغاندا،
مۇنارنىڭ ئۇچى ئوڭ تەرەپتە بولىدۇ، ئاخىرقى بوغۇنلار مۇنارنىڭ
سول تەرىپى (يەنى ئەڭ كەڭ تەرىپى)دە بولىدۇ. مەزكۇر شەكىلنىڭ
باشقا ئالاھىدىلىكلىرى تېك مۇنار شەكىللىك شەجەرىنىڭكى بىلەن
ئوخشايدۇ.

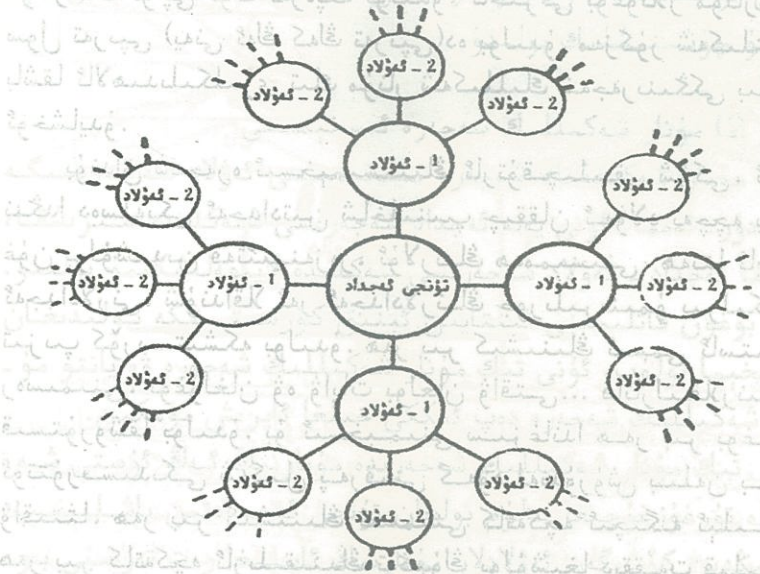
بۇنداق شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ ئارتۇقچىلىقى شۇكى، ئۇ-
نىڭدا دەسلەپكى ئەجدادتىن شاخلىنىپ چىققان ئەۋلاد نەچچە بو-
غۇن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى، ھەتتا ئايال
ئەجدادلارنى، شۇنداقلا ئەر ئەجدادلارنىڭ جورىلىرىنىمۇ بىرلىكتە
تىزىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ. ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسمى ئاستىغا
رەسىمنى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى... قاتارلىقلارنىمۇ
قىستۇرۇشقا بولىدۇ. بۇ ئىسخېمىنى سىزغاندا ھەر بىر بوغۇن
ئوتتۇرىسىدىكى شەكىل پەرقىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەن بىر
ۋاقىتتا، ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسمىنى كاتەكچە ئىچىگە ئېلىش،
ھەر بىر كاتەكچە ئارىلىقىنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىغا دىققەت قىلىش
كېرەك. يەنە بىر نۇقتا شۇكى، كاتەكچىلەردىكى ئەر جىنسىلىق ۋە
ئايال جىنسىلىق كىشىلەرنىڭ ئىسمىلىرىنى ھەم ئۇلارنىڭ بەزى
ئەھۋاللىرىنى سىمۋوللۇق تەرزدە ئىپادىلەشكىمۇ بولىدۇ. بۇ جە-

هەتتە ئالدىنقى پاراگرافتىكى شەجەرە ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان سىمۋوللۇق بەلگىلەردىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ خىل شەجەرىدە ھەر بىر بوغۇننى ئوخشىمىغان رەڭلەر بىلەن بېزەش ئارقىلىق، بىر - بىرىدىن پەرقلەندۈرۈشكە بولىدۇ.

3) قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. بۇنداق ئىسخېمىدا قۇياش (چوڭ چەمبەر)قا تۇنجى ئەجداد ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇ ئەجدادتىن ئاپىرىدە بولغان ئەۋلادلار بوغۇن تەرتىبى بويىچە قۇياشتىن چىققان نۇر مەنىسىدىكى تارماق چەمبەرلەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى تۆۋەندىكىچە:

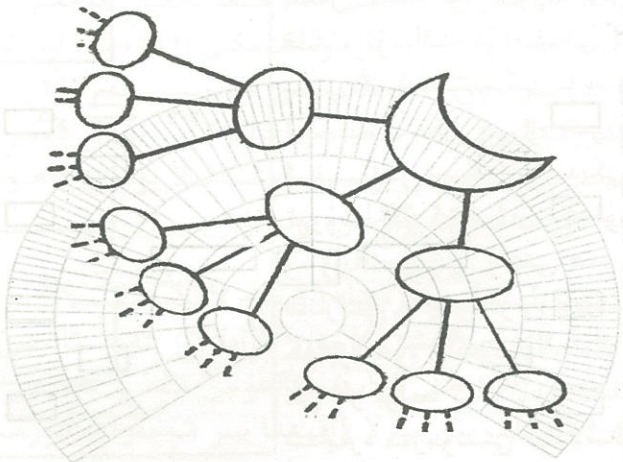

بۇنداق شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ شەكلى چىرايلىق بولسىمۇ، ئەمما نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى بوغۇن تەرتىپى بويىچە تار-

ماق چەمبەرلەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇش بىر قەدەر قىيىندۇر. بۇ شەكىلدە بىكىتىلگەن دەسلەپكى ئەجداد ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان مەركەزدىكى چەمبەر تارماق چەمبەرلەردىن چوڭراق سىزىلىشى، تارماق چەمبەرلەر قېرىنداش - ھەمشىرىلەرنىڭ سانىغا قاراپ بېكىتىلىشى لازىم، يەنى مەركەزدىكى چەمبەر ئىچىگە ئىسمى يېزىلغان كىشىنىڭ قانچە پەرزەنتى بولسا شۇنچە تارماق چەمبەر سىزىش كېرەك.

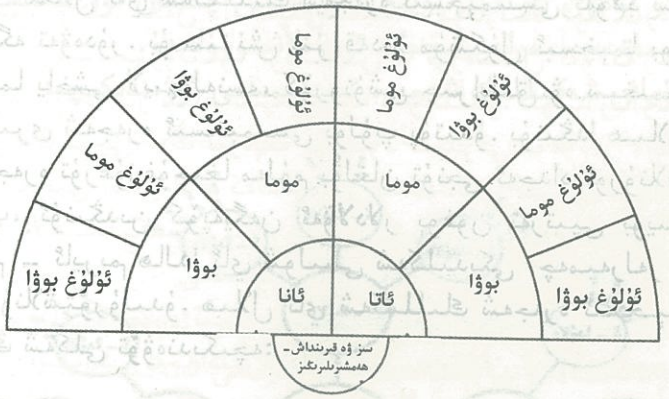
4) ھىلال ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

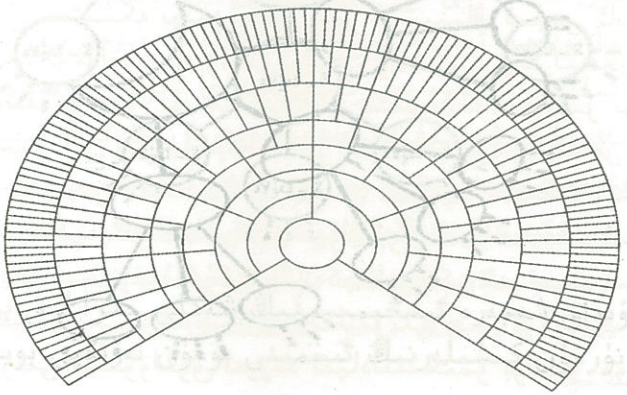
ھىلال ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەۋلاد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. بۇ سىزىش بىر قەدەر مۇشكۇل ئىسخېما بولسىمۇ، ئەمما ياخشى لايىھەلەنسە، كۆرۈنۈشى چىرايلىق ۋە سىغىمچانلىقى يۇقىرى شەجەرە ئىسخېمىسى بولۇپ پۈتىدۇ. بۇنىڭدا ھىلال ئايغا شەجەرە تۇرغۇزغۇچىغا مەلۇم بولغان تۇنجى ئەجداد ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئۇنىڭدىن كۆپەيگەن ئەۋلادلار بوغۇن تەرتىپى بويىچە ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاي شولىسى شەكلىدىكى چەمبەرلەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ھىلال ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ شەكلى تۆۋەندىكىچە:

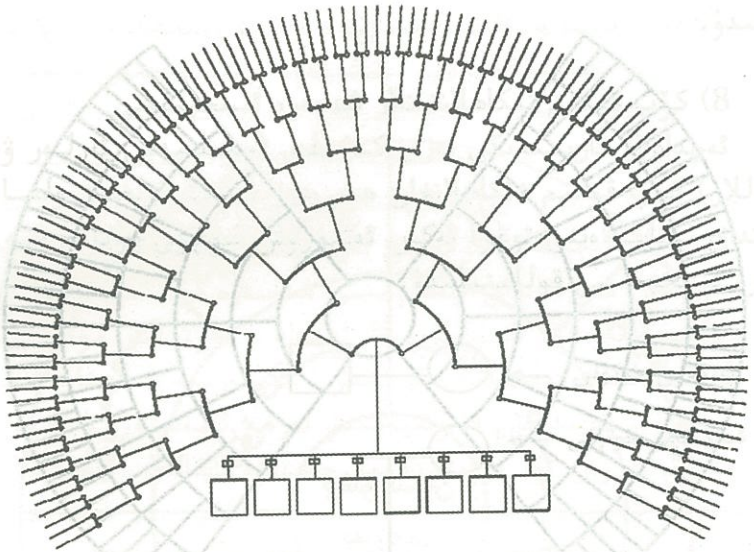

5) يەلپۇگۈچ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

يېرىم چەمبەرنى دەل ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بۆلۈپ، ئوڭ تەرەپكە ئاتا جەمەت ئەجدادلارنى، سول تەرەپكە ئانا جەمەت ئەجدادلارنى بوغۇن قاتلىمى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇپ سىزىش ئارقىلىق، يەلپۇگۈچ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدا ھەربىر بوغۇن ئىلگىرى سۈرۈلگەنسېرى ئاتا ۋە ئانا تەرەپ ئەجدادلار ئوخشاشلا ئايرىم-ئايرىم يېزىلىدۇ. يەلپۇگۈچ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىمۇ ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. تۆۋەندىكىسى يەلپۇگۈچ شەكىللىك شەجەرىنىڭ بىر قانچە شەكلىدۇر:

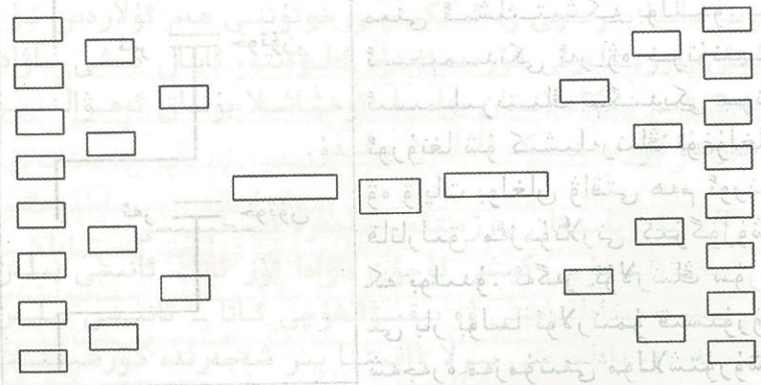

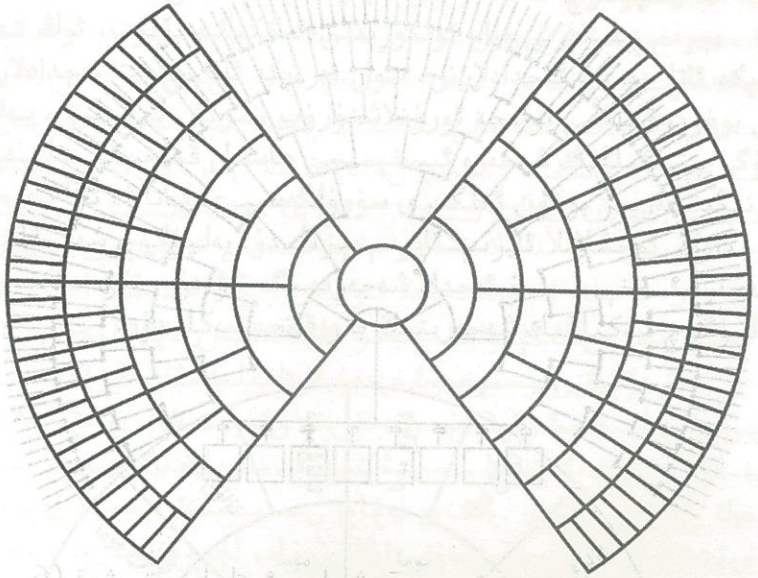

6) قوش تەرەپلىك ئەجداد شەجەرىسى

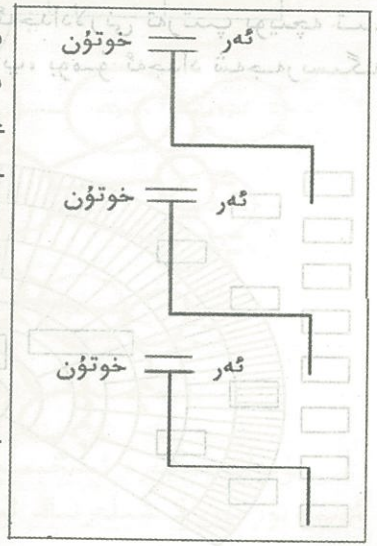
بۇ بىر چەمبەر ياكى كاتەكچە ئىچىگە نۆۋەتتىكى (ياكى ئەڭ ئاخىرقى) بوغۇنغا تەۋە ئەۋلادنى يېزىپ، ئىككى تەرەپتىكى كاتەكچە ياكى چەمبەر يايلىرى ئىچىگە ئەجدادلارنى تەرتىپ بويىچە تىزىدىغان شەجەرە ئىسخېمىسى بولۇپ، بۇمۇ ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر.

7) تىك شەكىللىك ئەجداد شەجەرىسى

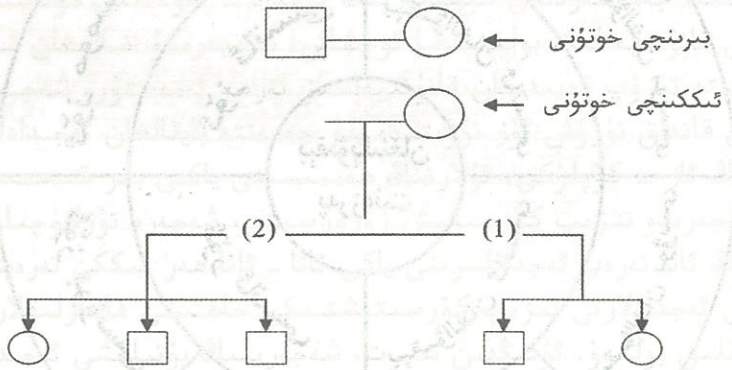
شەجەرە ئىسخىمىسىغا نوقۇللا ئاتا جەمەتتىكى ئەر ۋە ئايال ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئۇلار-نىڭ باشقا قىسقىچە تەپسىلاتلىرى بىلەن بىللە كىرگۈزمەكچى بول-غاندا، ئۇنداقتا تۆۋەندىكى ئىسخە-مىنى ئىشلىتىشكە بولىدۇ. بۇ ئىسخىمىدىكى ئەر ۋە خوتۇنىنىڭ ئىسىملىرىنىڭ تېگىدىكى بوش ئورۇنغا شۇ كىشىلەرنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەم ئورنى قاتارلىق مەزمۇنلارنى كىرگۈزۈش-كە بولىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ سۈرە-تى بار بولسا ئۇلارنىمۇ قىستۇرۇپ شەجەرە مەزمۇنىنى موللاشتۇرۇشقا

بولىدۇ.

8) كۆپ قېتىم نىكاھلانغانلار شەجەرە ئىسخىمىسى

ئەجدادلار ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر (جۈملىدىن ئەرلەر ۋە ئاياللار) كۆپ قېتىم نىكاھلانغان ھەم پەرزەنتلىك بولغان بولسا، مۇناسىۋەتنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن مۇنداق شە-جەرە ئىسخىمىسى قوللىنىلىدۇ.

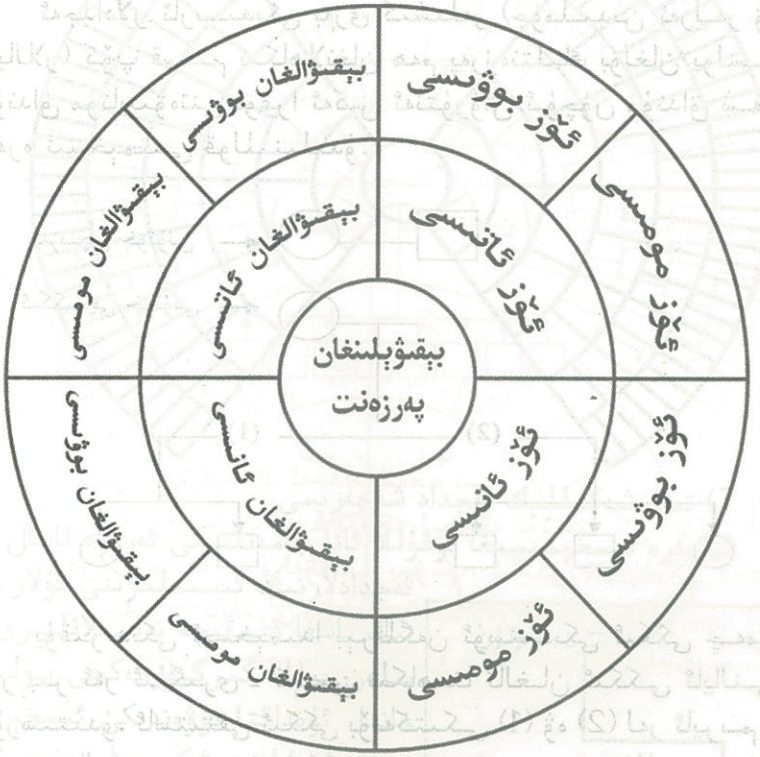

يۇقىرىدىكى ئىسخىمىدا بىرىلگەن ئۇستىدىكى ئىككى چەم-بەر بىر ئەر ئىلگىرى-كېيىن نىكاھىغا ئالغان ئىككى ئايالىنى كۆرسىتىدۇ. ئاستىنقى ئىككى بۆلەكتىكى (1) ۋە (2) لەر ئايرىم-ئايرىم ھالدا بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خوتۇننى ھەم ئۇلاردىن تۇ-غۇلغان پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئەلۋەتتە، ئايال كىشى ناۋادا كۆپ قېتىم نىكاھلانغان بولسا، ئوخشاشلا بۇنداق ئەھۋالنىمۇ شەجەرىدە كۆرسىتىشكە تامامەن بولىدۇ.

9) بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەر شەجەرە ئىسخىمىسى

بېقىۋېلىنغۇچى كىشى ئۈچۈن ناۋادا ئۆز ئاتا-ئانىسى بىلەن ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنى ۋە بېقىۋالغۇچى ئاتا-ئانىسى بىلەن ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنى بىرلا ۋاقىتتا بىر شەجەرىدە كۆرسىتىش-

كه توغرا كەلگەندە، ئۇنداقتا تۆۋەندىكىدەك چەمبەر شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنى قوللىنىش مۇۋاپىقتۇر.

بۇ ئىسخېمىدا بېقىۋېلىنغان پەرزەنتنىڭ ئەسلىي ئائىلىسى بىلەن بېقىۋالغان ئائىلىدىكى ئەجدادلارنى بىرلا چەمبەر شەكلىدە كۆرسەتكىلى بولىدۇ. چەمبەرنىڭ يېرىمىدا ئەسلىي ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى، قالغان يېرىمىدا بېقىۋالغان ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرىنى تولۇق كۆرسەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە پەرزەنت چەمبەر مەركىزىگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئارقىلىق، ئۇنىڭ ئورنى تېخىمۇ روشەن كۆرسىتىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ. يۇقىرىقى چەمبەرنى ئېنىقلانغان ئەجدادلارنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە

قاراپ كېڭەيتىشكە تامامەن بولىدۇ.

يۇقىرىدا خەلقئارادا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن بىر قانچىنى تونۇشتۇردۇق. ئەلۋەتتە، شەجەرىگە مۇناسىۋەتلىك بىر خىل شەكىلنى بەلگىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. پىرىنسىپ جەھەتتىن قارىغاندا، بىر جەمەتتىكى بارلىق (ياكى بىر قىسىم) كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق تەرتىپىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان ھەر قانداق ئىسخېمىنى شەجەرە دېيىشكە بولىدۇ. ئەمما، جەمەتلەردىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى قانۇنىيەتلىك بولغىنىغا ئوخشاش، شەجەرىمۇ خالىغان تەرتىپتە تۈزۈپ قويىدىغان قانۇنىيەتسىز نەرسە ئەمەستۇر. شەجەرىنى قانداق تۈزۈش ئۆز نۆۋىتىدە بىر جەمەتتە بايقالغان ئەجدادلار - نىڭ ئاز - كۆپلۈكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ياكى بىر قىسمىنى شەجەرىدە تىزىپ كۆرسىتىش زۆرۈرىيىتى، شەجەرە تۈزگۈچىلەر - نىڭ ئاتا تەرەپ ئەجدادلىرىنى ياكى ئاتا - ئانا ھەر ئىككى تەرەپتىكى ئەجدادلارنى تىزىپ كۆرسىتىشتىكى خاھىشى قاتارلىقلارغا باغلىق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، شەجەرىنىڭ يۆنىلىشى ئەجداد - تىن ئەۋلادقا قاراپ داۋاملىشامدۇ ياكى ئەۋلادتىن ئەجدادقا قاراپ داۋاملىشامدۇ، دېگەن ئويلىنىشمۇ شەجەرىنىڭ شەكلىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

جەمەت نەسەبنامىسىدە يۇقىرىدىكى شەجەرە ئىسخېمىلىرىنىڭ قايسى خىللىرى قوللىنىلىشىدىن قەتئىينەزەر، تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇقتىغا دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ: بىرىنچىدىن، نەسەبنامىدە شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن بىرلا ئىشلىتىلىشى ناتايىن، يەنى نەسەبنامىدىكى ھەر بىر بوغۇنغا ئائىت تەپسىلاتلاردا شۇ بوغۇندىكى كىشىلەرنى ئاخىرقى بوغۇن سۈپىتىدە تونۇپ تۇرۇپ، ئۇلارنى ئىككى بوغۇن ئەجدادى بىلەن قوشۇپ جەمئىي ئۈچ بوغۇنلۇق شەجەرە ئىسخېمىسىنى سىزىپ قىستۇرۇشقا بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاخىرىدا پۈتۈن جەمەتنىڭ نەسەب مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىرقانچە شەجەرە ئىسخېمىسى، جۈملە-

لىدىن بىر بىۋاستە ئەجدادلار شەجەرىسى، دەسلەپكى ئەجدادتىن تۆرەلگەن ئەۋلادلار شەجەرىسى، قۇدا - باجىلىق مۇناسىۋەتنى ئەكس ئەتتۇرىدىغان شەجەرە، بېقىۋېلىنغانلارنىڭ شەجەرىسى .... قاتار-لىقلارنى قىستۇرۇشقا بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، قايسى خىلدىكى شەجەرە ئىسخېمىسى ئىشلىتىلسۇن، ھەر بىر شەجەرىدىكى كا-تەكچە ياكى چەمبەر ۋە باشقا ھەر قانداق شەخس ئىسمى يېزىلىدۇ-غان جايلارغا شەخسنىڭ ئىسمىنى يالغۇزلا يېزىش ياكى ئاتىسىنىڭ ئىسمى بىلەن قوشۇپ يېزىشنى ھەر كىشى ئەھۋالغا قاراپ بەلگە-لىسە بولىدۇ. ئەمما، شەخسلەرنىڭ تەخەللۇسى، فامىلىسىنى يې-زىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمايدۇ. چۈنكى، نەسەبنامە ۋە ئۇنىڭ ئە-چىدىكى شەجەرە ھامان «xxx فامىلىلىك جەمەتىنىڭ نەسەبنامە-سى»، «xxx جەمەتىنىڭ شەجەرىسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولغاچقا، فامىلىنىڭ شۇ نەسەبنامە ۋە شەجەرىدە خاتىرىلەنگەن بارلىق شەخسلەرگە ئورتاق بولۇش ئېتىبارى بىلەن ئۇنى يەنە ھەر بىر شەخس ئىسمىنىڭ ئارقىسىدا تەكرارلاشنىڭ ھاجىتى بولمايدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. مەھمۇد كاشغەرىي: «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىلى 3 - ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى.

2. ئەنۋەر سەمەد قۇرغان: «ئۇيغۇرلاردا فامىلە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 يىلى 12 - ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى.

3. ۋۇ چياڭخۇا: «نەسەبنامە»، چوڭچىڭ نەشرىياتى، 2006 - يىلى 1 - ئاي خەنزۇچە نەشرى.

4. ۋاڭ چۈەنگېن: «جۇڭگو فامىلىلىرىنىڭ مەدەنىيەت يېشە-مى»، ئىتتىپاق نەشرىياتى، 2000 - يىلى 1 - ئاي خەنزۇچە نەشرى.

5. ئېرنېست. ل. چۇسكىي: «ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسە-ۋەتلىرى ئائىلىزى قوللانمىسى»، ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېت نەشرە-ياتى، 1983 - يىلى ئىنگلىزچە 2 - نەشرى.

6. لېسلى. گ. پاين: «نەسەبشۇناسلار ئېنسىكلوپېدىيەسى»، ئامېرىكا ۋېيبرايت ۋە تاللېي نەشرىياتى، 1969 - يىلى ئىنگ-لىزچە نەشرى.

7. نوئېل كۇررېر برىگ: «دۇنياۋى جەمەتلەر تارىخى»، بۇيۇك برىتانىيە رولىتلېج ۋە كېگان پائۇل نەشرىياتى، 1982 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

8. نوئېل كۇررېر برىگ ۋە رويستون كامبېر: «جەمەت تا-رىخشۇناسى»، بۇيۇك برىتانىيە ۋېب ۋە بوۋېر نەشرىياتى، 1981 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

9. داۋىد ئېكىۋىگ ۋە مارتىي خارلان: «سىزنىڭ جەمەت تارە-خىڭىز»، ئامېرىكا داۋىدسون نەشرىياتى، 1978 - يىلى ئىنگلىز-

چە نەشرى.

10. تىموسىي فېلد ۋە دىنېس دېموك: «جەمەتىمىزنىڭ يېل-
تىزىنى قانداق ئىزدەيسىز؟»، ئامېرىكا مېك كروۋھىل نەشرىيا-
تى، 1977 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

11. دونالد دىنېس: «ئىختىيارىي ۋە كەسپىي نەسەبشۇناس-
لىق»، ئامېرىكا نەسەبشۇناسلىق نەشرىياتى، 1968 - يىلى ئىنگ-
لىزچە نەشرى.

12. گىلبېرت .خ. دوئان: «ئەجدادلىرىمىزنى ئىزدەش — نە-
سەبشۇناسلىق بىلەن قانداق ۋە نېمە ئۈچۈن شۇغۇللىنىمىز؟»،
ئامېرىكا مىننېسوتا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1937 - يىلى
ئىنگلىزچە نەشرى.

13. ئارتۇر چارلېس: «نىشان لايىھەلىرى»، لوندون فوكس
داۋىس براكېن نەشرىياتى، 1988 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

خاتىمە

ئىنسانلارنىڭ ئائىلە (جەمەت) تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىشى
ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا بولغان قىزىقىشى سەۋە-
بىدىندۇر. ئائىلە (جەمەت) نىڭ تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىش ۋە
ئۇنىڭغا قىزىقىش يېقىنقى دەۋرلەردە پەيدا بولغان ئىش بولماس-
تىن، بەلكى ئىنسان تەبىئىتىدىكى ئەزەلىي ئالاھىدىلىكتۇر، يەنى
باشقىچە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ھەربىر ئادەم تۇغما نەسەبشۇناس-
تۇر. نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش ھەمدە ئۆز
ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىش — بىر خىل ئىلمىي
پائالىيەت ۋە بىر خىل تارىخىي ئىزدىنىشتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىل-
لە ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدىنىش ھەر بىر كىشى
ئۈچۈن ھېچبولمىغاندا بىرخىل ئەھمىيەتلىك كۆڭۈل ئېچىش پا-
ئالىيىتىدۇر. بىز بۇ كىتابنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ئارىسىدا
ئويغىنىۋاتقان تارىخ ئېڭى ھەم فامىلە قوللىنىش يۈزلىنىشىگە
ئەگىشىپ بارلىققا كېلىۋاتقان ئەجدادلار ئۇستىدە ئىزدىنىش
قىزغىنلىقىنى نەزەرىيەۋى يېتەكچىلىك بىلەن تەمىن ئېتىش،
رايونىمىزنىڭ نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىغا دەسلەپكى قەدەمدە ئا-
ساس سېلىش ھەمدە كىشىلەرنىڭ نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنى
ئىلمىي رەۋىشتە ئېلىپ بېرىشىنى ئىلمىي يېتەكچىلىك بىلەن
تەمىن ئېتىش مەقسىتىدە يېزىپ چىقتۇق. نەسەبشۇناسلىق بىزدە
ياش بىر پەن بولۇش سۈپىتىدە، بۇ كىتابنىڭ يېزىلىشى نەسەبشۇ-
ناسلىق تەتقىقاتى بويىچە ئىزدىنىشلىرىمىزنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى
بولماستىن، بەلكى ئەكسىچە باشلانغانلىقىنىڭ بىر بەلگىسى بو-
لۇپ قالغۇسى. بۇ كىتابنى يېزىش جەريانىدا كانادا كالگارى ئۇ-

نۇبرستېتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئىنستىتۇتى ئىنسانشۇناسلىق فاكۇلتېتىدىكى دوكتور دويل گوردون خات (Doyle G. Hatt) ئەپەندى مېنى كۆپ نەزەرىيەۋى كۆرسەتمە ھەم ئەمەلىي مىسالىلار بىلەن تەمىن ئەتتى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن دوكتور دويل خات ئەپەندىگە كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن. كىتابنى يېزىش جەريانىدا ئىگىلىگەن ماتېرىياللارنىڭ چەكلىك بولۇشى ھەم ئىزدىنىشنىڭ تېپىز بولۇشىدەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، كىتابتا بەزى نۇقسانلار بولۇشى مۇمكىن. ئىشىنىمىزكى، مۇشۇ خىلدىكى تەرىشچانلىقلار ئارقىلىق ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى قايتىدىن باش كۆتۈرگۈسى ھەم ئومۇملاشقۇسى، شۇنداقلا رايونىمىزدىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى كۇنسايىن چوڭقۇرلاشقۇسى ھەم ئىلمىي تەرەپكە قاراپ يۈزلەنگۈسى.

مۇئەللىپتىن

2009 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى

ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت مۆمىن تارىمى

مەسئۇل كوررېكتورى: ئايگۈل سابىت، رەناگۈل ئابلىمىت

مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: غەيرەت

نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر

تېلېفون: 0991 -2827472

پوچتا نومۇرى: 830001

باسقۇچى: سانجى ئوبلاستى شېڭخۇا مەتبەئەچىلىك چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى

ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى

فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 8.25

نەشرى: 2010 ـ يىلى 6 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

باسمىسى: 2010 ـ يىلى 6 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

تىراژى: 3000 ـــ 1

كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 13414-4

باھاسى: 20.00 يۈەن